biblioteca școlarului

LIVIU REBREANU

ION **



Litera

biblioteca școlarului

Liviu
REBREANU

ION
**

Litera
INTERNAȚIONAL
BUCUREȘTI — CHIȘINĂU

Colecţie iniţiată şi coordonată de Anatol Vidraşcu şi Dan Vidraşcu
Concepţia grafică a colecţiei: Vladimir Zmeev
Copert: Isai Cârmu

REFERINŢE ISTORICO-LITERARE:

Ov. S. Crohmălniceanu,
Lucian Raicu, Petru Mihai Gorcea,
Alexandru Piru, Dumitru Micu,
Mircea Zaciu.

Grupul Editorial „Litera"
str. B. P. Hasdeu, mun. Chişinău, MD-2005, Republica Moldova
tel./fax +(3732) 29 29 32, 29 41 10, fax 29 40 61;
e-mail: litera@litera-publishing.com

Prezenta ediţie a apărut în anul 2001 în versiune tipărită
şi electronică la Grupul Editorial „Litera".

Editori: *Anatol şi Dan Vidraşcu*
Redactor: *Ion Ciocanu*
Corector: Raisa Coşcodan
Tehnoredactare: *Marin Popa*

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic din Chişinău
Comanda nr. 11412

CZU 821.135.1-3
R 35

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii
Rebreanu, Liviu
Ion: roman/ Liviu Rebreanu; col. iniţ. şi coord. Anatol şi Dan Vidraşcu; conc. gr. col./ Vladimir Zmeev/ coperta Isai Cârmu. — Ch.: Litera, 2001 (Combinatul Poligrafic). — (Bibl. şcolarului, serie nouă, nr. 235).
Vol. II. —2001. — 256 [p].

ISBN 9975-74-375-7
821.135.1.-3

ISBN 9975-74-375-7

CUPRINS

GLASUL IUBIRII

GLASUL IUBIRII

Capitolul VII

VASILE

1

— Când măriţi o fată, e parcă ţi-ar arde casa! oftă Herdelea încheind socotelile nunţii. Acu numai să fie cuminte şi fericită!...

Casa părea pustie fără Laura. Toţi vorbeau mereu de ea, ghiceau pe unde o fi ajuns şi ce-o fi făcând, iar dăscăliţa şi Ghighi lăcrimau când dădeau peste vreun lucruşor rămas de la dânsa.

Viaţa însă îşi reluă chiar de-a doua zi mersul ei obişnuit, nepăsătoare nici de dureri şi nici de bucurii. O scrisoare recomandată de la avocatul Lendvay vesti data licitaţiei de care avea groază doamna Herdelea, oricât îi explica Titu că e o simplă formalitate. Învăţătorul, îngrijorat în taină ca şi nevastă-sa şi doritor de compătimire şi încurajări care să-i risipească temerile, căută şi găsi un prilej să povestească şi lui Belciug toată încurcătura. Deşi stăruia între dinţi răceala, amândoi se prefăceau că nu ştiu nimic, iar Herdelea trăgea nădejdea acum să-l înduioşeze şi să netezească drumul spre o împăcare adevărată, din ce în ce mai înfricoşat să nu-i facă vreo poznă cu locul casei. Belciug se miră, îl compătimi cu o pâlpâire stranie în ochi şi pe urmă îi spuse că va veni şi dânsul la licitaţie să-i dea o mână de ajutor, dacă va fi nevoie. Învăţătorul era mulţumit că l-a îmblânzit şi astfel îl va îndupleca mai lesne de-acuma să facă actul de donaţiune a locului, cum îi făgăduise când s-a apucat să-şi clădească încrezător casa. Totuşi nu îndrăzni să se spovedească nevestei sale care rămânea neclintită în antipatia ei faţă de „pămătuful“ viclean. De altfel îndată a intervenit tărăboiul cu nunta lui Ion, aruncând iar vălul uitării vremelnice peste necazurile zilei...

În vinerea fixată, avocatul sosi de dimineaţă, dar se opri numai o clipă, să comunice învăţătorului că, având o afacere urgentă în Armadia, să-l aştepte înspre amiază, la întoarcere, pentru descurcarea formalităţilor.

Acuma Herdelea se văzu nevoit să spună şi familiei, cu multe înconjururi şi menajamente, că Belciug, pentru orice eventualitate, are să vie la licitaţie... Dăscăliţa înţelese numaidecât că nu poate fi la mijloc lucru curat.

— Ai să vezi, bărbate, că pămătuful umblă după vreo potlogărie! zise ea cătrănindu-se. Ai să vezi! Pe cine nu suferă inima mea, să ştii că-i suflet de câine!

Învăţătorul se încurcă, îndrugă protestări timide ca „doar n-o fi nici el aşa de hapsân, că-i popă şi ar fi ruşine"... Acestea însă întăriră mai mult neîncrederea doamnei Herdelea, încât, deşi făcuse planul să se ducă cu Ghighi prin sat să tocmească două femei pentru săpatul grădinii şi una la rufe, se răzgândi şi rămase acasă.

— Barem să fiu aici şi eu, că tu, cât eşti de papălapte, ai fi în stare să închizi ochii la toate neruşinările!

Belciug zărise trecând trăsura avocatului, se grăbise, dar ajunse totuşi prea târziu. Nepricepând, intră în casă, zâmbitor. Herdelea îi explică lucrurile foarte zăpăcit, trăgând mereu cu ochiul spre dăscăliţa care bufnea fără să fi răspuns măcar la bineţele dulcege ale preotului. Spre a ocoli o ciocnire primejdioasă, învăţătorul se aşeză cu Belciug în pridvor la taifas, până se va întoarce ungurul. Era o zi de primăvară minunată, cu miresme de flori de câmp în aer, cu un cer ca o oglindă fermecată. Peste drum, Hristosul de tinichea stătea încremenit pe cruce, cu ochii plecaţi, ca şi când ar fi simţit că durerea lui nu se potrivea cu pofta mare de viaţă ce respira din toţi porii firii redeşteptate.

Preotul se gândea mereu c-ar fi mai bine să plece, şi cu toate acestea şedea parcă l-ar fi ţinut pe scaun. Vorbeau, dar glasul amândurora suna atât de rece, că nu se puteau privi în ochi. Ca să-l mai încălzească, Belciug aduse vorba de Laura şi de familia Pintea cu care îi plăcea lui Herdelea să se fălească.

— Tu trebuie să fi cunoscut pe bătrânul Pintea mai demult, că doar ai fost învăţător în Lechinţa odinioară? începu preotul.

— Apoi stai, frate Ioane, — zise Herdelea într-adevăr înseninat — că în lumea asta sunt mai multe Lechinţe. A mea a fost un sătuleţ nenorocit prin fundul văii Diugului, iar a cuscrului e un orăşel în toată forma...

În vremea aceasta doamna Herdelea şi Ghighi, în salon, revoltate, ocărau şi blestemau pe Belciug, aşteptând să vie Titu, care se repezise cu noaptea în cap până-n Armadia să ridice de la percepţie un avans pe leafa învăţătorului, deoarece rămăseseră fără un gologan în casă.

Avocatul însă sosi mai curând, însoţit de un copist bătrân, de la judecătorie, foarte plictisit că va trebui să se întoarcă pe jos în Armadia. Ungurul urcă sprinten în pridvor, începând vorba din uliţă:

— Norocul îmi iese în cale pretutindeni... Am isprăvit mai repede decât bănuiam, aşa că acuma sper să fiu acasă în Bistriţa la vremea prânzului. Nevastă-mea ţine grozav la ora mesei şi e încântată când mâncăm împreună. Iată un mijloc ieftin de-a ferici o femeie!

Doamna Herdelea cu Ghighi, auzindu-l, ieşiră din salon. Lendvay, foarte reverenţios, le întâmpină cu complimente la care însă, fiind spuse pe ungureşte, dăscăliţa nu răspunse, ci se mulţumi să strângă din buze, cu o înfăţişare jignită, încât Herdelea se grăbi să observe, ca să nu se supere avocatul:

— Nevastă-mea nu ştie ungureşte...

— Aa? Se poate? Şi cu toate astea ziarele dumneavoastră ţipă ca din gură de şarpe că sunteţi asupriţi, terorizaţi, ungurizaţi... Interesant!... Ei bine, crezi dumneata că în Germania sau în Franţa s-ar tolera un învăţător al statului a cărui soţie să nu cunoască limba oficială? Nu ţi-o spun ca o imputare, căci pentru mine politica nu există. Răspundeam însă unui coleg român care adineaori, în Armadia, se plângea că de pe-acum au început presiunile şi samavolniciile faţă de sărmanii români în vederea alegerii de deputat... Haha!... Foarte curios!...

Vorbea foarte repede, rotindu-şi ochii ca un uliu, spre a nu-şi neglija între timp afacerile. Lui Belciug i se păru că avocatul vrea să-l lovească şi pe dânsul, şi răspunse româneşte, umflându-şi guşa:

— Altele sunt împrejurările în Germania şi aiurea, domnule avocat!... Noi aici suntem o naţiune băştinaşă, despuiată de drepturi şi împovărată numai de datorii...

— Cine-i domnul? întrebă Lendvay mirat şi atins că i s-a răspuns româneşte. Ce zice? Ce zice? adăugă apoi, deşi înţelesese foarte bine.

Herdelea, înfricoşat să nu se învenineze lucrurile pe spinarea lui, căută şi izbuti să schimbe vorba şi conduse pe Lendvay în odaia întâi, unde erau două paturi lângă perete, o masă de sufragerie, o canapea de lemn, toate vechi şi hodorogite.

— Aci n-avem nimic de seamă, nu-i aşa? zise avocatul trecând, fără să se oprească, într-o odăiţă îngustă şi lunguiaţă, cu o fereastră spre uliţă şi un geam spre grădină. Vasăzică să începem aici!... Începem, stimate domn! strigă către copistul care se aşeză ursuz la biroul lui Herdelea şi scoase dintr-o geantă roasă nişte hârtii.

Din mobila împricinată, aici se afla o masă lăcuită, cu picioarele strunjite, acoperită cu o faţă tricoloră, lucrată de însăşi doamna Herdelea pe când era fată, şi un pat frumos, perechea celui din salon în care dormiseră fetele.

Până să-şi aranjeze copistul hârtiile, avocatul se uită bănuitor la Belciug care zâmbea blajin şi speriat puţin de privirile duşmănoase ale dăscăliţei din odaia dintâi.

— Amator, amator? întrebă deodată Lendvay, ironic.

— Şi prieten! murmură preotul.

— Desigur, prieten care cumpără ce poate de la prietenii în nevoie! făcu avocatul, dispreţuitor, şi apoi, întorcându-se spre copist: Ei, merge?

— Gata. Vasăzică avem... mormăi funcţionarul întrebător.

— Masa şi patul, sfârşi Herdelea puţin răguşit şi cu ochii la Lendvay ca şi când i-ar aştepta aprobarea.

— Una masă de nuc, douăzeci şi trei coroane! citi copistul din hârţoagele lui, cu glas mai răspicat.

— Douăzeci şi patru! zise avocatul, făcându-i semn să scrie.

Belciug însă se apropie de masă, ridică faţa, o pipăi şi apoi rosti candid:

— Douăzeci şi şase!

Toate privirile îl izbiră ca nişte săgeţi, iar doamna Herdelea, în cealaltă odaie, bolborosi ceva, roşindu-se. Lendvay, după o clipa de şovăire, strigă:

— Treizeci!

— Treizeci şi două! zise preotul cu ochii lipiţi pe masă.

— Depuneţi banii imediat, nu-i aşa? bufni acuma avocatul întărâtat.

— Da, da, fireşte, făcu Belciug scoţând portofelul din reverenda boţită.

— Atunci eu renunţ! spuse Lendvay strângând din umeri, cu o privire nedumerită spre Herdelea care, uluit şi spăimântat, avea faţa strâmbată de un surâs amar.

Preotul stătu până la capăt, ca o ameninţare, pipăind şi ciocănind toate mobilele, dar fără să se mai amestece. Când se sfârşi, avocatul puse pe Herdelea să iscălească poliţele şi plăti copistului diurna cuvenită.

— Cel puţin de-aci înainte să fii exact cu ratele, domnule Herdelea! zise strângându-i mâna. E păcat de cheltuieli, deşi partea leului o bag eu în buzunar... Ei, la revedere! Bună ziua, doamnă, şi-mi pare rău că nu ştiu româneşte! râse apoi către învăţătoarea care, înţepând cu o privire furioasă pe Belciug, răspunse:

— Mai bine să nu ştii româneşte şi să fii om de treabă!

— Ce zice, ce zice? întrebă avocatul pe Herdelea ieşind însă fără să mai aştepte tălmăcirea.

În pridvor preotul se despărţi de învăţător zicându-i încet:

— Apoi mâine o să viu să-mi iau masa, Zaharie...

— S-o iai?... S-o iai... da, da, bâlbâi Herdelea.

— Văd că doamna-i supărată foc, dar n-am nici eu încotro, că tocmai îmi lipsea o masă ca asta! Ei, servus, Zaharie!

Ieşind în uliţă, ochii lui întâlniră chipul lui Hristos pe cruce, care acuma se zvârcolea plângător. Belciug se închină şi trecu cu paşi măsuraţi, cu privirea în jos ca totdeauna şi cu o mulţumire adâncă în suflet că în sfârşit a putut da o lecţie bună şi meritată Herdelenilor...

De-abia acuma se revoltă învăţătorul, dar totuşi fără a mai spune în casă că Belciug vrea să ridice într-adevăr masa. De altfel credea că popa umblă doar să-l sperie, fiindcă nu se poate să meargă aşa de departe cu neruşinarea.

A doua zi însă, pe când el era la şcoală, iar Titu încă în pat, bătu la uşă Belciug. Doamna Herdelea deschise şi văzu la spatele preotului un ţigan bătrân, bărbos, cu pălăria în mână.

— Pentru masă! murmură Belciug arătând spre ţigan.

— Bine... bine... poftim! bolborosi dăscăliţa perplexă.

Începu să golească sertarul mesei, aproape fără să-şi dea seama ce face. Numai mâinile îi tremurau, încolo parcă îi fulgerase toată judecata... Când însă dădu să puie la loc sertarul, gol, îşi reveni brusc şi, ca trezită din vis, întrebă pe Belciug:

— Ce vrei să faci dumneata cu masa? Preotul stătea rezemat de uşcior, zâmbind nevinovat.

— Apoi aşa m-am înţeles cu Zaharia, zise dânsul domol.

Doamna Herdelea şovăi. Se făcu o tăcere scurtă. Belciug ridică privirea, văzu pe dăscăliţa apropiindu-se cu ochii strălucitori, şi îndată îşi pierdu zâmbetul.

— Cum s-ar zice, vii să-mi furi lucruşoarele din casă? strigă deodată doamna Herdelea. Să ieşi afară de-aici, hoţule, c-altfel îţi sucesc gâtul! Afară, ticălosule!... Nu ţi-e ruşine obrazului să-ţi fie! Aşa-s popii, porcule?... Ieşi... ieşi!... Afară!...

Dăscăliţa răcnea ca scoasă din minţi, căutând cu ochii ceva ca să spargă capul omului care vrea să-i fure mobila. Belciug, spăimântat, ieşi afară fără să spună o vorbă. Atunci femeia zări mătura şi se repezi cu ea în pridvor unde ţiganul stătea nedumerit. Fiindcă preotul nu-i era la îndemână, croi pe ţigan, ţipând:

— Marş!... Afară de-aici, tâlharilor!...

Ţiganul o zbughi pe poartă, în vreme ce doamna Herdelea striga întruna, ameninţând cu mătura pe preotul ce păşea foarte grăbit:

— Mutule!... Am să te învăţ eu omenie dacă n-ai învăţat la tatăl tău! Pămătufule! Pamătufule!

Zenobia, peste drum, auzind gălăgia, ieşi în prag şi întrebă:

— Da ce-i, doamnă? Ce-i cu domnul părinte?

— Să se bage dracu-n pielea lui de hoţ! zise dăscăliţa cu ochii roşii de mânie, dar totuşi mai răcorită.

2

Două săptămâni, după nuntă, mulţumirea stăpâni trufaşă în sufletul lui Ion. Se simţea omul cel mai fericit din lume. În fiecare seară ţinea sfat cu Glanetaşu, cu Zenobia şi cu Ana. Ce să cumpere din banii strânşi la nuntă? Un juncan? Ar fi bine, căci, împreună cu viţelul înţărcat adus în zestre de Ana, peste doi-trei ani ar face o pereche de boi... Ion însă ar fi vrut mult să cumpere perechea calului, dacă s-ar ajunge banii... În aceeaşi vreme i-ar mai fi plăcut să păstreze şi ceva gologani la chimir ca să aibă la îndemână de s-ar ivi cumva pământ bun de vânzare, să-şi mărească mai mult moşia şi gospodăria... Sfaturile acestea îl înălţau şi-l încântau, mai ales că toţi băteau în struna lui şi-l linguşeau ca pe un stăpân.

De altfel şi faţă de săteni căuta să-şi arate greutatea pe care i-o dădea simţământul bogăţiei. Pe uliţă umbla cu paşii mai rari şi cu genunchii îndoiţi. Vorbea mai apăsat cu oamenii şi veşnic numai de pământ şi de avere. I se părea că chiar casele şi grădinile îl priveau acuma altfel, mai supuse şi mai zâmbitoare.

Toată firea se îmbrăcase în haine de sărbătoare parcă înadins pentru a prăznui biruinţa lui. O primăvară frumoasă ca totdeauna se statorea pe hotare. Copacii înmuguriţi, verdeaţa ce răsărea zi cu zi mai vie, ca un veşmânt fermecat coborât să acopere goliciunea neagră şi gălbuie a pământului bătrân,

pădurile care se încoronau cu frunzişuri noi, mirosul aspru, îmbătător şi înviorător de glie, plutind mereu în văzduh ca respiraţia sănătoasă a unui uriaş deşteptat dintr-un somn greu — toate împrăştiau vioiciune în suflete, tinereţe nouă şi nouă poftă de viaţă. Dimineaţa plugurile scârţâiau trecând pe uliţă, urcând coastele năclăite şi apoi brăzdau ziua întreagă ogoarele bătute de rugina iernii. Pe-alocuri vitele se căzneau să pască întâile firicele de iarbă şi, mâncându-le, le curgeau balele de plăcere...

Ion ieşea deseori în hotar să-şi desfete sufletul în privelîştea pământurilor lui. I se umflau nările sorbind aburii primăverii şi privea brazdele lucitoare cu dragoste pătimaşă, mormăind mândru de mulţumire:

— Acum avem şi noi pământ, slavă Domnului, numai sănătos să fiu să-l muncesc!

Nu se grăbea însă cu aratul şi semănatul de primăvară... Îşi făcuse socoteala că nu va putea lucra singur atâtea locuri, ci va trebui să tocmească ajutoare, iar oamenii sunt mai ieftini pe la sfârşitul muncilor. Fiindcă mai avea răgaz o săptămână, două, se gândi să isprăvească mai întâi cu socrul său, să facă hârtiile de întabulare pe numele lui, cum se învoiseră... Îi spuse şi Anei că sâmbătă seara vor merge împreună la Vasile Baciu ca să ia înţelegere pentru duminică. Femeia aproba mai dinainte tot ce zicea el. Nu pricepea dânsa planurile lui şi nici nu căuta să le priceapă. Era mulţumită că poate trăi lângă omul iubit şi numai nălucirea îmbrăţişării cu Florica, la nuntă, o rodea în fundul inimii, fără însă a îndrăzni să-şi mărturisească temerea.

Văzând-o plecată şi supusă, Ion se mira cum poate fi aşa şi-i era parcă mai urâtă ca înainte. Noaptea, în pat, simţea o răceală alături de ea, iar şoaptele ei drăgăstoase îl supărau ca şi respiraţia ei obosită de femeie însărcinată. O răbda totuşi şi nici n-o bruftuluia, dându-şi seama că numai printr-însa s-a ridicat din sărăcie. În inimă îi răsărea însă deseori Florica, înnebunindu-i sângele...

Joi se duseră cu toţii la bâlci în Armadia să cumpere juncanul, iar vineri horobăi pe-acasă, mai mult ca să piardă vremea.

Vasile Baciu îi primi nepăsător, ştiind bine de ce vine Ion. Îl lăsă să vorbească şi numai când Ion pomeni de întabulare, sări fript, se înfurie, scuipă şi apoi strigă:

— Cum, ginere, apoi tu vrei înadins să mă laşi pe mine pe drumuri?

— Pe care drumuri, socrule? Nu ne-am tocmit aşa? întrebă Ion cu ochii cât pumnul, simţind deodată ca o izbitură drept în frunte.

— Ne-am tocmit, vezi bine, dacă mi-ai pus mâna-n beregată. Dar tu nu te gândeşti că nu-i drept? Apoi dacă ţi-oi da eu ţie şi pământurile şi casele amândouă, mie ce-mi mai rămâne şi din ce să trăiesc? Ori ai poftă să mă vezi intrând slugă la bătrâneţe?

— Ba să stai la noi fără muncă şi cazină, să-ţi mai odihneşti ciolanele, că te-ai trudit destul, bâlbâi ginerele înăbuşit. C-aşa ne-a şi fost vorba...

— Adică să-ţi fiu eu slugă ţie? Ai? răcni iar Baciu sculându-se cu o privire vicleană şi batjocoritoare.

— De ce slugă?

— Măi Ioane, eu ştiu una şi bună, că ce-i în mână nu-i minciună! făcu Vasile Baciu apăsat. Nu zic că nu-ţi dau. Îţi dau, după moartea mea. Atunci o să faceţi voi ce ştiţi. Că nici în groapă nu mi-oi duce averea şi nici altora n-oi lăsă-o... Cât trăiesc însă nu scriu nimic pe numele vostru! Aşa!...

— Nimic, nimic? şopti Ion spăimântat.

— Nimic, băiete. Ori tu n-auzi bine?... Dar, ca să nu zici că-mi hrăneşti tu fata ori că ţi-am dat-o goală puşcă, măcar că nu ţi-am dat-o eu, ci ai luat-o cu vicleşug, te las să-ţi alegi cinci locuri care-ţi plac, şi să bagi plugul în ele chiar mâine dacă vrei. Luaţi-le, munciţi-le, sunt ale voastre. De scris însă nu le scriu. Lasă să rămână pe numele meu, că nu cer de mâncare. Eu unul n-am să vă scot din folosinţa lor, cum te-ai fălit tu că

ai să mă scoţi pe mine... Alege-le! Cinci!... Am trei holde cu grâu de toamnă. Poţi să le alegi semănate gata. Nu mă supăr. Ori altele... Cum îţi place ţie... Cinci! Să nu zică nimeni că fata lui Vasile Baciu s-a măritat ca o ţigancă...

— Dacă ţi-i aşa vorba, socrule, bine... Să vedem ce-or mai zice şi alţii, răspunse acum Ion mai liniştit şi cu ameninţare în glas.

— Să vedem, cum nu... Dar să vedem ce-ar zice oamenii de mine, dacă mi-aş lăsa eu bătrâneţele pe mâna ta!... Ş-apoi cine mă poate sili să-ţi dau, dacă nu vreau, ori să mă scoată din averea mea?... Hehe, Ionică! Credeai c-ai să mă învârteşti tu pe mine! Nu te-ai găsit, copile, hehe!

— Bine, socrule, bine!... Noroc bun! zise Ion strângând din umeri prostit.

— Noroc, noroc, ginere!... Şi rămânem aşa: cinci, auzi? strigă Baciu batjocoritor. Mi-a venit şi mie rândul, că tu m-ai frecat destul...

Ion ieşi, urmat de Ana, care nu rostise nici o vorba şi pe care nici n-o luaseră în seamă potrivnicii. Bărbatul păşea greu, tăcut, încât femeia nu îndrăznea să se apropie.

3

Roza Lang lăsase o dâră de tristeţe în sufletul lui Titu. Încerca s-o ascundă sau s-o înăbuşe, dar simţea că totuşi se întinde mereu, stăruitor, ca apa în pământul nisipos. Nu se dumerea cum a putut o iubire atât de furtunoasă să sfârşească atât de neaşteptat şi de urât. „Aventura“ aceasta, cum îi zicea dânsul cu mândria tânărului care începe să aibă un trecut, parcă-i rupsese un văl de pe ochi. Un crâmpei de realitate crudă pătrundea în inima lui plină de închipuiri trandafirii. Îl cuprinse încetul cu încetul un dezgust de viaţă, ca şi când nu i-ar mai putea suporta povara. Lumea i se părea lipsită de farmec. În minte îi încolţea din ce în ce mai des întrebarea: „Ce sunt eu?... De ce trăiesc?“

Şi drept răspuns i se ivea în faţă o pânză nemărginită, înţesată de semne de întrebare ce nu găseau în sufletul lui decât un gol chinuitor.

Îşi dădea seama că trebuie să aibă o ţintă hotărâtă în viaţă şi se îngrozea neputând descoperi nici un sprijin în jurul lui. Se uita în urmă şi nu vedea nimic, iar înaintea lui se înfăţişa acelaşi nimic rece şi înfiorător. „Aşa să mi se depene oare toată viaţa?... Atunci ce rost mai am în lume?“ îşi zicea deznădăjduit, seara mai ales, în patul din salon, unde se mutase el de când s-a măritat Laura, fiindcă Ghighi se temea să doarmă singură.

Toate zilele hoinărea prin Jidoviţa şi prin Armadia, crezând să-şi alunge din suflet neliniştea. Dar întrebările îl însoţeau pretutindeni, tot mai nesăturate. În faţa lor i se păreau copilării şi versurile lui, şi pozele de poet, şi iubirea lui ucisă de gelozie, şi înflăcărarea lui naţională... Peste acestea se ridicau mereu zbuciumările: „Unde merg? Unde vreau s-ajung şi de unde vin?“

Ca să poată răspunde se gândi să citească, să înveţe şi să afle din cărţi ce nu găsea singur. „În mintea mea e un haos... Numai haosul aruncă la suprafaţă întrebări dureroase...“

Câteva săptămâni se cufundă în cărţi. Tatăl său avea, din vremurile de demult, o bibliotecă foarte mică, în care se rătăciseră câteva volume de ştiinţă, de teologie, de pedagogie. Titu se repezi la ele, cu atât mai multă lăcomie cu cât până acuma le ocolise. Mai adună şi de prin Armadia, de pe la prieteni, ce se nimeri... Le sorbi grăbit, ca şi când ar fi căutat leacul unei boli necunoscute, dar simţi curând că haosul, în loc să se limpezească, creştea mai mare. În mijlocul frământărilor singura rază de mângâiere îi era credinţa că el este cel dintâi om chinuit de asemenea gânduri.

În cele din urmă însă o oboseală stranie îl luă în stăpânire. În inimă nu-i mai rămăsese decât o nemărginită părere de rău: „De ce nu-i aici Roza, indiferent dacă ar fi s-o împart cu practicantul de la Stoessel?“

Apoi parcă şi creierii i se opriră în loc, copleşiţi de o apă străvezie din care ţâşneau răspunsuri ca nişte flăcări mici,

izbăvitoare: „Adică ce-mi pasă mie de unde vin şi ce-o fi mâine? E nerozie să te perpeleşti cu întrebări fără sfârşit... Unde te duce viaţa, acolo trebuie să mergi, şi ce-ţi porunceşte ea trebuie să faci! Numai nebunii umblă să-i stăvilească mersul, s-o abată din calea ei, să se împotrivească voinţei celei mari care e una şi milioane de milioane, care e oarbă şi totuşi urmăreşte o ţintă sigură, necunoscută de infima pricepere omenească... Voinţa cea mare sunt eu, precum e şi vaca lui Ion sau câinele nostru, ori viermele ce se aşază singur sub talpa mea ca să-l strivesc, sau chiar bolovanul pe care-l izbeşti cu piciorul, precum tot ce este şi cerul, şi ceea ce este dincolo de cer şi de stele, şi dincolo de acest dincolo, mereu până-n nesfârşitul nesfârşitului... Atunci? Viaţa singură ştie ce vrea, sau poate pentru că nu ştie nici ea mi se pare că ştie... Unde merge ea e bine, căci merge tot înainte, peste prăpăstii, peste munţi, mereu înainte. Cine cade din carul vieţii e pierdut... Înainte! Înainte! Înainte!“

Se bucură, parc-ar fi găsit piatra filozofală. Zâmbi de întristările lui zbuciumate. Acuma le înţelese obârşia. „Atâta nelinişte pentru că Roza Lang a plecat şi mai ales pentru că, în lipsa mea, s-a consolat cu cine a putut!... Şi din pricina asta credeam că mi-am zdruncinat rostul vieţii!“

În aceeaşi noapte scrise o poezie care i se păru cea mai frumoasă din tot ce-a făcut până atunci. O dragoste nouă de viaţă îi împodobea sufletul. Nu se mai plictisea prin Armadia. Îl interesau şi-i plăceau toate, parcă s-ar fi sculat după o boală grea.

Schimba priviri amoroase cu „gâştele“ de odinioară. Vorbea iar cu entuziasm de românii oropsiţi, de planurile lui măreţe... Îndeosebi spunea deseori, cu superioritate, ca o sentinţă fără apel:

— Dacă n-ar fi necunoscutul în lume, viaţa omului n-ar mai avea nici un farmec!

De altfel, în vremea aceasta, în Armadia se întâmplase un eveniment extraordinar: murise Ion Ciocan, deputatul circumscripţiei. Ciocan fusese mulţi ani directorul liceului

românesc, cochetase cu ungurii, le făcuse concesii introducând, mai ales pe uşa din dos, limba ungurească în program, iar în schimb cârmuirea îl răsplătise cu un mandat de deputat. Se alegea totdeauna sub firma independentă, dar era dintre independenţii care sunt cei mai vajnici sprijinitori ai tuturor guvernelor. Independenţa i-a mai câştigat pe urmă catedra de literatura română la Universitatea din Budapesta şi i-a păstrat reprezentanţa Armadiei în Parlament până a închis ochii.

Fusese om tăcut, ursuz şi deci nu tulburase multă apă în Capitală. Răutăcioşii povesteau cu mare lux de amănunte cum, în cincisprezece ani, Ciocan o singură dată a căscat gura, când, rămânând deschise două uşi, ar fi strigat nervos: „Uşa, domnilor, că trage îngrozitor aici!" pentru care improvizaţie oratorică toată Camera l-ar fi aplaudat frenetic. Prin testament întreaga avere şi-a împărţit-o între liceul din Armadia şi Astra din Sibiu, căci soţia îi murise de câţiva ani, iar alte rude nu avusese, afară de doi fraţi ţărani, morţi şi ei mai demult.

Pe scaunul lui Ciocan se încingea o luptă crâncenă între doi candidaţi: Victor Grofşoru, avocat foarte căutat din Armadia, susţinut de toată românimea, şi bancherul Bela Beck, şvab ungurizat din Budapesta, care se auzise că vrea să cheltuiască chiar o sută de mii de coroane şi, fiind guvernamental, mai avea la dispoziţie, cu o discreţie eficace, concursul autorităţilor mari şi mici.

În Armadia fierberea creştea zi cu zi. La berăria Rahova discuţiile şi pronosticurile nu se mai sfârşeau. Grofşoru desfăşura o activitate straşnică, secondat fireşte de toţi intelectualii, care-şi luaseră însărcinarea de agenţi electorali. Izbânda ar fi fost asigurată dacă s-ar fi putut rupe voturile evreilor din Jidoviţa, presupunând că preoţii şi învăţătorii îşi vor face cu toţii datoria.

Titu, vindecat, se avântă cu trup şi suflet în vălmăşagul luptei. De dimineaţă până seara era în Armadia, agitându-se, discutând mereu, îmbujorat de entuziasm. Care nu-i fu însă mândria şi mirarea când, într-o zi, la berărie, Victor Grofşoru veni glonţ la dânsul, cu mâna întinsă:

— Poete, dragule, vreau să-ţi cer un serviciu!... Pentru dumneata e nimic, pentru cauza noastră e colosal!

Fiindcă berăria era plină de lume ce-l privea ca pe un erou, Titu se simţi în culmea fericirii şi strigă înflăcărat:

— Domnule deputat, cere-mi orice! Pentru cauză îmi dau bucuros şi viaţa!

— Bravo! Uite omul! zise candidatul, cuprinzându-l prieteneşte de mijloc. Dar ceea ce vreau nu-ţi pot spune aici... Trebuie să vii pe la mine, să-mi faci onoarea şi plăcerea!... Deci spune-mi repede: când? Nu-ţi închipuieşti cât îmi sunt de împărţite toate minutele!

— Imediat... sau după-prânz... E bine? făcu Titu, deodată grav, văzându-se parcă iniţiat în secretele zeilor.

— Perfect! Atunci azi după-prânz, dragă poete!

Grofşoru, ca toţi care-l sprijineau, era convins că, îndată ce va ajunge el în parlamentul de pe malurile Dunării, poporul românesc va fi liber şi scăpat de orice griji.

— Dacă mă aleg eu, vom putea respira toţi, vom avea aer românesc! spusese dânsul din capul locului, încât fraza aceasta devenise lozinca lui electorală.

Titu se înfiinţă exact la întâlnire şi ascultă introducerea avocatului cu ochii lucitori de admiraţie, aruncând numai din când în când câte o aprobare întovărăşită de: „domnule deputat", care pe candidat îl măgulea.

— Ne lipsesc ovreii din Jidoviţa, poete! Fără de ei suntem pierduţi! sfârşi Grofşoru, oftând cu o figură întrebătoare şi întristată brusc.

Tânărul nu vru să audă de asemenea oportunism. Succesul trebuie să fie curat românesc, nepătat de nici un ajutor străin:

— Vom goli satele de oameni şi-i vom aduce pe toţi la urnă, să dovedim lumii întregi voinţa noastră, porunca noastră!

— Da, da, dar în satele noastre sunt puţini cu drept de vot, pe când ovreii sunt toţi alegători! observă avocatul care, chiar în vârtejul visurilor naţionale, nu uita realitatea.

Apoi îşi completă gândul:

— Pentru a ne asigura voturile din Jidoviţa, e nevoie de concursul lui Herdelea, care e iubit de toţi ovreii. Dacă Herdelea ar vrea să facă puţină propagandă ovreiască, ar fi imposibil să nu izbutim!

— Ştiu, ştiu în ce situaţie gingaşă se află tatăl dumitale, se grăbi Grofşoru să adauge, ca şi când s-ar fi aşteptat la vreo obiecţie a lui Titu. El, ca învăţător al statului, trebuie să urle ca lupii, vorba ceea... Dar cu dibăcia lui, în mod discret... Ce zici, poete? În mod foarte discret?

— Pe faţă, domnule deputat! strigă Titu aproape indignat. În chestia aceasta nu pot exista rezerve şi compromisuri. Înainte de a fi învăţător, tata e român!

— Da, negreşit, român... Cine se îndoieşte?... Dar greutăţi sunt, şi eu le înţeleg şi le apreciez... Totuşi, cu bunăvoinţă, s-ar putea înlătura piedicile, ştii, discret, foarte discret... În asemenea împrejurări discreţia are mare importanţă. Guvernul contează pe ovrei şi e sigur că-i are în mână. Noi trebuie să lucrăm cu multă prudenţă, altfel se pot ivi noi rezistenţe... Vezi, în Pripas e mai uşor. Acolo suntem între noi, Belciug lucrează, dumneata îi vei da o mână de ajutor la nevoie, iar tatăl dumitale n-are să ni se pună de-a curmezişul... Nu-i aşa?... Dar în Jidoviţa e delicat, e foarte greu, e... e...

Din Armadia până-n Pripas, de obicei, Titu făcea jumătate de ceas pe jos. Acuma în mai puţin de un sfert fu acasă. Alerga să spună mai curând ce cinste mare au hotărât tatălui său fruntaşii mişcării naţionale.

— Tată, iată clipa când poţi dovedi lumii întregi că eşti adevărat român! răcni dânsul din uşă, speriind pe toţi cu faţa-i aprinsă de entuziasm şi de oboseală.

Herdelea, în fundul sufletului, se bucura ca un copil chiar numai închipuindu-şi că Armadia ar putea trimite la Budapesta un deputat român, dar român adevărat, pe faţă, nu ca Ciocan — deşi Ciocan îi făcuse lui pe ici, pe colea mici servicii, Dumnezeu să-l ierte. Totuşi se ferea să-şi arate sentimentele, de frică să nu-l pârască cineva... Apoi acuma, tocmai pe când

Titu vorbea mai cu foc, își aduse aminte, nu putea ști de ce și cum, de ultima vizită a subinspectorului și de amenințările lui ascunse.

— Eu cred că cel mai bun lucru ar fi să nu se amestece deloc, nici într-un fel, nici într-altul, rosti doamna Herdelea serioasă și cu puțin dispreț în glas. Dânsul e om bătrân și trebuie să-și vadă de necazurile lui, iar nu de nebuniile celor buieștri. Parcă mare ispravă o să facă și Grofșoru... Îi știm noi cât le plătește pielea!... Dacă pe urmă ungurii vor prinde pizmă pe dânsul și se va pomeni fără slujbă, crezi c-o să-i dea Grofșoru ceva?

Titu sări revoltat de atâta egoism:

— Adică cum! Pentru o leafă mizerabilă, ungurii au pus lacăt pe sufletul omului?... Lașitatea asta ar însemna trădare națională, ar însemna să-și dea singur certificat de renegat!... Cu ungurii trăim noi aici, ori cu românii?... Crezi că vom mai scoate noi capul în lume, dacă nu vom face nici măcar atâta pentru cauza românească?

Ghighi împărtășea din inimă părerile fratelui ei, mai cu seamă gândindu-se că altfel poate n-ar mai avea cavaleri la baluri și poate nici pețitori mai târziu.

— Ba în loc să umbli după cai verzi, mai bine ți-ai căuta și tu vreun post pe undeva, că ești cât muntele și vezi bine câte greutăți avem pe cap! zise doamna Herdelea supărându-se.

— Apoi dumneata numai atâta știi, mamă, greutăți și iar greutăți! mormăi tânărul opărit.

— Atâta da, că eu am minte! se înfurie dăscălița. Practicant de notar nu-ți place să fii, învățător nu-ți place, dar la mâncare te îmbulzești! Apoi așa-i ușor să ai fumuri! Mai pune osul și tu, dragul mamii, că cu lenevia ai să rămâi de râsul lumii!

Numai Herdelea tăcea. Cu cotul rezemat pe colțul mesei, cu capul în palmă, se uita în neștire la gheata din piciorul stâng. Lumina lămpii atârnată de grindă îi cădea drept în creștet, pe părul alb-argintiu... Îi venea mereu să ofteze și se stăpânea. Și, în vreme ce doamna Herdelea se hărțuia cu Titu, i se perinda în gând toată viața lui alcătuită aproape numai din umilințe,

speranţe veşnic spulberate, necazuri necurmate, viaţa întreagă care şi-a bătut mereu joc de dânsul, impunându-i mereu compromisuri, din pricina cărora niciodată nu şi-a putut asculta glasul sufletului, viaţa care i-a îngrămădit în inimă amărăciune otrăvitoare... Două lacrimi se zvârcoleau în ochii lui blânzi, plecaţi — regretul unei vieţi cheltuite într-o trudă sisifiană.

— Oh, oh! suspină dânsul în sfârşit, când se făcu o clipă tăcere în casă. Cumplită-i viaţa, cumplită-i, zău!

4

Vicleşugul lui Vasile Baciu căzuse atât de neaşteptat pe capul lui Ion, că în seara aceea s-a culcat tăcut şi a dormit ca şi când nu s-ar fi întâmplat nimic. Duminică dimineaţa însă, ieşind din casă şi aruncându-şi ochii pe câmp, îşi aduse aminte de vorbele socrului său şi-l pătrunse un fior de groază, căci în minte îi răsări îndată gândul că toată truda lui a fost zadarnică, de vreme ce a rămas tot fără pământ... Se aşeză pe prispă, cotropit deodată de mânie, de frică, de nedumerire, de deznădejde... Întâi îşi zise c-ar fi trebuit să-l bată măr pe Baciu, să-l înveţe cinste. Pe urmă recunoscu că nici cu mânia, nici cu bătaia nu va putea face nimic în împrejurarea aceasta. Vina este numai a lui însuşi, fiindcă în ultimul moment şi-a pierdut minţile de bucurie şi s-a cununat înainte de-a vedea hârtiile date la cărţile funduare.

Întorcându-se de la biserică şi găsindu-l tot pe prispă şi abătut, Zenobia bănui ceva rău şi, ca să-i deschidă gura, întrebă:

— Dar tu ce stai aşa, neprimenit, în loc să dai o raită prin sat, după lucrători, că azi-mâine numai pământul tău o să rămâie nearat!

— D-adică dumitale ce-ţi pasă? Că de dat, slavă Domnului, mi-ai dat numai sărăcia şi necazul! ţâşni Ion, ursuz.

— Apoi ce să-ţi mai dăm noi, că doar socru-tău ţi-a dat de ajuns, zise Zenobia cu ochi de vulpe.

— Cum să nu-mi dea. Vezi bine că mi-a dat, mormăi omul amărât. Nu vezi dumneata că m-am şi gârbovit de cât mi-a dat?

Zenobia nu-l mai slăbi până nu află tot şi apoi izbucni în afurisenii care se înteţiră când Ana apăru în ogradă, speriată de gura ei. În vreme ce soacra îşi blestema nora mai cu foc, în sufletul lui Ion pătrunse o fâşie luminoasă: prin Ana trebuie să-şi îndrepte greşeala. Deocamdată nu ştia cum şi în ce fel, dar simţea că numai ea poate să-l scape.

— Şi urâtă, şi calică!... Bine ai nimerit-o, dragul mamii! strigă Zenobia în gura mare.

— Ho, cotoroanţă, ho! răcni Ion deodată la maică-sa. Ce te vâri ca musca-n băligar? Potracăni ştiţi să fiţi, dar sărac m-aţi lăsat, ai?... Ea-i de vină?... Ce-i ea de vină?... Apoi atunci ce te răsteşti la dânsa?... Piei d-aici că uite-acu vezi pe dracu!

Ana se uită la bărbatul ei cu o dragoste de câine huiduit şi ochii i se umplură de lacrimi, simţindu-se vinovată faţă de dânsul fiindcă în gând l-a bănuit cu Florica, pe când el e atât de bun şi o iubeşte atât de mult că bruftuluieşte chiar pe mama lui pentru ea. Lacrimile îi curgeau calde, mângâietoare, dar faţa ei toată zâmbea de o fericire mare, mai ales că Ion veni la ea şi-i zise blând:

— Ia nu mai plânge, Anuţă... Tu în ochii mei să te uiţi şi încolo să nu-ţi pese de nimeni!

Seara, în pat, Ion i se jelui apoi cu de-amănuntul, îi spuse că ea ar putea să-l înduplece pe Vasile cu blândeţe să fie om cumsecade şi să le dea ce-a făgăduit faţă de atâţia martori. Femeia se simţea măgulită de încrederea lui, dar, gândindu-se la bătăile suferite de la tatăl său, n-avea speranţe să-l poată înmuia. Când însă bărbatul o învăţă cum să-i vorbească, credinţa lui o cuceri şi pe ea, şi se jură că se va duce chiar mâine dimineaţă şi de bună seamă nu se va întoarce cu mâna goală.

Ana plecă într-adevăr cum se crăpă de ziuă. Încrederea îi crescu când, ajunsă în uliţă, nevasta lui Macedon Cercetaşu îi ieşi în cale cu o doniţă plină de apă.

Vasile Baciu tocmai înjuga boii să pornească la plug. Văzându-şi fata, o întâmpină nepăsător:

— Da ce, te-a alungat?

— Cum să mă alunge, taică? se miră nevasta, începând să-i povestească ce vânt o aduce, după învăţăturile lui Ion.

Baciu se holbă la ea o clipă, apoi, ca un taur care vede roşu, se aruncă şi-i închise gura cu o droaie de pumni, urlând:

— V-aţi pus amu amândoi să mă jefuiţi şi să mă lăsaţi cerşetor?... Apoi stai că am eu leac de pielea ta, rapandulă, stai!

Până ce se învârti dânsul să apuce biciul s-o croiască, Ana o luă la sănătoasa, fără să fi avut vreme să plângă de durere, deşi obrazul stâng i se roşise, iar din nas îi curgea un fir de sânge. De-abia când se apropie de-acasă îşi mai veni în fire şi se întrebă: „Ce-a mai fost şi asta?... Avan de mine!..."

Ion o aştepta în ogradă, cu inima arsă de nerăbdare. O zări de departe venind cu paşi iuţi şi ştergându-şi mereu nasul cu mânecile cămăşii.

— M-a bătut, Ionică, nici nu m-a lăsat să-i spun nimic! Uite cum m-a umplut de sânge! bolborosi nevasta, parcă i-ar fi cerut s-o răzbune.

Bărbatul însă simţi deodată o apăsare grozavă în ceafă. Se uită la Ana cu ochii goi şi reci, ca şi când ar fi văzut o arătare vrăjmaşă. Pe pometele obrajilor pielea îi stătea să plesnească, iar pe tâmple i se umflară vinele ca nişte lipitori sătule. Mintea lui speriată îi striga că toată nenorocirea i se trage numai din femeia aceasta cu buza de sus murdărită de sânge şi cu privirea de-o umilinţă aţâţătoare. Braţele şi pulpele îi zvâcneau fără voie în vreme ce unghiile îi tăiau pielea groasă şi aspră în podul palmelor. „Asta s-a înţeles cu tatăl ei să mă înşele!" îi fulgeră prin creieri, şi gândul îl duru atât de rău, parcă l-ar fi izbit cu parul în moalele capului.

Atunci, cu o poftă neînfrânată, ridică mâna şi o lovi greu peste obrazul drept, şi apoi cu dosul palmei, repede, peste obrazul stâng. Durerea stoarse din pieptul femeii un ţipăt atât de ascuţit că Ion auzi cum zăngănesc geamurile casei. O mai trăsni

însă şi peste ochii ce-l priveau cu spaimă, dar care chiar spăimântaţi îşi păstraseră o clipire de bunătate... Ana căzu pe prispă, ameţită şi legănându-şi corpul din mijloc în sus ca să-şi aline suferinţa.

— Şi tu mă zdrobeşti, Ionică? gemu dânsa. Nu ţi-e milă nici ţie de mine?

Ion scuipă spre ea, răcorit, şi intră în casă, căci de peste drum venea într-un suflet nevasta lui Macedon, pe când în pridvor la Herdelea parcă ieşise cineva să vadă ce se întâmplă.

Ana suspina şi, suspinând, pântecele mare i se zbătea ca o mustrare. Năframa îi alunecase din cap, părul i se încâlcise şi pieptul i se frângea de plâns. În inimă închipuirile ei de fericire se topeau într-un noian de amărăciune din care răsărea numai întrebarea îngrozită: „Doamne, ce ţi-am greşit de mă pedepseşti aşa de rău?“

Nevasta lui Macedon Cercetaşu se aşeză lângă ea, îi îndreptă basmaua pe cap, o mângâie pe obrajii udaţi de lacrimi şi-i zise cu milă, căutând s-o ostoiască:

— Taci, draga lelii! Taci şi rabdă, că femeia trebuie să sufere dac-aşa a lăsat-o Dumnezeu... Taci mulcom, taci!

Glasul ei era atât de blând că sufletul Anei se încălzi puţin. Apoi îşi ascunse faţa în poala femeii şi plânse mai uşurată, murmurând însă întruna, ca şi în seara nunţii:

— Norocul meu, norocul meu!

5

Până să convingă pe tatăl său, Titu n-a vrut să stea cu mâinile în sân şi a pornit din casă-n casă, îndemnând pe ţăranii alegători sau nealegători să meargă cu toţii la o întrunire în Armadia, unde Victor Grofşoru avea să-şi lămurească programul. Fiindcă alegerea de deputat se apropia, prin sat umblau acuma mai des patrule de jandarmi spre a preîntâmpina tulburările şi agitaţiile împotriva statului. Titu nu se sinchisea de dânşii. Dorea chiar un conflict sau poate o arestare, închipu-

indu-şi că astfel va dovedi lumii întregi barbaria stăpânirii ungureşti şi va contribui mai eficace la izbânda candidatului român. Vorbea ţăranilor de jugul unguresc, de datoria naţională, de limba strămoşească, se izbea însă mereu de aceleaşi răspunsuri:

— Bine, domnişorule, aşa o fi... Dar n-avem pământ şi dările-s multe şi grele...

Întâi se supără de atâta nepricepere. Pe urmă totuşi le dădu dreptate. „Adevărat, pe ei îi strivesc sarcinile vieţii şi eu le bat capul cu fraze! Nici măcar speranţe nu le aduc!... Apoi, fireşte, dacă eu însumi nu ştiu bine ce vrem!“

El bănuia ce vrea, dar dorinţele lui nu se potriveau cu ale bătrânilor. El cu câţiva studenţi şi profesori mai tineri visau unirea grabnică a tuturor românilor. Nu se gândeau dacă se poate ori nu se poate. Ei se uitau fermecaţi spre România, aşteptând de-acolo mântuirea. În faţa lor însă stăteau mai toţi fruntaşii recunoscuţi, între care însuşi Grofşoru, care spuneau că acestea sunt idei primejdioase, că prin asemenea vorbe goale, bune numai pentru discuţii de berărie, se poate compromite toată lupta.

— Mijloacele noastre trebuie să fie legale! îi spuse Grofşoru. Numai prin legalitate se obţin lucruri trainice! Politica serioasă nu se poate întemeia pe aventuri, ci pe realitate!... Ce ascunde viitorul, nu se ştie... În suflet putem nutri orice speranţe, dar visurile nu trebuiesc amestecate în lupta politică!

Titu se zăpăci şi fu cuprins de o şovăire din care de-abia cu sforţări se putu smulge. Se coborî iar între ţărani şi, cu toată oprelıştea bătrânilor, le vorbi de „fraţii noştri“, de „stăpânirea românească“ ce va veni în curând. Şi tresari de bucurie când Ştefan Hotnog, bogătaş din sat, în loc de tânguirile obişnuite, răspunse acuma în numele tuturor, ridicându-şi chimirul pe burtă:

— Să te audă Dumnezeu, domnişorule!

„Oportunismul şi laşitatea ucid avânturile! se gândi Titu mulţumit. Cu jumătăţi de idealuri nu poţi lupta şi nici nu poţi fi înţeles de nimeni!“

Strădaniile lui Titu au rămas totuşi zadarnice, deoarece întrunirea, îndată ce s-a anunţat oficial, a fost oprită de către prefectul judeţului în urma raportului solgăbirăului Chiţu care se temea de tulburări.

Tocmai când Titu venea pleoştit, cu vestea aceasta din Armadia, bătrânul Herdelea a primit citaţie de la tribunal în procesul ce-l pornise judecătorul pentru ultragiu. Deşi, între timp, ungurul se mutase din Armadia într-un orăşel din Ungaria, fiindcă — cum spusese dânsul la plecare — nu se putea aclimatiza în atmosfera nepatriotică de-aici, sarcina lui Herdelea se agravase, căci acuzaţia judecătorului s-a părut atât de întemeiată procurorului, încât şi-a însuşit-o din oficiu şi deci procesul trebuia să continue negreşit, chiar dacă partea civilă s-ar fi retras.

Herdelea strigă pe Ion, care de asemenea primise citaţie, vrând să se sfătuiască împreună cum să abată nenorocirea ce-i ameninţa de-aproape. Ion însă, în bobota necazurilor lui cu socru-său, căuta mereu să se plângă ce a păţit şi cum a fost înşelat, iar de procesul care îl durea pe învăţător, parcă nici nu-i păsa.

— Aveţi să vedeţi că becisnicul ăsta are să mă bage în temniţă şi să ne nenorocească pe toţi! zise învăţătorul pe urmă, doborât de îngrijorare. Ţineţi minte ce v-am spus eu azi! Ion e fatalitatea noastră... El se ciorovăieşte cu Vasile Baciu pentru nişte zdrenţe de pământ şi nici nu vrea să ştie în ce poznă m-a înfundat!

Titu, văzând spaima bătrânului şi ca să mai schimbe vorba, găsi înţelept să povestească pe un ton de glumă cum azi, întâlnindu-se în Armadia cu Belciug, i-a spus că e foarte supărat şi că nu va lăsa fără răspuns insultele doamnei Herdelea, pentru care va trebui să dea seama în faţa justiţiei... Efectul povestirii lui însă fu tocmai contrar celui aşteptat de dânsul, stârnind o ceartă care nu se isprăvi până noaptea târziu.

— Apoi da, că atâta-mi mai lipsea, să umblu acuma pe la judecăţi şi pentru dumneaei, că n-am eu destule necazuri, zise învăţătorul amărât. Mai bine-l lăsai dracului şi tu, în loc să-mi mai aprinzi paie-n cap şi cu el!

Doamna Herdelea se înfurie imediat, făcu pe soţul ei mămăligă nesărată, pentru că ar fi în stare să se lase călcat în picioare de toate nătăfleţele din lume, şi declară categoric că ea preferă să plătească orice amendă şi chiar să stea la puşcărie, decât să rabde mojiciile „pămătufului".

Ziua următoare aduse însă o nădejde bună, sub chipul unei scrisori de la subinspectorul Horvat, care-l invita colegial pe Herdelea să-şi pună în cumpănă toată influenţa pentru alegerea desăvârşitului patriot ce este candidatul de deputat Beck. „Am toată încrederea în patriotismul dumitale încercat şi să fii sigur că oboseala dumitale va fi apreciată cum se cuvine", sfârşea subinspectorul. Mai ales sfârşitul i se părea învăţătorului plin de mari făgăduinţe.

— Uite ce om de treabă bietul subinspector! strigă dânsul înviorat. Ei, degeaba, să nu judeci niciodată pe nimeni după aparenţe!... Iată bărbatul care-mi place şi mie!... Bravo! Bravo!

Îndată îşi însemnă pe toţi alegătorii din Pripas, în număr de unsprezece, şi chibzui îndelung pe cei care ar vota cum îi va sfătui dânsul. Apoi îşi frecă mâinile cu încredere:

— Vezi, Dumnezeu îţi trimite ajutorul când nici te aştepţi!

Titu, aflând seara planurile tatălui său, sări până în tavan de indignare şi strigă de nenumărate ori „trădare" şi „ruşine". Dar Herdelea rămase neclintit.

— Pentru mofturi n-am să-mi las eu bătrâneţele pe drumuri... Ai văzut tu ce-mi scrie subinspectorul?... Citeşte bine! Poftim! zise aruncându-i mândru scrisoarea.

Tânărul nu vru să citească nimic şi făcu jurământ că va lupta din răsputeri împotriva acestei trădări nemaiauzite. Herdelea se întristă că feciorul lui se gândeşte mai mult la străinii de la care nu va avea niciodată nimic, decât la dânsul, a cărui soartă atârnă de bunăvoinţa celor mari şi puternici.

— Nu-ţi închipui tu că Horvat, dacă-i vom împlini dorinţa, poate să-mi fie de mult folos? N-ai văzut citaţia de ieri şi nu ştii că mă paşte afurisitul de judecător? O vorbă a subinspec-

torului cântăreşte greu la tribunal. Când va spune subinspectorul prezidentului că uite-aşa şi aşa, Herdelea e omul meu, adică al nostru, crezi că prezidentul are să mai crâcnească? Aşa se lucrează în lume, băiete... Înţelegi, ori nu înţelegi?

— Nu vreau să înţeleg nimic! răspunse Titu cu atât mai îndârjit cu cât socotelile acestea i se păreau şi lui cuminţi.

— Atunci să-ţi fie ruşine obrazului, că eşti cal bătrân şi ai putea înţelege atâta lucru! strigă Herdelea adânc mâhnit. Ruşine să-ţi fie, măgarule!

6

În seara zilei când Ion bătuse întâia oară pe Ana, pică în casă, de-abia târându-se, Dumitru Moarcăş, o rudă îndepărtată de-a Zenobiei, cerând adăpost până s-o îndura Dumnezeu să-l strângă din lume. Zenobia, aflându-se în toane bune, pentru că feciorul şi-a muştruluit nevasta, îl primi fără a se burzului, mulţumindu-se doar să-l descoase puţin:

— Da ce-ai păţit, bade Dumitre? De ce nu stai la Paraschiva, că-i bine acolo?

— Parcă de bine fuge omul? murmură Moarcăş, mototolindu-se pe vatră.

Era un moşneag trecut de şaizeci, pipernicit şi prăpădit de să-l sufli de pe picioare. Nu mai avea nici un dinte în gură şi vorbea greu, scuipând în toate părţile. În tinereţe a fost bărbat frumos şi cu stare şi se băteau fetele după dânsul, dar în loc să se însoare şi să se potolească, i-a plăcut să zboare ca albina din floare-n floare, încât mulţi oameni şi-au ciomăgit muierile din pricina lui, căci de el nu îndrăzneau să se lege, fiind voinic şi iute ca un lup. Cărăuşia i-a fost mai dragă decât pământul şi tot cărăuşia i-a mâncat capul. Într-o noapte, venind de la Dej, o ceată de ţigani lăieşi au tăbărât pe dânsul, l-au stâlcit şi i-au furat caii. A zăcut vreo doi ani şi a rămas beteag de picioare. Boala i-a înghiţit averea. Rămas numai cu căsuţa şi grădina, s-a aciuat pe lângă Paraschiva, care era văduvă tânără şi râvnea mai mult la casa lui, crezând că nu mai are de trăit cine ştie

cât. Dumitru însă se încăpăţâna să nu moară şi o duse douăzeci şi doi de ani aşa, prăpădit cum a scăpat, încât Paraschiva a avut vreme să se obişnuiască cu slăbiciunile lui. S-au înţeles ei totuşi destul de bine până acum câteva luni, când Dumitru s-a apucat şi a vândut lui Avrum casa şi grădina fără ştirea Paraschivei. Degeaba i-a dat o sută de zloţi de argint, femeia nu s-a mulţumit. Ea era convinsă că a luat mai mult şi a ascuns banii undeva sau la cineva. Şi cum Dumitru nu mai putea să aibă zile multe, Paraschiva se înfuria că banii vor ajunge pe mâna altora, iar ea, care l-a îngrijit atâţia ani, se va alege cu nimica. Fiindcă nici Avrum nu voia să-i spuie lămurit cât i-a dat, Paraschiva s-a pus pe moşneag, mai întâi cu sudălmile, apoi cu bătaia, până ce în sfârşit azi l-a izgonit să nici nu-l mai vadă.

Bătrânul povesti ce-a păţit cu Paraschiva, dar fără s-o ocărască, ba chiar cu o mare părere de rău că a fost nevoit să plece de la ea şi să moară poate prin case străine.

— Apoi lasă c-ai trăit destul, îi zise Zenobia drept mângâiere.

Ion, îmbufnat cum rămăsese toată ziua după ce plesnise pe Ana, nu zise nimic, ci se uita doar uneori cu ură la noul mâncău care-i cade în spinare din senin. Credea totuşi că Dumitru se va întoarce acasă mâine-poimâine, ştiindu-se că nu poate trăi fără Paraschiva, singura femeie — se zice — pe care a iubit-o el cu adevărat şi care, de aceea l-a şi învârtit cum i-a plăcut. De altfel gândurile lui erau atât de fripte de grija pământurilor, încât tot restul lumii i se părea că nu face un ban găurit. Se înfuria când vedea pe Ana care, pe cât îi îngăduia pântecele ţuguiat, se sprintenea pe lângă vatră să gătească cina, şi era din ce în ce mai convins că femeia e înţeleasă cu Vasile Baciu să-l tragă pe sfoară.

Se perpeli câteva zile fără să ştie ce să mai facă. Apoi îi veni în minte Herdelea şi se bucură ca şi când ar fi găsit scăparea. Chipul învăţătorului îi juca înaintea ochilor, strălucitor de speranţe. Îl căută îndată şi, nimerindu-l la şcoală, îl chemă afară. Herdelea era supărat şi-i imputǎ că e nerecunoscător şi

că, prin nepăsarea lui criminală, îi primejduieşte slujba şi cinstea. Ion ascultă nerăbdător, ca şi deunăzi când încercase învăţătorul să se sfătuiască cu dânsul. Ce-i păsa lui de grijile altora? Pe el numai necazul lui cel mare îl rodea şi-l chinuia, şi, după ce îmblânzi pe Herdelea cu făgăduinţe, i se plânse ca un copil nepriceput, zicând mereu mai rugător şi mai stăruitor:

— Învaţă-mă, naşule, că altminteri ori fac moarte de om şi ajung la puşcărie, ori mi-oi pune singur ştreangul de grumaz!

Se uita în ochii învăţătorului, sorbindu-i răspunsul, din care însă i se întipări în creieri numai atâta: „Fii liniştit, finule, că ce ţi-a făgăduit trebuie să-ţi dea... Duminică tu să vii la mine cu Ana... Am să chem şi pe Vasile ş-aveţi să vă înţelegeţi, fii liniştit!"

Zilele până duminică trecură ca ceasurile. Nădejdea îi îmbrăca toate gândurile în trandafiriu. Se simţea iar stăpânul pământurilor şi de-abia aştepta să poată ieşi la lucru pe moşia lui.

Herdelea, iubitor de învoieli unde fiecare parte să-şi scadă cerinţele spre mulţumirea amândurora, povăţui pe Vasile Baciu să dea acuma jumătate din locuri, care să fie scrise pe numele lui Ion, iar cealaltă jumătate să i-o făgăduiască în scris pentru după moarte. Povaţa lui însă îi nemulţumi pe amândoi. Toate nădejdile lui Ion se prăbuşiră auzind ce spune învăţătorul. Apoi dacă ar fi fost vorba să lase dânsul din drepturile lui, ce nevoie de sfaturile naşului? Lui nu-i trebuiau sfaturi, ci pământurile, toate pământurile... Îl cuprinse o mânie sălbatică împotriva lui Herdelea, care astfel vrea să-l înşele, în loc să-l ajute... Vasile, cu o lucire şireată în privire, zise tacticos că el nu-şi ia vorba înapoi şi dă bucuros cele cinci locuri, pe ales. În sinea lui însă era sigur şi el că Herdelea s-a înţeles cu Ion să-i fure averea... Pentru că nu îndrăzneau să se certe cu învăţătorul, potrivnicii schimbară între dânşii câteva sudălmi şi apoi, uitând orice omenie, se luară de piept şi începură să-şi care la pumni peste cap, cu sete, grohăind ca nişte mistreţi prinşi în capcană... Herdelea şi Titu de-abia izbutiră să-i scoată din odaie, în vreme ce dăscăliţa, nespus de indignată că neruşinaţii s-au încăierat în casa ei, îi ocăra cu înverşunare, iar Ghighi ţipa speriată. Ana

încremenise pe un scaun, în dosul uşii, încât doamna Herdelea o dojeni şi pe ea bine şi apoi o dădu afară.

Vasile şi Ion se mai zgâlţâiră puţin în pridvor, se mai ghiontiră până-n poartă, dar în uliţă se descotorosiră şi-şi aşezară hainele boţite, înjurându-se din ce în ce mai potoliţi. În clipa însă când să pornească spre sat, în uşa casei îvăţătorului se ivi Ana, topită de ruşine şi de spaimă, ca o arătare urzitoare a tuturor relelor. O zăriră amândoi deodată şi furia lor se înteţi iar, pumnii se ameninţară în aer şi privirile roşii se loveau ca două săbii. Ajuns în dreptul casei, Ion intră în ogradă urlând cu o spumă subţire albă între buze, care se muta şi se lipea când pe cea de sus, când pe cea de jos:

— Să-ţi mănânci friptă odrasla, tâlhar bătrân ce eşti! Ana dădu să intre şi ea, dar Ion se repezi ca uliul şi răcni, răguşit, scăpărând scântei din ochi şi scoţând cuţitul din şerpar:

— Fugi, fleandură, fugi de-aici că uite-acu te trimit pe lumea cealaltă!... Şi să nu te mai prind prin ograda mea că te spintec!... Hoaţă!... Hoţi şi tâlhari care umblă să mă mai şi batjocorească!

Femeia vru să ridice mâinile să-l roage, dar privirea lui o îngrozi, spunându-i că într-adevăr e hotărât s-o omoare acuma. Şovăi o clipă şi apoi porni după tatăl său care făcea câte doitrei paşi, se oprea, se întorcea, zvârlea ginerelui câte-o înjurătură, iar se urnea şi iar se oprea... Când însă Vasile o văzu apropiindu-se, îşi îndreptă toată mânia asupra ei şi, ameninţând-o cu amândoi pumnii, strigă clămpănind din dinţi ca o fiară:

— Să nu vii la mine, rapandulă, că-ţi zdrobesc ciolanele!... Sărăntoc ţi-a trebuit, de sărăntoc să ai parte!... Uite-l! Uite-l ce mândru-i!... Amu să-ţi fie de cap! De cap! De cap! De cap!

Păşi mai iute, dar răcnind întruna „de cap", ca şi când n-ar fi fost în stare să găsească o ocară mai grea...

Ana rămase în mijlocul drumului, nemaiştiind încotro s-o apuce. Ion tot mai înjura şi blestema în ogradă, iar Vasile Baciu, depărtându-se, ţipa mai tare, parcă să-l audă tot satul. Vecinii ieşiseră în uliţă şi priveau, care miraţi, care râzând, toţi dor-

nici să urmărească desfăşurarea poznei... Nemişcată, cu braţele moarte, cu ochii rătăcitori şi cu sufletul crâmpoţit de înfricoşare, femeia se uita împrejur, fără să mai ştie ce să facă. „Acu unde să mă duc?" se întreba şi în minte îi răsăreau numai răspunsuri negre care o pironeau pe loc, sleindu-i voinţa şi ispitind-o să-şi curme singură toate suferinţele, fiindcă viaţa ei e zadarnică.

Tot Floarea, nevasta lui Macedon, sări iar, o luă de mână, o duse acasă la ea, o îmbărbătă până seara şi o culcă după cuptor, lăcrimând de milă:

— Vai, sărăcuţa de ea, sărăcuţa!...

În noaptea aceea îşi dădu seama întâia oară Ana de prăpastia în care-şi zvârcoleşte ea viaţa. Şi atunci gândul morţii i se coborî în suflet ca o scăpare fericită. Îl alintă atât de stăruitor că, în cele din urmă, se minună cât de blândă şi ademenitoare i se înfăţişează, ca un liman unde nu mai sunt nici dureri şi nici nădejdi... Deodată însă simţi o zvâcnire în pântece, trezind-o din aiurare. „Cum se mişcă, sărmanul!" îşi zise dânsa uitându-şi toate necazurile şi înţelegând că trebuie să trăiască, fiindcă într-însa o fiinţă nouă bate la poarta vieţii.

7

A doua zi Ion se mulcomi. Îi păru rău că s-a făcut de râsul lumii şi că s-a hărţuit cu socrul său tocmai în casa învăţătorului, deşi era convins că Herdelea s-a dat de partea duşmanilor lui. Trecu drumul la Macedon Cercetaşu şi aduse acasă pe Ana, dar fără să audă măcar poveţele Floarei că să fie mai milos cu biata femeie că mâine-poimâine îi soseşte ceasul şi cine ştie ce se poate întâmpla dacă o huiduiesc toţi şi n-o cruţă nimeni.

Apoi fu cuprins de desperare. Simţea un gol dureros în cap, care voia neîncetat parcă să-i spargă ţeasta. Numai buzele îi şovăiau întruna:

— Nu-i bine aşa... Nu-i bine... nu-i bine...

Se ducea prin Jidoviţa, se îmbăta şi se întorcea mai posomorât.

După o săptămână ploioasă şi murdară, care-l ţinuse mai mult în casă, răsări o zi aurită, caldă, strălucitoare, cum nu se mai pomenesc decât în ţinuturile muntoase în dricul primăverii. Ieşind în ogradă, Ion se opri ca trăsnit şi, fără să vrea, sorbi lacom mirosul de verdeaţă, sălbatic şi umed, ce plutea în văzduh. Ca şi când peste noapte tot pământul s-ar fi spălat cu apa fermecată, atât se înfăţişa de mândru în verdele deschis pe care stropii de rouă licăreau în toate culorile curcubeului, ca nişte diamante presărate înadins de o mână nevăzută. Priveliştea aceasta îl zgudui ca dintr-un somn greu şi-i umplu deodată creierii de gânduri... Şi porni, luminat, spre casa preotului Belciug, împins de o încredere mare. Numai popa poate să-i arate calea, precum tot dânsul l-a dat pe brazdă odinioară. Dar acest „odinioară" era aşa de depărtat, parcă ar fi trecut ani şi ani de zile, deşi abia ieri se împliniseră cinci săptămâni de la nuntă.

Belciug privea din cerdac cum adapă caii vizitiul, un ţăran somnoros şi plin de baligă pe haine.

— Ce mai veste-poveste, Ioane? zise dânsul văzându-l intrând pe portiţă, cu pălăria în mână.

— Apoi mai mult rău decât bine, domnule părinte, răspunse Ion vrând să zâmbească, dar izbutind numai să se strâmbe şi să-şi arate dinţii galbeni, ca un câine care mârâie neputincios.

— Am auzit... De, băiete, dacă uitaţi pe Dumnezeu, cum să nu vă pedepsească? mormăi Belciug puţin înnourat şi intrând în casă urmat de Ion.

Dumnezeu însemna acum în Pripas biserica cea nouă şi preotul simţea mâna Cerului în neînţelegerile dintre ginerele şi socrul care nici nu s-au gândit măcar să dăruiască ceva pentru locaşul Domnului.

Milostivenia cerească i se arăta de altminteri preotului în toate chipurile. Buclucul lui Herdelea cu judecătorul era o pedeapsă grabnică şi cuvenită pentru că a uneltit împotriva slujitorului lui Dumnezeu. Mai aştepta doar manifestarea mâniei divine faţă de doamna Herdelea, care l-a ocărât pe dânsul, şi

apoí o lovítură deosebítă pentru Herdelea fííndcă chíar íerí a aflat că umblă să-í smulgă câţíva alegătorí în favoarea candídatuluí de deputat ungur, deşí ştíe bíne că el doreşte să arunce un bloc — míc, dar solíd — în cumpăna reprezentantuluí român. Răsplata tuturor neplăcerílor o găsea totuşí maí ales în hotărârea de a începe încă în vara aceasta lucrăríle noíí bíserící. Căzuse la învoíală cu un arhítect dín Bístríţa, care avea gata un plan foarte frumos. Arhítectul trebuía să sosească în curând şí, cu materíalul adunat, să aşeze temelía. Până la toamnă zíduríle vor fí rídícate, íar în toamna víítoare noul locaş va putea fí sfínţít cu toată solemnítatea. Belcíug se gândea de pe acuma la programul sfínţíríí şí íníma luí bolnăvícíoasă tremura de bucuríe. Dar, deoarece tot maí lípsea puţín dín suma prevăzută la cheltuíelíle clădíríí, strădanííle luí nu erau sfârşíte. De aceea nu píerdea credínţa că, până la urmă, şí Ion va deschíde punga şí decí se sílí să-l câştíge prín bunăvoínţă.

— Acuma spune, Ioane, ce te doare! murmură dânsul aşezându-se, bătându-şí genunchíí cu palmele şí prívínd drept în ochíí luí Ion, pe care-l lăsase în pícíoare.

Ion se spovedí prelung, cu glas înfundat, cu ochíí în pământ, íar preotul îl ascultă cu băgare de seamă şí fără să-l întrerupă. Apoí când ísprăví, Belcíug se sculă, se plímbă de câteva orí de ící-colo cu paşí marí, uítându-se o dată cu mírare în odăíţa de culcare unde patul era încă tot nefăcut, şí în sfârşít se oprí lângă masă, se rezemă de dungă cu palmele încrucíşate la spate şí vorbí prívínd mereu într-un colţ al tavanuluí:

— Ştíu eu ce să te sfătuíesc?... Greu... Prea greu... Numaí un avocat te-ar putea lumína bíne... Dar cu răul şí cu bătăíle nu se împacă oameníí nícíodată, asta-í de când lumea. Dumnezeu a lăsat judecătorílor împărţírea dreptăţíí pământeştí... Am păţít şí eu deunăzí, ştíí bíne, că m-a ocărât dăscălíţa ţígăneşte. Puteam să mă apuc de bătaíe?... Nímení să nu-şí facă síngur dreptate... N-am zís nímíc şí nu m-am înfuríat... Dreptatea-í de la Dumnezeu... M-am plâns şí eu în Armadía la judecătoríe şí, dacă-í bíne şí drept să fíu hulít de pomană, hulít să rămân...

Tu însă vei face cum crezi de cuviinţă. Numai atâta să ştii: pumnul nu-i dreptate... Întreabă un avocat, roagă-l să te înveţe şi fă cum te-o îndrepta el... Eu n-am nici o putere...

Ion plecă mulţumit. Bine a zis popa: legea să hotărască... Ajuns acasă, chemă pe Ana şi-i vorbi foarte blând:

— Tu trebuie să te duci la tatăl tău, Anuţă, că eu nu te mai pot ţinea, vezi bine şi tu, că-s sărac şi abia ne târâm şi noi zilele... Dumnealui are destulă avere... Amu că m-a înşelat, nu-i nimic. Dumnezeu din cer vede şi judecă. Dar eu trebuie să mă gândesc la pielea mea. Cu mâinile-n sân n-oi sta, de bună seamă, poţi să-i spui!

Pe urmă o duse de mână până la poartă şi închise poarta după ea.

Ana se mai uită înapoi, dar el nu mai întoarse capul.

— Are dreptate... toţi au dreptate, şopti femeia podidită de plâns. Numai eu n-am nici un rost în lume...

Capitolul VIII
COPILUL

1

Cu cât se apropia alegerea de deputat, cu atât Herdelea, tatăl şi fiul, se ciorovăiau mai mult, ca şi când toate necazurile şi toate nădejdile, ba chiar însăşi soarta lor ar fi atârnat de izbânda românului sau a ungurului. Bătrânul, care purta în suflet groaza procesului cu judecătorul, credea din ce în ce mai tare că, contribuind la alegerea candidatului guvernamental, va scăpa teafăr din ce-l ameninţa. Se gândea în taină că, în preajma judecăţii, va ruga pe ocrotitorii săi, subinspectorul şi deputatul, să pună o vorbă bună pentru dânsul acolo unde trebuie. Văzându-l cu asemenea sprijinitori, judecătorul va trebui să se îmblânzească, iar tribunalul să înceteze urmărirea... Şi, fiindcă în cele din urmă Titu râdea neîncrezător de speranţele lui, Herdelea zicea convins:

— Cine râde la urmă râde mai bine, băiete!

Dăscăliţa, deşi nu putea suferi neamul unguresc, rămase totuşi neclintită în părerea ei că, mai presus de orice, omul trebuie să aibă grijă de pielea lui. De altfel ea şi cu Ghighi nu se sinchiseau atâta de mofturile alegerii, cât se frământau că, în afară de câteva cărţi poştale ilustrate, n-aveau încă nici o scrisoare de la Laura, măcar că acuma se împlineau aproape două luni de la nuntă. Îşi făceau fel de fel de închipuiri, căutau explicaţii care să le potolească neliniştea, dar care mai mult le întristau.

Titu se mistuia şi se chinuia de însufleţire. Dorea cu atâta înverşunare izbânda lui Grofşoru, că îl durea chiar numai gândul că ar putea cădea. Începea aproape să urască pe tatăl său, mai ales că punea veşnic înainte interesul personal.

— Dacă nu vrei să facem nici o jertfă, cum crezi c-o să triumfăm vreodată? striga dânsul desperat, scrâşnind din dinţi şi smulgându-şi părul.

Egoismul acesta, de care se izbea de altminteri pretutindeni, îl hotărî să se gândească să plece oriunde, în lume, încredinţat că aiurea oamenii vor fi mai voioşi să se sacrifice pe altarul unei idei. Deşi striga întruna că activitatea e mama succesului, continua să petreacă zilele prin Armadia, la berăria Rahova sau la Griviţa, unde, împreună cu alţi tineri entuziaşti, se îmbătau cu vorbe mari, visau închipuind planuri îndrăzneţe şi puneau la cale soarta poporului. Fiind siguri de succes, îi umflau mereu proporţiile. Li se părea că alegerea lui Grofşoru va revoluţiona nu numai ţara, ci toată Europa.

Ştiau dinainte discursurile zdrobitoare cu care Grofşoru va ului Parlamentul şi vedeau limpede clipa când Ardealul se va ridica brusc în picioare şi va cădea, ca un copil pierdut şi regăsit, în braţele României, când cei oropsiţi de atâtea veacuri îşi vor lua locul ce li se cuvine între popoare, ca nişte urmaşi vrednici ai stăpânilor lumii...

După asemenea înaripări, intrând seara în atmosfera îmbâcsită de realitate de acasă, Titu simţea că se prăvale din înălţimi şi se zvârcolea neputincios. „Trebuie să plec de-aici, altfel am să mă înăbuş!“ îşi zicea după ce se certa cu tatăl său care nu voia nici să-i mai asculte argumentele.

Cu toată sila ce i-o făcea slujba de subnotar, îşi găsi singur un loc în Luşca şi, într-o seară, aproape de alegere, în urma unei discuţii mai violente, declară că are să se ducă îndată ce va afla rezultatul luptei, fiindcă s-a săturat de viaţa aceasta fără nici un ideal, mânjită numai de noroiul mărunţişurilor zilnice. Declaraţia voia să fie o răzbunare împotriva tatălui său, care însă se bucură auzindu-l şi-l felicită că începe să se cuminţească.

În ajunul alegerii trecură prin Pripas două companii de honvezi care aveau să dea o mână de ajutor jandarmilor concentraţi din tot judeţul spre a păstra ordinea.

— Uite ce susţineţi dumneavoastră, cei cu prudenţa! zise Titu către Herdelea arătându-i soldaţii ce de-abia-şi târau picioarele obosite. Drept argumente ne daţi baionete!

În sfârşit ziua cea mare răsări frumoasă... Armadia fierbea ca un stup în ceasul când roieşte. Toată lumea era stăpânită de înfrigurare. Din sus şi din jos soseau mereu cete de ţărani, cu preoţii şi cu învăţătorii în frunte, unii pedeştri, plini de praf şi de sudori, alţii în căruţe, toţi veseli şi strigând mereu „trăiască“...

De la biserica cu două turnuri, de-a curmezişul pieţei, până la primărie, unde era biroul electoral, în dreapta şi în stânga străzii se întinseră cordoane de jandarmi cu baioneta la armă, cu penele de cocoş agitate în pălării, răstindu-se la mulţimea ce se înghesuia în spatele lor, răcnind deseori „înapoi“ şi ameninţând cu puştile. În mijlocul pieţei, lângă crucea îngrădită cu uluci, un grup de elevi de liceu din clasele superioare, încadraţi de câţiva profesori tineri şi de studenţi îndrăzneţi, cântau *Deşteaptă-te, române*, întrerupându-se din când în când ca să strige în cor: „Trăiască deputatul Victor Grofşoru!“ Grupul ajungea până la cordonul de jandarmi; cei din faţă aplaudau pe alegătorii români şi huiduiau pe ovreii şi ungurii care se îndreptau spre primărie. Aici, chiar în spatele unui jandarm voinic, cu mustăţi mari şi sclipitoare de pomadă, stătea şi Titu, roşu de entuziasm şi răguşit de cât a cântat şi a răcnit. Toată piaţa gemea de ţărani nealegători, aduşi înadins să manifesteze, urlând „trăiască“ sau „ruşine“.

Belciug veni mai devreme, urmat de vreo douăzeci de pripăseni, dar în faţa bisericii un ofiţer de jandarmi trimise în dosul cordonului pe cei ce n-aveau cărţi de alegători, încât preotul defilă numai cu şase inşi înspre localul de vot, zâmbind amar la mulţimea care-l aplauda.

Titu strigă însufleţit „bravo, Belciug“, iar popa îi răspunse măgulit şi trist:

— Nu-i vina mea că suntem numai atâţia, ştii bine!

Soarele ardea. Căldura creştea neîncetat. Oamenii, osteniţi de cât au stat în picioare, asudau, se îndârjeau, se îmbulzeau spre cordoanele de jandarmi fără să ştie de ce, iar jandarmii se strâmbau, răcneau şi izbeau ici-colo cu patul puştii, înjurând.

Pe la amiază Grofşoru, însoţit de câţiva prieteni, trecu pe stradă, spre biserică, să-l vadă mulţimea. Însufleţirea izbucni ca o flacără dintr-un jăratic peste care ai turnat ulei. Cântecele, uralele, ţipetele se topeau într-un zgomot năprasnic. Lumea se năpusti peste cordoane să-l vadă mai bine. „Ura! Trăiască Victor Grofşoru!... Jos renegaţii!..." Jandarmii se zbăteau, învârtind armele să stăpânească valurile de oameni. Unul, cuprins de mânie fiindcă norodul nu-l lua în seamă, împunse cu baioneta în mulţime, înţepând pe un ţăran bătrân, care tocmai se lupta să iasă din vâltoare şi care deodată începu să se vaiete.

— Ruşine!... Huo!... Jos cu ei! urlă gloata repezindu-se mai dârză asupra cordonului.

— Înapoi!... Înapoi! ţipau jandarmii lovind cu arma în cei care se avântau peste linia oprită.

Grofşoru, care tocmai văzuse cum a împuns jandarmul, se repezi la ţăranul rănit şi-l îmbrăţişă furtunos, în vreme ce mulţimea vuia de entuziasm şi mulţi întrebau: „Ce este? Ce s-a întâmplat?" Apoi, revenind în mijlocul străzii, îşi scoase pălăria, îşi şterse năduşeala şi începu cu glas vibrator:

— Cetăţeni! A curs sângele nevinovat! Teroarea...

Nu izbuti să continue, căci un ofiţer de jandarmi îl opri scurt, declarându-i că nu e voie să aţâţe lumea. Grofşoru se ciondăni un răstimp cu ofiţerul protestând cu gesturi largi, pe când partizanii îl sprijineau stăruitor:

— Trăiască!... Trăiască!...

În clipele acestea sosi în piaţă Herdelea, urmat de cinci alegători, cu faţa luminată de un zâmbet sfios, uitându-se puţin speriat în dreapta şi stânga. Câţiva strigară „trăiască", dar îndată un glas gros răcni: „Ruşine! Renegaţii!... Jos!" şi repede toţi izbucniră în huiduieli, iar printre baionetele lucitoare pumni încleştaţi se scuturau ameninţători. Herdelea, înfricoşat, simţi un tremur în genunchi, dar zâmbetul nu-i dispăru de pe buze ca şi când ar fi fost vopsit... Grupul de liceeni porni să cânte batjocoritor „Veşnica pomenire", cu glasuri ascuţite şi false de mascaradă, în timp ce alţii răcneau neîncetat „ruşine".

Titu, cuprins deodată de o milă mare, se piti la spatele jandarmului, uitându-se îngrijorat după tatăl său, îmbătrânit prea înainte de vreme, a cărui faţă acuma era albă încât de-abia i se mai vedeau mustăţile mici şi cărunte.

— Renegatule!... Ruşine!... Trădătorule!... Jos! ţipau zeci de voci în jurul lui Titu, care ridică mâinile, copleşit de emoţie, parc-ar fi vrut să oprească ocările necruţătoare.

Grofşoru, care nu mai isprăvea discuţia cu ofiţerul, cum zări pe Herdelea, se întoarse şi-l apostrofă indignat:

— Îmi pare rău, domnule Herdelea, că tocmai dumneata...

Învăţătorul se opri fără să poată scoate o vorbă.

Ofiţerul însă interveni:

— Pardon!... Vă rog să nu terorizaţi pe alegători! Aici nu se permite nici o presiune! zise punându-se între Grofşoru şi Herdelea şi apoi adăugând, către acesta: Înainte, înainte, domnilor!

— Protestez împotriva acestei noi încălcări de lege! strigă Grofşoru, deschizând o nouă ciorovăială cu ofiţerul.

În faţa primăriei, solgăbirăul Chiţu strânse mâna lui Herdelea şi-l prezentă unui domn scurt şi gros, cu ochelari de aur şi cu o mustaţă galbenă rară:

— Domnule candidat, iată unul din prietenii noştri!... Îmi daţi voie?

Candidatul dădu mâna învăţătorului, zicându-i maşinal:

— Îmi pare foarte bine... Voi fi totdeauna la dispoziţia dumitale... Totdeauna...

Herdelea, înviorat, primi cuvintele ungurului ca o uşurare şi intră în biroul notarului unde, la o masă lungă, şedea un judecător de la tribunalul din Bistriţa, uscat, cu nasul foarte subţire, cu nişte ochi mici, rautăcioşi şi cu un creion în mână. Învăţătorul îl cunoştea. Alături alţi doi, tot de la tribunal, scriau voturile în formulare tipărite. Odaia era plină de oameni care măsurau pe alegători cu priviri bănuitoare.

Herdelea se apropie de masă cu pălăria în mână, cu zâmbetul pe faţă. Judecătorul, preşedintele comisiunii electorale, îl privi întrebător.

— Votez pe domnul candidat Beck! zise învăţătorul, rezemându-se cu mâinile de dunga mesei şi uitându-se în ochii judecătorului parc-ar fi vrut să-l roage să-l ţină minte şi să-l apere când va veni la proces.

Cei cu formularele îi însemnară numele, iar preşedintele rosti, indiferent şi obosit:

— Altul?

Învăţătorul se dădu puţin la o parte, să facă loc tovarăşilor săi.

— Tot din Pripas, murmură dânsul către judecătorul care părea că nu-l aude, ci se scărpina după ureche cu creionul şi se uita la cei ce scriau voturile.

La şase seara comisiunea declară ales pe candidatul Bela Beck, cu o majoritate de cinci voturi.

Rezultatul se răspândi pe-afară, prin mulţimea obosită, care-l primi cu strigăte de indignare şi cu cântece naţionale. Piaţa totuşi se goli curând. Cârciumile însă se umplură, adăpostind până noaptea târziu comentariile aprinse, felicitările, ameninţările...

Herdelea povesti acasă încântat cum i-a strâns mâna deputatul şi cum i-a făgăduit sprijinul pentru orice împrejurare, cum i-a zâmbit judecătorul încreţind fruntea ca să-şi întipărească în creieri numele lui.

— De-acu nu mai am nici o grijă cu procesul... De-acu pot dormi liniştit! zise dânsul cu mândrie. Vezi acuma ce înseamnă să ştii să te porţi cu oamenii? adăugă apoi bănuitor către Titu.

— Am văzut... am văzut! şopti tânărul istovit.

Auzindu-l şi văzându-l însă îşi amintea răcnetele mulţimii în piaţă, când a trecut Herdelea, paloarea lui de-atunci şi mila aceea dureroasă ce-o simţise şi care i-a rămas în inimă parcă mai adâncă. Era trist şi abătut, ca şi când ar fi pierdut orice nădejde în lume. „Iată de ce atârnă înfăptuirea ideii! se gândea dânsul. Cinci voturi! Adică tocmai voturile tatii... că să-şi uşureze procesul! Dacă nu era procesul, triumfa ideea... Şi barem procesul de-ar ieşi bine!... Iată ce hotărăşte soarta unui popor: un fir de tină... Şi totuşi ideea nu poate muri! Ideea e sufletul omului."

Profítând că notarul dín Luşca era în Armadía, cu alegerea, a doua zí plecă. „Dac-aş maí sta mult aící, ar trebuí să mă scufund de tot în noroíul realítăţíí!“ îşí zíse Títu despărţíndu-se.

2

— M-a alungat, tată... şoptí Ana atât de încet că nící ea însăşí nu-şí auzí bíne glasul, cu groaza încuíbată în ochí, aşteptându-se s-o zdrobească.

Vasíle Bacíu prânzea. Avu o tresăríre, văzând-o galbenă şí trasă, cu burta la gură. Maí sorbí dín lapte o dată, îmbucă o coajă de mălaí, pe urmă se uítă lung la Ana şí răspunse molfăínd:

— Bíne... Staí aící că aí unde... Vezí că eu mă duc până în Zăhată, că am níşte oamení la sapă... Să íeí seama pe-acasă...

Vorbea atât de líníştít că femeía se zăpăcí, crezând că n-a auzít bíne şí nu îndrăzní să se aşeze până nu-l văzu plecând aíevea cu carul.

Bacíu ştía că Ion are s-o ízgonească, dar nu-í păsa. Lasă să víe fata, nu-í nímíc. Acuma, că-í mărítată în lege, poate şedea şí acasă. Maí bíne aşa, decât să se plece el în faţa tâlharuluí şí să-í dea moşía. La urmă tot va trebuí să víe bărbatul şí s-o ía, mulţumíndu-se cu ce-o căpăta, căcí n-are încotro... Acum e vorba de răbdare. Cíne o răbda maí lung, rămâne deasupra. Iar dânsul poate aştepta orícât, că nu-l doare...

Ana era umílítă şí tăcută ca un câíne. Nu crâcnea înaíntea bătrânuluí şí doar uneorí îl prívea rugătoare cu ochíí eí scufundaţí în cap şí veşníc roşíí. Zílele í se păreau nesfârşíte în aşteptarea omuluí pe care íníma eí îl dorea cu atât maí mult că suferíse greu pentru dânsul.

Ion, chíar în zíua când o alungase, se dusese în Armadía la Víctor Grofşoru, de care ştía că-í avocat straşníc, maí tare ca mulţí dín Bístríţa. Avocatul era foarte încurcat atuncí cu alegerea de deputat şí, aflând că Ion nu-í alegător, vru să-l amâne pentru altă dată. Ion însă, încăpăţânat, nu s-a lăsat până nu í-a

povestit cu de-amănuntul toată buba. Mirosind ceva mai de preţ, Grofşoru întrebă mai întâi:

— Martori ai?

— Am, domnule avocat, cum să n-am... Am pe... se grăbi ţăranul, înşirându-i pe toţi cei ce au fost la tocmeală şi care auziseră făgăduielile socrului său.

Avocatul se însărcină să-i scoată toate pământurile, dar îi ceru înainte jumătate din onorar. După ce Ion numără banii, Grofşoru îi închise într-o casă de fier, îl sfătui să aducă înapoi pe Ana ca să nu poată spune Vasile Baciu c-a alungat-o, dar să potrivească lucrurile astfel încât să nu bage de seamă că are nevoie de ea.

Ion îşi făcu cruce de mulţumire. Dacă i-a luat avocatul banii, înseamnă că trebuie să câştige. Ana are să se întoarcă ea singură... Numai când trecură două săptămâni începu să intre în grijă să nu cumva să se primejduiască procesul din pricina femeii care nu vine acasă.

Când află Vasile Baciu că Ion l-a tras în judecată, se întunecă. Îi era frică de judecaţi, deoarece nu mai avusese niciodată şi văzuse la alţii că procesele înghit zadarnic moşiile oamenilor. Începură îndoielile. Să nu se întâmple ceva şi să piardă tot. Avocaţii câte şuruburi nu învârtesc. Te bagă în temniţă cu dreptatea în mână. La urma urmelor poate că tot mai bine ar fi să-i arunce câinelui jumătate locurile şi căsuţa cea veche, să scape de-o grijă... Se uita mai chiorâş la Ana şi ar fi fost bucuros să-i găsească vreo pricină s-o gonească înapoi, la tâlharul pe care şi l-a ales ea şi de care acuma nu mai ştie cum să se scuture.

În duminica a treia, Vasile Baciu, ca s-o poată alunga, se hotărî să se îmbete. După-amiază cârciuma era plină, ca de obicei. Avrum, negru de supărare, din pricina unei afaceri cu notarul, servea totuşi rachiul mai prompt chiar decât alte dăţi. Vasile n-apucă să se afume bine şi se pomeni cu Toma Bulbuc lângă dânsul, foarte vesel şi mulţumit că pusese temelia casei de piatră ce o clădea pentru George pe care avea de gând să-l

însoare la iarnă. Din vorbă în vorbă Baciu se plânse cât de rău a nimerit-o cu măritişul fetei, cum stă acuma acasă la dânsul, parcă nici n-ar avea bărbat... Toma clătină din cap şi apoi întrebă binevoitor:

— De ce nu vă împăcaţi voi, Vasile?... Oamenii trebuie să se învoiască...

— Da cu cine să te împaci, omule? făcu Baciu trântind paharul pe masă şi povestind iarăşi ce-a păţit cu ginerele şi cum vrea să-l lase pe drumuri, cerşetor.

Atunci intră şi Ion în cârciumă. Venea înadins, ştiind că e socrul său, să încerce o apropiere, dacă s-ar putea, ca să-şi ia acasă nevasta. Se aşeză însă la altă masă, strigând cu un oftat:

— Jupâne!... Măi jupâne!... Dă-mi şi mie oleacă de stropşeală!

Până să vie Avrum cu rachiul, Toma se întoarse repede:

— Ia vino încoace, Ioane! Vino, vino, că nu te mănâncă nimeni...

Ion trecu greoi la masa lor, rostind ca din gura altuia:

— Noroc bun, socrule...

— Ce socrule, mă! sări Vasile, jumătate glumeţ, jumătate furios. Eu să-ţi zic ţie „socrule", că văd că nevastă-ta-i mai mult la mine decât la tine!

— Vina mea-i? făcu Ion, îndoindu-se de spinare ca un caraghios.

— Eu aş zice să vă împăcaţi ca oamenii de treabă, să nu vă mai faceţi de râsul lumii! vorbi acuma Toma, trăgând cu ochiul întâi unuia, pe urmă celuilalt. Că zău aşa! Ia şezi, Ioane, şezi colea!

Ion se aşeză, aşternând pe o bancă o batistă roşie cu flori verzi, ca să nu-şi murdărească hainele. Toma puse îndată la cale tocmeala. Altă dată s-ar fi aprins, ar fi înjurat, ar fi răguşit ţipând, acuma amândoi erau liniştiţi, chibzuiţi şi reci ca doi negustori păţiţi şi înşelaţi. Vasile sfârşi îmbiindu-i jumătate locurile şi casa cealaltă, pe care poate să le scrie oricând pe numele lor, să nu mai fie neînţelegere. Ion răspunse că mai bine să hotărască judecata, dacă nu vrea să-i dea ce s-a înţeles când

a luat fata; totuşi Ana poate să vie acasă oricând, căci el cu ea n-are nimic... Toma îi îndemnă să mai lase fiecare câte ceva şi-i sili să dea mâna.

— Bine, aşa să fie cum ziceţi, mormăi Ion cu ochii aprinşi. Dar procesu-i proces... Amu, deocamdată, fie după voia dumneavoastră, dar judecata să-mi dea dreptul meu deplin! Dacă dumneata îmi dai de bunăvoie cât zici, ne-om judeca pe mai puţin!

Vasile Baciu nu vru să audă de proces şi se supără. Toma însă îl făcu să dea mâna a doua oară, zicând blajin:

— Lasă, lasă cum zice, că-i mai tânăr şi mai fără minte! Lasă... Până la judecată mai trece vreme şi cine ştie ce-o mai aduce Dumnezeu!

Băură aldămaşul împreună până pe înnoptat. Ion plecă acasă cu Ana de mână. Era beat, dar nu-şi arăta totuşi mulţumirea. Doar în suflet se bucura c-a spart gheaţa.

A doua zi dimineaţa Vasile Baciu veni, după cum se înţeleseseră, şi se duseră în Jidoviţa, la notar, să le facă hârtiile de întabulare.

— Da să scrii acolo, domnule notar, că procesul merge înainte! zise Ion ca o ameninţare.

Vasile Baciu încercă să răspundă, dar Ion se sculă în picioare:

— Îmi trebuie tot pământul, socrule, ştii bine... Tot pământul!...

3

După plecarea lui Titu, casa Herdelea se linişti. Învăţătorul se mai lăuda din când în când cu lovitura lui de la alegerea de deputat, dar doamna Herdelea şi Ghighi se gândeau tot mai mult la Laura. Ca să se mângâie, dăscăliţa, îndată ce isprăvea lucrul, se aşeza în salonaş şi citea rugăciuni, singură, cu glas tare, din cărticica ruptă, zdrenţuită, pe care i-o dăruise odinioară, demult, unchiul ei Simion Munteanu.

Într-o seară, tocmai aproape de cină, Hector începu să latre în ogradă, portiţa scârţâi prelung, în pridvor se auziră paşi greoi şi apoi un ciocănit în uşă.

— Scrisoare de la Laura! sări Ghighi aprinsă şi bătând din palme, în vreme ce Herdelea zise gros: Intră!

Era într-adevăr straja Cosma Ciocănaş şi aducea poşta din Jidoviţa: o scrisoare pentru Herdelea, vreo două pentru săteni de la feciorii ostaşi, apoi câteva ziare ale lui Belciug. Învăţătorul citi toate adresele, dădu scrisoarea Ghighiţei şi vru să oprească gazeta popii.

— Nu pot, domnule învăţător, zău nu pot, bâlbâi straja ruşinat. Mi-a poruncit domnul părinte să nu mai las la dumneavoastră nici o gazetă, că altminteri mă probozeşte în biserică...

— Bine, Cosma, să fii sănătos! răspunse Herdelea râcâit de curiozitate. Şezi puţin şi te odihneşte, că până atunci văd eu repede ce mai spune în ele...

De la alegerea de deputat, Belciug rupsese orice legătură cu Herdelea; nu-şi mai vorbeau, nu se salutau, erau ca doi străini. Prin Armadia mai erau mulţi care îl ocărau, îndeosebi însă Victor Grofşoru, care spunea pretutindeni că numai din pricina „renegatului din Pripas“ o circumscripţie românească a trimis în Parlament un deputat ungur.

Până să răsfoiască Herdelea ziarele, dăscăliţa încercă să citească scrisoarea de la Laura, împreună cu Ghighi care, nerăbdătoare, se silea să urmărească şi ea rândurile mărunte, cu litere ascuţite şi drepte. Dar emoţia lor era aşa de mare, că nu putură să descifreze nimic.

— Ia daţi-o-ncoace! zise Herdelea, după ce îşi astâmpărase setea gazetei şi expediase pe Cosma.

— Da, da, citeşte-o dumneata tare! strigă Ghighi. Învăţătorul îşi puse ochelarii, se sculă în picioare, întinse scrisoarea lângă lampa atârnată de grindă şi citi rar, apăsat, bătrâneşte, cu glasul tremurat puţin pe alocuri:

„Mult iubiţii şi doriţii noştri! Nu m-aş mira să credeţi că cine ştie ce ni s-a întâmplat de nu v-am scris pe îndelete de când ne-am despărţit, în faţa Rahovei şi cu lacrimi în ochi. Eu însămi mă întreb cum am putut fi atât de neglijentă, căci dragostea mea pentru dumneavoastră nu s-a micşorat, deşi s-a

împărţit. Numai punându-vă în situaţia noastră, ne veţi înţelege şi ne veţi ierta. Sper însă că aţi primit multele cărţi poştale ce vi le-am trimis de pretutindeni, pe unde am umblat? Până să ne încropim gospodăria noastră mică şi drăguţă, am tot amânat scrisul, ca să vă pot povesti din fir în păr viaţa nouă în care am intrat. În sfârşit iată-mă mai slobodă.

Nimeni nu-şi poate închipui cât amar îmi strângea inima în clipa când am pornit la drum. Îmi sângera sufletul şi nici nu puteam plânge măcar, căci George ar fi înţeles poate greşit lacrimile mele... Totuşi călătoria din Armadia până aici îmi va rămânea veşnic neuitată şi plăcută. George a fost aşa de bun că repede mi s-a risipit tristeţea şi mi-a câştigat, mai mult decât iubirea, încrederea.

Am stat două zile în Bistriţa, fiindcă eu m-am îmbolnăvit uşor şi George n-a vrut să ne urcăm în tren până ce nu voi fi zdravănă de tot. Cât a fost George al meu de delicat şi de nobil, nici n-am cuvinte să vă spun. (Nu v-aş scrie complimentele acestea, dacă n-aş fi sigură că el nu le va afla niciodată; altfel ar fi în stare să-şi ia nasul la purtare, dragul meu drag!) A doua seară, înviorată şi gătită cu rochia cea albastră ca cerul, care George zice că-mi şade admirabil, am cinat la *Gewerbeverein.* A fost o minune. Cânta muzica militară. Era lume imensă şi elegantă. Şi George era aşa de drăguţ şi vesel. Mă sfiam puţin, fiindcă mereu îmi săruta mâinile peste masă, deşi pe de altă parte ştiam că acuma aveam dreptul să ne iubim fără zgardă, cum spune mereu George... În sfârşit am petrecut splendid şi ne-a costat aproape douăzeci de coroane, căci George cheltuia nebuneşte, zicând neîncetat că numai o săptămână de miere e în viaţă. Mie însă îmi era frică să nu ajungem fără bani în Vireagul nostru şi să rămânem de râsul lumii.

Miercuri am plecat din Bistriţa hotărâţi să nu ne mai oprim deloc până-n Sătmar. Totuşi în Dej iar am poposit o noapte şi o zi. George era neastâmpărat şi voia să-mi arate toate oraşele pe unde trecem, ca să avem amintiri comune de pretutindeni. Şi la Gherla am stat o zi şi am vizitat Episcopia, întâlnind chiar

şi pe preasfinţitul nostru episcop, care a glumit cu noi şi ne-a binecuvântat. Mi-a plăcut mult Clujul, oraş mare şi frumos, dar mi s-a părut straniu că n-am auzit nici o vorbă românească. Am fost găzduiţi la sora lui George, care-i măritată cu un avocat de seamă, Victor Grozea; trebuie să vă aduceţi aminte, că ne-a vorbit de Ludovica, la logodna noastră, socrul meu. Am fost şi la teatrul unguresc unde se juca nu mai ţiu minte ce comedie. N-am putut însă râde deloc, întâi că nu pricepeam mai nimic din ce sporovăiau pe scenă, şi apoi mai ales pentru că era a treia seară de când ne oprisem la Cluj şi George tocmai îmi mărturisise că drumul nostru nici nu trece pe aici şi că m-a adus numai ca să mă distreze pe mine şi să-mi facă plăcere. Am plâns şi l-am certat că m-a înşelat astfel şi cu deosebire a cheltuit atâţia bani de nici nu îndrăznesc să vă spun, că v-aţi spăimânta. De aceea n-am putut râde la comedia ungurească. George însă zice că n-am râs fiindcă era prea proastă. La urma urmelor poate să aibă şi el dreptate.

Şi aşa a trebuit să ne întoarcem iar pe la Dej, să mai petrecem acolo o noapte şi pe urmă să o luăm la miazănoapte, spre Sătmar. Adevărat însă că nici nu ne-am mai clintit din tren până la Sătmar, unde ne aşteptau de multişor bagajele şi lăzile mele şi mai multe ale lui George. În oraş doar că ne-am odihnit câteva ceasuri şi îndată am pornit la Vireag cu trăsurile ce ni le trimisese notarul căruia George îi telegrafiase din Dej că sosim.

Pe aici e numai şes şi iar şes, cât vezi cu ochii, neted ca-n palmă, cu lanuri nesfârşite de grâu. Soarele frige năprasnic, iar norii de praf după căruţe rămân în văzduh parcă le-ar fi lene să se mai coboare pe pământ... O fi frumos, cui îi place. Mie însă mi-i dor mereu de dealurile noastre din Pripas, de munţii noştri albaştri şi măreţi!

Vireagul e sat românesc, dar numai cu numele. Oamenii spun, ce-i drept, că-s români, dar o spun pe ungureşte, căci altă limba nu pricep. Te şi doare inima când îi auzi. De altfel sunt harnici, săritori, creştini buni. Nu-i de mirare că şi-au uitat graiul strămoşesc bieţii oameni, căci Vireagul e tocmai în

marginea neamului românesc. Dincolo nu mai găseşti decât unguri şi iar unguri, cu izmene largi ca poalele ţărancelor noastre şi cu nişte tichiuţe de pălării în cap de-ţi vine să râzi. Ghighi s-ar omorî de râs până s-ar obişnui cu dânşii... Notarul de aici e ungur şi, fireşte, n-are de unde să ştie româneşte. Chiar şi învăţătorul vorbeşte foarte stricat, deşi şcoala e confesională, susţinută din banii bisericii. George i-a făcut îndată imputări, dar dânsul s-a scuzat că aici aşa-i obiceiul, că şi răposatul preot numai ungureşte vorbea, ba ne-a mai asigurat că şi noi va trebui să ne dăm pe brazdă. Atunci George s-a legătuit că, orice s-ar întâmpla, nu se va abate de la îndatoririle naţionale şi i-a spus învăţătorului că trebuie să ne silim să readucem la matcă pe sărmanii rătăciţi; a vorbit atât de mişcător George al meu că învăţătorul a plâns, precum am plâns şi eu... Învăţătorul e văduv, iar notarul are o nevastă bătrână şi arţăgoasă cu care n-am să mă pot împrieteni niciodată. E mai bine, căci altfel, singură, voi putea fi mai de folos bărbatului meu în marea operă de redeşteptare a acestor români nenorociţi. Am început să cunosc puţin şi eu viaţa, să înţeleg cât este de apăsătoare. Ne-am aşezat frumos casa. Am cumpărat o mobilă foarte drăguţă, din Sătmar, cam ca aceea din salonaşul nostru. Suntem mulţumiţi şi fericiţi, şi ne rugăm lui Dumnezeu să ne miluiască tot aşa pe viitor. Ne gândim cu drag că poate la anul vom avea un băieţel. Eu cred mult că vom avea şi chiar am început să-i pregătesc scufiţele.

George a fost hirotonisit acum patru săptămâni. Cred că-i cel mai de seamă preot din toată ţara şi că slujeşte cel mai frumos dintre toţi. Nu pentru că George e al meu, ci pentru că aşa este.

Ei, dar văd că m-am pornit ca mutul şi nu mai sfârşesc. Dacă însă nu mă opresc singură, iată că mă opreşte hârtia care s-a săturat de mâzgăliturile mele... Acum cred ca v-am povestit chiar prea multe. E rândul dumneavoastră să-mi trimiteţi o scrisoare cel puţin tot aşa de lungă. Până atunci vă îmbrăţişez de mii de ori cu dragoste mare pe toţi. — Laura.

P. S. Prín octombríe sperăm să ne repezím puţín prín Prípas. Atuncí apoí am să aduc încoace şí pe Ghíghíţa mea scumpă pe care o sărut specíal cu mult dor. — Aceeaşí.

Fíindcă draga mea Laura nu mí-a lăsat loc de scrís, eu vă îmbrăţíşez cum pot. Iubírea ne-a făcut să ne gândím numaí la ferícírea noastră; de aceea íertaţí-ne.

— George".

Herdelea puse scrísoarea pe masă şí-şí şterse ochelarií zâmbínd míşcat, cu două lacrímí înfloríte în colţuríle ochílor. Ghíghí se aruncă la scrísoare, o sărută şí se învârtí prín casă plângând şí râzând de bucuríe, în vreme ce doamna Herdelea, língându-şí buzele cu vârful límbií, rostí înduíoşată:

— Dragíí mamíí, dragí!

4

Văzându-se stăpân al altor locurí, Ion, în loc să se împace, maí rău se întărâta. Se símţea dín ce în ce maí înşelat şí se gândea numaí la pământul celălalt, care ar trebuí să fíe al luí şí care e încă tot al luí Vasíle Bacíu. Aştepta procesul cu încăpăţânare şí se ducea mereu-mereu pe la Víctor Grofşoru să-í dea zor, încât avocatul trebuí să-l ocărască şí să-l amenínţe să se astâmpere.

Neputându-se potolí altfel, bătea deseorí pe Ana. Acuma o ura. Era convíns că e înţeleasă cu tatăl eí ca să-l tragă pe sfoară. Numaí când o vedea plângând, se maí răcorea.

Femeía răbda, supusă şí fríptă. Îí trecea uneorí prín creíerí gândul că Ion n-o fí íubínd-o, dar îl alunga înfrícoşată, ca o prímejdíe ucígătoare. Maí des îl dezvínovăţea, ca şí odínioară, zícându-şí că grijíle şí necazuríle îl îndârjesc. Apoí nădăjduía o mângâíere în copílul ce-l aştepta dín zí în zí. Copílul poate să-l maí îmblânzească şí pe dânsul.

Robotea ca o slujnícă. Zenobía, de când avea noră în casă, nu catadícsea nící să mute un scaun de ící până colo; în schímb însă o dăscălea toată zíua, bruftuluínd-o şí afurísínd-o. Ana síngură trebuía să ducă în spínare toată gospodăría. Ea gătea

mâncarea şi tot ea o căra la câmp, unde lucrau oamenii în frunte cu Ion. Seara nu-şi mai simţea şalele, iar burta o împovăra şi o năbuşea. În pat gâfâia atât de greu că Ion o lovea cu cotul în coaste, înjurând-o că nu-l lasă să doarmă cu fonfăielile şi râgâielile care o apucau şi o ţineau ceasuri întregi.

În dricul verii, într-o zi Ana rămase singură acasă, să facă de mâncare şi s-o ducă la prânz bărbaţilor care, împreună cu Zenobia, secerau o holdă de grâu. În vreme ce turna rântaşul rumenit peste ciorba ce clocotea într-o oală zdravănă de tuci, femeia simţi deodată nişte junghiuri prin pântece atât de dureroase, încât fruntea şi tâmplele i se încununară cu sudori fierbinţi. Se lăsă pe vatră, cu ochii speriaţi, apucându-se cu amândouă mâinile de burtă şi gemând. „Mi-o fi venit vremea", se gândi când junghiul se mai mulcomi.

Gustă mâncarea, puse puţină sare... Durerile însă o încercară din nou, întâi mai slabe, pe urmă mai crâncene parcă ar fi înţepat-o cu ace. Până în amiezi s-a chinuit, dar ea tot nu s-a lăsat, ci a isprăvit mâncările şi le-a pus într-un coş, să le poată trimite prin cineva, dacă s-ar întâmpla să-i fi hărăzit Dumnezeu să nască astăzi.

Tocmai pe la amiază îi încetară toate junghiurile şi se simţi mai uşoară. Se închină, luă coşul şi porni încetişor, lăsând casa în paza bătrânului Dumitru Moarcăş, care se aciuase de-a binelea la Glanetaşu, nemaiîndrăznind să se întoarcă la Paraschiva.

Holda din zestrea Anei era departe, spre Jidoviţa, pe lângă drumul cel vechi. Soarele săgeta în răscrucea cerului curat ca lacrima. Zăpuşeala plutea în văzduh, grea şi sugrumătoare, ca o pâclă nevăzută. Câmpul îngălbenise sub apăsarea arşiţei. Doar ici-colo câte un copac mai înverzea, cu frunzele neclintite ca un scut împotriva razelor aprinse. Femeia păşea legănat, târându-şi picioarele desculţe pe cărarea crescută cu buruieni.

Sosi totuşi mai devreme şi de aceea se îndreptă cu merindea spre un măr pădureţ din marginea holdei, să aşeze acolo coşul şi să ia secera, să mai taie şi ea doi-trei snopi. Când se plecă însă să rezeme coşul de trunchiul scorburos, o sfredeli

un junghi, atât de dureros parcă o secure i-ar fi despicat burta. S-a prăvălit fără putere pe pământul dogorât şi crăpat, strângând dinţii de-i pârâiau ca nişte oase sfărâmate, căutând să-şi ascundă suferinţa. Dar, cu toate încordările ei, un ţipăt sfâşietor, prelung şi jalnic i se smulse din plămâni, urmat de gemete grele care-i uscau cerul gurii.

— Tulai! O fi apucat-o durerile facerii! strigă Zenobia, îndreptându-se de spinare, cu secera într-o mână şi în cealaltă cu un snop de spice, şi uitându-se spre mărul pădureţ. Da, da... aşa-i, cum zic! Uite-o cum se zvârcoleşte!

— Afurisită muiere! bombăni Ion, fără măcar să se întoarcă. Ştie că-i soseşte ceasul şi vine să fete pe câmp! Bată-i Dumnezeu socotelile ei de toantă!

— Taci, Ioane, că te-o trăsni Dumnezeu din senin ca pe popa din Runc! murmură Glanetaşu cu glasul înecat de milă.

— D-apoi că zău aşa, făcu bărbatul totuşi mai blând.

Zenobia alergă la Ana care se zbătea şi se legăna, cu faţa în sus, cu mâinile pe pântece ca şi când ar fi vrut să înăbuşe vâlvătaia năprasnică ce o ardea. Prin umbra subţire a mărului lumina albă pândea tremurându-şi petele străvezii pe corpul chinuit al femeii.

— Da ce-i, Ană?... Vai de mine, că şi tu, zău... Nu puteai şedea acasă dac-ai simţit că te încearcă durerile? zise Zenobia miloasă, îngenunchind lângă ea şi căutând să-i aline suferinţa.

Ca mai toate bătrânele de la sate, Zenobia se pricepea la moşit, fără să-l fi învăţat. Îi desfăcu betele, îi scoase zadiile şi-i frecă uşor pântecele de sus în jos. Gemetele Anei se ascuţeau în sâsâituri prelungi, iar buzele-i uscate şopteau în răstimpuri:

— Soacră, soacră, mor... Mor!... Moor!...

— Taci, că nu mori, maică, taci, taci... Mai rabdă şi taci că uite-acu scapi!

Bărbaţii secerau înainte. Glanetaşu tresărea la fiece ţipăt al Anei; Ion hârşâia mai aprig trăgând însă mereu cu urechea şi mormăind mânios ca să-şi alunge mila ce i se furişa încetinel în inimă.

— Of, sărăcuţa, sărăcuţa! se cutremură bătrânul auzind deodată un răcnet mai pătrunzător.

— Ei, aşa-i soarta femeii! zise Ion, vrând să pară liniştit, dar cu glasul înmuiat.

Clipele se stingeau anevoie, ca ceasurile de groază. Căldura parcă clocotea acuma în văzduh. Hotarul însă era amorţit sub sărutarea pătimaşă a soarelui. Primprejur nici ţipenie de om; numai dincolo de şosea, pe lunca dinspre Sărăcuţa, furnicau răzleţi câţiva viermuşori albi. Frunzele porumbului sfârâiau răsucindu-se în arşiţă, iar spicele holdelor se legănau ameţite, ca şi când ar fi căutat să se ferească de atingerea razelor aprinse.

Gemetele Anei încetară, încât bodogăneala Zenobiei se auzea limpede:

— Rabdă, puică, rabdă şi taci... Încă olecuţă... „Te pomeneşti că moare!“ se gândi deodată Ion. Gândul îl spăimântă. Vru să se scoale, să alerge la ea, dar, până să se hotărască, văzduhul parcă se zgudui din temelii de un urlet înfiorător, urmat îndată de nişte ţipete subţiri ca orăcăiala de broaşte speriate sau ca scâncetul unui căţel strâns în uşă.

— Copilul! zise Ion cu inima opărită, auzind glasul necunoscut care vestea intrarea unei vieţi noi în lume.

Suspinele Anei se mulcomiră, din ce în ce mai uşurate, pe când ţipetele cele noi se înteţeau, se îndârjeau tot mai poruncitoare.

Deodată Zenobia se apropie în goană, cu mâinile roşii de sânge, cu faţa desperată, strigând furioasă:

— Foarfece... Daţi-mi un briceag, că n-am cu ce tăia buricul copilului!... Fuga, fuga!

Smulse custura Glanetaşului şi se întoarse grăbită sub mâr, căci plânsul copilaşului i se părea mai înecat şi-i era frică să nu se întâmple vreo nenorocire.

Amândoi bărbaţii stăteau nemişcaţi, în picioare, cu capetele descoperite, cu ochii spre locul unde fiinţa nouă îşi cerea dreptul la viaţă. Amândoi aveau în suflet uimirea şi smerenia în faţa minunii care se petrece zilnic sub privirea oamenilor şi pe

care totuşi omul n-a ajuns încă s-o înţeleagă în toată măreţia ei dumnezeiască. Glanetaşu se închină cucernic, iar după dânsul şi Ion, simţindu-se ca şi când s-ar fi înălţat, îşi făcu repede cruce de trei ori.

Peste câteva clipe văzură pe Zenobia coborând în vale cu copilul în palme.

— Mă duc să-l scald în pârâu... Mai aveţi grijă de nevastă până viu! strigă ea spre bărbaţi cu faţa îmbujorată.

— Ce-i, mamă!... Ce-i? întrebă Ion întinzând numai gâtul într-un gest instinctiv spre copilaşul care plângea în mâinile bătrânei, scuturând nervos din picioruşele-i de păpuşă.

— Băieţel! Băieţel! răspunse Zenobia dispărând printre porumbişti, spre Gârla Popii ce curgea aproape, la poalele coastei.

Ion păşi în neştire lângă nevastă-sa. Alături de ea o pată mare negricioasă parcă se strâmba la bărbatul năucit; pământul însetat sorbise lacom sângele. Ana se târâse anevoie spre trunchiul mărului şi se rezema cu spatele. Era albă şi udă de sudori în obraji. În colţurile gurii rămăseseră două buburuze de spumă, dar buzele crâmpoţite şi învineţite se strângeau într-un zâmbet de fericire.

— Mult am suferit, Ionică! murmură femeia blând.

— E băiat! răspunse Ion zăpăcit, cu ochii holbaţi la faţa ei istovită şi totuşi strălucitoare de bucurie.

— Soacra zice că seamănă cu tine! reluă Ana mai încet, în vreme ce pe obrajii ei tremura un ochi argintiu de lumină, înfrumuseţându-i.

În sufletul bărbatului ţâşneau remuşcări de-abia stăpânite. Privirea i se înăspri. Vru să înjure şi vorbele i se stăviliră în gâtlejul uscat. Stătea stângaci, cu secera în mâna, iar sudorile îi curgeau de pe tâmple pe umerii cămăşii.

Zenobia reveni curând cu copilaşul mototolit în zadia ei dinapoi.

— Uite-ţi odorul! Îl vezi ce dolofan e? zise ea descotoşmănindu-l şi arătându-l lui Ion. Acu să vă ţie Dumnezeu să-l creşteţi mare!

Ion se uită lung şi aproape înfricoşat la omuleţul cât un pumn, foarte roşu, cu ochii închişi din pricina luminii, cu buricul negricios legat cu o aţă murdară. Întinse braţele să-l ia, dar se opri deodată uimit, întrebând:

— Dar oare de ce-o fi având cap aşa de lungăreţ?

— Nu-i nimic... Aşa-i la copiii mici! zise Zenobia apăsând uşor ţeasta moale s-o mai rotunjească.

— Dă-mi-l încoace, soacră, să-l văd şi eu! zise Ana cu o privire lacomă, întinzând mâinile.

— Lasă c-o să te saturi de el, n-ai grijă! îi răspunse bătrâna aşezându-i copilul pe braţe.

Un răstimp stătură toţi tăcuţi, ascultând ţipetele speriate ale noului născut. Glanetaşu îşi ştergea mereu năduşeala cu mânecile cămăşii, oftând şi mormăind de emoţie... Pe urmă mâncară grăbiţi şi se apucară iar de lucru, lăsând pe Ana cu copilaşul să se odihnească până deseară ca să poată merge acasă.

Ion se posomorî, fără să înţeleagă de ce. Gândurile i se zbăteau în minte încurcate ca într-o plasă. Plânsul copilului său îl supăra şi-l bucura în acelaşi timp. Simţea o mândrie că odrasla lui răcneşte aşa de poruncitor, dar apoi îndată i se lămurea că de-acuma, prin fiinţa aceasta gângavă, e înlănţuit pentru totdeauna de Ana. Atunci se înfuria şi i se înfăţişa în suflet chipul Floricăi, rumen, ademenitor, care îl chema şi apoi se stingea brusc, ca o speranţă pierdută fără scăpare. În locul ei îi ţiuia în urechi scâncetul ameninţător, stăruitor, în care se amestecau mereu ostoirile Anei, molatice, drăgostoase:

— Şşşş... Taci cu mama, puiul mamii, taci, taci... Şşşş... Şşşş...

5

În Luşca, sat mare şi bogat, cu păşuni grase şi vite multe, Titu sosi amărât profund, întocmai ca în vremea când i se zdrobise în inimă Roza Lang. Se arăta el vesel în lume, dar sufletul îi era rănit, de nu mai ştia cum să-l vindece. Fu primit

bíne de toţí surtucaríí comuneí, toţí româní şí care auzíseră că-í poet.

Notarul Cântăreanu avea locuínţa în clădírea mare şí veche a prímăríeí şí pregătíse pentru Títu o odăíţă bună, cu íntrare separată, împodobítă drăguţ de însăşí domníşoara Eugenía, care-l cunoştea de pe la baluríle şí seratele dín Armadía. Doamna Cântăreanu, o femeíe scundă, grasă, cu obrajíí negrí şí cu fălcíle atârnate ca níşte pungí, îí dădu dín príma zí să înţeleagă că í-ar plăcea să-l aíbă gínere, dacă s-ar hotărî să facă cursul de notar ca să víe în locul bătrânuluí care, surd de-o ureche şí leneş, ofta mereu după pensíe, maí ales că nu era în stare să înveţe ungureşte şí se temea să nu-şí píardă slujba. Eugenía, ísteaţă şí cochetă, îí plăcea luí Títu, totuşí planuríle notăreseí í se păreau caraghíoase. Îí venea să râdă síngur gândíndu-se că el poate fí prívít candídat de însurătoare, el care de-abía se străduíeşte să-şí deschídă o pârtíe seríoasă în víaţă.

Títu se ferea însă acuma de oamení, ca să poată trăí numaí cu vísuríle luí. Símţea o nevoíe mare de síngurătate, să-şí macíne amărăcíunea. Cântăreanu se mínună văzându-l atât de harníc la muncă şí lăsă bucuros în seama luí toată cancelaría. Şí Títu, de dímíneaţă până seara, împlínea slujba pe care o ura, nemíşcat de la bírou, fără a răspunde círípírílor şí târcoalelor domníşoareí Eugenía.

Tocmaí peste o săptămână făcu cunoştínţă cu învăţătoarea Vírgínía Gherman, care veníse la cancelaríe într-o afacere şcolară. Auzíse de ea înaínte de a sosí la Luşca. Se vorbea pretutíndení că e o fată foarte cumínte şí devotată învăţământuluí. Nímení n-a văzut-o nícíodată la vreun bal sau la vreo petrecere... Era de vreo douăzecí şí cíncí de aní. Se îmbrăca totdeauna símplu, dar oríce haínă îí şedea bíne. Avea níşte ochí marí, vísătorí şí o gură mícă cu un zâmbet fermecător.

— Cât eştí de frumoasă! îí zíse Títu, cucerít îndată de drăgălăşía eí şí însoţínd-o până-n ulíţă.

Nu-mi plac complimentele, domnule Herdelea, mai ales cele banale! răspunse învăţătoarea, înţepată. Credeam că dumneata eşti mai...

Titu îi sărută mâna respectuos, cerându-i parcă iertare. Dar Virginia plecă indiferentă, fără să se arate impresionată de izbucnirea lui.

Întâlnirea aceasta puse capăt mâhnirilor sufleteşti ale lui Titu. Se gândi mult la Virginia. Gherman, la surâsul ei dulce şi totuşi rece, la ochii ei lucitori şi totuşi potoliţi. Se bucură aflând că sunt prietene bune cu Eugenia şi că vine deseori în familia notarului. Iar peste câteva zile, când Eugenia îi spuse că se duce la învăţătoare, Titu se oferi s-o însoţească.

Virginia Gherman avea două odăi, mobilate după gustul ei, cu multe scoarţe lucrate de mâna ei, cu multe mărunţişuri de artă adunate de ea, şi cu o bibliotecă în care se mândreau numai cărţi româneşti, colecţii de reviste, toate legate frumos, cu inscripţii şi iniţiale aurite. În faţa casei o grădiniţă de flori, îngrădită cu uluci subţiri, şi sub ferestre o bancă pe care stătea seara învăţătoarea visătoare.

Se împrieteniră curând. Cu cât o cunoştea mai bine, cu atât Titu se simţea mai acasă în Luşca. Virginia îi mărturisi roşind că, în orele libere, încearcă şi ea să făurească stihuri. Le citiră împreună şi Titu se scandaliză auzind că a bătut cu ele la poarta tuturor revistelor, zadarnic. Ea însă se mângâia şi aproape se fălea că nu e înţeleasă... Se bucură însă că cel puţin poetul îi apreciază modestele cântece. Când apoi Titu, mai târziu, îi destăinui frământările visurilor lui, învăţătoarea drăgălaşă dădu trist din cap, semn că aceleaşi zbuciumări sunt şi în sufletul ei.

În serile cu lună Titu se ducea glonţ la Virginia Gherman şi, pe banca din grădiniţa adormită, îşi depănau împreună nădejdile în aşteptarea zilei când românii vor fi stăpâni pe pământul strămoşilor, când toată lumea va crede ca dânşii, când... Vorbele îi îmbătau pe amândoi.

„Ce fiinţă extraordinară! îşi zicea Titu întorcându-se acasă. Dacă năzuinţele noastre au pătruns până în sufletul femeilor alese, înfăptuirea e aproape."

Intra în casă cu paşi de lup, ca să nu deştepte pe Cântareanu care dormea vara cu ferestrele deschise. În odăiţa lui apoi continua visurile cu ochii mari, lăcrimaţi. Pe geamurile date la perete luna argintie îl încuraja. Se zbuciuma ca şi când chiar mâine ar aştepta izbândirea finală... O zugrăvea de pe acuma şi închipuirea îl ducea pe aripi furtunoase... Iată-i în Cluj, unde a fost o singură dată cu câţiva ani în urmă. Pretutindeni numai grai românesc... şi ce grai! Parcă toată lumea vorbeşte „ca-n ţară“, mai dulce ca inginerul Vasile Popa din Vărarea, care a colindat România întreagă... Firmele magazinelor, străzile, şcolile, autorităţile... tot, tot e românesc... Statuia lui Matei Corvinul zâmbeşte către trecători şi le zice: „Aşa-i c-a venit ceasul dreptăţii?...“ şi soldaţii... cu căciuli... întocmai cum auzise el că sunt dorobanţii... Judecătorul care a fost atât de obraznic cu Herdelea în Armadia scoate pălăria până la pământ dinaintea lui. Titu vrea să fie mărinimos, să-i arate că stăpânii români sunt nobili şi iertători... Îi întinde mâna... Dar valul îl goneşte mereu înainte... Uite-l în Sibiu, în Braşov, în Oradea Mare, în Arad, în Timişoara!... Steaguri tricolore fâlfâie măreţe pe toate palatele din basmuri... Jandarmii cu penele de cocoş s-au topit... Dar ce-i asta? Plutonierul, şeful postului de jandarmi din Luşca, vine ţanţoş spre dânsul, cu o căciulă neagră de dorobanţ pe o ureche, cu cocardă tricoloră în frunte... Titu îşi aduce aminte cum umbla odinioară plutonierul să se împrietenească şi cum s-a obrăznicit pe urmă când a văzut că un poet mic român nu se înjoseşte să dea mâna cu un jandarm ungur. „Unde-ţi sunt penele de cocoş, cinstitule?“ îl întreabă acuma cu mândrie. „Ce pene? Ce cocoş? se roşeşte plutonierul. Eu sunt român! Nu mă cunoşti? Român am fost totdeauna, dar viaţa-i grea şi slujba...“ „Renegatule!“ strigă Titu indignat. Atunci plutonierul se înfurie, începe să înjure pe ungureşte şi-i zvârle cocarda tricoloră în obraz. Tânărul, scandalizat, se repede orbeşte să-i pună mâna în gât... Piciorul însă îi alunecă şi cade grămadă... „Ce-i cu mine? Aiurez?“ se întrebă Titu scuturându-se deodată şi sărind în picioare.

Luna râdea pe fereastra deschisă. Pe uliţă glasuri aspre se apropiau trufaşe. Titu păşeşte la geam. Razele îi albesc faţa. Două siluete negre trec bocănind. Baionetele străfulgeră în lumină, penele de cocoş se clatină trufaşe, cu sclipiri de argint.

— Oooh... patrula de jandarmi! bâlbâie Titu îndurerat, parcă i-ar fi rupt o bucată din inimă, şi adaugă trântind fereastra: Visuri... visuri...

Totuşi aceleaşi visuri îl cuprindeau îndată iar în mrejele lor, şi dânsul nu li se mai putea împotrivi. Ele îl adormeau, ele îl deşteptau şi-l dezmierdau apoi toată ziua, îndreptându-i paşii mereu spre Virginia Gherman, singura fiinţă care îi înţelegea deplin năzuinţele şi aşteptările...

„Poate c-o iubesc?“ se gândi dânsul într-o zi,când îl chinuia mai tare dorinţa de-a o vedea.

Întâi se spăimântă, parcă s-ar fi prins singur asupra unei fapte rele. Dar apoi se linişti. Iubirea are totdeauna un scop egoist. De aceea, la sfârşit, îţi lasă un gol în suflet. Îşi reamintea pe Roza. De-abia acuma îşi dă seama bine cât de falşi au fost amândoi. Râvneau îmbrăţişări, numai îmbrăţişări. Toate vorbele umflate, căutate, numai acolo ţinteau... Pe când Virginia parcă nici n-ar fi femeie frumoasă. De-ar fi urâtă, sentimentele lui n-ar fi mai puţin vii. Asta este prietenia. Adevărata prietenie, întemeiată pe o comunitate de idealuri... Ca un doctor, care observă o boală asupra lui însuşi, Titu îşi compara bătăile inimii de astăzi cu ceea ce a simţit când a fost îndrăgostit de Roza Lang sau de Lucreţia Dragu. Şi conchidea mândru că nici nu poate fi vorba de o iubire ca toate iubirile, ci de un sentiment mult superior, zicându-şi încântat:

— Nu există pe lume nimic mai preţios ca prietenia adevărată între un bărbat şi o femeie!

Astfel când într-o bună zi Eugenia, mâncată de o gelozie ascunsă, îl învinui c-a venit în Luşca numai pentru că iubeşte pe Virginia Gherman, Titu răspunse cu superioritate:

— O, nu... nu e iubire, domnişoară! E mai mult decât iubire... E prietenie izvorâtă din aceleaşi năzuinţe altruiste!

Şi se supără că Eugenia zâmbi mâhnită şi necrezătoare.

6

În ziua de Sfântul Petru au botezat copilul şi l-au numit Petre. Şi au făcut veselie mare de s-a îmbătat până şi Dumitru Moarcăş.

Pe urmă însă toate au reintrat în făgaşul lor. Nici o săptămână n-apucă să treacă şi Ion găsi pricină să-şi snopească iar nevasta.

Fericirea ce umpluse sufletul Anei, durerile naşterii se stinseră repede ca aburii în vânt. Acum trebui să-şi dea seama în sfârşit că Ion o urăşte şi deodată se miră cum n-a înţeles-o până azi? Dacă nici copilaşul nu l-a îmbunat, ce să mai nădăjduiască? Se uită în urmă şi se spăimântă cât a fost de oarbă. De ce s-a agăţat de el, când el numai zestrea i-o cerea? A înşelat-o de cum s-a apropiat de ea. I-a simţit slăbiciunea şi a urmărit-o ca un lup hain. Îşi aduse aminte cât îi vorbea de dulce la horă când umbla să-i sucească mintea... Prefăcătorie a fost dulceaţa, precum prefăcătorie a fost până şi îmbrăţişarea lui cea dintâi, în culcuşul ei de pe cuptor, până ce a lăsat-o însărcinată... până ce i-a mâncat norocul şi toată viaţa... Acuma degeaba s-ar mai căi. Acuma e prea târziu...

Simţământul că ea e de prisos în lume începea s-o urmărească pretutindeni. De mult o bătea capul c-ar fi fost mai bine să nu fie, dar speranţa copilului îi oprise până azi pornirile îndemnând-o să rabde. Mai căuta azi mângâiere în dragostea de mamă, dar n-o găsea deplină nici aici. Când se întreba de ce mai trăieşte, valuri-valuri de gânduri negre o copleşeau, din care numai gângăvelile blânde ale copilaşului ce se adăpa la pieptul ei o mai smulgeau câte un răstimp. În curând însă şi drăgălăşiile lui i se părură un îndemn plin de durere, făcând-o să-şi zică desperată: „Barem de ne-ar strânge Dumnezeu pe amândoi deodată!“

Totuşi necunoscutul morţii o îngrozea fără să-şi dea seama. Privelîştea satului, cu hotarul încărcat de rod, cu pădurile tainice, cu căsuţele împrăştiate ca nişte jucării printre pomii

grădinilor, parcă-i spuneau că toate chinurile vieţii sunt de o mie de ori mai uşor de îndurat ca taina înfricoşătoare a beznei în care te aruncă durerea morţii. Voinţa ei şovăia în faţa porţii de aramă zăvorâtă cu mistere care a înghiţit atâtea milioane de vieţi, fără ca omul să fi izbutit a arunca dincolo măcar o privire fugară.

Vremea însă trecea nepăsătoare peste frământările ei. Vara se sfârşea şi lucrul câmpului se îmbulzea. Cu leagănul în spinare suia zilnic dealurile, cărând de mâncare muncitorilor, răsplătită mereu numai cu ocări şi bătăi.

Apoi duminica întâi din septembrie, dis-de-dimineaţă, Ana, după ce mulse vaca şi tocmai când strecura laptele în oalele de prins, auzi, din tindă unde era, glasul lui Macedon Cercetaşu, sugrumat de spaimă:

— Domnule învăţător, fă bine şi osteneşte puţin, că s-a spânzurat Avrum!

— Nu mai spune! răsună răspunsul învăţătorului care se spăla în cerdac, cum avea obiceiul.

— S-a spânzurat, s-a spânzurat! repetă Macedon parcă mai speriat.

Femeia se cutremură, simţind un fior ciudat în spinare, încât îi răci inima. Ion plecase adineaori în sat... Deodată, suflecată şi neprimenită cum se găsea, porni fugind spre cârciumă, ca şi când ar fi vorba de ceva unde ea nu putea să lipsească în ruptul capului. În poarta ogrăzii lui Avrum văzu de departe un cârd de oameni care se îmbulzeau, dădeau din mâini şi întindeau gâturile. Ajunse gâfâind şi căută să-şi facă loc prin mulţime, să vadă mortul. Se izbi însă de Ion care o întâmpină mânios:

— Da tu ce-ţi mai bagi nasul? N-ai de lucru acasă? Ia să te cărăbăneşti de-aci, toanta dracului!

Ana nici nu-l luă în seamă. Se prelinse ca o şopârlă prin vălmăşagul de lume şi se pomeni îndată în ogradă.

Poarta şurii era deschisă larg. O căruţă de-un cal, cu roţile pline de noroi uscat, încremenise lângă un perete cu oiştile ridicate drept în sus. De celalt perete era rezemată o scară, cu

picioarele întinse până la inima căruţei, iar cu vârful îngropat adânc în fânul nou şi foarte mirositor care atârna din gura podeţului şi se înălţa până în căpriori. În laţul făcut dintr-un căpăstru vechi, legat de al şaptelea fuştel, atârna Avrum, cu obrajii roşii-sfeclă, cu barba galbenă zbârlită, cu părul ciufulit şi lipit pe fruntea şi tâmplele lucitoare de sudori, întors cu faţa spre ogradă, privind parcă necăjit, cu ochii ieşiţi din orbite, spre oamenii ce se grămădeau în poartă să-l vadă, neîndrăznind să se apropie. Gura i se strâmbase în colţul drept, iar limba, crâmpoţită între dinţi, era vrâstată cu dunguliţe alburii.

— Încă nu-i mort!... Unde-i Rifca?... Săriţi de-i tăieţi ştreangul! răcni Trifon Tătaru frângându-şi mâinile, dar fără să se mişte.

— Ia taci, omule, că-i rece! răsunară câteva glasuri ostoitoare.

Într-un semicerc de vreo cinci paşi, locul în jurul lui Avrum rămăsese gol. Pe jos, sfărâmituri de fân şi de paie, găinaţi de gâşte şi pălăria spânzuratului, cu fundul în afară, arătând căptuşeala lucioasă şi soioasă.

Ana tremura între oiştile căruţei şi nu-şi putea lua ochii de la Avrum. Nu mai văzuse niciodată om mort, atât de aproape. Nu simţea nici groază, nici milă, ci doar o dorinţă aprigă de a citi pe faţa lui taina care o împiedica pe dânsa. Se mira cum i-a rămas neclintită pe ceafă tichiuţa de catifea neagră, şi mai ales că picioarele îi atârnau de pământ, cu genunchii îndoiţi, iar cu mâna stângă se ţinea de scară, şi numai dreapta se întindea cu degetele răsfirate, parcă umblând să se agaţe de ceva.

— Faceţi loc! Hai, daţi-vă la o parte! izbucniră deodată mai multe glasuri, pe când o mână grea făcu vânt Anei aproape s-o trântească în braţele spânzuratului.

— Da cum de nu i-a tăiat nimeni funia? Că doar nu-i câine, ce Dumnezeu! strigă Herdelea, zbătându-se printre oameni, cu faţa palidă.

Învăţătorul se duse drept la scară, pipăi pieptul lui Avrum şi îndată strigă poruncitor:

— E cald!... Iute!... Taie tu, Trifoane!... Ţineţi-l bine să nu se prăvălească!

Câţiva ţărani, încurajaţi, se repeziră împrejurul lui Herdelea şi, peste un minut, Ana văzu capătul căpăstrului bălăbănindu-se uşor ca o limbă de ceasornic.

Femeia nu mai pricepea ce se întâmplă, căci mortul nu se mai zărea dintre oameni. De-abia într-un târziu desluşi, uimită, că doi flăcăi, îndemnaţi de Herdelea, mişcau picioarele şi braţele spânzuratului, parc-ar fi vrut să-l învieze. Şi ea se gândi cu tristeţe:

— Ce s-or mai fi necăjind degeaba? Dac-a murit, barem să se odihnească omul!

Ţăranii glumeau şi râdeau de încercările învăţătorului care, după un răstimp, zise supărat:

— Parcă nici nu sunteţi creştini, măi oameni! L-aţi lăsat să moară în faţa voastră, în loc să-i fi tăiat îndată funia!... S-a prăpădit numai de groaza morţii, că doar picioarele-i ajungeau la pământ... Bietul Avrum!

— Apoi când ţi-e scris să mori, mori şi din senin, c-aşa a lăsat Dumnezeu! strigă primarul Florea Tancu, uitându-se semeţ la ceilalţi, ca şi când ar fi fost sigur că pe el Dumnezeu nu-l va lăsa să moară niciodată.

Toată lumea se înghesui acuma în jurul învăţătorului, care trebuie să ştie de ce s-a spânzurat Avrum. Mortul rămase uitat sub scară, cu faţa în sus, cu picioarele spre poartă, cu un genunchi ridicat şi cu cămaşa descheiată la piept, privind cu ochii reci spre podul şurii, nepăsător de-acuma de toate. George Bulbuc, mai curios ca toţi, îmbulzindu-se mereu, călcă pe gheata noroioasă a spânzuratului, se sperie, îşi făcu cruce şi, zicându-şi că-i semn rău, ieşi în uliţă.

În sfârşit Herdelea trebui să povestească pe îndelete ce ştia. Notarul Stoessel încurcase pe Avrum să cumpere împreună Pădurea Domnească din hotarul Jidoviţei. Afacerea părea bună, deoarece notarul spunea că a găsit un muşteriu căruia să-i revândă îndată contractul cu un câştig mare, încât ei n-au să scoată nici un ban din pungă, ci doar să iscălească şi să ia

diferenţa. După ce au iscălit însă, Stoessel a început să o lase mai domol. Muşteriul cu câştigul se evaporase. În schimb data când ei trebuiau să depună preţul pădurii se apropia. Cu cine vorbea Avrum, îi spunea ritos că afacerea e nenorocită, că toată pădurea nu face nici a cincea parte din cât au cumpărat-o... Astfel ovreiul vedea îngrozit că va fi nevoit să-şi vândă tot şi să rămână în sapă de lemn spre a putea plăti. De vreo două săptămâni era într-un hal de desperare nemaipomenit. Ieri, sâmbătă, a fost la sinagogă în Jidoviţa, unde toţi bătrânii i-au spus că Stoessel l-a ruinat înadins. Avrum s-a dus la notar, a început să răcnească, încât la urmă Stoessel l-a dat afară în pumni, strigându-i: „Du-te şi te spânzură dacă eşti prost!" A venit din Jidoviţa înverzit. Herdelea a vorbit cu dânsul, căci tocmai avea să-i plătească contul pe luna august. L-a mângâiat, i-a spus să aibă încredere... Zadarnic. Avrum o ţinea lanţ că, decât să-şi piardă pământurile şi averea pentru care a muncit cu atâta trudă şi decât să ajungă iar gol cum a fost când a venit în Pripas, mai bine se spânzură. Herdelea, fireşte, nu credea că vorbeşte serios şi-l îndemna să aibă răbdare, că nu se ştie ce poate aduce ziua de mâine. „Am să mă spânzur! Am să mă spânzur!" răspundea însă Avrum necontenit... Şi s-a ţinut de cuvânt.

— Când îţi vine ceasul te duci la moarte cum te-ai duce la nuntă! murmură straja Cosma Ciocănaş, închinându-se cucernic.

Ana ascultă înfrigurată povestirea învăţătorului, dar mai ales vorbele strajei o zguduiră. Se uită deodată la mortul părăsit şi în minte îi răsări ca o lumină gândul: „Ce iute moare omul când îi soseşte ceasul!"

7

Cu două săptămâni înainte de sorocul procesului de la tribunal, Herdelea munci o noapte întreagă să facă două scrisori frumoase, una subinspectorului Horvat, iar alta deputatului Bela Beck, istorisindu-le pacostea cu judecătorul şi rugându-i să pună o vorbă bună unde cred dânşii că trebuieşte, făgăduind

în acelaşi timp că-şi va împlini şi pe viitor, cu un devotament îndoit, datoriile patriotice.

Era foarte liniştit şi sigur că scapă. Aştepta răspunsurile răbdător, fără grijă. Pentru orice eventualitate tocmise şi avocat, fireşte ungur, ca să facă impresie mai bună, pe Lendvay, cel cu sechestrul şi licitaţia. Peste o săptămână, în locul răspunsurilor nădăjduite, primi o înştiinţare de la avocat că s-a interesat de-aproape, afacerea pare destul de gravă şi ar fi bine să pună pe cineva să îmblânzească pe preşedintele tribunalului.

— Mare pişicher ungurul! zâmbi Herdelea citind scrisoarea lui Lendvay şi înţelegându-i îndoielile. Umblă să mă mulgă de bani cât o putea mai bine. Hehe, avocatul tot avocat... şapte piei ţi-ar jupui...

Siguranţa îi era de oţel. Când nu-i veni nici un răspuns de la protectorii lui până în ajunul procesului, îşi zise mulţumit că trebuie să fi vorbit amândoi cu preşedintele, altfel desigur l-ar fi prevenit să-şi caute de necazuri cum va şti.

Se înţelese cu Ion să meargă împreună la Bistriţa, cu căruţa lui de un cal ce-a căpătat-o în zestre. Seara îl dăscăli iarăşi ce să spună la tribunal, ca să iasă toate bine. Ion nu se prea sinchisea de grija învăţătorului. Pe el îl durea procesul cu socrul său, care întârzia însă mereu. Totuşi asculta sfaturile lui Herdelea şi se jura din când în când că are să stea el în temniţă în locul dumnealui, ceea ce pe învăţător îl supăra, căci i se părea o prevestire rea. Hotărâră ca Ion să declare cum că în genunchi a rugat pe Herdelea să-i scrie jalba şi că Herdelea l-a refuzat de cinci ori. Atunci Ion s-a apucat şi a făcut-o el singur, cu mâna lui, şi s-a dus apoi din nou la domnul învăţător să i-o scrie numai pe ungureşte, căci el nu ştie, dar Herdelea nici aşa n-a vrut. În sfârşit, fiindcă nu putea să îndure în ruptul capului nedreptatea de a fi pedepsit fără de vină, într-o seară a venit la Herdelea cu o sticlă de rachiu tare ca spirtul şi au închinat şi au băut până ce învăţătorul s-a ameţit bine, atunci apoi iar a scos jalba şi a căzut în genunchi şi l-a rugat cu lacrimi în ochi să i-o facă pe ungureşte. Astfel Herdelea, amăgit de băutură şi

fără să-şi dea seama, i-a tradus plângerea către domnul ministru, neavând însă nici atâta vină cât e negru sub unghie.

— Că doar chiar aşa este, Ioane, nu? zise Herdelea, la sfârşit, cu o privire blândă şi rugătoare.

— Aşa-i, aşa-i! aprobă Ion, dând din cap. Ce-i drept, e drept. M-ar bate şi Dumnezeu să zic altmintrelea...

Porniră în miez de noapte ca să sosească din vreme la Bistriţa. Calul lui Ion alerga binişor, deşi era istovit de munca câmpului. Când răsări soarele, urcau tocmai dealul Dumitrei, la pas. Ion mergea pe jos, pe lângă căruţă, povestind lui Herdelea despre necazurile lui cu Vasile Baciu şi cu Ana, liniştiţi, parcă ar fi şi uitat de tribunal... Deodată o brişcă sprintenă îi ajunse din urmă suind panta în trap buiestru de-i sfârâiau roţile. Era preotul Belciug, citat ca martor în procesul învăţătorului. Ion îşi scoase pălăria, respectuos, dar preotul se uită în altă parte, îmbondorit până peste cap într-o blană de vulpe. Brişca dispăru curând la cotitura cea mare din vârful dealului.

— Rău om! murmură Herdelea acuma, simţind deodată că încrederea şi siguranţa i se clatină puţin în suflet.

Ion nu răspunse. Amândoi tăcură apoi multă vreme. Calul se opintea, iuţea paşii câte o postată bună, pe urmă se oprea singur să răsufle, pornind iarăşi singur înainte. Ţăranul, pe marginea şoselei, mergea cu paşi mărunţi, învârtind biciul deasupra capului şi îndemna calul din când în când cu câte un „hi, cinoş, hi“, dar fără să se mai uite la învăţătorul care, cu un zâmbet îngheţat pe buze, clipea des din ochi, cuprins de o nedumerire apăsătoare. Parcă un nour de întristare s-ar fi coborât peste dânşii, amuţindu-i şi uluindu-i.

Din vârful dealului se deschidea o privelişte măreaţă. Valea Bistriţei, ocrotită sub o pânză fină de ceaţă argintie, se deştepta din somn în mângâierile calde ale soarelui tomnatic. Jos, în faţă, rezemat pe o spinare de pădure cu frunze verzi şi ruginii, oraşul bătrân părea plăpând ca o jucărie de copii, iar turnul bisericii săseşti un paznic uriaş şi ursuz, îmbrăcat în straie străvechi, cenuşii, mâncate de vreme.

— Uite Bistriţa! zise Herdelea înviorat, întinzând braţul.

— Bun pământ... Şi bine muncit! adăugă Ion rotindu-şi privirea peste cuprinsul văii bogate care părea o grădină imensă fermecată.

În răcoarea dimineţii nemărginirea firii se înfăţişa mai copleşitoare şi pătrundea adânc în sufletul învăţătorului. În faţa lumii mari ce se întindea în ochii lui, se simţi atât de mic, că-l cuprinse o nelinişte dureroasă. Ce înseamnă el, cu temerile şi speranţele lui, cu toată viaţa lui, în vârtejul ameţitor al vieţii celei mari? Nici cât un fir de nisip pe care întâmplarea îl aruncă de ici-colo. „Dumnezeu are grijă şi de păsările cerului şi de nisipul mării, se gândi dânsul vrând să-şi mângâie tulburarea şi căutând din ochi, în noianul de case din vale, clădirea tribunalului. Acolo se hotărăşte soarta viermilor!" oftă apoi găsindu-l tocmai între biserica românească şi cea săsească.

— Uite, fiule, uite colo-i tribunalul! Îl vezi? strigă arătând cu degetul o casă greoaie, cu două etaje şi cu ferestre mici ca nişte ochi vicleni.

Şi de-acuma, cu cât se apropiau de oraş, cu atât încrederea i se topea. Sufletul îi tremura şi totuşi pe buze îi flutura un zâmbet umil, înflorit parcă de mustăţile-i albe, retezate. În colţul ochilor îi licărea câte-un bob de lacrimi, care se clătinau, dar nu se rostogoleau pe obrajii încrustaţi cu multe cute mărunte şi subţiri ca nişte desenuri măiestrite... Gândurile îi alergau prin creieri, neobosite, mereu mai grăbite. Se mira cum a putut crede că va scăpa teafăr din asemenea bucluc? Şi, cu toate acestea, nu-şi făcea imputări şi nu-i părea rău că a nădăjduit. Ce-ar fi omul dacă nu l-ar ajuta nădejdea în viaţă?

— Mi se pare, Ioane, că o păţim urât de tot astăzi! zise Herdelea când trecură vama de la intrarea oraşului, cu un glas glumeţ, dar care aştepta o mângâiere.

— Acu, ce-o vrea Dumnezeu! râse Ion gros şi nepăsător.

Pe coridoarele întunecoase şi întortocheate ale tribunalului valuri de oameni forfoteau, grăbiţi, vorbind tare sau şoptind tainic, plângând şi râzând, îngrijorat fiecare de durerea lui şi

nesimţitor de suferinţa celorlalţi... Egoismul omenesc nicăieri nu se răsfaţă mai sfidător ca în faţa dreptăţii. Ţărani, orăşeni, bătrâni, tineri, femei şi chiar copii alergau, se opreau, se certau, se rugau... Şi toate glasurile se adunau într-un zgomot monoton, apăsător, întrerupt în răstimpuri de câte un ţipăt ascuţit de clopoţel care chema pricinaşii în sălile de judecată... În mijlocul lumii frământate numai avocaţii, cu genţile umflate de acte, păşeau siguri, mândri, ca nişte bondari într-un muşuroi de furnici speriate.

Herdelea se opri ameţit în vălmăşagul de oameni, înfricoşat că-i fuge pământul de sub picioare. Din norocire dădu curând cu ochii de avocatul Lendvay care, zărindu-l, se apropie strigând:

— A, bine că sosiţi!... Bună ziua!... Eşti al şaselea... Scăpăm repede... Curaj! Cred că ieşim bine!... Ai pus pe cineva să vorbească cu prezidentul?

Speranţa profesională din vorbele avocatului îl umplu deodată de o nouă încredere. Îndată se simţi iar om de seamă, de a cărui soartă atârnă mersul lumii. De aci încolo parcă nu mai vedea pe nimeni pe coridor, ca şi ceilalţi. Vorbea tare cu Ion, râdea şi se supăra că nu-i vine rândul mai degrabă.

În sala de şedinţe se întări şi mai mult văzând la dreapta preşedintelui tocmai pe magistratul care fusese la alegerea de deputat din Armadia. Trecu mai în faţă şi nu se ostoi până ce nu-şi încrucişă privirea cu judecătorul care, descoperindu-l, avu parcă un zâmbet în ochi. Însuşi preşedintele, deşi nu-l cunoştea, se uită la dânsul de câteva ori şi privirea lui parcă-i spuse: „Fii liniştit! E bine! N-ai frică!"

În tot timpul procesului nu-şi mai pierdu stăpânirea nici o clipă. Vorbi ungureşte mai bine ca oricând, explicând amănunţit cât e de nevinovat şi adăugând mereu că el e bun patriot. Judecătorul reclamant nefiind de faţă, Herdelea era sigur că n-a venit înadins, ca să nu-l apese. Procurorul părea înverşunat, dar Herdelea, chiar în asprimea lui, simţea multă bunăvoinţă. Belciug a fost mărinimos, declarând sus şi tare că nu ştie nimic de plângerea împricinată. „Se vede cât de colo că ocrotitorii mei

şi-au făcut datoria cu vârf şi îndesat, săracii!" îşi zise Herdelea în vreme ce Lendvay perora cu foc şi cu gesturi largi.

De altfel toată afacerea n-a ţinut mai mult de o jumătate de ceas. Pe urmă preşedintele s-a sfătuit puţin cu magistratul din dreapta, s-a sculat în picioare şi, în numele regelui, a anunţat că Ion Pop-Glanetaşu este condamnat la o lună închisoare şi o sută coroane amendă, iar Zaharia Herdelea, învăţător în Pripas, la opt zile închisoare şi cincizeci coroane amendă. Herdelea a ascultat zâmbind mereu şi numai după ce şi-a auzit osânda s-a uitat împrejur parc-ar fi vrut să întrebe pe toţi: ce-i asta?

— Facem apel, nu-i aşa? îi şopti avocatul.

— Negreşit... apel... fireşte, bâlbâi Herdelea cu aceeaşi nedumerire pe faţă.

În coridor însă, în mijlocul mulţimii zgomotoase, îl pridi-di deodată o slăbiciune grea. Trebui să se aşeze pe o bancă, lângă o femeie bătrână care plângea cu sughiţuri. I se părea că toată lumea se clatină şi-i era frică să nu se prăbuşească tribunalul peste dânsul. Auzea însă foarte lămurit plânsetul femeii şi, pe când se întreba de ce-o fi plângând, auzi şi glasul lui Ion, care se ţinea după dânsul ca un câine, dar nu putea înţelege ce spune.

— Nu-i nimic... apel... desigur... ce nedreptate! răspunse totuşi lui Ion, fără să-şi dea seama ce zice şi fără să-şi audă vocea.

Apoi se sculă anevoie, cutremurându-se şi agăţându-se de umărul ţăranului.

— Am isprăvit, Ioane... Hai să mergem! murmură dânsul răguşit.

Atunci se pomeni iar cu avocatul Lendvay, care-i vorbi repede, prefăcându-se supărat şi vrând să-l încurajeze:

— Nu fi deloc neliniştit, domnule Herdelea! Deloc! Fii sigur că la apel rămâi numai cu amenda. Bine c-a fost cum a fost. Îmi era frică de mai mult. Preşedintele ăsta e un ticălos fără suflet... Trebuie să te aştepţi însă că sentinţa, deşi neexecutorie, să fie comunicată autorităţii dumitale superioare, adică inspectorului. Asta înseamnă că vei fi suspendat din slujbă. Dar, fireşte, provizoriu. Până la judecarea apelului... Aşa că să n-ai

nici o grijă, o să fie bine, căci numai sfârşitul contează totdeauna... De, ce să faci? Greutăţile pentru oameni sunt...

— Da, da... nimic... fără grijă... Suspendat! bolborosi Herdelea, târându-şi picioarele de plumb spre ieşire.

În stradă surâdea trist soarele de toamnă. După gălăgia din coridoarele tribunalului, uliţa părea tăcută şi pustie, iar trăsurile rare parcă duceau morţi, numai morţi.

— Haidem acasă, Ioane!... Suspendat! Vezi? Suspendat! zise dânsul simţind deodată pe obraji două şiroaie fierbinţi, usturătoare. Lacrimile i se prelingeau prin mustaţa căruntă. Un strop îi picură pe buzele uscate, înmuindu-le ca un balsam sărat.

Ion se uită încurcat la Herdelea. Voia să-i vorbească şi nu ştia ce. Se scărpina în cap, înjura, bodogănea neputincios.

— Suspendat... Suspendat... mormăia mereu învăţătorul şi cuvântul acesta răsuna atât de jalnic, că Ion, deşi nu-l înţelegea, încleştă pumnii şi ameninţă furios clădirea greoaie cu două etaje şi cu ferestre mici ca nişte ochi vicleni.

CUPRINS

Capitolul IX
SĂRUTAREA

1

— Nu le-ar ajuta Dumnezeu şi Maica Precista! Bată-i mânia şi urgia cerului, cum te-au batjocorit ei pe tine! blestemă doamna Herdelea când află osânda.

— Vai de mine, ce-o să zică lumea că tata va şedea în temniţă ca şi Laurenţ din Bârgău! Cum să mai scot eu capul în lume. Doamne! se văieta Ghighi, sigură că la serata din octombrie vor ocoli-o toţi dansatorii.

Învăţătorul încercase dintru întâi să se arate nepăsător şi să se fălească chiar că are să înveţe el pe domnii de la tribunal cum se împarte dreptatea... Dar sub zâmbetele lui silite, în privirea lui tristă, ca şi în toată înfăţişarea lui umilită şi îndurerată, se vedea o înfricoşare atât de stăpânitoare că însăşi doamna Herdelea, cât era de procletă la supărare, îl cruţă instinctiv, vărsându-şi focul numai asupra celor ce au judecat aşa de ticălos în Bistriţa.

— Te pomeneşti că mă mai suspendă şi din slujbă! gemu Herdelea, dar abia a treia zi. Asta ar pune capac tuturor mârşăviilor!

— O s-ajungem pe drumuri, văd eu bine că acolo o s-ajungem, din pricina unui ţăranoi mişel căruia i-ai făcut numai bine! izbucni mai revoltată dăscăliţa, împărţindu-şi de-acuma afuriseniile între Ion şi ungurii de la tribunal.

Vestea condamnării lui Herdelea s-a răspândit ca păcatul prin Armadia şi de-acolo mai departe prin toate satele dimprejur. Mulţi îl compătimeau, dar mai mulţi spuneau în gura mare:

— Iată cum bate Dumnezeu pe renegaţi!... V-aduceţi aminte cum a umblat contra lui Grofşoru, la alegeri? Acum uite răsplata ungurilor! Să-i fie de învăţătură!

Când îl văzură însă prin Armadia, adus puţin de spinare, cu părul mai alb, cu ochi blânzi şi sfioşi, căutând un locşor unde să muncească dacă s-ar întâmpla să fie suspendat, chiar şi Grofşoru îi strânse mâna iertător şi întrebându-l ce mai face Titu.

Herdelea nu mai nădăjduia acum nimic bun. Era sigur că va fi suspendat şi că nici de închisoare nu va scăpa. Se obişnui cu gândul acesta, cum se obişnuieşte omul cu orice durere în viaţă. Numai ceea ce va urma după acestea îl îngrozea şi-l gonea pe drumuri neîncetat întru dibuirea unui adăpost de vreme rea. În aşteptarea suspendării şi venind mereu acasă cu mâna goală, cu sufletul amărât de umilinţe, căuta să fie vesel şi încrezător; povestea cu amănunte cât de bine l-a primit cutare şi cutare, care i-a oferit tot sprijinul, şi cât e de sigur că toată nenorocirea aceasta e spre binele lui. Ceasuri întregi se sfătuia cu dăscăliţa cum ar fi mai potrivit să facă: să se mute în Armadia, să intre la cutare avocat sau în cutare birou, ori să rămână pe loc până i se va ridica suspendarea, ceea ce nu poate dăinui mai mult de două, maximum trei săptămâni sau, în cazul cel mai rău, o lună de zile. Dar pe când doamna Herdelea se însufleţea cu încredere, inima lui se zbătea ca o bucată de carne vie pe tocător, gândindu-se cum a bătut până acuma zadarnic la toate uşile.

Într-una din zilele acestea sosi pe neaşteptate Laura, singură, căci Pintea nu putea lipsi nici un ceas din Vireag, fiind tocmai vremea începerii anului şcolar pe care voia să-l inaugureze cu mare pompă românească.

— M-am repezit pentru o săptămână... Îmi era dor de toţi! zise Laura după ce schimbă cuvenitele îmbrăţişări şi lacrimi cu fiecare în parte.

Din primele ei cuvinte însă simţiră toţi că Laura nu mai este cea de odinioară. Mai era ea bună, blândă la vorbă, dar fără a mai fi pasionată de micile nevoi şi preocupări care cimentează şi învederează unirea familiei. Ştirea despre rezultatul procesului n-a mişcat-o atât de mult cât se temeau ei. Înainte ar fi jelit şi s-ar fi chinuit săptămâni în şir; acuma clipi doar din gene de câteva ori.

— Greu va fi dacă te va suspenda, tată... Eu ţi-am spus, adă-ţi aminte, de multe ori, să nu te tot amesteci în treburile altora şi să-ţi vezi mai bine de necazurile dumitale... Acuma, ce-o să se aleagă de casa asta, bunul Dumnezeu ştie! zise ea cu un glas atât de rece încât Herdelea se simţi mai ruşinat ca în faţa unui străin şi nici nu-i mai răspunse.

De altfel ea începu îndată să vorbească de George, lăudându-l până în cer, de greutăţile lor, de planurile şi speranţele lor... Când îşi aduse iar aminte că-i în Pripas, la părinţii ei, căută pricină lui Herdelea pentru că n-a votat pe Grofşoru, spunând că şi George a aflat şi e supărat că socrul său e un renegat. Ba mai târziu, aprinzându-se mai rău de indignare, găsi că bine i-au făcut ungurii de l-au osândit şi c-aşa trebuie să păţească toţi renegaţii.

Herdelea avu o clipă de mânie, dar şi-o stăpâni repede. Aşa-s copiii când cresc mari şi se înstrăinează. Parcă el n-a fost aşa? S-a dus la înmormântarea tatălui său, dar nu s-a deranjat niciodată să-l vadă cât a zăcut, şapte săptămâni. Şi doar era numai colea, al patrulea sat. Pe maică-sa, de câte ori vine pe aici, o cinsteşte cu rachiu dulce. Încolo parcă nici n-ar fi. Grijile şi dragostea le păstrează cu zgârcenie pentru căminul lui. Atunci ce să se mire că pe Laura n-o mai dor durerile lui?... Asta-i viaţa. E tristă. Cine să-i schimbe rostul? Viaţa trece peste cei bătrâni, peste cei slabi. Viaţa e a celor tineri şi puternici. Egoismul e temelia vieţii.

Laura era însărcinată şi se lăuda că are sarcină grea. Strâmba mereu din nas, se văita că-i vine rău şi cerea poveţe doamnei Herdelea cum să se pregătească pentru naştere... Ghighi se sfia în faţa ei şi-şi potolea anevoie avânturile zburdalnice.

— Mult te-ai schimbat, îi zise cu o foarte uşoară imputare în glas.

— Da, simt şi eu, răspunse Laura cu mândrie neascunsă. N-aş mai putea trăi acuma cum am trăit înainte. Mă şi mir cum am putut trăi aici, fără a cunoaşte pe George atâta vreme!

— Şi când te gândeşti că nici nu-l iubeai şi că tata şi mama aproape te băteau să nu-l respingi!

— Fiindcă aveam gărgăuni în cap şi-n inimă...

— Dar Aurel? întrebă Ghighi deodată.

— Copilării de care râdem deseori cu George, zâmbi Laura. O, mult m-am schimbat, bine spuneai tu. Fata nici nu trăieşte până se mărită. De aceea trebuiesc stârpite fumurile din mintea fetelor... Altceva e viaţa! adăugă ea cu o însufleţire subită, cu mâinile încrucişate pe pântecele ce i se rotunjea uşor sub halatul de lână, roşu şi cu broderii negre. Şi copilul, murmură apoi. Copilul! Parcă de-abia acuma am şi eu o ţintă în lume!

Se duse o singură dată în Armadia să vadă familia Filipoiu, naşii ei. Pe urmă, de-a treia zi, începu să se plictisească şi să-i fie dor de George. A cincea zi se cărăbăni, luând şi pe Ghighi, ca să fie alături de ea când îi va sosi ceasul. Ghighi umplu de plâns trei batiste la plecare. Laura însă nici nu lăcrimă.

Bătrânii răsuflară uşuraţi când au văzut-o dusă.

— Nu mai e a noastră, am pierdut-o! zise Herdelea rămas singur cu baba lui.

— Aşa-s copiii cei răi şi nesimţitori, mormăi dăscăliţa, strivind între gene două lacrimi de amar.

În vatră sâsâiau lemnele verzi puse ca să ţină focul. De afară, pe geamurile ude, străbătea lumina cenuşie, ploioasă, aducând în casă priveliştea câmpului zgribulit şi pleşuvit, a satului oploşit sub pavăza bolbocirilor de fum albăstrui. Ceasornicul, agăţat în perete sub portretul împăratului, ţăcănea aspru, aproape ameninţător. Herdelea, pe canapeaua veche, se uita gânditor pe fereastră, cu pipa stinsă în colţul gurii. Dăscăliţa, lângă cuptor, pe un scaun cu speteaza înaltă, cu braţele strânse pe piept, asculta dusă vâjâitul vântului de toamnă. Şi amândoi parcă auzeau cum trece vremea peste ei, fără a se putea împotrivi, cutremurându-se doar uneori ca şi când ar fi frig în odaie.

— Urâtă vreme! şopti într-un târziu învăţătorul domol, înfricoşat parcă să nu deştepte sau să nu tulbure zgomotul surd şi neîndurat al unei maşini ce nu se opreşte niciodată.

Glasul lui însă păru doamnei Herdelea atât de dulce încât zâmbi. Locul negru al unui dinte pierdut acum doi ani o

înfrumuseţa în ochii învăţătorului care-i răspunse tot cu un surâs blând, resemnat. Şi zâmbetele lor, unite, înveseliră îndată casa răspândind prin toate colţurile o căldură înviorătoare. Se pomeniră vorbind de lucruri vechi, uitate, din tinereţea lor. Prezentul, cu nevoile şi deşertăciunile lui, se topi ca un vis urât în vraja amintirilor... Herdelea se apropie de vatră, îşi dogorî mâinile la foc, mângâie obrajii zbârciţi ai femeii lui, o sărută uşor pe frunte şi zise oftând:

— Ei, băbucă, băbucă, tot noi bătrânii...

Un ciocănit aspru în uşă făcu pe Herdelea să sară fript, ca un îndrăgostit surprins de mama iubitei... În odaia plină de căldura trecutului intră, ca o vijelie care striveşte tot în cale, Ion Glanetaşu cu vestea c-a primit sentinţa.

2

Ion cerea mereu învăţătorului să-l îndrepte cum să facă să ia asupra lui cele opt zile de închisoare. El era împăcat şi nu-i păsa de condamnare. Se bucura chiar c-a scăpat de o grijă şi se va putea ţine numai de necazul lui cu Vasile Baciu. Fiindcă se fixase ziua înfăţişării lor la judecată, Ion începea să aibă visuri urâte: ba că s-a bătut cu socrul său şi a rămas dedesubt, ba că Grofşoru l-a părăsit şi a trecut de partea lui Vasile, ba că Ana a cerut despărţenia şi s-a mutat la tatăl ei, cu copil cu tot, lăsându-l pe el cu buzele umflate... Mai ales cel cu Ana i se înfipse în cap ca un şurub. Iar când Herdelea îi spuse c-ar fi rău dacă Ana s-ar despărţi de dânsul, îşi schimbă purtarea faţă de ea, trecând deodată de la bătăi la mângâieri şi răsfăţuri, încât şi vecinii se întrebară: ce-o mai fi plănuind feciorul Glanetaşului?

Pe Ana însă dragostea lui n-o mai putea încălzi. Între dânşii parcă se ridicase un zid de piatră aşa de înalt că nici o mână omenească nu l-ar mai fi putut dărâma. Acuma era pătrunsă până în măduva oaselor că ea nu e decât o unealtă în mâinile bărbatului în care-şi pusese toată iubirea şi chiar viaţa.

Conştiinţa aceasta o făcea nepăsătoare. Trăia, dar fără nici o nădejde, privind viaţa ca o povară. Muncea din greu, neîncetat, ca o maşină stricată care se învârteşte singură, duduie şi se mistuie până ce într-o clipă neaşteptată se sfărâmă zgomotos.

Era sfârşitul toamnei, cu lapoviţe friguroase, cu fulguiri de zăpadă din ce în ce mai dese. Zenobia pierdea vremea prin sat, pe la femei, bârfindu-şi nora ori pe alţi oameni de treabă. Glanetaşu îşi petrecea veacul pe la cârciumă, mai cu seamă de când a murit Avrum, căci ovreica îi dădea rachiu pe datorie. Ion, din pricina harţei lui cu Vasile Baciu, mai mult se găsea pe drumuri decât acasă. Astfel Ana rămânea mereu singură, cu copilaşul care era rău, şi cu Dumitru Moarcăş, care-i mai dădea câte o mână de ajutor şi se plângea că Paraschiva nu-l cheamă acasă şi că va pieri printre străini. Cu Dumitru se învoiau. Nu schimbau nici trei vorbe toată ziua. Bătrânul era ursuz, boscorodea singur, vrăjmăşea găinile şi le hâşâia de zeci de ori din tindă în ogradă. Iubea însă pătimaş copilul şi-l legăna şi-l giugiulea ca o doică. Ba de câteva ori cât p-aci să se bată cu Ana ca să-l lase să-l înfeşe dânsul. De altfel, de când se adăpostise în casa Glanetaşului, slăbise mai tare, tuşea şi mocnea ca un tăciune gata să se stingă.

Într-o zi însă Dumitru prinse atâta chef de taifas, că Ana nu mai ştia cum să se cotorosească de el.

— Ce-i, vâjule, de-ţi umblă gura ca o moară stricată? îi zise nevasta în cele din urmă, scăldând copilaşul. Ia seama că nu-i a bine. Ţi-o fi venit ceasul morţii...

— Mi-o fi venit, de ce nu? rânji bătrânul la picioarele albiei, gâdilând cu degetul tălpile copilului care gâgâia mulţumit, cu ochii închişi, în apa căldicică. Las' să-mi vie că am trăit destul...

— Ia mai lasă-n pace copilul, moşule, şi dă-te la o parte că tot te stropesc!

Dumitru se aşeză pe laviţă, tăcu şi apoi se porni să-i povestească din fir în păr păţania lui cu ţiganii, pe care-i plăcea mult s-o povestească oricui îl asculta. Ana nu-l lua în seamă, dar aceasta pe el nu-l împiedica să-i mai spuie şi alte întâmplări

din viaţa lui, râzând copilăreşte, parcă, istorisind, s-ar fi reîntors aievea în tinereţea-i veselă şi fără griji.

După-amiază, cu toate împotrivirile Anei care se necăjea că o încurcă în casă de nu-şi poate vedea de treburi, îi trăsni prin cap să se radă. Atârnă o oglinjoară, pătată de muşte încă de azi-vară, de bumbul cercevelei de la fereastră, luă apă caldă într-un blid, îl puse binişor pe laviţă; agăţă cureaua de la cioareci în ţâţâna geamului şi petrecu prelung briciul ruginit, încercându-l în câteva rânduri pe nişte fire de păr smulse de după ureche. Pe urmă, cu săpunul ce-l întrebuinţa Ana la scalda copilului, îşi mângâie uşor barba şi începu să se frece aprig prin părul aspru şi rar ca ţepuşele... Şi toată vremea gura îi torăia verzi şi uscate cu atâta voioşie că mai târziu şi Ana se însenină şi, dând ţâţă copilului, întoarsă cu spatele spre el, se întinse la vorbă.

— Acu ce te mai razi şi dumneata, că doar eşti bătrân şi nu mai umbli după fete, îl întrerupse femeia cu milă.

— Eu nu mai umblu, dar după mine umblă una... una cu o coasă mai ascuţită ca briciul ăsta... Umblă şi umblă, şi numai un semn aşteaptă ca să facă hârş! şi să mă ducă drept în faţa lui Dumnezeu, să mă judece cum şi ce am dres în lumea pământească, mormăi Dumitru puţin ciudat, ca un dascăl care citeşte la prohod.

— Şi nu ţi-e frică de moarte, moşule? întrebă Ana întorcând faţa spre el.

— De ce să-mi fie frică, fata moşului?... Omul trăieşte ca să moară. Şi cum trăieşte aşa moare. Dacă trăieşte rău, moartea-i bună şi blândă ca o sărutare de fată mare. Dacă trăieşte bine, ehehe, atunci şi moartea-i rea şi coasa nu taie şi te chinuieşte şi te suceşte mai dihai ca-n pântecele iadului...

— Avai, cum vorbeşti! făcu nevasta aşezându-se pe marginea patului şi legănând copilul adormit.

Seninătatea cu care vorbea Dumitru despre moarte o nedumerea. Sătul trebuie să fie de viaţă cine e atât de pregătit de moarte. Pe ea gândul morţii şi azi o mai spăimânta şi-i amintea

pe Avrum, în şură, cu faţa-n sus, părăsit şi chinuit chiar după ce a trecut în lumea cealaltă.

— Te doare rău când mori? întrebă ea iarăşi, cu ochii mari.

Dumitru îşi clălbucea mereu barba. Acum se opri şi se uită lung la Ana.

— Nu ştiu, răspunse apoi ridicând din umeri. Poate că nu doare...

— Dar când te naşti, de ce suferi?

— Când te naşti?... Da cine ştie dacă suferi? Apoi aşa nu ştie nici omul când moare. Numai Dumnezeu ştie! murmură bătrânul sculându-se în picioare şi începând să-şi radă falca stângă încetinel, căci îi tremura tare mâna.

Ana rămăsese gânditoare, cu mâinile în poală. I se păreau atât de stranii şi totuşi atât de adevărate vorbele moşului, încât îi era ruşine că până azi de-abia l-a luat în seamă. În odaie nu se mai auzea decât hârjâitul briciului şi sâsâitul focului în vatră... În tindă porni deodată să cotcodăcească o găină mânioasă. Ana tresări, se gândi că are să se trezească copilul, apoi c-ar trebui să vadă câte ouă s-au adunat în cuibar, pe urmă c-ar fi bine să meargă să dea drumul găinii, căci uşa tinzii e închisă... Dar nu se mişcă din loc. Cu ochii pironiţi în spatele moşneagului, asculta scârţâitul briciului şi-i plăcea zgomotul acesta aşa de mult că îndată nu mai auzi nici găina, nici vântul care zgâlţâia ferestrele, nici picurii de ploaie care pliceau în geamuri.

Dumitru se întinse brusc din şale şi se întoarse spre ea cu faţa jumătate rasă, jumătate umflată de clăbuci albi.

— Anuţă, Anuţă... mor! bâlbâi dânsul lăsându-se pe laviţă, cu briciul deschis ca o furcă în degetele dreptei şi cu un surâs blând în privire.

Femeia sări năucă în picioare, fără să înţeleagă bine.

— Lumânare... şopti mai încet moşneagul.

Gura îi rămase deschisă, neputându-şi sfârşi gândul. Ana îi văzu toţi dinţii de deasupra şi gingiile goale dedesubt, strânse parcă într-un râs nepăsător.

— Moşule... vai de mine! bolborosi nevasta zăpăcită şi fulgerându-i prin minte: „Zice că moare şi parcă râde!...“

Apoi deodată fugi afară, în ogradă, în ploaia bătută de vânt, lăsând uşile deschise larg şi frângându-şi mâinile se porni să ţipe desperată:

— Tulai!... Săriţi!... Tulai!... Moare!... Tulai!...

Găina zbucni afară din tindă, cotcodăcind speriată, şi se repezi tocmai în vârful gunoiului din dosul casei... Floarea lui Macedon Cercetaşu, de peste drum, auzi ţipetele Anei şi veni îndată crezând ca iar a bătut-o Ion.

— Moare... moare badea Dumitru! strigă Ana mai potolită puţin la apropierea unui suflet omenesc.

Găsiră pe Dumitru rece, rostogolit jos de pe laviţă. Mâna dreaptă cu briciul o ţinea în sus, parcă în clipa când a căzut s-a ferit să nu se taie. În ochii holbaţi, cu lumina îngheţată, rămăsese înscrisă o dorinţă mare, iar pe buzele întredeschise parcă mai flutura şoapta „lumânare“. Floarea se cutremură, se închină şi zise:

— Aprinde fuga o lumânare!... Doamne fereşte! A murit ca un păgân, fără lumânare!

Până aprinse Ana o lumânărică de ceară, cealaltă se căzni să-l ridice pe laviţă. Nu izbuti.

— E greu ca bolovanul, Doamne iartă-mă! murmură ea făcându-şi iar cruce.

Peste câteva clipe sosi şi soacra primarului, din vecini. Îi luară briciul din mâna înţepenită şi apoi, toate trei, îl aşezară pe laviţă, cu lumânarea aprinsă la căpătâi. Macedon Cercetaşu, picând mai târziu, se grăbi să radă obrazul pe care mortul nu mai apucase să şi-l radă singur.

Pe urmă încetul cu încetul casa se umplu de femei şi bărbaţi. Tocmai când se sfătuiau cu toţii cum să-l scalde şi să-l îmbrace, năvăli şi Paraschiva, o femeie c-o faţă ce parcă mereu râdea, deşi veşnic era mânioasă şi trântea şi răbufnea ca un voinic.

— Vasăzică-i adevărat c-a murit, ai? zise ea înghesuindu-se printre oameni. Nu degeaba i-am spus eu c-o să-l

trăsnească Dumnezeu, nu, nu! Uite-l că s-a prăpădit ca cerşetorii, de încurcă lumea şi după moarte!... Dar oare cum o să-l duc eu de-aici, păcatele mele!

În faţa mortului începu să bocească foarte jalnic, fără lacrimi, ca să arate lumii durerea ei mare. Boci astfel câteva minute, frecându-şi ochii cu pumnii până-i roşi, şi strâmbându-se ca o maimuţă indignată. Apoi, deodată, se opri, oftă cu poftă şi zise în gura mare:

— Vai de mine ce-am mai plâns!... Uf! M-a apucat şi durerea de inimă!

Şi pe urmă îndată păşi lângă mort şi-l căută prin buzunarele pieptarului de oaie. Găsi băşica de tutun de care atârna scobitoarea pentru luleaua ce se ascundea în celalt buzunar. Ridică pieptarul şi deschise chimirul, dar nu-şi putu vârî mâna. Îl descheie încet, puse şerparul pe masă şi, scormonindu-l bine, dădu peste un bilet de cinci zloţi, învelit într-o hârtie boţită. Răsturnă chimirul, îl întoarse pe dos şi, nemaidescoperind nimic, sări ţipând:

— Uitaţi-vă, oameni buni, cum şi-a bătut joc de mine care l-am strâns de pe drumuri şi l-am spălat şi l-am îngrijit ca pe-un om de omenie!... Uitaţi-vă! Cinci zloţi!... A vândut jidovului bunătatea de căsuţă, a băut bănişorii şi eu am rămas cu cinci zloţi pentru toată truda mea cea mare!

— Taci, lele Paraschivă, că-i păcat...

Paraschiva se aprinse şi mai avan şi, zărind pe Ana, se năpusti la ea:

— Să tac, ai?... Să tac, că vouă ce vă pasă dacă i-aţi luat ce-a fost mai bun!... Nu vă satură Dumnezeu, de râvniţi şi la sărăcia altora, dare-ar Dumnezeu să vă îngropaţi cu ce i-aţi luat!

Ana roşi şi nu putu răspunde, îndârjind mai rău pe Paraschiva, care răcni:

— Mi-aţi furat bănişorii, tâlharilor! Mi-aţi mâncat sudoarea bătrâneţii, nu v-ajute Maica Domnului şi...

Intră Ion, venind din Armadia, necăjit, căci Grofşoru îl gonise şi-i spusese să nu mai calce pe la dânsul până-n ziua procesu-

lui; pe drum aflase c-a murit Dumitru şi se supărase mai tare gândindu-se că va trebui să cheltuiască cu înmormântarea. Paraschiva deschise gura să-l ocărască şi pe dânsul...

— Ieşi afară, becisnică! mârâi Ion scurt, apucând-o de spate şi repezind-o tocmai în uşă.

Paraschiva se opri şi în tindă, şi-n ogradă, şi-n uliţă, şi se răcori afurisindu-i în toate chipurile, dar în sfârşit se cărăbăni, înnodând bancnota în colţul năframei şi punând-o bine în sân, mulţumită totuşi c-a putut salva măcar atâta şi că i-a înjurat cum li se cuvine.

Ion înnegri de necaz aflând că Paraschiva a găsit cinci zloţi în chimirul mortului şi era mai să plesnească pe Ana c-a lăsat-o să-i şterpelească. Dar Ana nu se mai sinchisea de ameninţările lui. În urechile ei răsunau vorbele moşneagului şi-n ochi păstra numai înfăţişarea lui senină şi mulţumită din clipa morţii...

3

Iarna veni brusc ca o furtună. Tot pământul se albi într-o singură noapte. Pe urmă dădu un ger cumplit de pârâiau gardurile îngheţând, iar focul în vetre trosnea şi scuipa scântei. Zăpada cădea mereu, când în fulgi grei, leneşi, care întunecau văzduhul, când în bobiţe mărunte, aspre, vâltorite de viscole năprasnice.

Într-o zi, când ningea mai vrăjmaş, pe la prânzul cel mic, Vasile Baciu, îmbrăcat cu cojocul alb de oaie, cu căciula albă de miel înfundată până pe ochi, ieşi din casă, hotărât să sfârşească cu Ion. În viaţa lui, deşi era om aproape de cincizeci de ani, n-a umblat pe la judecăţi; ş-acuma poimâine are înfăţişare cu ginere-său. S-a ţinut, s-a împotrivit, că doar-doar îl va înmuia. Cu cât se apropia însă sorocul, cu atât frica-i se încuiba în inimă. S-ajungă el la bătrâneţe să-l mănânce procesele şi avocaţii! I se părea o ruşine nesuferită. Numai derbedeii bat drumurile judecătoriilor. Mai bine să-şi dea şi sufletul din oase decât să mai meargă aşa înainte.

Se opri la poarta Glanetaşului şi, oftând o dată greu, strigă:

— Măi Ioane!... Ioaneeee!... Acasă eşti?

Nu-i răspunse nimeni. De sub acoperişul de paie care gemea de povara zăpezii de două palme, de sub streşinile tivite cu ţurţuri sclipitori de gheaţă şi prin crăpăturile uşii închise răbufnea un fum vânăt ce se împrăştia îndată în şuierele viscolului. Trecu un răstimp bun. Apoi în uşa tinzii se ivi Ion, în capul gol, întrebând:

— Cine-i?

— Eu, eu, făcu repede Vasile. Ia hai cu mine, Ioane, până-n Jidoviţa! adăugă pe urmă, după o scurtă şovăire, cu un glas parcă vorbele îl înecau.

Ion stătu câteva clipe nedumerit.

— Da ce-i cu Jidoviţa? grăi dânsul, privindu-l bănuitor.

— Vii ori nu vii? se răsti atunci Baciu peltic din pricina mustăţilor îngheţate. Că n-am vreme acum să mă sfădesc cu tine...

— Bine, socrule, stai că viu! răspunse Ion dispărând un minut, în vreme ce bătrânul se înţepeni în mijlocul drumului, rezemat în băţul ce nici nu se vedea de sub cojoc.

— Hai că-s gata! murmură ginerele revenind cu sumanul între umeri.

— Hai!

Se măsurară o clipă cu priviri duşmănoase. Apoi porniră vajnic ca doi oameni care se duc într-o bătălie pe viaţă şi pe moarte. Ninsoarea aspră îi plesnea peste obraji, îi înţepa în ochi, iar vântul le sâsâia în urechi, ameninţător. Mergeau alături, cu paşi întinşi, pândindu-se cu coada ochiului parcă s-ar fi temut unul de altul. Zăpada scrâşnea sub opincile lor. Hotarul întreg era alb ca un giulgiu curat; numai ici-colo câte-un pom pădureţ înnegrit de frig îşi frângea trupul cerând ajutor... Cişmeaua Mortului se făcuse o încolăcitură de gheaţă peste care o vinişoară verzuie de apă se prelingea totuşi înfruntând gerul. Pădurea Domnească, gâtuită de omăt, cu copacii desfrunziţi, goi şi subţiri, plângea şi gemea, implorând parcă

mila celor doi bărbaţi ce mergeau suflând greu, tăcuţi, cu feţele năpădite de promoroacă.

Ion ghicise că socrul său caută o învoială şi se gândea mereu să nu-l biruie cu vreun nou vicleşug. Ar fi vrut să-l descoase, dar îngrijorarea nu-i dădea răgaz să găsească cuvintele potrivite... Apoi Vasile Baciu tăcea şi uneori mormăia ca un urs scormonit din somn. Acum îi părea rău că s-a pornit să-şi dea averea de bunăvoie şi, apropiindu-se de Jidoviţa, îl bătea gândul tot mai stăruitor să se întoarcă acasă şi să lase să hotărască judecata. Vântul sufla din faţă şi-l zgâlţâia parcă înadins şi-l îndemna să-şi ia seama până mai e vreme.

Sosiră la ultima cotitură de drum. Se iveau coperişurile încărcate de zăpadă şi mai ales casa cea dintâi pe mâna dreaptă, înaltă, cu ferestre mari, cu pereţii galbeni. Era casa notarului şi cancelaria comunală. Vasile Baciu simţi o strângere cruntă în inimă şi se opri brusc. Din hornul înalt, subţire, se ridica un nour de fum gros şi negricios pe care nici viscolul nu-l putea împrăştia, ci trebuia să-l învârtească mai întâi şi apoi să-l trântească, uluit, pe coasta de mesteacăni ce pornea piezîş chiar din spatele casei. Vasile suflă pe nări, se uită furiş după Ion care-l întrecuse cu vreo doi paşi, fără să bage de seamă că s-a oprit, şi apoi porni iar înainte bombănind furios.

Când să intre în Jidoviţa, ginerele întrebă cu glas foarte răguşit:

— Da unde ne ducem, socrule?

Vasile Baciu mai făcu câţiva paşi, fără a-i răspunde, şi pe urmă cârni în curtea cancelariei, urmat de Ion. Urcară scările de piatră scuturându-şi opincile. În coridorul larg vântul adunase un noian de omăt. La uşa cu geam Vasile se opri. Vru să ridice mâna să apese clanţa şi parcă mâna-i era moartă ori clanţa aprinsă. Îşi scoase căciula şi o bătu de genunchi. Se linişti şi deschise totuşi.

Intrară în biroul practicantului, care servea şi drept cancelarie pentru ţărani; în odaia notarului nu se primeau decât domnii şi fruntaşii satelor ce ţineau de circumscripţie.

Rămaseră amândoi lângă uşă, scuturându-se întruna de zăpadă. În birou era numai practicantul Hornstein, încovoiat peste un registru în care scria cu o gravitate solemnă şi cu obişnuita-i tremurare din cap, şi straja din Sărăcuţa, lângă soba de teracotă, încălzindu-se când în spate, când în faţă.

— Trebuia să vă scuturaţi afară, nu să umpleţi cancelaria de omăt! mormăi practicantul într-un târziu, strâmbând mândru din nas şi fără a ridica ochii din registru.

Vasile Baciu vru să vorbească, dar nu ştia cum să înceapă, încurcat mai rău de dojana funcţionarului. Tăceau toţi. Se auzea scârţâitul chinuit al peniţei practicantului şi bâzâitul unei muşte mari, trezită din somnu-i de iarnă, care zbura speriată de pe un perete pe altul, negăsindu-şi locul.

— Ce poftiţi? vorbi Hornstein după o pauză lungă, mângâind cu tamponul şi privind cu admiraţie ceea ce scrisese. Pe urmă întoarse pagina cu băgare de seamă şi o netezi cu palma. Capul îi tremura mereu, buza de jos, mai groasă şi scoasă în afară, se subţia o clipă, muşcată de nişte dinţi foarte albi, în vreme ce, după ureche, tocul ameninţa întocmai ca o suliţă gata să străpungă. Iute, iute, că eu n-am vreme să aştept până deseară! Trebuia să vă socotiţi de afară ce vreţi, îi grăbi practicantul, luând tocul de la ureche şi potrivindu-l între degete.

— Domnul notar nu-i acasă? întrebă Vasile cu o licărire de nădejde că poate lipseşte notarul şi astfel nu va mai da nimic.

— Domnul notar are de lucru... Puteţi să-mi spuneţi şi mie ce vreţi, zise Hornstein, jignit că ţăranii mai întreabă de notar, deşi îl văd aci pe dânsul care cunoaşte lucrările de birou tot aşa de bine ca şi Stoessel.

Se făcu iar tăcere. Vasile Baciu se muta de pe un picior pe celalt, muncit de gândul să iasă afară, să lase toate baltă, întâmplă-se ce s-o întâmpla. Totuşi zise pe urmă:

— Am face un contract, domnişorule... aşa... un contract...

— Bine. Stai jos! pufni practicantul supărat. Du-te, măi strajă, cheamă pe domnul! Spune-i că-i un contract! Auzi?

Se aşezară pe o bancă, unul lângă altul. Şi amândoi se uitau gânditori la Hornstein, a cărui peniţă scârţâia parcă mai aspru, pe când musca bâzâia acuma mulţumită, lipită pe soba caldă, ca o pată de cerneală pe o coală ministerială.

— Ce contract vrei, Vasile? zise notarul intrând repede, cu pălăria moale pe ceafă, frecându-şi mâinile şi trecând drept la sobă, să se încălzească. Iar vrei să mai dai ceva ginerelui? adăugă apoi cu un zâmbet, văzând şi pe Ion.

Stoessel era un bărbat de vreo treizeci şi cinci de ani, cu ochii mici, negri şi vioi, care se învârteau şireţi în orbite, cu nasul gros şi cu urechi mari. Avea totdeauna o vorbă bună sau o glumă pe buze şi de aceea ţăranii îl iubeau, măcar că era ovrei.

Vasile şi Ion se sculară în picioare. Zâmbetul notarului alungase parcă deodată toată mohoreala din inima lui Vasile. Vorbi deschis, cu faţa înseninată, ca şi când ar fi fost vorba de un bilet de vite:

— Apoi ce să facem, domnule notar? Trebuie să ne învoim, c-aşa-s vremurile... Ce să mai cheltuim cu judecăţi, cu drumuri...

— Da, da, prea bine, aprobă Stoessel scoţând pălăria şi aşezându-se pe un scaun în faţa practicantului care scria netulburat.

— Amu eu am îmbătrânit şi cine ştie câte zile m-a mai ţine Dumnezeu... Am muncit destul şi m-am trudit. Amu-i rândul tineretului... Noi am isprăvit cu lumea... Nu zic bine?

— Bine, bine!

— Aşa că m-am gândit să le mai dau şi ce mi-a rămas, să ştiu cel puţin că am dat tot şi nu mai am nici o grijă, sfârşi Vasile cu un surâs trist, privind drept în ochii notarului.

— Am înţeles... Şi câte locuri sunt?

— Apoi opt ar mai fi, domnule notar! interveni brusc Ion. E porumbiştea cea mare din Lunci, apoi patru delnicioare cu ovăz în Zăhată şi apoi trei holde de primăvară în hotarul Săscuţii... Dar mai e şi casa, şi...

— Iacă, dânsul le ştie mai bine ca mine, zise bătrânul cu acelaşi zâmbet trist, dar cu glasul mai aspru.

— Dar tu din ce-o să trăieşti? întrebă notarul scobindu-se în dinţi cu unghia lungă şi îngrijită de la degetul cel mic.

— Oi trăi şi eu cum a vrea Dumnezeu, murmură Vasile coborând ochii în pământ.

— Asta-i ceva problematic... Opreşte-ţi şi tu barem folosinţa până la moarte... Ce-i în mână nu-i minciună! zise Stoessel acuma serios.

— Apoi doar nici noi nu suntem păgâni, domnule notar, sări Ion, dar, întâlnind ochii batjocoritori ai notarului, se opri scurt parcă i-ar fi retezat glasul c-un fir de aţă.

— Tot, tot... să se isprăvească! zise iar Vasile înăbuşit.

Stoessel ceru practicantului formularele trebuincioase, puse pe Ion să iscălească pentru el şi pentru Ana, iar Vasile, neştiind carte, apăsă cu degetul pe cruce.

— De bunăvoie, Vasile? mai întrebă notarul însemnând într-un carnet.

— De bunăvoie, vezi bine că de bunăvoie! zise Baciu înfuriat deodată şi de-abia stăpânindu-se.

— Aşa... Peste câteva zile e gata, încheie Stoessel frecându-şi mâinile. Apoi, bătând pe Vasile pe umăr, adăugă glumeţ: Şi uite-aşa, ai venit aci om bogat şi acuma pleci cerşetor! Haha...

Amândoi ţăranii se întunecară. Gluma notarului îi izbi drept în inimă. Ieşiră şi se abătură la cârciuma Zimălei. Mai ales Vasile simţea o sete usturătoare care-i răscolea sângele... Cârciuma era goală, căci afară viforniţa fierbea mai mânioasă. Băură un răstimp tăcuţi. Ion apoi, văzându-l tot nepotolit, începu să-i spuie să n-aibă nici o grijă că vor trăi împreună ca în rai. Vasile ascultă multă vreme, iscodindu-l însă neîncetat. În ochii ginerelui biruinţa strălucea atât de aţâţătoare că, în curând, Vasile o simţi pătrunzându-i în creieri şi clătinându-i temeliile.

— Tâlharule, tâlharule, m-ai lăsat pe drumuri! izbucni deodată Vasile Baciu, otrăvit de furie, şi-şi înfipse mâinile în gâtul ginerelui.

Ion, liniştit, parcă ar fi aşteptat de mult atacul, se smulse din strânsoarea bătrânului, ş-apoi îi trânti numai un pumn în piept, dar atât de zdravăn că îl doborî de pe scaun.

— Mi-ai furat pământul, hoţule! M-ai omorât, hoţule! urlă Vasile furios şi neputincios, tăvălindu-se pe podelele murdare.

Înfierbântat de mulţumire, Ion plăti şi plecă acasă prin viscol, nepăsător. Bătrânul însă se aşeză la băutură, amărât de moarte, povesti Zimălei ce a păţit cu tâlharul şi sfârşi jalnic:

— Am rămas cerşetor...

4

Fiindcă suspendarea întârzia, în sufletul lui Herdelea se furişă încetul cu încetul iar o rază de încredere. Optimismul omului nu e în stare să-l stârpească nici o cruzime a vieţii. Se gândea că desigur subinspectorul Horvat, primind înştiinţarea tribunalului, şi-a adus aminte de serviciile patriotice ale lui şi a pus la dosar chestia suspendării până la pronunţarea apelului care îl va spăla de orice vină.

Cu atât mai mare îi fu mirarea şi durerea când pe la sfârşitul lui noiembrie i se aduse înştiinţarea oficială că, în urma deciziunii tribunalului, este suspendat din serviciu pe timp nelimitat şi că domnul Nicolae Zăgreanu îl va înlocui cu începere de la întâi decembrie.

— Ei, nu-i nimic... Parcă nu mă aşteptam? zise Herdelea îngălbenit şi tremurând. Eram doar sigur... Mă mir c-a întârziat atâta...

Dăscăliţa plânse amarnic. Ea avea presimţirea că au să moară de foame acum la bătrâneţe. Se mângâia numai că nu sunt acasă copiii, care desigur s-ar topi de ruşine. Herdelea, ca s-o liniştească, minţi că chiar mâine, dacă vrea, poate să ia o slujbă la un avocat sau oriunde. Apoi se răcoriră ocărând pe Zăgreanu, parcă numai el ar fi pricina nenorocirii lor. Îl cunoşteau. Era băiatul unui ţăran cărăuş din Armadia, absolvent al şcolii normale de stat din Deva. Îl lăuda toată lumea, căci avusese bursă de la stat şi ieşise totdeauna întâiul în clasă. Se zicea că-l protejează mult subinspectorul, căruia i-a fost recomandat special de către directorul şcolii normale şi care i-a făgăduit să-l propună ministerului în cel dintâi loc vacant, deoarece tânărul nu voia să se înstrăineze din judeţul lui. Îl

cunoşteau şi fetele. Încercase chiar să facă curte Ghighiţei şi-i trimisese de la Deva câteva ilustrate.

A doua zi Herdelea se repezi în Armadia să caute neapărat o slujbă. Seara se întoarse acasă vesel, cu un teanc de hârtii la subsuoară. Îi dăduse Stoessel să-i facă nişte contracte rămase în urmă.

— Vezi, babă, că nu ne lasă Dumnezeu? strigă învăţătorul însufleţit. Foarte de treabă notarul... El singur mi-a oferit când a văzut c-am fost suspendat... Ş-apoi să mai zică lumea că ovreii nu-s oameni de inimă! Dintr-atâţia români gânditu-s-a vreunul la mine?

La întâi decembrie, dimineaţa, Zăgreanu bătu la uşă. Venise să-şi ia şcoala în primire. Doamna Herdelea îl măsură cu o privire atât de dojenitoare că tânărul se încurcă, îşi ceru mii de scuze că el nu-i de vină şi-i pare foarte rău, dar... Era deabia de douăzeci şi doi de ani, subţirel, cu obrajii de fată, puţin palizi, cu ochii albaştri sfioşi şi cu o frunte deschisă, cuminte... Nu-l pofti nimeni să şadă. Tocmai fiindcă părea simpatic, dăscăliţa îl urî mai mult, zicându-şi că, după ce a scos pe Herdelea din pâine, acuma se mai şi preface... Herdelea, ca un coleg mai bătrân, încercă să glumească cu dânsul, deşi în suflet era zdrobit. Numai de clipa când va trebui să se despartă de şcoală i-a fost frică. Şi iată c-a sosit şi clipa aceea.

Porniră împreună spre şcoală. De ce se apropiau, de aceea Herdelea părea mai vesel şi de aceea inima lui gemea mai sfâşiată. Spunea râzând cât se bucura că mai scapă puţin de povara şcolii, după ce şi-a tocit plămânii treizeci şi atâţia de ani cu atâtea sute de copii nebunatici, şi în gând îşi zicea că nici o meserie nu-i mai frumoasă pe pământ ca aceea de-a desţeleni mintea tinerelor vlăstare omeneşti.

Când intrară în şcoală, gălăgia zburdalnică amuţi şi copiii săriră în picioare. Herdelea îi cuprinse pe toţi şaizeci într-o privire duioasă, parcă toţi ar fi fost trup din trupul lui. Apoi, într-o tăcere întreruptă doar de câte-o şoaptă speriată sau de vreun râs înfundat, Herdelea predete tânărului cheia dulapului cu biblioteca şi arhiva şcolii. Şi în vreme ce Zăgreanu răsfoi prin

condici, bătrânul, cu inima strânsă, îşi mai aruncă ochii la copiii nedumeriţi, la pereţii împodobiţi cu tabele colorate, la băncile murdare şi crestate de mâinile ştrengarilor care au trecut prin ele, la maşina de socotit, până şi la ulcica albastră de băut apă, aşezată pe cofiţa cu capac în dosul tablei de scris... Îşi petrecu mâna prin păru-i argintiu. Trebui să facă sforţări să nu-l podidească lacrimile... Pe urmă îşi luă pălăria şi dădu mâna cu Zăgreanu care strigă sever, pe ungureşte:

— Sculaţi!

Mergând spre uşă nu mai avu puterea să se uite la copii. Zăgreanu îl însoţi în capul gol până afară... Herdelea rămase singur în curtea şcolii. Auzi zgomotul şederii elevilor. În uliţă se opri iar, cu ochii la harabaia cea lungă şi albă pe care a crezut-o a lui şi în care a lăsat mai mult de cincisprezece ani din viaţa lui... Glasul ascuţit, poruncitor al noului învăţător răsuna acuma într-însa, ştergând urmele străduinţelor lui... Nu se mai putu stăpâni. Lacrimile îi ardeau obrajii.

Câteva zile parcă avu o piatră pe suflet. Mai cu seamă dimineaţa, când clopotul chema copiii la şcoală, îl cuprindea un dor chinuitor. Stătea în fereastră, cu privirea spre locul unde era şcoala, şi i se părea că aude sosind copiii veseli, gălăgioşi, şi-i vede bătându-se cu cocoloşi de zăpadă, cu obrajii îmbujoraţi... Apoi deodată se cutremura. Pe urmă trecea grăbit Zăgreanu, cu pălăria pe ochi, venind din Armadia, de-acasă, cu un pacheţel în mână, merindea pentru dejun. Tânărul învăţător se uita foarte atent la casa bătrânilor, să-i salute respectuos dacă ar zări pe cineva. Herdelea însă se retrăgea repede înapoi din fereastră, se plimba prin odaie abătut şi posomorât.

Începu să bată iar drumurile Armadiei, fără multă speranţă, în căutarea unei slujbe, numai ca să liniştească pe doamna Herdelea care nu înceta cu presimţirile ei sinistre. Când se zbătea mai greu, veni Ion, în după-amiaza zilei în care fusese cu Vasile în Jidoviţa.

— De-amu pot sta la gherlă ş-un an, necum o lună! zise dânsul atât de vesel cum nu se mai pomenise de aproape doi ani de zile.

Voia să oprească procesul cu socrul său şi îndeosebi să nu mai plătească nimic lui Grofşoru. Herdelea îl lămuri că trebuie să meargă la judecătorie să declare că s-au împăcat. Pentru atâta lucru n-are nevoie de avocat. De altfel Grofşoru poate să-i ierte ceva din preţ, dar să se ducă negreşit să-l roage şi să-i spună să nu se mai obosească la înfăţişare.

— Ştii ce, naşule? Hai şi dumneata cu mine, barem să facem isprava întreagă! strigă Ion mai bucuros.

Herdelea se uită lung la ţăranul care l-a târât în atâtea bucluc uri. Propunerea îl minuna. Adică să meargă la Grofşoru, tocmai el care l-a vrăjmăşit în alegeri, el care ar putea zice că l-a trântit, din pricina căruia azi nu e deputat! Iacă, la asta nu s-a gândit nici o clipă. Îl saluta pe Grofşoru, ca şi înainte, şi Grofşoru îi răspundea, dar atât. Adevărat că i-a dat mâna o dată, după nenorocirea lui de la tribunal; aceasta însă n-a schimbat întru nimic legăturile dintre dânşii. În Armadia sunt patru avocaţi; la trei a umblat şi a cerut un locşor de scriitor, fireşte zadarnic; la al patrulea nici n-a îndrăznit să viseze, căci era Grofşoru... Şi cu toate acestea, Ion are dreptate, de ce nu s-ar duce? Cu parul n-are să-i dea în cap.

— Dacă-mi plăteşti cinci zloţi, merg, finule, cum să nu merg, răspunse Herdelea hotărât.

— Plătesc, naşule, că mai voios îţi dau dumitale cinci, decât să-i dau lui de pomană cincizeci! făcu Ion bătând palma.

Victor Grofşoru era om deştept şi şiret ca toţi politicienii între care râvnea să ajungă. Văzând pe Herdelea în sala de aşteptare, stătu două clipe pe gânduri şi apoi merse spre el cu mâna întinsă:

— A, adversarul meu!... Ei, bine-ai venit!... Degeaba, tot al meu eşti dumneata, oricât m-ai combătut odinioară!... Dar ce-are a face politica! S-o dăm încolo... Ia spune-mi mai bine ce vânt te-aduce? Adică, vino-n birou! Te rog!... Să stăm de vorbă două minute...

Îl luă de braţ şi-l duse în cabinetul său, mobilat luxos, ca să facă impresie clienţilor. Îl aşeză într-un fotoliu englezesc, îi

oferi o ţigară... Herdelea era atât de zăpăcit că puse ţigara cu focul în gură.

— Te ascult! zise Grofşoru zâmbind mulţumit de încurcătura învăţătorului. Spune-mi tot ce te doare şi te asigur că am să fac tot ce se poate.

Grofşoru, ţintind să-şi sporească din vreme simpatiile în vederea viitoarelor alegeri, era într-adevăr hotărât să mulţumească pe Herdelea când i se va prilejui. Astfel câştiga un partizan şi în acelaşi timp se ridica în ochii întregului ţinut... Cum să nu se aleagă deputat acela care întinde o mână de ajutor chiar şi adversarului de ieri?

Deşi uluit, Herdelea se gândi deodată că, deoarece Grofşoru se arată atât de binevoitor, ar fi mai bine să-şi dezvăluie necazurile lui şi să dea dracului pe Ion. Dar nu îndrăzni şi spuse avocatului c-a venit pentru finul său. Grofşoru, spre a-i dovedi bunele sentimente, declară îndată că renunţă la jumătate din onorariul cuvenit, adăugând însă de mai multe ori, foarte prieteneşte: „Numai în hatârul dumitale, numai pentru că mi-o ceri dumneata“.

Herdelea bâlbâi mulţumit şi se sculă. Iar se gândi să vorbească şi de necazul lui şi iar i se înăbuşi în gât rugăciunea. Stătea umil şi abătut, nevrând să plece până nu va încerca şi totuşi nesimţind nici un fel de curaj în inimă. Atunci Grofşoru îi zise deodată:

— Am auzit ce pătimeşti cu ungurii dumitale... Foarte trist... foarte, foarte trist... Nu-ţi închipui cât te compătimesc...

Învăţătorul se uită înspăimântat la dânsul, parc-ar fi vrut să-i ceară iertare.

— Trebuia să vii la mine cu procesul! Eu te scăpam... Rău ai făcut că m-ai ocolit...

Grofşoru tăcu, aşteptând să-l roage, ca astfel să aibă prilejul de-a fi mărinimos. Herdelea înţelegea bine, se căznea şi totuşi nu putea scoate nici o vorbă.

— Ai s-o duci greu fără leafă, relua Grofşoru după o pauză. O, îmi închipuiesc... foarte greu...

Iar mai aşteptă şi, neprimind nici un răspuns, urmă brusc:

— Eu din parte-mi sunt gata să te ajut... N-am nimic împotriva dumitale, căci eu nu-s răzbunător... şi-apoi, mai ales, suntem români, aşa-i?... Dacă vrei, îţi pot oferi un loc de scriitor în cancelaria mea... Ştiu că eşti priceput în lucrările de birou... De la Anul Nou, de pildă, cu plăcere... În privinţa salariului cred că o să ne învoim... ştiu că ai greutăţi şi...

— Domnule Grofşoru... eu... nu... acuma... Iartă-mă! Iartă-mă! murmură deodată Herdelea cu ochii plini de lacrimi. Iartă-mă!... Nu-s vrednic...

Se clătină pe picioare. Faţa-i era înseninată de bucurie. Nu îndrăznea însă să clipească din ochi de frică să nu-i curgă lacrimile pe obraji.

Grofşoru simţi toată emoţia acestui suflet muncit şi bun, şi fu cuprins de compătimire adevărată. Îi apucă mâna dreaptă şi i-o strânse călduros cu amândouă mâinile. Apoi îl bătu frăţeşte pe umăr, şoptindu-i înduioşat:

— Curaj!... Curaj!... Românul nu piere!

Până-n Pripas, Herdelea alergă mai mult decât merse, ca s-ajungă mai repede, să spună „babei" lui vestea cea bună. Şi pe drum vorbi lui Ion numai despre Grofşoru cu atâta însufleţire parc-ar fi vorbit despre Dumnezeu.

— Nu există în toată Europa alt om ca Grofşoru, auzi tu, Ioane? îi striga după fiecare replică.

Doamna Herdelea îl puse să-i povestească de cinci ori din fir în păr, tot, tot: ce i-a vorbit, cum i-a făgăduit, cum era îmbrăcat... Apoi plânse cu hohot de bucurie şi numaidecât zise o rugăciune specială, pe care şi-o mai amintea din copilărie, pentru oamenii binefăcători, implorând fierbinte pe Atotputernicul să-i hărăzească lui Grofşoru sănătate, noroc şi îndeplinirea tuturor dorinţelor.

— Şi tocmai pe omul ăsta l-am combătut eu la alegeri, de dragul unor unguri blestemaţi!... Îmi vine să mă izbesc cu capul de toţi pereţii! se văieta învăţătorul, ros de remuşcări.

— Mare prost ai fost, bărbate, aşa este! zise dăscăliţa ştergându-şi gura cu dosul mâinii. N-ai vrut tu să mă asculţi pe mine... Dar Dumnezeu a auzit rugăciunile mele şi nu ne-a lăsat...

5

Viata i se părea un vis lui Titu în Luşca de când se apropiase de Virginia Gherman. Cu nimeni nu se înţelesese încă atât de bine, nici cu prietenii din Armadia, nici chiar cu surorile lui, cum se înţelegea cu învăţătoarea aceasta deşteaptă şi încântătoare. Fata notarului Cântăreanu îl plictisea fiindcă era geloasă, dovedind astfel că nu e în stare să aprecieze o legătură ideală dintre două suflete cinstite.

Pe la începutul toamnei, într-un amurg, alergând însufleţit la Virginia, Titu găsi în casă pe plutonierul de jandarmi. Rămase uimit. Ce caută plutonierul ungur la o româncă atât de mândră? Şeful postului de jandarmi încercase din prima zi să se împrietenească cu dânsul, dar el se ferise ca de foc. Prietenia cu un jandarm ungur i se părea cea mai mare ruşine... Ş-acuma iată-l la Virginia Gherman, la tovarăşa lui de visuri, la fiinţa care-i împărtăşeşte năzuinţele!... Învăţătoarea roşi şi zise ungureşte:

— Nu vă cunoaşteţi?

— Ba foarte bine, răspunse ungurul întinzând mâna lui Titu.

Plutonierul însă mai stătu doar câteva minute şi apoi plecă, sărutând degetele, foarte reverenţios, Virginiei Gherman.

Titu, care nici nu deschisese gura, izbucni îndată ce se închise uşa:

— Dumneata... primeşti în casă pe călăul nostru?

— E un om cumsecade... De ce exagerezi? Fiindcă-i ungur? răspunse învăţătoarea atinsă.

— Dumneata... vorbeşti aşa?

— Fugi că eşti ridicol! se indignă Virginia. Visurile noastre sunt una, iar oamenii sunt alta. Cunoaşte toată lumea sentimentele mele, dar asta nu înseamnă să nu văd realitatea...

Titu făcu o încercare timidă de a-i lămuri că nepotrivirea dintre sentimentele şi faptele omului e o crimă faţă de ideal,

dar trebui să se dea bătut repede. Învăţătoarea cădea din ce în ce mai jos în sufletul lui. „O decepţie mai mult! îşi zise dânsul întorcându-se acasă ca un soldat învins într-o bătălie hotărâtoare. Se pare că viaţa toată e un şir lung de neîntrerupte deziluzii, o luptă crâncenă între vis şi realitate!“

Domnişoara Eugenia, văzându-l indispus şi aflând pricina, îi spuse râzând ironic:

— Dumneata eşti atât de îndrăgostit de Virginia, că trebuie să fii singurul om în sat care nu ştie că plutonierul îi face curte, şi încă dinaintea dumitale...

Toată noaptea o petrecu pe gânduri, cu ochii deschişi, căutând să-şi lămurească sufletul. Îşi zicea îngrozit că, dacă ar iubi-o, dacă ar fi adevărat ce crede fata notarului şi ce cred poate şi alţii, atunci s-ar fi lăfăit atâtea luni într-o minciună respingătoare, murdărindu-şi până şi visurile lui... Atunci poate că nici visurile lui însuşi nu sunt sincere, sau nu sunt mai sincere ca ale învăţătoarei care le potriveşte prea lesne cu prietenia ungurului?... Durerea ce o simţea i se părea izvorâtă din gelozie, ca şi odinioară când, din pricina Rozei Lang, a crezut că s-a dărâmat lumea... Şi totuşi, cum s-o fi iubit dacă niciodată n-a dorit aievea nici măcar s-o îmbrăţişeze?... Ori poate tocmai aici e greşeala? El îi vorbea de năzuinţele neamului, pe când ea râvnea iubire... Da, da!... Şi deodată văzu cât a fost de nepriceput. El n-a iubit-o, dar ea l-a iubit. Şi, fiindcă el umbla prin stele, ea s-a întâlnit cu ungurul pe pământ.

Se potoli chiar de a doua zi. Se întâlni cu Virginia German şi roşi ca un vinovat. Ar fi vrut să-i spună o vorbă drăgălaşă, dar nu izbuti, ca şi când ar fi rupt firul ce-i lega împreună. Era o străină pentru dânsul şi nici barem nu-i părea rău. „Uite dovada că n-am iubit-o şi n-am fost mincinos faţă de mine însumi!“ se gândi dânsul mulţumit.

Apoi vârtejul vieţii îl smulse brusc şi pe el din lumea închipuirilor şi-l zvârli în mijlocul realităţii. Într-o dimineaţă, intrând în cancelarie, o găsi plină de ţărani furioşi care înconjurau pe vreo zece saşi din Păuniş şi-i înjurau din răsputeri... În uliţă o

cireadă de boi graşi parcă aşteptau un verdict... În câteva cuvinte primarul îi povesti ce s-a întâmplat. Luşcanii sunt în conflict cu saşii din Păuniş din pricina imaşului. De cincizeci de ani se judecă şi tot n-au ajuns la o hotărâre definitivă. Astăprimăvară păunişenii au dobândit o sentinţă în favoarea lor, dar luşcanii au atacat-o că ei au folosinţa imaşului din moşistrămoşi... Acuma saşii au intrat cu boii în imaşul buclucaş, c-ar fi al lor. Luşcanii au adus în sat toată cireada şi vor să amendeze pe saşi pentru că au pătruns pe moşia lor... Titu, întrebat, spuse că dreptatea e de partea românilor şi astfel saşii, după o ciorovăială înverşunată de două ceasuri, plecară bodogănind şi ameninţând, însoţiţi de huiduielile luşcanilor care se băteau cu pumnii în piept că nu vor da drumul boilor... Peste vreun sfert de oră însă păunişenii reveniră împreună cu plutonierul de jandarmi. Şi se încinse o nouă discuţie de alte două ceasuri, căci ungurul dădea dreptate saşilor. În cele din urmă, Titu, supărat că tocmai plutonierul îl combate, îi zise înţepat:

— Nu înţeleg ce te amesteci dumneata? Dumneata n-ai dreptul să judeci în asemenea pricini!

— Cum, cum? sări jandarmul înfuriat.

— N-ai dreptul şi nu e de competenţa dumitale! repetă Titu rece.

— Sunt dator să păstrez ordinea, domnule! strigă plutonierul. Iar dumneata eşti dator să respecţi ordinea, altfel voi face rapoartele de cuviinţă ca să fii pus la locul dumitale!

În curând saşii plecară cu boii, ceea ce în Luşca stârni o fierbere mare. Şi, peste câteva zile, primăria primi ştirea că cineva a împuşcat un bou săsesc pe imaşul cu pricina. În aceeaşi noapte plutonierul făcu sumedenie de percheziţii prin casele oamenilor mai gălăgioşi, căutând arme. Fiindcă nu găsi, se înfurie, bătu crunt pe doi-trei ţărani, la întâmplare, şi în sfârşit arestă pe Vasile Lupu, om voinic şi îndrăzneţ, care stătea în capul satului dinspre Păuniş şi care, pe vremea când s-a petrecut pozna, nu fusese acasă. După interogatoriile şi bătaile obişnuite, îl trimise sub escortă la parchetul din Bistriţa... Pe urmă începu

goana după dovezi. Într-o odaie goală de la cancelarie defilau pe rând bănuiţii. Titu îi vedea intrând, auzea răcnetele plutonierului, apoi zgomot de lovituri grele, gemete înfundate... A treia zi, tânărul nu se mai putu stăpâni, năvăli înăuntru:

— Ceea ce faci dumneata e revoltător! De ce schingiuieşti oamenii?

— Ce te priveşte? se strâmbă plutonierul sfidător.

— Nu pot suferi nedreptatea! strigă Titu. N-am văzut de când sunt atâta brutalitate fără rost...

— Da?... Acuma înţeleg fierberea sătenilor! făcu jandarmul luminat. Acuma ştiu de unde porneşte aţâţarea... Foarte bine. Am luat notă. Dar aici sunt în exerciţiul funcţiunii şi te poftesc să părăseşti odaia imediat!

Peste o săptămână veni în Luşca un locotenent de jandarmi, chemat de raportul plutonierului că în comună a izbucnit o răzvrătire care ameninţă să ia proporţii. Ofiţerul sosi la opt dimineaţa, iar la nouă Titu se pomeni cu un jandarm care-l poftea îndată la cazarmă.

— Dumneata eşti agitatorul? îl întâmpină locotenentul.

Titu auzea întâia oară imputarea pentru care au suferit atâţia oameni în Transilvania. Se simţi deodată mândru şi puternic. De când tot visează el să facă o jertfă pentru ideea ce-l stăpâneşte! Acuma e momentul... Zâmbi batjocoritor şi nu răspunse.

— Te poftesc să răspunzi! se roşi ofiţerul sărind în picioare. Ce înseamnă indolenţa aceasta?

— Care indolenţă? întrebă Titu calm.

— Eşti obligat să răspunzi la întrebările ce ţi le pun, altminteri...

— Altminteri? repetă tânărul cu acelaşi surâs nepăsător.

— Te voi da în judecată, ai înţeles? Te voi băga în puşcărie!... Nu permit să zâmbeşti când îţi vorbesc eu şi să mă iei peste picior! Nu permit! urlă locotenentul asudând de mânie.

— Domnule ofiţer, văd că ai fost rău informat! zise Titu mereu liniştit. Altfel ai şti că nu sunt surd, ci, dimpotrivă, aud prea bine.

Furia locotenentului se îndoi. Căscă gura să înjure, făcu doi paşi spre Titu, se opri, se întoarse şi bătu cu pumnul în masă... Apoi se aşeză brusc pe scaun şi, cu un glas năbuşit, zise:

— Domnule... Te rog... ia loc!

— Mulţumesc! răspunse Titu serios, şezând pe sofaua din faţa biroului.

— Da... da... adică... murmură locotenentul fără să-l privească. În raportul acesta dumneata eşti desemnat ca instigatorul tulburărilor de-aici... Te rog să-mi spui ce ai de spus!

— Cu plăcere, domnule locotenent! vorbi Titu blând şi respectuos, răspunzând astfel schimbării de ton a ofiţerului care tot mai mormăia, cu nasul în hârtiile de pe masă. Dar, înainte de-a spune ceva, dă-mi voie să întreb despre ce tulburări e vorba?

— Tulburările din comuna Luşca... Ori nu suntem aici în Luşca?

— Eu nu ştiu să fi fost vreo tulburare aici, domnule locotenent, deşi, prin modesta-mi slujbă, ştiu tot ce se întâmplă în sat.

— Raportul e precis, domnule...

— Raportul da, desigur. De ce nu vrei să vezi însă dacă raportul e şi adevărat?

— Crezi că e mincinos?

— Nu ştiu, domnule locotenent, căci nu-l cunosc. Dar tulburări în Luşca?... Tulburare ar fi ceva asemănător cu revolta, nesupunerea, dezordinea... Când jandarmii bat şi torturează zeci de oameni de toate vârstele, dintr-un simplu exces de zel sau dintr-o tristă pornire de-a descoperi cu orice preţ dovezi, complici sau agitatori — înseamnă aceasta tulburare?

Locotenentul, potolit, îl privea acuma cu ochii mari. Îi zise deodată aproape amical:

— Vorbeşti foarte bine ungureşte?

— Da, când nu pot vorbi româneşte, răspunse Titu plecând capul.

Ofiţerul îl mai privi câteva clipe, apoi se ridică, se plimbă de două ori în odaie şi se aşeză lângă Titu pe sofa, întrebând cu glas domol:

— De ce eşti dumneata indignat, domnule? Ce nemulţumire ai?

— Mă doare nedreptatea! zise Titu adânc, din rădăcinile inimii.

Locotenentul zâmbi şi-l bătu pe umăr.

— Domnule, domnule, tânăr eşti şi nefrământat în viaţă. Te încântă vorbele ca şi când ar fi realităţi. Dar bine, vorbele sunt numai vorbe. Vorbele tocmai ascund faţa realităţii. E copilărie să clădeşti ceva pe vorbe... Nedreptate, dreptate!... Nu vezi dumneata că astea-s numai vorbe, fără nici un cuprins pozitiv?... Şi pentru asemenea lucruri goale mă sileşti pe mine să mâzgălesc coli întregi de procese-verbale, rapoarte, prostii... Îţi spun prieteneşte că-mi pare rău! Mai ales că vorbeşti aşa de frumos ungureşte... Când eşti inteligent şi vorbeşti bine ungureşte, ce nevoie să te amesteci în daravere care nu te privesc? Jandarmii au fost sălbatici, au maltratat câţiva ţărani — admis. Cred ce spui dumneata, deşi rapoartele de colo m-ar obliga să nu te cred... Ei bine, ce-ţi pasă dumitale de nimicurile astea? De ce nu-ţi întrebuinţezi deşteptăciunea pentru lucruri folositoare?... Dar aşa sunteţi dumneavoastră, degeaba. Şi pe urmă ţipaţi, vă plângeţi de nedreptate, de jug, de asuprire... Crezi dumneata că dreptatea e bună la ceva? Nu observi dumneata că dreptatea trebuie să fie totdeauna a celui ce o împarte, altfel s-ar duce dracului orice stăpânire, orice ordine... N-am eu dreptate, spune?

— Ai, de vreme ce reprezinţi stăpânirea, zâmbi trist Titu.

La despărţire locotenentul îi strânse mâna spre mirarea plutonierului care-şi făcuse pregătirile să-l găzduiască la arest cel puţin o noapte.

Trecu o săptămână şi satul îşi reluă înfăţişarea obişnuită parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Oamenii bătuţi salutau mai cu respect pe plutonierul care păşea ţanţoş pe uliţă, ca un cocoş biruitor.

— Cine ştie? Poate că într-adevăr are dreptate locotenentul, îşi zicea umilit Titu, văzându-l şi simţind că se duce la Virginia Gherman.

Un ţăran bătrân, dintre cei snopiţi de jandarmi, cu mustaţa albă pleoşită şi cu nişte ochi căprui cuminţi, venind într-o zi la cancelarie şi povestind cât a pătimit, sfârşi totuşi cu o clipire dârză:

— Ei, domnişorule, ne-au zdrobit ei, ne-au chinuit, au dat dreptate saşilor, dar imaşul tot al nostru a rămas şi azi nu mai calcă picior de păunişan pe pământul nostru!

Lui Titu îi veni deodată să-l îmbrăţişeze. Încăpăţânarea ce-o simţea în glasul ţăranului parcă-l înălţa şi-n acelaşi timp îi adâncea picioarele în pământ ca nişte rădăcini pe care nici o putere nu le poate nimici. „Aici e nădejdea! se gândi Titu. Nici eu, nici Virginia, nici Grofşoru, nici unul n-avem rădăcini adevărate şi nu suntem în stare să ne îndârjim şi să suferim. Pe noi vânturile ne aruncă de ici-colo. De aceea tot ce facem e păpuşerie. Numai ei ştiu să se jertfească pentru pământ, căci numai ei simt că pământul e temelia..."

Din clipa aceea însă se simţi fără rost şi străin în Luşca. Ce mai caută el printre luptătorii aceştia tăcuţi, neobosiţi? Aici nu e loc pentru visători. Nici aici, nici în Pripas, nicăieri în toată împrejurimea. În bătălie e nevoie numai de oameni oţeliţi. Ceilalţi sunt ameninţaţi să trăiască din compromisuri, să-şi rupă încetul cu încetul câte-o bucăţică din suflet ca să se potrivească nevoilor zilnice... Şi deodată dorinţa de a pleca în Ţară îi răsări poruncitoare. Acolo e locul lui... Teama de necunoscut, care-i strânsese inima până acum când se gândea să treacă dincolo de Carpaţi, îi dispăruse.

— Am să plec în România, domnişoară, spuse în aceeaşi zi Eugeniei. Curând, foarte curând o să plec... Doar să-mi strâng ceva bănişori de drum...

De aci încolo trăi numai cu speranţa aceasta, mângâind-o şi împodobind-o zi cu zi. Îşi făcu socoteli de câţi bani îi trebuie şi nu mai cheltui nimic, punându-şi la o parte toată lefşoara ce o primea de la Cântăreanu. Astfel se apropie Crăciunul... Numărându-şi economiile văzu însă că nici în trei ani nu va putea aduna aici suma trebuincioasă. Atunci, aflând că în Măgura a fost ales notar Alexe Căldăraru, un prieten al lui din liceu, îi

scrise câteva rânduri. Răspunsul veni prompt: condiţii incomparabil mai bune ca în Luşca. Înainte însă de-a trece în Măgura, îl lovi dorul să se ducă pe acasă. Nenorocirile tatălui său le cunoştea şi simţea nevoia să le împărtăşească măcar cu vorba. În ziua plecării din Luşca domnişoara Eugenia îi spuse că Virginia Gherman s-a logodit cu plutonierul de jandarmi. Titu se duse totuşi la dânsa să-şi ia rămas bun. Şi, felicitând-o cu glas banal, se gândi: „Cine ştie? Dacă n-aş pleca, poate că m-aş însura în cele din urmă şi eu cu o unguroaică...“

6

Titu sosi acasă tocmai când bătrânii îi simţeau lipsa ca să le dea o soluţie într-o chestie pe care o dezbăteau de mult fără a putea cădea la învoială. Herdelea avea să înceapă slujba la Grofşoru la întâi ianuarie. Dar cum să meargă dânsul din Pripas până în Armadia, în fiecare zi, fie ger, fie ninsoare, fie vreme bună, să stea acolo până după-amiază târziu şi să se întoarcă iar acasă? Negreşit, Zăgreanu aşa făcea, dar Zăgreanu e un băieţandru de douăzeci şi doi de ani, pe când Herdelea a bătut cincizeci şi alergătura aceasta l-ar doborî în câteva luni, de tot. Să se mute singur în Armadia şi să lase pe dăscăliţă singură în Pripas, ar însemna cheltuială dublă. Dacă s-ar muta cu totul în Armadia, cum ar rămâne casa aici? „Pămătuful“ poate că numai atâta aşteaptă, ca să pună mâna pe ea, fiindcă Herdelea s-a încrezut în cuvântul şi prietenia lui, şi a clădit-o pe loc străin.

— Ce mare chibzuială! zise Titu îndată. Nu mai sta pe gânduri deloc, ci du-te chiar astăzi la Belciug, arată-i împrejurările şi cere-i să faceţi hârtiile trebuincioase! Nu-mi închipuiesc să fie atât de hain să te refuze, tocmai acum când eşti la aman...

Herdelea se codi puţin, că nu mai vorbesc împreună de atâta vreme, că n-are să facă nici o ispravă, că mai bine ar merge Titu pe care-l iubeşte ponihosul... Dăscăliţa însă tăbărî cu gura asupra lui şi trebui să-şi ia inima în dinţi să pornească.

Belciug trăia acuma într-o bucurie continuă. Temelia noii biserici o pusese astă-primăvară, precum nădăjduise. În cursul verii s-au ridicat pereţii şi turnul, iar până să dea ploile de toamnă s-a pus şi coperişul de tinichea lucitoare. Visul vieţii lui se împlinea văzând cu ochii. Era o izbândă mare, datorită numai străduinţelor lui neobosite. Mulţumirea nemărginită parcă-l înzdrăvenise şi trupeşte: mai făcuse puţină carne, obrajii i se mai coloraseră... De Herdeleni însă nu mai voia să audă. Îi ştersese din suflet, ca şi când nu i-ar fi cunoscut niciodată. Doar trecând pe dinaintea casei i se reaprindea ura, amintindu-şi cum l-au jignit. Mai aştepta procesul pentru insultă, care să pedepsească şi pe dăscăliţă, căci pe Herdelea mânia lui Dumnezeu l-a ajuns cum nu se poate mai rău.

Se miră şi se înfurie când îi bătu învăţătorul la uşă, dar îl primi totuşi cu zâmbetu-i obişnuit, zicându-i cucernic:

— Ce-i, Zaharie? Ai mai venit pe la mine?

— Bine, Ioane, bine, tot bine, răspunse Herdelea ruşinat.

Vorbiră întâi de noul învăţător pe care Belciug îl lăudă mult, deşi nu-i plăcea fiindcă nu era atât de cuviincios cum s-ar fi căzut să fie un tinerel fără nici un merit deosebit, afară că a învăţat ceva carte. Când Herdelea pomeni de casă, popa tăcu, puse ochii în pământ şi-şi mâncă unghiile câteva minute.

— De ce te pripeşti, Zaharie? zise pe urmă tot blând. Mai e vreme... Parcă fugim noi din Pripas?

— Nu-i lucru mare şi pe mine mă scapi de o grijă...

— Dacă ar atârna numai de voinţa mea, n-aş şovăi, Zaharie, vezi tu bine... Dar locul e al bisericii, ştii. Pot eu să împart averea bisericii?

— Tu să vrei, Ioane, că biserica...

— Mai îngăduie, Zaharie, mai ai răbdare!... Ce-ţi pasă ţie, dacă eu nu zic nimic şi închid ochii? făcu Belciug cu o privire în care Herdelea citea o ameninţare ascunsă. Nu mă pot obliga... mi-e peste putinţă, frate Zaharie!

Se despărţiră tot zâmbind, dar cu mai multă ură în suflet. Preotul îşi zicea că mai bine dăruieşte locul oricărui ţăran, decât

să rămână în stăpânirea familiei duşmanilor lui ticăloşi. Herdelea ar fi fost în stare să-i dea cu parul în cap omului care umblă să-i fure rodul muncii lui de ani de zile.

Boboteaza risipi orice nădejde de apropiere. Familia Herdelea aştepta să vie Belciug cu crucea şi cu Iordanul, după datina creştinească. Preotul, începând din celalt capăt al satului, ajunse după-amiază în Uliţa Mare. Îl văzură intrând la primarul Florea Tancu, apoi la Glanetaşu, apoi ocolind casa învăţătorului şi trecând la Macedon Cercetaşu, apoi îndreptându-se iar...

— Uite că nu vine la noi, murmură doamna Herdelea speriată întâi.

O indignare fără margini se încinse în casa învăţătorului.

— Asta-i nemaipomenit! se cruci Titu. Un preot cumsecade nici n-ar visa asemenea murdărie!

— Acuma însă nu-l mai iert! se legătui Herdelea furios. Nu-l iert nici mort! Chiar azi am să-l reclam la episcopie... În toiul verii are să vie cu crucea, afurisitul!... De minunea lumii am să-l fac!

Învăţătorul se aşeză îndată să scrie plângerea. Ochelarii îi tremurau pe nas de mânie. Doamna Herdelea şi Titu ocărau cu înverşunare.

— Lăsaţi-l pe mâna mea! strigă Herdelea de la masa de scris. Ne-a făcut el pocinogul, dar şi eu am să-l joc să mă pomenească... Şi să poftească să se atingă de casă, că-i arăt eu lui cine-s eu! Să poftească mortăciunea! Închid, pun lacăte şi sigilii, şi să îndrăznească să intre în lipsa noastră, să îndrăznească. Porcul şi câinele de pămătuf!

7

„Uite viaţa! se gândi Titu văzând necazurile ce se grămădeau pe capul tatălui său, gata să-l strivească. Groaznică-i viaţa şi neîndurătoare!"

Parcă de-abia azi înţelegea aievea chinurile şi zbuciumările mărunte care, amestecate, înşirate şi neaşteptate, alcătuiesc

totdeauna rostul părinţilor lui în lume. Încrederea lor, veşnic nouă şi nezdruncinată, i se părea eroică şi totuşi îl umplea de milă. Lupta aceasta umilă şi spinoasă, necontenită şi fără nici o ţintă, cu aceleaşi poticniri şi aceleaşi speranţe, îl spăimânta. Se gândea ce-ar fi dacă, într-o bună zi, tatăl său ar vedea deodată limpede, ar pătrunde zădărnicia sforţărilor lui istovitoare?

Se despărţi îndurerat, sărutându-le mâna cu evlavie ca unor păstori neprihăniţi. Iar ei erau mulţumiţi că feciorul porneşte serios pe calea vieţii.

Plecă spre Măgura cu căruţa lui Ion, o căruţă nouă, cu doi cai buni, primiţi de curând de la socrul său. Pe drum, Ion îi povesti cu mare mândrie cum a biruit pe Vasile Baciu.

— Dacă nu m-ai fi învăţat dumneata, domnişorule, rămâneam mai rău ca un ţigan! sfârşi ţăranul întorcând capul spre Titu cu o privire recunoscătoare.

— Adică cum te-am învăţat eu? făcu tânărul, uimit.

— Vai de mine, mi se pare că dumneata ai uitat de tot? zise Ion. Nu ţii minte când mi-ai spus, ehe, acu-s doi ani aproape, că trebuie să silesc pe badea Vasile să-mi dea pe Ana?

Titu tresări. Niciodată nu se gândise că o vorbă aruncată la întâmplare poate stârni o întorsătură în viaţa unui om. Purtarea lui Ion faţă de Ana şi Vasile Baciu i se păruse urâtă şi neînţeleasă.

— Dar socrul tău?... Îl lăsaşi sărac? întrebă dânsul, simţindu-se complicele tuturor nesăbuinţelor lui.

— Tot pământul e al meu, domnişorule! rânji Ion cu mulţumire pătimaşă. Cât pământ!... Numai să-mi dea Dumnezeu sănătate să-l stăpânesc, că-i al meu!

Patima din glasul lui înfioră pe Titu. Îndârjirea, egoismul şi cruzimea cu care omul acesta a urmărit o ţintă, fără să se uite în dreapta sau în stânga, îl înfricoşau, dar îl şi mişcau. Se gândi la şovăirile lui din vremea aceasta, la zigzagurile neputincioase, la alergările lui după ţeluri de-abia întrezărite, şi se simţi mic în faţa ţăranului care a mers drept înainte, trecând nepăsător peste toate piedicile, luptând neobosit, împins de o

patimă mare. El se frământă cu dorinţe nelămurite, făureşte planuri peste puterile lui, trăieşte cu visuri fermecate, şi alături de dânsul viaţa înaintează vijelios. Un simţământ de slăbiciune îi strânse inima.

— Numai o pasiune puternică, unică, nezdruncinată dă preţul adevărat vieţii! murmură dânsul întristat şi dându-şi seama că el n-a fost în stare să urmărească fără preget o singură ţintă.

8

Vremea se dezmorţea. Iarna, istovită ca o babă răutăcioasă, se zgârcea mereu, simţind apropierea primăverii din ce în ce mai dezmierdătoare. Haina de zăpadă se zdrenţuia dezvelind trupul negru al câmpurilor.

Ion de-abia aşteptase zilele acestea. Acuma, stăpân al tuturor pământurilor, râvnea să le vadă şi să le mângâie ca pe nişte ibovnice credincioase. Ascunse sub troienele de omăt, degeaba le cercetase. Dragostea lui avea nevoie de inima moşiei. Dorea să simtă lutul sub picioare, să i se agaţe de opinci, să-i soarbă mirosul, să-şi umple ochii de culoarea lui îmbătătoare.

Ieşi singur cu mâna goală, în straie de sărbătoare, într-o luni. Sui drept în Lunci, unde era porumbiştea cea mai mare şi mai bună, pe spinarea dealului... Cu cât se apropia, cu atât vedea mai bine cum s-a dezbrăcat de zăpadă locul ca o fată frumoasă care şi-ar fi lepădat cămaşa arătându-şi corpul gol, ispititor.

Sufletul îi era pătruns de fericire. Parcă nu mai râvnea nimic şi nici nu mai era nimic în lume afară de fericirea lui. Pământul se închina în faţa lui, tot pământul... Şi tot era al lui, numai al lui acuma...

Se opri în mijlocul delniţei. Lutul negru, lipicios, îi ţintuia picioarele, îngreuindu-le, atrăgându-l ca braţele unei iubite pătimaşe. Îi râdeau ochii, iar faţa toată îi era scăldată într-o sudoare caldă de patimă. Îl cuprinse o poftă sălbatică să îmbrăţişeze huma, să o crâmpoţească în sărutări. Întinse mâinile spre brazdele drepte, zgrunţuroase şi umede. Mirosul acru, proaspăt şi roditor îi aprindea sângele.

Se aplecă, luă în mâini un bulgăre şi-l sfărâmă între degete cu o plăcere înfricoşată. Mâinile îi rămaseră unse cu lutul cleios ca nişte mănuşi de doliu. Sorbi mirosul, frecându-şi palmele.

Apoi încet, cucernic, fără să-şi dea seama, se lăsă în genunchi, îşi coborî fruntea şi-şi lipi buzele cu voluptate de pământul ud şi-n sărutarea aceasta grăbită simţi un fior rece, ameţitor...

Se ridică deodată ruşinat şi se uită împrejur să nu-l fi văzut cineva. Faţa însă îi zâmbea de o plăcere nesfârşită.

Îşi încrucişă braţele pe piept şi-şi linse buzele simţind neîncetat atingerea rece şi dulceaţa amară a pământului. Satul, în vale, departe, părea un cuib de păsări ascuns în văgăună de frica uliului.

Se vedea acum mare şi puternic ca un uriaş din basme care a biruit, în lupte grele, o ceată de balauri îngrozitori.

Îşi înfipse mai bine picioarele în pământ, ca şi când ar fi vrut să potolească cele din urmă zvârcoliri ale unui duşman doborât. Şi pământul parcă se clătina, se închina în faţa lui...

CUPRINS

Capitolul X

ŞTREANGUL

1

Herdelea găsi o locuinţă bună şi ieftină în Armadia, cu cerdac şi cu grădină, în casa lui Ghiţă Pop, scriitorul de la judecătorie, şi astfel îndată după Bobotează se mutară cu tot calabalâcul, seara „ca să nu mai vadă străinii toate boarfele“, cum zicea dăscăliţa. Căsuţa lor din Pripas rămase goală şi părăsită ca un sărman cadavru necunoscut.

Până se obişnuiră puţin, se visau mereu în Pripas şi se întristau deşteptându-se într-o odaie străină. Li-erau mai dragi ţăranii din Pripas care se abăteau pe la dânşii când veneau prin Armadia. Îi întrebau nesăţioşi de noutăţile de acasă şi ascultau cu pasiune: că feciorul cel mai mare al lui Trifon Tătaru, care s-a întors astă-toamnă din cătănie, umblă să se însoare, că George al lui Toma Bulbuc s-a şi logodit cu Florica văduvei lui Maxim Oprea, că copilul lui Ştefan Ilina şi-a scrântit piciorul pe lunecuşul de la poartă, că dascălul cel nou pune pe copii să vorbească numai ungureşte şi-i snopeşte rău dacă-i aude româneşte, aşa că bieţii de ei stau ca mieii prin ograda şcoalei şi nu pot vorbi... Chiar şi doamna Herdelea, căreia nu-i plăcea să se coboare între prostime, acuma îi primea cu inima deschisă ca pe nişte neamuri scumpe, râdea cu ei, îi poftea să şadă pe scaunele cele bune, nu se uita că-i murdăresc scoarţele cu opincile lor năclăite de noroaie, se plângea şi ocăra Armadia şi pe cei ce au silit-o să-şi părăsească ea odihna şi liniştea din Pripas.

Herdelea avea cam mult de lucru, dar muncea bucuros, căci, în afară de leafă, Grofşoru îi trecea şi unele venituri mai mici, încât nu se pomenea zi să nu sosească strălucitor de la birou, să arunce pe masă banii câştigaţi, strigând cu mândrie:

— Na, băbucă!... Eşti mulţumită?

Mulţumirea lor cea mare era însă Grofşoru. Herdelea nu mai contenea cu remuşcările că s-a purtat atât de rău cu cel mai bun om din lume. De altfel şi Grofşoru îl îndrăgi, aievea, mai ales convingându-se că e un muncitor priceput şi harnic. Uneori însă, mai în glumă, mai în serios, tot îi zicea „renegatule“, ca o imputare pentru trecut.

— Lasă, domnule avocat, că mai sunt alegeri! Nu mori dumneata până nu te facem deputat! răspundea Herdelea cu căinţă şi făgăduinţă.

Grofşoru atunci zâmbea măgulit, căci într-adevăr aştepta mult alegerile viitoare. Era suflet milos. Nenorocirea învăţătorului, după ce îl cunoscu mai bine, îl mişcă adânc. Începu să povestească tuturor păţania lui, înflorită, împodobită, naţionalizată. Herdelea deveni curând „martirul“, „inimosul apărător al ţăranilor“, „victima răzbunării ungureşti“. Mulţi îl opreau pe stradă, îi strângeau mâna puternic şi-i şopteau:

— Am auzit, mi-a spus Grofşoru ce-ai tras... Of, câinii, câinii!

Se bucura el, dar totuşi clătina trist din cap, căci toate acestea nu-l împiedicau de a fi suspendat din învăţământ, de a fi nevoit să-şi lase în voia soartei căsuţa lui, de a munci din greu pentru o bucăţică de pâine şi de a-şi vedea primejduită liniştea bătrâneţilor.

Când sosi noul termen de judecată cu Belciug, Herdelea vru să ia iarăşi un certificat medical precum că pârâta doamna Herdelea e bolnavă şi nu se poate prezenta. Grofşoru însă, căruia îi povestise şi neruşinarea de la Bobotează, îl sfătui dimpotrivă, strigând:

— Lasă-l să ne judecăm, să ţi-l scutur de să te ţie minte!

Şi, într-adevăr, Grofşoru îl suci şi-l învârti până ce Belciug făcu feţe-feţe, înghiţind în sec, iar în cele din urmă declară singur că-şi retrage plângerea. Apoi când avocatul arătă pe reclamant ca o fire răzbunătoare care, în ciuda obligaţiilor sale preoţeşti, nu s-a dus cu sfânta cruce în casa unor buni creştini, pentru care faptă de altfel va trebui să dea socoteală autorităţilor

bisericeşti competente, doamna Herdelea se aprinse atât de mult că nu se stăpâni să nu murmure chiar în faţa judecăţii:

— Pămătuful!

Grofşoru îndemnă apoi pe Herdelea să n-aibă grijă nici în privinţa sentinţei de la tribunal. Se însărcinează el să-l scoată ca lamura. Suspendarea e un moft. Ba e şi o onoare să fii suspendat pentru îndeplinirea unei obligaţii naţionale, cum este apărarea ţăranului oropsit. A avut noroc judecătorul că s-a transferat, altminteri o păţea urât de tot până la sfârşit, căci prea a fost ticălos şi voise s-o ia razna, ungureşte. Şi fiindcă Herdelea, ca omul păţit, se îndoia şi nu credea, Grofşoru se înfuria, se jura şi striga că „să-i taie mustăţile dacă n-are să-l facă achitat de orice pedeapsă". Însemnătatea acestei promisiuni lua proporţii ştiindu-se în toată Armadia că Grofşoru ţinea la mustăţi mai mult decât la lumina ochilor, că în fiecare zi venea acasă la dânsul bărbierul să i le spele, să i le ungă cu pomăduri, şi să i le frizeze şi să le răsucească.

La vreo lună după ce se stabiliră în Armadia, sosi şi Ghighi din Vireag, de la Laura, care născuse o fetiţă. Ghighi se înduioşă puţin c-a rămas pustie căsuţa din Pripas, dar apoi se împăcă repede. Aici îşi vedea zilnic prietenele de sindrofie, se ducea pe la ele, veneau ele pe la ea; de asemenea tinerii Armadiei o puteau vedea mai des, o înconjurau, o complimentau, îi mai dădeau câte-o serenadă... La serata dansantă de la sfârşitul lui februarie se duse împreună cu bătrânii şi petrecu admirabil. Zăgreanu îi dădu târcoale toată vremea şi, măcar că la început ea a fost rece cu dânsul, ca unul care e vinovat de nenorocirea familiei, în cele din urmă se convinse că e băiat cult, aşezat, drăguţ şi cavaler, ceea ce recunoscu şi doamna Herdelea.

De când sosi Ghighi începu de altfel şi Zăgreanu să vină mai deseori pe la Herdelea să-i ceară sfaturi şi îndrumări în chestiuni de şcoală şi, fireşte, la sfârşit, nu uita să mai stea de vorbă şi cu domnişoara, devenind foarte melancolic şi suspinând în răstimpuri.

De altfel Ghighi, cât stătuse la sora ei, se schimbase, se făcuse adevărată fată mare, deşi încă n-avea douăzeci de ani.

Crescuse, se împlinise, pierduse copilăria şi-şi păstrase veselia comunicativă. Ochii ei albaştri însă luceau mai puternic şi parcă ascundeau dorinţe nelămurite... Povestea bătrânilor cu mare însufleţire viaţa fericită şi armonioasă ce o duce Laura cu Pintea. În patru luni şi jumătate nu i-a auzit niciodată certându-se, nici barem neînvoindu-se. George e delicat, iar Laura nu-i iese din vorbă şi a ajuns să-i ghicească şi gândurile. Fetiţa le-a botezat-o protopopul din Baia Mare; i-au zis Maria, după numele doamnei Herdelea. La vară au să vie negreşit prin Armadia, ca pe urmă să meargă cu toţii la băi la Sângeorz, unde e vorba să sosească şi rudele din România.

2

Mândru şi mulţumit ca orice învingător, Ion simţea totuşi un gol ciudat în suflet. Se gândea şi plănuia cum să-şi muncească moşia şi în aceeaşi vreme inima îi umbla parcă aiurea, cercetând, adulmecând neliniştită... Apoi când prinse de veste că se mărită Florica văduvei lui Maxim cu George Bulbuc, îl zgudui un fior de durere. „Cum se mărită şi de ce?" îşi zise furios ca şi când cineva i-ar fi furat cea mai bună şi mai mare delniţă de pământ.

În vălmăşagul goanei după moşie nu se mai sinchisise de nimeni şi de nimic în lume. I se păruse că nici nu se poate întâmpla altceva şi că tot satul trebuie să stea în loc, să ia parte sau cel puţin să privească la lupta lui cumplită. Acum se mira şi se mânia văzând că oamenii şi-au căutat de nevoile lor precum şi-a căutat el de-ale lui, că lumea şi-a urmat mersul ei, parcă el nici n-ar fi fost.

Se cutremură ca deşteptat dintr-un vis. Îşi aduse aminte cât i-a fost de dragă odinioară Florica şi nu pricepea de ce vrea dânsa să se mărite cu altul, când el e aici şi o iubeşte ca şi atunci? Îşi reamintea cum i-a spus, în noaptea nunţii, că tot ea i-e dragă ş-apoi totuşi nici nu s-a mai gândit pe urmă la ea, ca şi când ar fi înghiţit-o pământul... Păreri de rău îi rodeau ini-

ma. Îi trecea prin creieri să alerge la Florica, să-i spună că tot dragă i-a rămas şi să-i poruncească să nu se mărite... Dar se dezmeticea ruşinat. Om însurat, cu copil, l-ar huidui lumea şi l-ar alunga Florica... Ei, dacă n-ar fi Ana...

Druştele şi colăcarii veniră să-l cheme la nuntă şi el făgădui bucuros că va merge de bună seamă.

Însurătoarea feciorului lui Toma cu o fată săracă lipită stârnise de altminteri vâlvă în Pripas. Mai ales tocmai calicii îi ocărau că ia o calică şi spuneau în gura mare că George are să pape repede averea bătrânului. Toma auzea zvonurile şi răspundea neîntrebat:

— Eu nu mă bag, nu mă amestec... Parcă eu am să trăiesc cu ea? Eu i-am spus totdeauna: Dragul tatii, fă ce vrei şi ce-ţi cere inima. Că noi la avere nu ne uităm, c-avem, slavă Domnului, şi nu suntem muritori de foame... Dacă-i place lui fata şi i-e dragă, să fie sănătoşi. Că decât să trăieşti cu o ciumă-n casă, mai bine să te arunci în Someş cu capul în jos...

George nu-şi încăpea în piele de mândrie. Avea mulţumirea, ce-l măgulea grozav, că a cucerit pe Florica şi însurătoarea i se părea încoronarea unei biruinţe nemaipomenite.

De când se cununase Ion Glanetaşu cu Ana, el rămăsese fruntea flăcăilor, ceea ce-l răsplătise puţin pentru înfrângerea ce o suferise atunci. Deşi ar fi fost timpul să se însoare şi dânsul, nu se putea hotărî. Tatăl său îl zorea, iar el amâna mereu, ca să se bucure în tihnă de plăcerea de-a fi călăuză tineretului în bine şi-n rău, la petreceri şi la bătăi. De altfel spunea cu fală că nici o fată din sat nu-i destul de vrednică de dânsul. Fără să-şi dea seama, vorbea chiar adevărat. Căci ca să-i placă vreuna, trebuia întâi să vadă că place şi altuia, şi că luând-o pricinuieşte necaz cuiva.

Toamna trecută însă George primise o lovitură în mândria lui de cap al tinerimii. Atunci se întorsese de la oaste Nicolae Tătaru, feciorul lui Trifon, voinic, aspru la înfăţişare şi blând la inimă. Era băiat cu învăţătură: umblase trei ani la liceul din Armadia şi nu continuase fiindcă repetase de două ori clasa a

doua. Din şcoală rămase totuşi cu dragostea de carte şi, când a crescut mai mare, s-a abonat la *Foaia poporului*, săptămânală, din care citea duminica, pe prispă, părinţilor şi vecinilor dornici de a afla ce se petrece prin lume. În armată a înaintat sergent şi se fălea că i-ar fi propus însuşi căpitanul să se reangajeze. Venise mai dezgheţat din cătănie, vorbind mai răspicat, parc-ar fi comandat mereu, umblând ca bradul şi având veşnic pe limbă câte-un *also* şi câte un *marş* sau *ruic*, prin care uimea pe flăcăii şi chiar pe bărbaţii din sat. Macedon Cercetaşu îl îmbrăţişa în fiecare duminică la cârciumă şi se plângea că feciorul lui a fugit de trei ori de la oştire, de-l face de râsul lumii. Cu toate acestea Nicolae era aşezat, potolit şi se gândea să se însoare cât mai curând, deoarece cei de vârsta lui aveau şi copii. Dar, pentru că avea vreo şase fraţi mai mici ca dânsul, căuta o fată cu zestre, la care să se poată muta, ca să-şi uşureze părinţii. Până să găsească ce dorea, se ţinea de Florica văduvei lui Maxim, cu care-ţi era mai mare dragul să te arăţi la horă, fiind frumoasă şi deşteaptă, deşi ca degetul de golaşă.

George simţi curând că i se întunecă steaua din pricina lui Nicolae. Şi atunci, ca să-i dea o lovitură zdravănă, văzându-l că umblă cu Florica şi zvonindu-se chiar c-ar fi vorba s-o ia de nevastă, se hotărî repede, o peţi şi făcu îndată tocmeala, vesel că i-a suflat-o.

Florica se topea de fericire. Nu nădăjduise ea niciodată norocul să o ia feciorul unui „bocotan" ca Toma Bulbuc. Cum împlinise douăzeci de ani şi, afară de nişte boarfe, zestre n-aducea, s-ar fi agăţat bucuroasă de oricine, numai să se vadă la casa ei.

Nunta se făcu în casa cea nouă a lui George, zidită anume pentru dânsul. Trei popi slujiră la biserică, iar Toma nu s-a lăsat până nu i-a oprit pe toţi şi la ospăţ, izbutind chiar să îmbete leucă pe cel din Sărăcuţa, cu bere, căci cumpărase înadins trei butoaie pentru feţele spălate. Naş mare a fost Stoessel care, ca notar, deşi ovrei, i se păruse tot ce se poate mai distins. Stoessel a venit cu brişca lui cea nouă, galbenă, împreună cu notăreasa şi cu toţi copiii, şi a stat toată noaptea, iar în talgerul

miresei a zvârlit o hârtie de o sută coroane, nu ca popa din Sărăcuţa care a pus un biet zlot de argint şi încă văitându-se că biserica lui e cea mai săracă de pe valea Someşului.

George era foarte vesel şi mândru, şi se uita din când în când la Nicolae Tătaru să-l surprindă cât e de supărat. Rotindu-şi însă privirea la oaspeţii prea cinstiţi, întâlni deodată ochii lui Ion Glanetaşu, înfipţi ca nişte lipitori în Florica. Ochii aceştia dârji, aprinşi şi tulburi îl spăimântară şi parcă îi spuseră că din-tr-înşii porneşte primejdia. Încercă să se bucure că Ion îi râvneşte pe Florica şi vru să simtă o răzbunare pentru cele ce a trebuit să înghită odinioară din pricina lui. Dar nu izbuti să-şi împrăştie teama nici dând de duşcă un pahar de rachiu. Numai întorcându-se la Florica se mai linişti puţin, căci ea şedea cu ochii plecaţi şi plânşi, cum se cuvine unei mirese, şi doar pe buzele subţiate şi roşii îi juca un zâmbet de plăcere. Se gândi să nu se mai sinchisească de Ion, şi totuşi îndată se pomeni iar pândindu-l. Şi Ion nu-şi lua ochii de la mireasă, ca şi când i s-ar fi lipit de ea într-o sărutare atât de pătimaşă că nici o putere din lume să nu-i mai poată despărţi... Alături de el, George descoperi într-un târziu pe Ana, gălbejită şi uscată la obraji, şezând ca pe ghimpi şi surâzând ruşinată. Ea, întâlnind privirea mirelui, spuse ceva la ureche lui Ion care, fără a întoarce capul, mârâi arătându-şi dinţii, ca un dulău gata să muşte. Zâmbetul pe faţa femeii se şterse o clipă, pentru a reveni însă îndată mai îngheţat.

Ana simţise de la începutul ospăţului că Ion pofteşte pe Florica. Odinioară s-ar fi prăpădit de durere; acuma numai o ruşine crâncenă îi ardea sufletul, că toţi oaspeţii o văd batjocorită... Şi, încetul cu încetul, ruşinea se schimbă într-o greaţă năbuşitoare. I se părea că toată lumea, cu tot ce e într-însa, se scufundă în nişte ape tulburi, atât de murdare încât scârba singură pluteşte deasupra ei ca o iazmă otrăvitoare. Închidea ochii şi totuşi vedea neîncetat apa spre care o împingea o mână grea, ca spre un liman care spală urmele şi părerile de rău.

În zori, mergând acasă, cu picioarele de plumb, cu cizmele nouă plângând pe zăpada înăsprită de ger, un frig înfricoşător

îi îngheţa inima. Ion păşea rar, suflând pe nări ca un taur lacom, cu capul în vânt pe care căciula stătea ţanţoşă ca o creastă neagră de cocoş. Mergea parcă pe ea nici n-ar cunoaşte-o, fără să-i arunce o privire... Amărăciunea o sugruma. Se pomeni zicându-i tare, fără voia ei, încât se minună singură, auzindu-şi glasul:

— Am să mă omor, Ioane!

Bărbatul nu se uită la ea. Se înfurie însă deodată, ca şi când l-ar fi trezit dintr-un vis dulce.

— Da omoară-te dracului că poate aşa am să scap de tine! mormăi apoi nepăsător, scoţând pe gură şi pe nas fuioare albe de aburi, ca un balaur întărâtat.

Ana se cutremură. Se opri o clipă să răsufle. Pământul se învârtea şi se legăna ca zguduit brusc din temelii. Şi parcă apa tulbure, greţoasă de adineaori se întindea peste tot, ameninţând s-o smulgă şi pe ea, s-o arunce în vârtejul fără fund. Întinse mâinile căutând un reazem care s-o apere de cutropire. Vru să strige ajutor şi buzele ei şoptiră desperate:

— Am să mă omor...

Dar nici nu-şi mai recunoscu glasul.

3

„Aş fi putut câştiga şi mi-ar fi venit uşor s-o pedepsesc chiar cu temniţă... Dar cum să-mi pun eu mintea c-o muiere? Ajunge c-am speriat-o bine de tot, să se înveţe minte", îşi zise preotul Belciug după procesul lui cu doamna Herdelea, observând că nu e furios, deşi a ieşit înfrânt.

De altfel, de când s-au mutat Herdelenii în Armadia, mânia lui împotriva lor parcă scăzuse, făcând loc unei lâncezeli pe care nu putea s-o înţeleagă. Până atunci toate nenorocirile învăţătorului i se păruseră binemeritate şi se simţise mândru c-a contribuit şi dânsul la stârnirea lor, adăugând, ca o culme egală cu excomunicarea, refuzul lui de-a intra cu sfântă cruce în casa unde s-au urzit ticăloşiile împotriva slujitorului Domnului. Acuma însă începea să-şi dea seama că neînţelegerile

dintre ei au pornit din deşertăciuni mărunte, aproape copilăreşti, şi-şi zicea că pedeapsa a fost poate prea mare pentru greşelile săvârşite. „Poate c-am fost prea aspru, dar lecţia o meritau", se mângâia dânsul în nopţile lungi de iarnă, când se zvârcolea fără somn în aşternut.

Îşi amintea serile plăcute de-acum câţiva ani. Herdelea venea şi jucau durac sau şedeau de vorbă până târziu, ca nişte fraţi. Alteori se ducea el la Herdelea şi jucau loton cu toată familia, până după miezul nopţii, pe nuci, sorbind cu poftă numeroase ceaiuri cu mult rom. Când s-a întors din Cluj, după operaţia de rinichi, fiind slăbit şi având mare nevoie de mâncare mai bună, doamna Herdelea îi trimitea în fiecare zi pe Ghighi, care era mititică, cu supă de găină şi câte alte bunătăţi...

Amintirile bune i le întunecau însă nu uneltirile de mai târziu ale Herdelenilor, ci învăţătorul cel nou pe care Belciug a ajuns foarte repede să-l numească în sinea lui „băiatul viclean şi renegat al unui ţăran de treabă"... Preotul vorbise numai de vreo câteva ori cu Zăgreanu, dar îl şi catalogase. Tinerelul zâmbise, parcă ar fi vrut să-l ia de sus... Cu Herdelea făcuse Belciug o înţelegere să-şi adune într-o singură după-amiază toate orele de religie, iar când n-avea vreme, să lase pe câte-un băiat mai mărişor să citească din Catechism şi să păzească liniştea în clasă. În cea dintâi miercuri după prânz, venind la şcoală, Belciug găsi la masă pe Zăgreanu, cu ceasornicul dinainte, întâmpinându-l cu „ai întârziat binişor, domnule părinte". Ba mai stătu în spinarea lui toată vremea, ascultând cum face lecţia, ca un controlor. Preotul se supără, înverzi, asudă, se gândi mereu să-l ia de guler şi să-l scoată afară, dar se stăpâni şi doar la plecare nu-i dădu mâna. Peste câteva săptămâni, având o întrevedere cu arhitectul noii biserici, Belciug uită de ora de religie. Spre seară se pomeni acasă cu Zăgreanu care-l rugă politicos să nu mai lipsească... Când mai află apoi că veneticul vrea cu orice preţ să silească copiii să vorbească numai ungureşte şi că pune la gloabă grea pe părinţii care nu-şi pot trimite odraslele la şcoală, preotul începu să regrete pe Herdelea.

Totuşi Zăgreanu şi Herdelea nu-l preocupau decât în unele ceasuri de plictiseală, căci altminteri trăia nişte vremuri fericite. În Uliţa Mare, pe locul cel mai frumos din sat, aproape de casa lui, zidurile noii biserici aşteptau doar primăvara ca să reînceapă lucrul, să se înfăptuiască deplin visul lui. Până atunci avea dese întâlniri, sfaturi şi chiar certuri cu arhitectul, un om încăpăţânat, cu o barbă lungă, stufoasă, care voia să ştie mai bine ca dânsul cum să împodobească iconostasul şi interiorul sfântului locaş.

Ca o minune cerească, tocmai în clipele de greu zbucium, venise la dânsul o deputăţie de ţărani din Săscuţa să cumpere bisericuţa veche, s-o mute la ei. Belciug se cutremură de mândrie, căci astfel dobândea mai mult decât îi trebuia spre a acoperi toate cheltuielile clădirii celei noi.

— Mult m-am străduit şi Dumnezeu nu m-a lăsat! murmură el închinându-se cucernic. O, dacă toţi ar face ca mine, dacă fiecare ar face măcar atâta, cum s-ar înălţa neamul nostru în lume şi în faţa Atotputernicului!

Belciug era român înflăcărat, dar fără paradă şi nevrând măriri. „Îmi fac datoria în cuibul meu“, îşi zicea cu o modestie bisericească în care dormea poate şi o părere de rău. Sentimentele însă şi le păstra mai mult în suflet, ferindu-se să aibă ciocniri cu stăpânirea. Numai la petreceri îşi dădea drumul uneori, deşi a doua zi se căia că n-a pus lacăt gurii, cum scrie de altfel şi în cărţile sfinte.

Până a început clădirea bisericii, avusese obiceiul să spună că, după ce o va vedea sfinţită, va muri bucuros. Acuma îşi mai deschidea un termen: să-i dea Dumnezeu zile să poată vedea şi dânsul România, „mama visurilor noastre“, pe urmă va muri împăcat. În aşteptarea morţii însă se cântărea de câte ori umbla prin Armadia şi, când se plângea că n-are să mai trăiască mult, se supăra dacă îi băteai în strună. În schimb se însenina când i se spunea că e rezistent şi că are să înmormânteze tot satul până să-i vie lui rândul. Atunci îşi mângâia barba zbârlită şi ofta cu ochii spre cer:

— Speranţe deşarte, vai, prea deşarte! Viitorul e în mâna lui Dumnezeu... Noi să vedem prezentul!

Prezentul lui erau socotelile bisericii cu arhitectul, grijile gospodăriei, slujba bisericească, Zăgreanu, Herdelea, sătenii...

Se necăji când îşi dădu seama că prea a început să se gândească la Herdelea şi să întrezărească chiar putinţa de împăcare, dacă ar avea norocul să se mai reîntoarcă în Pripas.

„Atâta mi-ar lipsi acuma! se mânie căutând să-şi împrăştie gândurile acestea. Asta-mi lipseşte, vezi dumneata... Parcă de împăcări îmi arde azi..."

4

Numai dorinţa de-a strânge banii de drum îl înviora pe Titu în Măgura. De aceea muncea din răsputeri, silindu-se să-şi grăbească plecarea...

De altminteri nici n-ar fi putut face altceva în satul acesta aruncat pe o vale strâmtă, în creierii munţilor, cu casele răzleţite pe coaste. Cu Căldăraru a văzut repede că n-ar fi chip să lege nici un fel de înţelegere sufletească. Au fost ei tovarăşi de bancă în liceul din Armadia, dar de atunci nu s-au prea văzut până acum când Căldăraru era notar, însurat, înstărit, iar Titu un visător, cu capul plin şi cu buzunarele goale... Apoi Căldăraru se schimbase de nerecunoscut. Mititel, voia să pară grav şi serios, ca să-l respecte ţăranii. Întrebuinţa sumedenie de pomezi ca să-i crească mustăţile şi era nenorocit că, fiind spân, deabia avea ici-colo câte-o ţepuşă. Îşi scotea burta în afară şi pentru că din fire rămânea cam supt, îşi făcea vesta şi pantalonii largi în brâu ca să pară mai gros şi pântecos. Ochii mici, vii, negri, i se învârteau în orbite ca la veveriţă. Vorbea tare şi apăsat şi se ferea ca de foc să râdă în faţa oamenilor. Era însurat de curând cu fata subprimarului din sat, ţăran bogat care pusese umărul pentru alegerea lui Căldăraru, deşi rivalii lui, mai bătrâni, fuseseră susţinuţi de însuşi solgăbirăul Chiţu. Toată familia socrului său îl privea ca pe un fenomen rar şi îl lăuda pretutindeni, speriindu-se mai ales că „e numai de douăzeci

şi şase de ani şi e notar", parcă mai târziu ar fi fost menit să ajungă cel puţin fişpan.

Titu îi spuse din prima zi că vrea să plece în România şi că a venit aci numai să-şi adune cheltuiala de călătorie. Căldăraru ţinu îndată să-l povăţuiască să nu facă prostia de a pleca nicăieri, ci să stea la dânsul, să câştige o practică bună, apoi să-şi dea examenele ce-i mai lipseau şi să se înscrie la cursul de notari de pe lângă universitate. Îi preamări apoi profesiunea de notar comunal, neuitând a se da drept pildă pe sine însuşi, care a ajuns aşa de bine prin muncă şi stăruinţă. Titu se simţi micşorat că prietenul său vrea să-i pozeze în ocrotitor, dar nu-i făcu imputare, ci îşi inteţi doar hotărârea de-a pleca mai repede.

În sufletul lui zbuciumările se liniştiră sub privegherea speranţei. Din clipa când dorinţa vagă de-a trece dincolo s-a transformat în pasiune, viaţa i s-a uşurat, ascunzându-şi parcă toate mărunţişurile urâte. Visurile care până ieri clocoteau într-însul, căutând să izbucnească neapărat şi să schimbe realitatea, să cucerească pe toţi şi să-i facă să tresalte la fel, acuma stăteau sfioase în colţul cel mai cald al inimii lui, ca astâmpărate de un farmec atotputernic. Acolo le mângâia în clipele de reculegere, le răsfăţa şi le ferea cu grijă de ochii lumii neînţelegătoare.

Şi astfel năzuinţele i se păreau mai preţioase şi mai dragi, ca o comoară nestemată.

Odată Căldăraru, văzându-l retras şi ursuz, vru să-l descoase. Titu îi răspunse verde:

— Ce să pricepi tu? Ce ideal să nutreşti tu? Te-ai însurat, eşti notar, ce-ţi mai lipseşte? Copii? Ai să faci, că doar nu-i aşa mare lucru... Pe urmă? Idealul tău, dragă, e să fii apreciat de domnul solgăbirău. De aceea nu scapi nici o sâmbătă fără să-i trimiţi daruri, de-aceea te iscăleşti „Kaldarar", de-aceea pui pe nevastăta să înveţe ungureşte şi ai fi în stare să înveţi ungureşte şi pe bietul tată-tău...

— Te rog, te rog, se umflă notarul. Eu sunt om cumsecade...

— De ce te superi?... Apoi parcă eu ce-ţi spun? Tocmai pentru că eşti prea cumsecade, faci ce faci. Şi poate că bine faci...

Dar dacă eu nu sunt în stare să fiu ca tine şi ca miile de alţii ca tine? Nu sunt, dragul meu, şi nu pot... Şi vezi, de aceea n-am ce căuta nici aici, nici în alt judeţ, nicăieri în ţara asta, ci trebuie să-mi iau lumea în cap.

După aceasta şi altele, Căldăraru se căi că s-a încurcat cu un zăpăcit care nu ştie să-l stimeze. I-ar fi căutat vreo vină şi s-ar fi cotorosit de dânsul, dar Titu muncea cât şapte şi-i ducea în spinare toată cancelaria, încât n-ar fi fost uşor să-l înlocuiască.

Spre primăvară Titu primi o scrisoare de la Laura care-l umplu de bucurie. Îi spunea în scrisoare că la vară vor veni la Sângeorz negreşit şi rudele din România ale lui George. Se simţi acuma atât de aproape de fericire, încât îi venea să întindă mâna s-o strângă în braţe.

5

De la nunta lui George Bulbuc, în fiinţa Anei se statornici o silă grea pentru tot ce o înconjura. Zilele i se păreau nesfârşite şi tulburi, asemenea apei care o ispitise atunci şi al cărei miros înăbuşitor îi rămăsese în nări ca o ispită. Simţea mereu că-i lipseşte ceva şi râvnea din ce în ce mai mult o linişte mare. Se oprea deseori pierdută, cu braţele moarte, cu ochii aiurea, fără să vadă şi fără să audă. Zenobia, când o surprindea aşa, o ocăra că doarme în picioare şi că pute locul de lene pe unde trece.

Nici o bucurie nu mai găsea în lume. Copilul începea a gânguri şi semăna atât de bine cu Ion încât ea, care se îngrozea de bărbatul ei, îi ocolea privirea de frică să nu vadă într-însa ochii din noaptea ospăţului, cei ce-au pătruns ca nişte săgeţi aprinse în carnea celeilalte femei. Apoi şi Petrişor era rău, plângea mult până învineţea, iar când îi dădea ţâţa în gură, muşca sfârcul cu gingiile parc-ar fi vrut să se răzbune că maică-sa n-a sărit mai curând. Mângâindu-l şi hrănindu-l, Ana îşi zicea de multe ori:

— Numai Ion e pricina...

Îşi simţea inima seacă şi goală ca o pungă zvârlită într-o margine de drum de un trecător nepăsător. Încetul cu încetul

şi mintea i se stinse, parcă toate cutiuţele s-ar fi deşertat spre a lăsa locul slobod numai pentru două chipuri tot mai desluşite, care i se plimbau de ici-colo, greoaie, apăsătoare şi dureroase, silindu-i sufletul să se împace cu el şi chiar să le îndrăgească: Avrum şi Dumitru. Şi amândoi se arătau veşnic aşa cum îi văzuse ultima oară: ovreiul cu ştreangul de gât, cu părul umed de sudoare, cu genunchii îndoiţi sub scara din şură, iar moşneagul cu briciul deschis ca un compas şi ridicat sus ca să nu se taie, şi cu o falcă albă de spumă de săpun. Chipurile acestea o spăimântau şi îi stârneau o întrebare pe care n-o putea îmbrăca în cuvinte şi nici măcar n-o putea lămuri bine. Vedea doar limpede că oamenii, care au trăit şi au suferit ca şi dânsa, au păstrat în ochii reci atâta linişte şi împăcare încât îi era parcă necaz că nu poate dobândi şi ea nepăsarea lor alinată.

Când se desprimăvără, Ana îşi făcu obiceiul de-a se duce în fiecare zi pe la tatăl ei, pe-acasă. Nu-şi dădea seama de ce se duce şi nici n-o întreba nimeni. Ion era bucuros că nu-i mai zbiară copilul în creieri şi că nu mai e nevoie s-o vadă veşnic bosumflată ca o prevestire de rău... Vasile Baciu rareori schimba câte-o vorbă cu dânsa; o afurisea însă că din pricina ei a trebuit să ajungă averea lui pe mâinile unui tâlhar care azi-mâine poate să-l scoată şi din casă.

De la Glanetaşu până la tatăl ei, o postată bunişoară, Ana, cu copilul în braţe, mergea ca o nălucă, fără să se uite în dreapta ori în stânga, trecând pe lângă oameni fără să dea bineţe şi bolborosind cine ştie ce... Cei ce o întâlneau îşi făceau cruce; prin sat se şoptea ca s-a smintit la minte sărmana femeie, iar unii mai miloşi ocărau pe Ion şi pe Vasile c-au bătut-o până au năucit-o de tot... Ea intra în casă, se învârtea puţin, ca şi când ar fi căutat ceva pierdut de mult, apoi se aşeza pe o laviţă, îşi alăpta copilul, mută, cu ochii în gol, pe urmă deodată se scula şi pleca precum venise.

Odată însă, mergând spre casa părintească, un glas bâlbâit şi hodorogit o trezi din aiureală:

— Ana!... Ana!... Stai... vino-ncoa!...

Femeia se opri speriată. Savista-oloaga, în poarta ogrăzii lui Trifon Tătaru, îi făcea semne desperate cu mâna. Ziua era caldă, alintată de soare. Noroiul pe uliţă se zbicise. Ramurile pomilor, spălate de rugina iernii, îşi înverzeau mugurii.

Ana se miră văzând pe Savista.

— Aici eşti? o întrebă.

— Aici... Venit dinadins pentru tine... Să-ţi spun, clefăi oloaga rânjind, dar cu privirea mânioasă şi dând din mâini parc-ar fi vrut să se ridice în picioarele ei subţiri şi corcite.

Nevasta ştia că Florica, de când s-a măritat, luase pe Savista la dânsa. Ba auzise cum George s-ar fi lăudat către oameni că oloaga are să-i poarte noroc în casă, asta drept răspuns celor ce, voind să-şi bată joc, spuneau că Florica n-are zestre, afară dacă n-o strânge pe Savista ca să-i cerşească pomana trecătorilor. „De ce s-o fi întors oloaga înapoi la Trifon Tătaru?" se gândi Ana apropiindu-se.

Savista îi spuse ceva căscând gura cât o şură, gâfâind şi silindu-se în acelaşi timp să-şi mulcomească glasul să n-o audă cumva cineva, deşi nu se zărea ţipenie de om primprejur şi numai în şanţul de peste drum scormonea grohăind un mascur legat de-un picior cu sfoară de un par din gard. Ana asculta şi nu pricepea nimic.

— Mai rar, Savistă, murmură ea rugătoare.

Oloaga rosti rar două vorbe, dar apoi urmă mai repede şi mai bâlbâit. Din ce în ce însă îi lucea mai aprig privirea şi în colţurile gurii îi clăbuceau spume gălbui.

— Nu vie Ion... Poznă mare... Florica nu... George omoară, urlă dânsa foarte iute, ameninţând cu pumnii şi învârtind în orbite ochii aproape albi de holbaţi.

Apoi deodată Ana plecă, lăsând pe Savista cu gura plină, zvârcolindu-se în lămuriri aprinse. În urechile Anei pătrunsese „Ion, Florica, George" din care înţelese de ajuns. Oloaga însă se înfurie mai rău văzând-o că se depărtează, şi răcni după ea scuturând pumnii:

— Şi pe tine omoară, târfă... Tu laşi pe Ion...

Făcu o sforţare mare să se repeadă în urma Anei, dar picioarele betege îi rămaseră ţintuite pe loc şi doar cu faţa se plecă până-n pământ, ţipând mai gros:

— Ion vrea Florica... George omoară... Toţi, toţi, toţi!...

Ana nu mai auzea decât: Ion, Florica, George... Şi merse ca altădată, drept înainte, până la casa în care a copilărit. Tatăl ei nu era acasă. Luă cheia de sub grindă, unde ştia că o ascundea, deschise uşa şi se aşeză pe laviţă. Copilul scâncea. Îl legănă puţin în braţe, apoi îi acoperi gura cu ţâţa.

Îşi simţea capul greu ca plumbul. În neştire strângea la piept copilul care ţocăia lacom. Se uita mirată prin casă parc-ar fi văzut-o întâia sau ultima oară. Nimic nu era schimbat. Patul, masa, laviţele, scaunul, dulapul cu vase, doniţa de apă, lampa spânzurată în tavan... Toate ca totdeauna. Numai cuptorul părea mai negru, cu gura-i mare, fără fund... Privind cuptorul, o săgeată îi trecu prin minte şi deodată parcă s-ar fi întors înapoi pe o cale spinoasă... Parcă e întuneric beznă... Lespedea rece îi gâdilă talpa cum se suie pe cuptor şi inima-i bate să-i spargă coastele... Se urcă încet să nu-i fâşâie cămaşa, să nu deştepte pe tatăl ei care sforăie beat în pat... În culcuş e cald... O mână bâjbâie, îi atinge glezna uşor şi ea ştie că e mâna lui Ion, căruia îi pârâie oasele suind şi lungindu-se lângă ea... Şi inima-i bate mereu... Cum îi bate...

Apoi deodată se cutremură şi, dezmeticindu-se, îşi aduce aminte, fără să-şi dea seama de ce, că îndată după nuntă, Ion s-a împrietenit ca un frate de cruce cu George, că merge deseori pe la dânşii, că veşnic se sfătuiesc împreună, la cârciumă beau împreună, umblă şi prin Jidoviţa împreună... De unde ştie ea toate acestea? Habar n-are, dar ştie sigur... i-a spus cineva... Chiar Ion a spus-o acasă Zenobiei, lăudându-se şi lăudând pe George...

Şi atunci i se păru că gura cuptorului se cască mai mare şi se apropie de ea. Copilaşul scăpase sfârcul sânului şi scâncea... Ana se sculă brusc, încuie uşa, puse cheia bine. Din spate simţea ameninţarea gurii uriaşe, flămânde, încât nu mai îndrăzni să se uite înapoi.

Savista era tot unde o lăsase. Trecând prin faţa ei, o văzu cum scuipă şi o auzi cum răcneşte mai avan:

— Omoară George toţi... Ruşine... Hu... Huo!...

Ana însă se grăbea ca şi când ar aştepta-o cineva acasă. Opincile ei plescăiau pe uliţa uscată şi soarele o frigea în spinare.

Când intră în ogradă, portiţa scârţâi atât de jalnic că-i zgârie inima. Ion cioplea o oişte, cu mânecile suflecate, hâcăind de câte ori izbea cu toporul; se opri o clipă, se uită după ea şi lucirea ochilor i se potoli văzând-o, parcă s-ar fi întrerupt din vedenia celeilalte. Ana însă trecu pe lângă el fără a întoarce capul. Uşa tinzii era deschisă, neagră: pe pragul de sus se prelingea o perdea de fum albastru. În casă, pe pat, se odihnea Glanetaşu, cu faţa-n tavan, cu gura căscată, horcăind. La vatră, Zenobia sufla în foc cu ochii roşii umflaţi; zărindu-şi nora, o luă îndată la ocări, dar neîncetând de-a scormoni tăciunii şi de-a sufla:

— Ai început să forfoteşti toată ziulica prin sat, tu nevastă... fuuuu... ffff... fff... şi colea-s toate baltă... ff... Parc-ai fi din ţigani, nu din oameni de omenie... Văd că nu mai ai... fffuufff... nici un pic de ruşine... fff... nici obraz...

Femeia auzea vorbele şi nu le pricepea rostul. Toate i se păreau ca prin vis. Stătu puţin în mijlocul casei. Copilaşul gângurea. Pe urmă, ca şi când şi-ar fi adus aminte, aşeză copilul cu băgare de seamă la picioarele Glanetaşului, îl îmbondori bine în cârpe şi-l închină de trei ori... Făcând aceasta parcă iar uită ce vruse şi iar rămase pierdută, cu ochii întrebători... Apoi tresări şi ieşi brusc în tindă, unde cotrobăi prin toate ungherele, foarte amărâtă că nu găsea ce căuta. Porni în ogradă şi-n prag o lovi drept în faţă lumina vie a soarelui primăvăratic, silind-o să clipească aiurită din ochi. Cu obrajii galbeni, supţi, cu nasul subţiat, cu barba ascuţită, părea însăşi desperarea. Îi venea să-şi frângă mâinile şi nu putea... Un gând nou îi răsări în creieri şi fugi drept în grajd...

Acolo, până să se obişnuiască cu întunericul, bâjbâi puţin. Apoi văzu pe Joiana, vaca ei de zestre, cu spinarea osoasă şi

cu şoldurile largi, ieşite afară ca două lopeţi, parcă veşnic ar fi fost flămândă, şi cu ugerul atârnându-i până aproape de pământ. Joiana se uită la ea cu ochii mari, liniştiţi şi melancolici, ca şi când ar fi întrebat-o: ce vrea? Ana îi mângâie şoldul, dar Joiana, nemulţumită, întoarse capul şi-şi vârî botul în rămăşiţele de ogrinji, suflând puternic pe nări spre a împrăştia praful din fundul ieslelor... Alături rumega Dumana lui Ion, iar mai departe, tot pe mâna dreaptă, doi cai slăbuţi nechezau cu nădejde. În stânga erau boii, culcaţi, somnoroşi.

Ana însă întârzia mereu. Se oprea, uitând ce căuta, şi pornea iar doi paşi, reamintindu-şi. Ajunse la coteţul unde ţinuse viţelul pe care Ion l-a vândut ca să plătească avocatului. Pe un stâlp, într-un cui de lemn, atârna ştreangul nou-nouţ, cu care lega viţelul când îl alegea la muls. Luându-l şi întinzându-l în mâini, zâmbi cuprinsă de bucurie mare. Pe urmă se uită împrejur. Tavanul eră foarte jos, aproape să-l atingi cu degetele, şi se odihnea pe grinzi groase, necioplite. Trecu capătul ştreangului pe după cea dintâi dinspre uşă, lângă Joiana, şi îl legă cu un nod întreit. Lărgi bine laţul din celălalt capăt şi-i dădu drumul, privind cum se leagănă de ici-colo, din ce în ce mai uşor. Privind aşa îi apăru în minte din senin Avrum şi se miră că spânzuratul n-o mai spăimânta, ci parcă zâmbea straniu ca o chemare.

— O, Doamne fereşte, că şi eu... murmură Ana întorcându-se şi făcând un pas, hotărâtă să iasă din întunericul năbuşitor.

Printr-o crăpătură a uşii pătrundea o dungă de raze galbene în care jucau şi se întreceau mii de firişoare în toate culorile. De-afară auzi izbiturile de topor ale lui Ion şi un ciripit zgomotos şi certăreţ de vrăbii multe. Vru să mai facă un pas şi deodată văzu limpede în dunga de lumină pe Dumitru cu briciul în mână, tremurând ca şi când i-ar face semn... Speriată, se uită înapoi. Ştreangul nu se mai mişca; stătea drept, întins parcă de-o greutate mare. Când se gândi de ce-o fi întins, desluşi în laţ capul lui Avrum, cu un rânjet care o înfurie.

Încet, tacticos, îşi scoase năframa şi o puse pe parul ce despărţea pe Joiana de Dumana. Se duse apoi furioasă sub ştreangul care-i venea până la ochi. Se întinse în vârful picioarelor, prinse laţul cu amândouă mâinile şi-şi vârî capul. Se căzni mult să-şi potrivească funia pe gâtul gol, ţinând cu o mână ştreangul şi cu cealaltă laţul. Picioarele o dureau de cât stătuse încordată; simţea că e aproape să amorţească... Închise ochii şi încercă să nu se mai ţină cu mâinile de funie. De altfel nici nu mai putea de picioare; i se zgârceau genunchii. Laţul se strângea din ce în ce mai tare. N-o durea, dar i se părea că tot nu l-a potrivit bine şi-i era necaz că s-a pripit. Simţi o gâdilitură încât trebui să caşte gura şi ochii. Deodată îi trecu prin minte că acuma are să moară, se îngrozi şi vru să se întindă să atingă pământul, să fugă de moarte. Dar degeaba mişca picioarele, căci nu găsea nici un sprijin. Atunci se spăimântă şi o cuprinse o înecăciune arzătoare. Limba i se umflă, îi umplu gura, încât trebui s-o scoată afară... Apoi un fior o furnică prin tot corpul. Simţi o plăcere grozavă, ameţitoare, ca şi când un ibovnic mult aşteptat ar fi îmbrăţişat-o cu o sălbăticie ucigătoare... Încercă să ţipe, dar nu izbuti decât să horcăie de două ori înăbuşit... Se moleşi, lăsându-se să atârne în voie. Ca o fulgerare îi mai trecu prin creieri noaptea, cuptorul, durerea, plăcerea... Pe urmă toate se încâlciră... Ochii holbaţi nu mai vedeau nimic. Doar limba creştea mereu, sfidătoare şi batjocoritoare, ca o răzbunare pentru tăcerea la care a fost osândită toată viaţa...

Joiana, nemaisimţind nici o mişcare, întoarse capul şi se uită nedumerită. Dădu din coadă şi atinse cu moţul de păr poalele Anei. Şi fiindcă Ana rămase ţeapănă, Joiana îşi înfundă limba verzuie, apăsat, întâi într-o nară, apoi în cealaltă şi porni să rumege domol, plictisită...

De-abia într-un târziu se auzi glasul mânios al Zenobiei:

— Ană!... Măi Ană!... Vai, mânca-te-ar relele, puturoasă şi netrebnică! Că toată ziulica bate uliţele şi copilul mi-l lasă pe cap să urle şi să mă asurzească... Ană!... Fire-ai a dracului

cu cine mi te-a făcut noră! Vedea-te-aş moartă să te văd, neruşinată şi...

— Mi se pare c-am văzut-o intrând în grajd, mormăi Ion fără să se oprească din cioplit. Ia vezi c-o fi adormit acolo!

Zenobia se repezi şi deschise larg uşa grajdului. Lumina năvăli veselă înăuntru... În aceeaşi clipă însă femeia sări la o parte îngrozită şi ţipând ca din gură de şarpe:

— Tulai!... Ajutor!... Săriţi!... Ionică!... S-a spânzurat Ana!... Vai de mine şi de mine, tulai!... S-a spânzurat!...

Capitolul XI

BLESTEMUL

1

Când văzu Ion pe Ana moartă, simţi parcă o lovitură de ciocan în moalele capului. Stătu în faţa spânzuratei, uluit, strângându-şi gura cu palma, şi o durere necurmată îl apăsa pe creieri, ca un bolovan. Acuma îşi aduse aminte ameninţarea ei din noaptea nunţii lui George cu Florica. Mila stranie, alcătuită din groază şi mirare, ce te cuprinde instinctiv în faţa morţii, îl zgudui o clipă. Dar pe urmă, obişnuindu-se puţin cu faţa schimonosită cumplit a femeii, îl munci întrebarea cum a putut el trăi aproape un an în acelaşi pat cu ea şi sfârşi zicându-şi că bine a făcut că s-a omorât... După un răstimp însă se răsti la Zenobia, aproape fără să-şi dea seama:

— Unde-i copilul, mamă?... Vezi de copil!... Ia du-te la copil!...

Grija de copil îi umplu toată mintea şi nici nu-l mai părăsi.

Vasile Baciu veni spre seară, găsind pe Ana aşezată pe masă, scăldată, îmbrăcată, cu mâinile încrucişate. Se uită lung la ea, înghiţi un nod ce i se urcase în piept şi apoi schimbă câteva vorbe cu Ion, dar fără să se privească în ochi. Zenobia însă îi povesti amănunţit cum a venit Ana din sat, cum a pus copilul pe pat, cum a ieşit afară, cum nici n-ar fi dat peste dânsa dacă nu plângea copilaşul...

La prohod se adună mai tot satul, încât oamenii umpleau şi uliţa. Praporii fluturau alene în adierea de primăvară care ducea departe mirosul de tămâie şi aducea în schimb valuri de miros dulce de flori de măr. Câte-o femeie izbucnea în plâns din când în când, iar preotul Belciug mormăia pe nas cântecele de înmormântare şi scutura mereu cădelniţa. Ion îngenunchea deoparte, Vasile de cealaltă parte a coşciugului, amândoi cu capetele goale, plecate, ca nişte vinovaţi. Zenobia în genunchi

ţinea copilul în braţe, legănându-l ca să nu scâncească, şi se uita împrejur parcă s-ar fi mândrit cu frumuseţea de îngropăciune. Glanetaşu, zdrobit, cu obrajii în palme, plângea cu sughiţuri, bolborosind dureros:

— Draga tatii... Draga tatii...

Ion asculta ca prin vis cântecele popii şi răspunsurile dascălului. Gândurile lui rătăceau în zigzaguri stranii, sărind de la Ana la copil, apoi la Vasile Baciu, iar la moarta din sicriul de brad învelit cu zăbranicul aspru, şi pe urmă deodată la Florica, revenind la copilul din braţele Zenobiei. Şi de câte ori îi venea în minte copilul, avea o tresărire de spaimă neînţeleasă.

Pe când preotul citea o rugăciune lungă, îşi aduse aminte că, înainte de-a scoate din casă coşciugul, au sosit aci George cu Florica, cu feţele triste, şi i-au spus că aşa a vrut Dumnezeu, dar omul să fie tare, că toate trec pe lumea asta... Privirea nevestei îl pironise întruna, posomorâtă şi doritoare şi plină de imputări, dar totuşi parcă răsfrângând asupra lui o dragoste mare, de-abia stăpânită. Lui i-a fost frică să nu bage de seamă George şi a plecat ochii... Iar acuma simţea privirea aceea în creieri, i se plimba în închipuire tot mai stăpânitoare, copleşindu-i inima de o amărăciune din care totuşi încolţeşte repede o nădejde nouă.

Pe la sfârşitul prohodului, ridicând ochii, întâlni peste coşciug privirea lui Vasile Baciu, care-l sfredelea cine ştie de când. Ion îngălbeni, încercă să plece iar capul şi nu mai putu. Privirea socrului său era ca a unui şarpe uriaş ce-şi ameţeşte prada înainte de a o înghiţi. În ochii lui însă Ion citi mai ales o întrebare, întâi întunecoasă, ş-apoi îndată limpede ca lumina zilei: „Unde-s pământurile?... În pământ se duc toate pământurile..."

Atunci deodată îşi dădu seama de ce se gândeşte el atâta la copil. Adică prin moartea Anei ar pierde tot şi degeaba s-ar fi luptat, dacă n-ar fi copilul... Adică numai în sufletul copilului ţine averea lui, numai cât ţine sufletul copilului ţine şi moşia... Vru să se uite spre Zenobia cu copilul, dar privirea lui Vasile nu-i dădea drumul şi începu să-l frigă şi să-l sfâşie, căci

într-însa se vedea pe sine însuşi ca într-o oglindă: galben, speriat, tremurând de frica ameninţării... Iar socrul său parcă avea faţa unsă cu un zâmbet batjocoritor de biruinţă.

Până s-a coborât în groapă sicriul Anei, ochii lui Vasile Baciu l-au urmărit neînduratori, izgonindu-i din suflet privirea Floricăi, făcându-l să uite tot, chiar prohodul însuşi, afară de copilul de care atârna parcă toată soarta lui.

Întorcându-se de la cimitir, smulse copilul de la Zenobia, ca cuprins de teamă să nu i-l răpească cineva. Îl strânse la piept, acoperindu-l cu braţele-i osoase. Petrişor scâncea, iar el îl ogoia ca o doică iscusită, gândindu-se mereu că duce în braţe tot pământul câştigat cu stăruinţe şi zbuciumări atât de îndelungate. Oamenii care până acuma îl ocărau şi spuneau că din pricina lui s-a spânzurat Ana, văzându-l cu copilul, se înduioşară şi-şi ziseră că nu poate fi vinovat el de moartea femeii.

— Ia seama, ginere, să nu cadă bolnav nepoţelul! mormăi în urechea lui un glas răutăcios, când cotiră în Uliţa Mare.

Ion se cutremură şi ascunse copilul sub suman, parc-ar fi căutat să-l apere de privirea lui Vasile Baciu.

Apoi, după pomeni, se sfătui multă vreme cu maică-sa ce să facă cu copilul şi cum să-l îngrijească şi se mai linişti când Zenobia îl încredinţă că băieţelul e destul de mărişor, că tot era să-l înţarce azi-mâine, că mănâncă de toate, că are să crească cât muntele, numai zile să aibă de la Dumnezeu, şi că nici n-o să bage de seamă până s-o pomeni cu el mare şi bun de trimis cu vitele la imaş.

— Ia seama, mamă! zise Ion totuşi, răguşit. Ia bine seama, că mi se pare că Petrişor e cam plăpând.

— Vai de mine, omule, dar nu-l vezi câtu-i de roşcovan şi de voinic?

— Bine, bine... Dar dacă se îmbolnăveşte şi moare, Doamne fereşte, apoi să ştii că n-ai trai cu mine!... Copilaşul ăsta-i viaţa mea, mamă!

— Proclet mal eşti, Ionică, şi sălhui, zău aşa! protestă bătrâna.

— Eu atâta-ţi spun, ca să nu zici că nu ţi-am spus... Ca ochii din cap să mi-l îngrijeşti şi să mi-l ocroteşti!

— Da ce-i cu tine, măi băiete? Parcă cobeşti a rău, Doamne iartă-mă! se închină Zenobia gândindu-se că mult mai trebuie să-şi fi iubit nevasta Ion, măcar că nu s-a arătat, dacă se prăpădeşte aşa cu firea din pricina plodului ei.

2

— Românul, când e bun din fire, e ca prietenul meu Herdelea! striga Grofşoru cu atât mai des cu cât termenul apelului se apropia şi Herdelea devenea tot mai mohorât şi mai neîncrezător.

Sorocul era hotărât pentru mijlocul lui aprilie, la curtea de apel din Târgu-Mureşului. Herdelea număra zilele ca şcolarii la venirea vacanţelor, dar el, de ce scădeau, de aceea se întrista mai mult, muncit de presimţirea că i-e scris lui să fie înfierat şi să-şi piardă pensia pentru care a muncit ca robul peste treizeci de ani. Şi azi nici măcar nădejde adevărată nu mai putea nutri, cu toate asigurările zgomotoase ale lui Grofşoru, căci şi nădejdea l-a înşelat atât de crâncen rândul trecut.

Grofşoru îi făgăduia în fiecare zi şi se jura că se va duce la curte şi nici nu se va întoarce fără achitare deplină. În sfârşit, ca să-i dea o dovadă desăvârşită de cât îl iubeşte şi-l stimează, cu vreo trei săptămâni înainte de termenul procesului, bău *bruderşaft* cu dânsul la berăria Rahova, de faţă fiind toată domnimea din Armadia, pupându-l şi pe urmă strigându-i triumfător:

— Acuma mi-eşti frate, beţivule, şi dacă mai îndrăzneşti să te îndoieşti şi să te mai arăţi cu mutra asta plângătoare, apoi să ştii că eşti de poznă cu mine!

Toţi aplaudară gestul, iar cei ce încă nu se tutuiau cu Herdelea urmară pilda avocatului, începând cu directorul liceului şi sfârşind cu conţopistul de la notarul public.

În ziua aceea Herdelea s-a simţit într-adevăr ferícit, s-a îmbătat zdravăn, încât dăscăliţa a trebuit să-i puie prosoape

ude la cap şi să-l ocărască toată noaptea... Dar a doua zi tristeţea i-a revenit aceeaşi, ca o umbră ce nu te părăseşte decât până când stai în întuneric. Se gândea mult la Ion şi la jalba lui. Iacă, Ion şi-a văzut de ale lui, s-a şi îmbogăţit... Pentru Ion jalba a fost un accident uşor, din care scapi teafăr şi mai bucuros de viaţă. Ce-i pasă lui că va şedea la răcoare o lună de zile? Poate e şi mulţumit că astfel are prilejul să-şi odihnească puţin ciolanele... Pe când pentru dânsul jalba a fost lovitura grea care i-a schimbat brusc linia vieţii. Un lucru de nimic cum hotărăşte soarta omului, cum îi răvăşeşte tot mersul vieţii! Piatra mică răstoarnă carul mare... Un fir de nisip care s-a mişcat din loc şi a prăvălit stânca întreagă... Şi parcă totdeauna lucrurile mărunte şi neînsemnate pricinuiesc prăbuşirile grele, ca şi când omul, mândru şi încrezător în puterile lui, ar fi o jucărie şi poate mai puţin în mâna unei tainice şi înfricoşătoare fiinţe stăpânitoare...

Tocmai cu câteva zile înainte de împlinirea soartei, Herdelea se pomeni iar cu Ion care venea cu vestea morţii Anei şi cu rugămintea să-i facă ceva să-şi poată ispăşi osânda în închisoarea judecătoriei din Armadia, ca să nu se mai depărteze pe la Bistriţa...

— Să-ţi fac, Ioane, cum să nu-ţi fac! zise învăţătorul amărât, rozându-şi unghiile ca să-şi stăpânească pornirea. Că ţi-am mai făcut şi altădată, şi vezi bine pe unde am ajuns, vezi, pe drumuri, om bătrân... Dar să-ţi fac, fireşte...

Ion se uită drept în ochii lui, cu o emoţie sinceră în toată înfăţişarea, ca şi când cuvintele lui Herdelea i-ar fi atins în suflet o coardă care n-a vibrat de mult.

— Sunt ticălos, naşule, rosti apoi dânsul molcom. Suntem răi şi proşti, vai de păcatele noastre... M-a bătut Dumnezeu, mai rău nu se poate. Ţi-am greşit, văd bine... Dar Dumnezeu ajută pe omul bun... Dumnezeu are să te mângâie pentru greşeala mea...

— Mă mir cum m-am luat eu după nătângiile tale, Ioane? Trebuia să te dau pe uşă afară, nu să mă potrivesc ţie, murmură învăţătorul, înduioşat şi cu ochii umezi.

— Aşa-i omul când îi ia Dumnezeu mintea, făcu Ion cu alt glas, mai aspru, în care se simţea părerea de rău că s-a lăsat o clipă învins de slăbiciune pentru grijile altora. Dar dumneata să-mi faci acuma o jalbă frumoasă, cum zic, că-ţi plătesc, naşule...

Herdelea îi făcu petiţia cuvenită. Vorbele schimbate cu omul care i-a pricinuit toată nenorocirea de azi îi sădiră în inimă un bob de încredere. Îşi zicea „pe omul bun îl ajută Dumnezeu“, şi găsea parcă mângâiere. Avea însă şi remuşcări că, în nerozia şi zădărnicia lui, de multe ori şi-a bătut joc de cele sfinte. Şi de-aci încolo, seara, întins în pat, după ce stingea lampa, cu faţa-n sus şi cu mâinile împreunate pe piept, se ruga în gând fierbinte să-i ierte Dumnezeu rătăcirile şi să-l scape şi acuma, ca totdeauna, din impasul în care l-a aruncat propria-i vină.

Grofşoru avea să plece singur la Târgu-Mureşului, la judecarea apelului. Herdelea trebuia să rămână la cancelarie, acasă, căci nu era obligat să se prezinte şi ar fi cheltuit bani mulţi zadarnic... Deşi, plecând din Armadia la amiază, seara ajungea la ţintă, s-au făcut mari pregătiri de drum. Doamna Grofşoru, o femeie drăguţă, grăsună, gospodină, umplu un cufăraş numai cu merinde, ca să aibă omul în tren ce să mănânce. Doamna Herdelea, cu care se împrietenise bine, i-a fost de mult ajutor. Chiar ideea merindei de la dăscăliţa pornise şi fusese găsită minunată... La plecare erau de faţă amândouă familiile, în care intrau cei cinci copii ai avocatului. Se vărsară lacrimi abundente, numai Grofşoru se uimi tare şi porunci lui Herdelea să fie absolut liniştit şi să aibă încredere în el şi în Dumnezeu.

Nevasta avocatului, dăscăliţa şi Ghighi hotărâseră în taină să ajuneze toată ziua procesului... Seara, familia Herdelea stătu până târziu, lăudând pe Grofşorenii care-s nişte oameni cum nu s-au văzut mai de inimă, şi drămăluind fel de fel de nădejdi. Când se culcară, în întuneric se auzi limpede şoşăitul buzelor tuturor trei rugându-se din inimă să binecuvânteze Atotputernicul ziua de mâine şi s-o întoarcă spre binele celor năpăstuiţi... Chiar în aceeaşi vreme murmura şi doamna Grofşoru un *Tatăl*

nostru pentru bietul creştin, după ce pusese pe toţi cinci copiii în genunchi să zică o rugăciune anume pentru „moş Herdelea".

Fără să ştie de planul femeilor, învăţătorul îşi propusese şi el să ajune în ziua cea mai grea din viaţa lui. Se trezi în zorii zorilor şi nu mai putu adormi de grijă şi de emoţie. Ca să-i treacă vremea, vru să-şi aprindă luleaua, dar îşi aduse aminte la timp că nu te poţi spurca cu tămâia dracului când jertfeşti o zi lui Dumnezeu. Se perpeli în pat, frământat numai de presimţiri rele. Plecă mai curând la cancelarie şi nici acolo nu găsi linişte. La prânz nici nu se duse acasă, spre supărarea doamnei Herdelea care îl aştepta cu masa ca de obicei.

În sfârşit pe seară veni o telegramă. Herdelea, singur în birou, o rupse şi o citi tare încât îl auzi şi factorul: „Achitat — Ura". Bătrânul oftă o dată din fundul sufletului, ca şi când i s-ar fi ridicat brusc o piatră de moară, şi apoi îndată se porni pe un plâns cu hohote; poştarul, care aştepta un mic bacşiş, o şterse repede în vârful picioarelor. După ce se răcori cu lacrimile, Herdelea trecu la doamna Grofşoru, locuinţa avocatului fiind în aceeaşi casă. Doamna Grofşoru, încercând să râdă, se pomeni de asemenea plângând de bucurie. Mai vru să-şi laude puţin bărbatul, pe care-l iubea mult, deşi era cam ştrengar, dar Herdelea nu avea răbdare. Simţea nevoia să comunice tuturor cunoscuţilor şi necunoscuţilor vestea minunată. La berărie prietenii îl felicitară şi-l îmbrăţişară, îndemnându-l apoi să stropească cu o băutură zdravănă asemenea izbândă strălucită, încât îi trebui o sforţare titanică să refuze, voind să-şi respecte deplin ajunarea... Sosi acasă pe înnoptat, obosit mort de bucurie. Doamna Herdelea îl primi bosumflată că n-a venit la masă, dar când văzu telegrama, începu să se bocească dimpreună cu Ghighi de răsuna casa, parc-ar fi murit cine ştie ce rudă scumpă. Cu mare greu izbuti învăţătorul să le ostoiască, spre nenorocirea lui, căci dăscăliţa îl luă la zor: de ce n-a poftit la prânz şi a făcut să se strice atâtea bucate degeaba? Nici chiar când îi mărturisi c-a ajunat, doamna Herdelea nu se împăcă de tot, ci doar în sufletul ei se simţi mulţumită că şi „păgânul" s-a întors la Dumnezeu.

Se culcară acuma devreme. În casă stăpânea o fericire mare. Şi totuşi Herdelea parcă niciodată n-a avut noapte mai albă. Îi era foame şi mai ales îl chinuia meteahna tutunului. Se învârti ceasuri peste ceasuri în patul fierbinte, cu genele mai grele ca plumbul... şi nu era chip să adoarmă. De-abia spre ziuă îl birui somnul binefăcător şi atât de adânc că dimineaţa trebui să-l scuture de două ori dăscăliţa până să-l deştepte, ca să nu întârzie tocmai acuma când avocatul nu-i acasă şi toată cancelaria e în seama lui.

La amiază făcură cu toţii o plimbare până-n Jidoviţa să aştepte pe Grofşoru... Copiii auziră cei dintâi clopoţeii cailor. Trăsura se opri şi avocatul sări jos strălucitor. Înainte de a-şi săruta nevasta, se repezi la Herdelea şi, îmbrăţişându-l furtunos, îi zise:

— Ai văzut, renegatule, ce poate face un român?... Apoi de-acuma să mai pofteşti să nu crezi când îţi făgăduiesc eu ceva!

3

Un copist pirpiriu luă din mâna lui Ion hârtia prin care tribunalul îi îngăduia să-şi facă pedeapsa de o lună la închisoarea judecătoriei din Armadia, o suci, o învârti, căută prin dosare, se uită la dânsul clătinând din cap dojenitor, apoi scrise ceva într-un registru prăfuit, îi dădu un bilet galben şi-l trimise: „în fundul gangului, unde vezi o tăbliţă neagră cu chei multe".

Din gang Ion se pomeni deodată în curtea închisorii. O recunoscu numaidecât, nu degeaba a văzut-o doar aşa de bine odinioară, când a avut pozna cu Simion Lungu. Strângerea de inimă de atunci îi îngălbeni faţa şi acuma. Curtea strâmbă era pustie. Pardoseala de piatră, tocită, răsfrângea lucirea soarelui. Ferestrele cu zăbrele încrucişate scânteiau în bătaia razelor calde. Într-un geam, un cap tuns, cu barba înnegrită de ţepi nerase de mult, stătea nemişcat, parcă ochii, singuri vii, s-ar fi îmbătat sorbind lumina zilei. Ion se cutremură uşor şi-şi făcu cruce, ridicând apoi privirea spre cerul albastru pe care ici-colo albea câte un nouraş încremenit în văzduhul limpede.

Bătu la uşa cu chei multe şi dinăuntru auzi un glas aspru, gros, mânios. Intră încet, strecurându-se parcă să nu facă zgomot. În odăiţa luminoasă văzu pe paznicul de odinioară, care-l întâmpină cu un dispreţ fulgerător, în vreme ce altul, şezând la o mescioară, întinse mâna după biletul galben, ca unul ce ştia că aici nimeni nu vine fără asemenea hârtie.

— *Numero* cinci! mormăi cel ce îi ceruse biletul, pe româneşte, ca să înţeleagă şi Ion despre ce e vorba.

Paznicul celălalt îi luă briceagul, chimirul şi traista cu merinde ce i-o pregătise maică-sa, zborşindu-se:

— Aici nu mănâncă nimeni extra, bre!

Ion vru să-şi apere mai ales merindea, gândindu-se c-ar fi păcat să se strice ori să-i mănânce paznicii atâtea bunătăţi, dar o teamă ciudată îl strângea de beregată şi nu putu scoate nici un cuvânt. Urmă ca un miel pe paznicul ursuz care-l vârî într-o celulă strâmtă şi-i porunci să păstreze curăţenia şi să nu facă gălăgie. Apoi rămase singur între patru ziduri goale şi auzi cheia întorcându-se în broască de două ori, cu un scârţâit strepezitor. Stătu câteva clipe uluit, uitându-se împrejur. Inima îi bătea ca şi când nu şi-ar fi găsit locul. Apoi începu să umble de colo până colo tot mai repede, ca o fiară prinsă în cuşcă, cu ochii însă mereu la fereastra prin care nu vedea decât o palmă de cer foarte depărtat.

După un răstimp însă se potoli brusc şi ruşinat de atâta tulburare. „Ei, parcă nu ştiam eu c-aşa trebuie să fie!... Amu ce-o vrea Dumnezeu!“ îşi zise dânsul oprindu-se în mijlocul celulei.

Îşi împături cu băgare de seamă sumanul, îl potrivi pe duşumea în colţul de lângă uşă şi se lungi jos. Se simţea trudit ca şi când ar fi tras la jug. Închise ochii şi adormi buştean.

Pe la amiază se deşteptă în răcnetele paznicului care-l zgândărea în coastă cu vârful cizmei.

— Sus, he! Sus, câine! Aici nu se doarme, bre! Aici se lucrează!

Fu trimis, împreună cu alţi trei osândiţi, să taie lemne acasă la domnul judecător.

De-a doua zi se obişnui. Era mulţumit. O ducea bine: mâncare avea, somnul destul, muncă mai mult pentru faţă... Totuşi i se făcea dor de-acasă şi îndeosebi începu să-l cuprindă grija de copil. Toată noaptea se visa în Pripas, dar niciodată acasă cu copilul, ci totdeauna la George, primprejurul Floricăi. Îi era necaz şi abia aştepta ziua de joi, când trebuia să vie Zenobia cu veşti şi cu mâncare.

— Ce face băiatul? o întrebă dânsul răstit şi bănuitor.

— Face bine că-i sănătos — răspunse mamă-sa, veşnic neîmpăcată că se prăpădeşte atâta cu firea din pricina stârpiturii celeia, iar azi adânc supărată, fiindcă paznicul n-o lăsase să se apropie de Ion cu merindea.

Cât era treaz, toată ziua numai la Petrişor se gândea. Aici avea atâta vreme să-şi depene închipuirile încât parcă-şi storcea creierii. Dar cu cât se zbuciuma mai mult, cu atâta năşteau mai grele întrebări la care nici nu îndrăznea să răspundă. Deseori auzea limpede glasul socrului său de la înmormântarea Anei, iar privirea lui o avea mereu ca un spin. „Cât sunt eu aici, poate să mi-l omoare, ca să-mi ia pământurile!" îi trăsni deodată prin minte ca o lovitură de cuţit.

De atunci zidurile îl înăbuşiră şi zilele trecură mai anevoie. Îi venea să se repeadă la zăbrelele groase din ferestre, să le smulgă şi să alerge acasă la copil, să-l apere.

Noaptea însă visurile îl purtau numai pe la Florica. Se vedea cu săptămâni în urmă, înainte de moartea Anei, ducându-se pe la George, vorbind de moşie, de muncă, plănuind lucruri de care dânsul nici nu se sinchisea. Se ducea mereu, deşi ura pe George ca pe un tâlhar care i-a răpit cea mai scumpă comoară. Se ducea fiindcă numai aşa putea sta aproape de comoara lui. Nu schimba o vorbă cu ea, nici măcar o privire, şi totuşi se simţea fericit ţi vesel. Nu ştia ce vrea, nici nu se întreba nimic. Se mulţumea s-o ştie aproape şi nădăjduia. De când s-a stins Ana, s-a dus mai rar, dar cu mai multă nădejde ascunsă în inimă... Şi acuma, că nu poate merge şi nici nu vrea să se gândească la ea, tot ea îi stăpâneşte visurile...

Când se trezea din somn, Ion simţea totdeauna o mângâiere peste care însă lumina zilei arunca iarăşi pânza grijilor de copil.

În două săptămâni gândurile şi visurile îl slăbiră ca un ogar. Faţa i se îngălbeni, fruntea i se zbârci de gânduri. Numai în ochi îi ardea parcă mai multă patimă şi hotărâre.

4

Peste vreo zece zile Herdelea primi telegrafic ordinul de la inspectorul din Bistriţa să-şi reia imediat serviciul la şcoala din Pripas. Totodată era încunoştiinţat că s-au trimis cuvenitele adrese la percepţia din Armadia să-i plătească leafa ce i-a fost reţinută pe timpul suspendării.

— Dumnezeu te bate şi tot Dumnezeu te mângâie, zise învăţătorul atât de copleşit de fericire că bău două sticle de bere la Rahova şi mai aduse şi acasă un litru de vin pe care să-l fiarbă baba cu zahăr şi scorţişoară spre a sărbători în familie cum se cuvine ziua aceasta nu mai puţin mare ca ziua când a scăpat de ameninţarea osândei.

Doamna Herdelea se supără niţel cum era obiceiul ei, îl ocărî că-i beţiv, dar apoi totuşi fierse şi puse vinul pentru după cină, făcându-l aşa de bun că Herdelea vru să silească pe Ghighi să bea barem un păhărel, ceea ce ea fireşte refuză cu înverşunare, deoarece nu se cade unei fete să-şi pângărească guriţa.

Îmbătaţi de bucurie şi, în ce priveşte pe Herdelea, de vin, după masă ţinură un lung consiliu de familie. Suma de bani ce le pica pleaşcă, se înţeleseră repede, cu toate roşelile domnişoarei Ghighi, s-o întrebuinţeze pentru trusoul ei de mireasă de care nimeni nu ştie când poate fi nevoie. Pe urmă veni iar pe tapet chestia dezbătută odinioară în împrejurări triste: să se mute oare înapoi în Pripas sau să rămâie cu casa aici şi numai Herdelea să meargă dimineaţa şi să se întoarcă seara, ca şi Zăgreanu? Doamna Herdelea, care avea slăbiciunea căsuţei, susţinu un răstimp că trebuie să se mute, argumentând îndeosebi cu teama ca nu cumva „pămătuful“ de Belciug, de necaz că au ieşit triumfători din toate

încercările, să le facă tocmai acuma pocinogul cu locul. Herdelea, deşi de acord în principiu, se gândea că ar fi bine să poată vedea şi de şcoală, dar să-i păstreze şi leafa de la Grofşoru, învoindu-se cu dânsul să-i lucreze după-amiaza sau seara. Ar fi păcat să scape din mână o leafă şi alte venituri frumoase, căci n-ar strica să se gândească şi la zestrea Ghighiţei. Fata cu zestre e de două ori mai căutată. Laura a trecut ca şi căţelul prin apă, fiindcă a nimerit un băiat cum rar se găsesc. Dar unde se poate şti norocul Ghighiţei?

Fata se supără şi, fireşte, se jură că nu se va mărita niciodată... Atâta fu de ajuns ca să se înăsprească tonul sfatului. Doamna Herdelea sări numaidecât s-o învinovăţească vehement că şi ea umblă cu fumuri ca Laura, dând drept pildă faptul că nu ia în seamă îndeajuns pe Zăgreanu, care-i un băiat eminent şi pare a o iubi, ci se ţine de alte mofturi, parcă ea ar fi cea fată de solgăbirău. Ghighi protestă, lăcrimă, îşi astupă urechile să nu-i audă cum îi pomeneau de Laura care „vezi ce bine e aşezată dacă ne-a ascultat pe noi".

— Dar venit-a să mă ceară? strigă Ghighi în cele din urmă, desperată. Ori aţi vrea să-l peţesc eu pe dumnealui, fire-ar al dracului!

Ideea c-ar putea peţi ea pe Zăgreanu i se păru atât de caraghioasă, că-i trecu dintr-o dată supărarea şi pufni de râs, ceea ce făcu şi pe doamna Herdelea să zâmbească.

Astfel consiliul se sfârşi în veselie, deşi fără a fi luat vreo hotărâre. Deocamdată rămase ca învăţătorul să se ducă singur în Pripas, ca şi Zăgreanu. Pe urmă va vorbi cu Grofşoru şi pe urmă se va vedea ce-i de făcut.

Singură Ghighi se culcă mai tulburată. Ea încă nu se gândise serios la Zăgreanu. Îi era simpatic, adevărat, dar să se mărite cu el? Adormi zicându-şi: „Ciudaţi mai sunt şi bătrânii! Ei numaidecât la măritiş se gândesc..."

În noaptea aceea visă pe Zăgreanu şi râse prin somn aşa de tare că doamna Herdelea se deşteptă şi se închină.

Herdelea, pentru reluarea şcoalei în primire, se răsese şi se dichisise ca un peţitor. Porni mai de dimineaţă, agale, ducân-

du-şi în mână legăturica cu merinde pentru amiază. Însăşi vremea parcă voia să sărbătorească întoarcerea lui triumfală. O zi minunată de mai, cu soare blajin, mângâietor. Şoseaua spre Pripas era albă, lăptoasă, în umbra Pădurii Domneşti care-şi fremăta domol şi fermecător cântecu-i de dimineaţă, luându-se la întrecere cu mierlele ce zburătăceau prin holdele şi porumbiştile fragede... Cu cât se apropia de sat, cu atâta inima şi emoţia îi creşteau învăţătorului. Întâlnea ţărani care mergeau la lucru, care-i zâmbeau şi cărora le răspundea zâmbind. Sub Râpile Dracului se întâlni cu Toma Bulbuc, se opri şi-i povesti cum nu l-a lăsat Dumnezeu. Toma clătină din cap şi se bucură din ochi, zicându-i:

— Să ni te ţie Dumnezeu, domnule învăţător, căci eşti de-al nostru şi ne ştim mai bine necazurile!...

Se mai opri cu Trifon Tătaru, cu primarul Florea Tancu, cu straja Cosma Ciocănaş, povestindu-le tuturor izbânda cu aceeaşi mândrie naivă. Când intră în sat, se uită la ceas. A sosit prea devreme. „Am venit binişor de tot, se gândi dânsul cu o fericire nemărginită pe faţă. Lasă, nu face nimic! Că tot vreau să văd ce face şi căsuţa noastră, săraca... Bine că luai cheile!"

Casa cu cele două ferestre mici dinspre hotar parcă-l privea cu drag.

— Ei, sărăcuţa! Cum a stat ea pustie atâta amar de vreme! murmură Herdelea înduioşat. Ehe, mai mult de cinci luni... Nu-i glumă!

În ogradă buruienele crescuseră în voie. Grădina, neîngrijită, se sălbăticea. Sub streşini se împânzise droaie de păianjeni, iar tencuiala pe pereţi începuse să plesnească pe ici-colea. Cheia se învârti greu în broască. Dinăuntru îl izbi în faţă un aer greu, zăpuşit. Odăile goale răsunau trist de zgomotul paşilor învăţătorului care se opri în fiecare, cercetând şi suspinând. „Ar fi trebuit s-o aerisim, s-o mai îngrijim, dar când e omul necăjit, nu se mai gândeşte la nimic", îşi zise Herdelea ieşind în cerdac şi răsfăţându-şi ochii în priveliştea satului înveşmântat în floare şi verdeaţă.

Bătrânul Glanetaşu, din ograda lui, îi zise respectuos „bună dimineaţa“, ridicând tacticos pălăria, ca şi altădată. Zenobia, ieşind cu nepoţelul care urla din răsputeri, începu să blagoslovească pe domnul învăţător, că bine l-a adus Dumnezeu, că vai rău a fost fără om învăţat în sat, că popa-i tot cu biserica lui... Herdelea le povesti şi lor cum a primit porunca prin telegraf să vie îndată la şcoală fiindcă nimeni nu ştie ca dânsul să înveţe pe copii ce trebuie. Macedon Cercetaşu şi apoi alţi vecini se apropiară pe rând, ascultând glasul lui cu gura căscată de mirare şi mulţumire, căci toţi se plângeau de învăţătorul cel tânăr c-ar fi luat-o prea razna.

— Ei, dar Ion pe unde-i, Alexandre? întrebă Herdelea pe Glanetaşu.

— Apoi dumneata nu ştii? se amestecă Zenobia, dând la o parte pe bărbatul ei. Că doar dumneata i-ai făcut rugarea să-l lase să şadă în Armadia...

— O să-i ajute Dumnezeu şi lui, zise Glanetaşu, ca să nu rămână de ruşine că i-a astupat muierea gura.

— Aşa-i, Alexandre. Temniţele-s pentru oameni, răspunse învăţătorul dând din cap. Numai sănătos să fie şi ca mâine-i aici!

Acuma sosi şi Zăgreanu din Armadia, ţânţoşel, învârtind în dreapta umbrela de ploaie de care nu se despărţea niciodată, urmând astfel de aproape tradiţia dăscălească de-a nu pleca de acasă fără umbrelă cum nu pleacă soldatul fără baionetă. Tânărul salută zâmbind pe Herdelea şi vru să treacă înainte spre şcoală.

— Aşteaptă-mă, *colega*, să mergem împreună, c-avem acelaşi drum! îl opri Herdelea jovial.

— Cu plăcere, domnule *colega*! răspunse Zăgreanu politicos.

— Tot trebuie să-mi dai în primire şcoala, adăugă Herdelea coborând în uliţă, în vreme ce ţăranii ascultau tăcuţi convorbirea domnilor.

— Da? zise tânărul roşindu-se deodată până-n vârful urechilor. Nu ştiam nimic... Eu n-am fost... înştiinţat...

Bâlbâia, foarte încurcat. Şi mai ales se ruşină în faţa ţăranilor care acum zâmbeau batjocoritor.

— Ieri mi-a venit ordinul... Telegrafic... Dacă te vedeam prin Armadia, te preveneam! zise Herdelea scoţând telegrama şi arătându-i-o cu cruzimea biruitorului. Uite, *colega*! E iscălit chiar de inspectorul cel nou...

— Da... da... desigur... mergem... Predau... cum nu... murmură Zăgreanu neputându-şi veni în fire de emoţie... Mă mir însă că pe mine nu m-a înştiinţat... Ce are a face? Probabil c-o să-mi vie pe cale oficială... Nu-i nimic, mă rog...

— Negreşit, fireşte, trebuie să-ţi vie, aprobă bătrânul cu superioritate.

La şcoală, copiii avură bucurie în ochi văzând că intră Herdelea care-i şi trimise în curte să se joace până ce ia dânsul în primire averea statului. Pe urmă, după ce plecă Zăgreanu, începu lecţiile cu atâta pasiune şi emoţie, ca şi când ar fi fost pentru întâia oară în faţa unei clase. Deschise uşa, să intre aerul proaspăt, înviorător al primăverii. Şi copiii nepricepuţi ascultau şi răspundeau uşuraţi, parcă în locul tatălui vitreg s-ar fi reîntors tatăl lor cel bun şi adevărat.

În pauza de la amiază Herdelea, vrând să-l vadă întreg satul, porni pe Uliţa din dos, schimbând câte-o vorbă la fiecare ogradă, şi ieşi în capătul dinspre Sărăcuţa. Belciug era în cerdacul casei sale, cu hainele pătate de var şi de tencuială, căci adineaori venise şi el de la biserica nouă unde zidarii lucrau de zor.

— Noroc, Ioane! Voinic, sănătos? îi strigă Herdelea cu glas cald, prietenesc.

— Mulţumesc lui Dumnezeu, Zaharie! Mă mai târăsc şi eu cum pot, răspunse preotul zâmbind şi apropiindu-se de portiţă.

— Ştii că mi-am luat iar şcoala în seamă, zise învăţătorul cu o mândrie pe care nici nu încerca s-o ascundă.

— Bine că te-ai întors, Zaharie, slavă Domnului! Că Zăgreanu era o primejdie pentru toţi! murmură Belciug serios şi sincer.

Îşi strânseră mâna, dar nu-şi mai ziseră nimic. Herdelea îşi urmă calea spre casă, unde voia să-şi mănânce merindea, iar Belciug se uită după el o clipă, gânditor.

5

Când îi dădură drumul din închisoare, Ion parc-ar fi scăpat din puşcă. Îi bătea inima, strânsă-n cleşte de presimţirile rele. „Barem de n-ar fi copilul", se gândea mereu, alergând pe şoseaua dintre Jidoviţa şi Pripas.

Intrând pe poartă însă auzi limpede plânsul răguşit şi slăbit al copilului. „Uite... uite... Aşa mă bate Dumnezeu din senin!"

Petrişor, culcat pe spate, de-a curmezişul patului, gemea cu ochii închişi lăcrimaţi. În răstimpuri ridica mânuşiţele, le apropia şi le tremura parcă s-ar fi căznit să-şi smulgă o durere mare... Zenobia, la vatră, alegea cărbuni aprinşi, tocmai vrând să-i descânte de deochi; Glanetaşu însă, mai întristat, şedea pe marginea patului, şoşăind:

— Taci cu moşul, taci, taci, taci!

Ion îşi aruncă tot calabalâcul pe laviţă şi păşi lângă pat.

— S-a dus, degeaba, s-a isprăvit! zise dânsul uitându-se o clipă în faţa suptă şi bolnavă a copilului.

— Amu lasă că n-a mai fi nimic... Pesemne l-a deocheat cineva, că oameni răi sunt destui! răspunse Zenobia, de la vatră, suflând în jăratic.

Glasul ei liniştit schimbă deodată groaza lui Ion într-o furie năprasnică. I se păru că maică-sa înadins vrea să-i ucidă copilul. Se întoarse la ea ca un nebun, îi puse mâna în păr şi începu să-i care la pumni cu sete, răcnind:

— Îmi omori copilul, ai?... Într-adins... mi l-ai... omorât!...

De spaimă, dintru-ntâi Zenobia nici nu se gândi să se vaite, ci se făcu ghem, hâcâind sub lovituri. Trebui să sară Glanetaşu, s-o scape din mâinile feciorului, luând astfel şi dânsul câteva ghionturi în învălmăşeală.

— Tulai, că m-a omorât tâlharul! zbieră acuma Zenobia zbughind-o afară în ogradă, cu părul vâlvoi. Tulai, oameni!... Tulai!...

Îşi potrivi năframa pe cap şi apoi se întoarse iar în casă, blestemând vajnic pe Ion care, răcorit, se aşezase la masă, cu ochii la copil, fără să audă altceva, afară de plânsul neputincios ce-l sfâşia ca nişte împunsături de pumnal.

Zenobia, căutând totuşi să-l îmbuneze, urmă pregătirile de descântec în care de altfel era mare meşteră. Aduse de la fântână o cofiţă de apă, luă o ulcică plină şi o aşeză pe vatră. Apoi cu cleştele în mâna stângă apucă un cărbune şi-l slobozi în apa neîncepută, făcând îndată, cu un cuţit ce-l avea în dreapta, semnul crucii în ulcică, murmurând „nouă". Puse alt cărbune, făcu altă cruce şi numără „opt" şi aşa mereu până ajunse cu numărătoarea la unu. Jarul sfârâia ascuţit şi bătrâna şopti trăgând cu ochiul spre Ion:

— Avai de mine că rău l-a mai deocheat cineva, plesni-i-ar ochii să-i plesnească!

În picioare şi bătând mereu cruci în apă cu cuţitul, rosti pe urmă, domol, tărăgănat, abia înţeles:

— Preasfântă Maică Precistă, de-i deocheat Petrişor cu unu, dedeochi cu doi; de-i deocheat cu doi, dedeochi cu trei; de-i deocheat cu trei, dedeochi cu patru; de-i deocheat cu patru, dedeochi cu cinci; de-i deocheat cu cinci, dedeochi cu şase; de-i deocheat cu şase, dedeochi cu şapte; de-i deocheat cu şapte, dedeochi cu opt; de-i deocheat cu opt, dedeochi cu nouă, cu mâinile mele cu-amândouă! Petrişor să saie, să răsaie, ca aurul strecurat, ca argintul luminat!... Şi de-i deocheat de ochi căprii, şi de-i deocheat de ochi negrii, şi de-i deochiat de ochi mierii — descântecul din gura mea, leacul de la Dumnezeu!...

Picură cu vârful cuţitului câţiva stropi de apă descântată în gura deschisă a copilului, apoi îşi muie degetele în ulcică şi-i făcu trei cruci pe frunte, trei pe bărbie, trei pe piept şi câte trei în fiecare talpă... Şi îndată Petrişor încetă de-a mai plânge. Gemu însă greu, cu ochii mari, speriaţi parcă de o vedenie urâtă.

— Toţi cărbunii au picat la fund, mormăi Zenobia vărsând dintr-o dată apa din ulcică pe ţâţâna uşii. A fost deocheat băieţaşul dare-ar Dumnezeu să fie sub pământ de trei stânjeni ochii care nu lasă-n pace suflete nevinovate!

Ion rămase nemişcat pe laviţă cu cotul pe masă şi nici nu se atinse de mâncarea ce i-o puse dinainte mamă-sa. Capul îi

fierbea de gânduri negre... Într-un târziu, aruncându-şi ochii pe fereastră, văzu trecând pe Herdelea. Sări în picioare, parcă l-ar fi opărit.

„Dumnezeu mi l-a trimis!“ îşi zise dânsul repezindu-se în ogradă, cu capul gol, ca un zănatic.

Herdelea îl zări şi se opri bucuros, întrebând:

— Când ai scăpat, Ioane?... Bine că ţi-a ajutat Dumnezeu... Iaca, şi eu mă întorsei la slujbă... Tocmai de la şcoală viu, c-am dat drumul copiilor de prânz...

— Îmi moare băieţelul, domnule învăţător, gemu Ion în loc de orice răspuns. Mi se prăpădeşte, naşule... Şi dacă moare, ce s-alege de mine? Ce să mă fac?

— Ce să moară?... Aşa se îmbolnăvesc copiii...

— Moare, moare, naşule, simt că moare, stărui ţăranul cu atâta convingere că Herdelea îşi pierdu zâmbetul de pe buze.

— Atunci cheamă doctorul, finule!

— Degeaba-i, naşule... Ce să facă doctorul dacă-i mâna lui Dumnezeu la mijloc? oftă Ion uitându-se drept în ochii învăţătorului cu o privire stinsă de spaimă. Asta-i pedeapsa mea, naşule... Asta-i... Nu ţi-am spus eu deunăzi?

— Rău, făcu Herdelea gânditor. Dacă-i aşa, e rău...

— Ş-amu eu rămân iar pe drumuri, naşule, aşa-i?... Toate pământurile se întorc înapoi de unde au venit, aşa-i? întrebă ţăranul atârnându-şi ochii pe buzele învăţătorului în aşteptarea unei dezminţiri mântuitoare.

— De... Bine nu-i, nici vorbă, zise Herdelea încet, şovăind. Dar nici tocmai aşa de rău nu-i, cum te temi tu... Că doar eşti tatăl copilului şi în caz de moarte, Doamne fereşte, tu eşti, tata e moştenitorul... Cel puţin aşa cred eu...

— Dar socrul? Vasile Baciu? se holbă Ion necrezător.

— Apoi de... şi el ar putea zice multe... Că ce a dat, pentru fata lui a dat... Dac-a murit fata şi ar muri şi copilul, te pomeneşti c-o să ceară să-i înapoiezi averea... De, ştiu eu?... Dar mai bine să căutaţi să vă înţelegeţi, că vezi bine cum umblă judecăţile, numai cu ponoase.

Ion rămase totuşi mulţumit. Dacă-i vorba de învoială, apoi înseamnă că nu-i poate lua nimeni nimic fără luptă.

În casă Petrişor plângea iar, mai dureros. Dar lui Ion nu i se părea aşa de sfâşietor plânsul ca adineaori.

A doua zi veni Vasile Baciu, care auzise că copilul trage să moară. Ion îi pândi toate mişcările. Vasile Baciu era liniştit; îl mângâie puţin şi sfătui pe Zenobia să pună pe pântecele umflat al bolnavului tărâţe căldicele muiate în lapte dulce de la o vacă cu întâiul viţel. Numai la plecare spuse lui Ion:

— Nu trebuia să-l înţărcaţi aşa de micuţ... Amu dacă moare, ce te faci?

Avea în privire ceva iscoditor. Ion însă răspunse nepăsător:

— Ce să fac, socrule? O să-l îngropăm... Dacă nu i-a dat Dumnezeu zile, putem noi să-i dăm?

Vasile Baciu tuşi puţin, parc-ar fi vrut să zică ceva şi s-ar fi răzgândit.

— Apoi pace bună! murmură dânsul scurt, ieşind.

Ion începu de-acum să se gândească la înmormântare, socotind cât va trebui să cheltuiască şi hotărând să-l aşeze lângă Ana, că-i loc mai frumos şi mai larg.

Apoi Petrişor se topi ceas cu ceas. A patra zi nu mai avu plâns, ci doar un horcăit aspru, ca şi când tragi cu ferăstrăul într-un lemn prea tare... Atunci Ion aduse din Armadia pe doctorul Filipoiu. Când sosi însă cu doctorul, găsi copilul rece. Văzându-i burta umflată şi vânătă ca o tobă, Filipoiu strânse din umeri:

— L-aţi otrăvit cu cine ştie ce bazaconii de mâncări... Dacă m-aţi fi chemat până a nu se umfla, poate că-l scăpam...

După înmormântare Vasile Baciu, întunecat şi posomorât, veni îndată la Ion care îl aştepta:

— Amu, ginere, să ne înţelegem omeneşte, zise dânsul fără mult înconjur. Ana a murit, copilul a murit... Dumnezeu să-i ierte, că-n mâna lui ni-i soarta şi viaţa... Zestre ţi-am dat destulă, Ioane. Şi câtă nu ţi-am dat, mi-ai luat-o tu cu puterea, c-aşa ai vrut. Ai văzut că n-am zis nimic şi ţi-am dat tot. Că doar copilului meu îi dădeam... Nu grăiesc bine, Ioane?

Ion tăcu, cu ochii în altă parte. Vasile Baciu urmă, tot liniştit:

— Bine... Dar acuma, dacă a murit şi Ana şi copilul, cuvine-se ca ce-a fost al lor să se întoarcă înapoi la mine. Aşa-i legea şi omenia... De aceea am venit, să n-avem pe urmă sfadă şi ocară...

— Da de ce să se întoarcă la dumneata ce-i al meu, socrule? zise Ion rece. Ce-i al meu, de ce să nu rămână tot al meu?

— Ce-i al tău, al tău să rămâie. Mie să-mi întorci numai ce-i al meu... Să-mi întorci pământul...

— Nu-ţi mai strica gura degeaba, socrule, zău aşa, ca doar eşti om bătrân! râse deodată Ion, întrerupându-l.

Pe Vasile Baciu râsul îl înfurie. Se stăpâni însă şi răspunse cu glasul mereu potolit, dar puţin mai gros:

— Eu am vrut să mă învoiesc cu tine, ca cu un om de omenie. Dar nu... Văd că eşti tot cum te-am ştiut. Hoţ ai fost, hoţ ai rămas. Nu degeaba nu-i nici o săptămână de când ai scăpat din temniţă...

— Aşa-i, socrule, aşa-i iar cum zici dumneata, râse Ion răutăcios. Mai bine să-mi zici dumneata mie că-s hoţ, decât să-ţi zic eu dumitale. Mai bine!

— Nu-i nimic, se sculă Vasile. Dacă tu nu vrei să înţelegi de vorbă bună, ai să înţelegi de rău... N-am umblat cu judecăţi de când sunt, dar amu nu te mai iert de-aş şti de bine că-mi vând şi cămaşa de pe mine!

Ion râse mereu, însoţindu-l până-n ogradă. Dar când rămase singur, simţi că îndârjirea stăpânită a bătrânului i-a cam clătinat încrederea...

6

Herdelea raportă din vreme inspectorului, după cum se cerea, că examenul de sfârşitul anului se va ţine în Pripas în a doua duminică din iunie... Deşi felicitase într-o scrisoare respectuoasă pe Horvat cu prilejul înaintării lui ca inspector, Herdelea avea totuşi o frică de examenul de-acuma, cum n-a avut niciodată. Prinsese de veste că noul inspector se duce să

supravegheze examenele la şcolile unde i se părea că nu s-au făcut destule progrese în limba statului, şi astfel era sigur că are să vie şi la Pripas. Îşi aducea aminte de inspecţia de-acum un an, de avertismentul de-atunci, şi-şi zicea îngrijorat:

— Scurtă-i fericirea în viaţa omului...

Cât fusese suspendat dânsul, Zăgreanu, având altă metodă, mai mult încurcase copiii. În mai puţin de două luni, deci, ar fi trebuit să macine materia pentru un an. Îşi pusese el tot sufletul să vâre în minţile tinere cât mai multe cuvinte ungureşti. Venea la şcoală de când se făcea ziuă şi stătea până însera, numai să iasă bine, să poată mulţumi pe domnul inspector... Ba mai tremura şi pentru Belciug care, învârtindu-se toată vremea cu biserica cea nouă, nu dădea deloc pe la lecţiile de religie.

— Ia seama, frate Ioane, că vine inspectorul la examen şi o să păţim urât! îi spunea Herdelea glumeţ, dar muncit în suflet de griji.

— Parcă nu mai pot eu de inspectorul vostru... Dac-ai vedea tu ce trag cu zidarii de la biserică, nici nu mi-ai mai pomeni de inspector, zău, Zaharie!

Nu se iubeau, dar nici nu se mai duşmăneau. Nu se căutau, dar nici nu se mai ocoleau şi, când se întâlneau, schimbau câte-o vorbă, două despre treburile oficiale, ferindu-se totuşi de-a lungi conversaţia şi mai ales de-a aduce pe tapet ceva din daraverele lor trecute.

Sâmbătă, în ajunul examenului, Herdelea ieşi cu toţi copiii la pădure, aduse verdeaţă şi flori, şi împodobi şcoala cu ghirlande. Sosi acasă în Armadia târziu după amiază, frânt de oboseală, de-abia târându-şi picioarele. Tocmai se plângea dăscăliţei cât a muncit, când în faţa casei se opri o trăsură şi Ghighi năvăli în odaie, speriată:

— Tată, tată!... Inspectorul!

Herdelea îşi uită deodată orice oboseală şi se repezi afară.

— O, bată-l Dumnezeu, că nu te mai lasă nici să răsufli! mormăi doamna Herdelea.

Peste două-trei minute însă învăţătorul intra în casă cu inspectorul.

— Te-am căutat în Pripas... Nu ştiam că nu stai acolo... Eu, spun drept, nu-mi pot închipui o şcoală bună condusă de un învăţător din altă comună... Dar, în sfârşit, o să vedem mâine...

Herdelea mormăi ceva neînţeles. Când era mişcat şi încurcat, vorbea foarte prost ungureşte. Trase un scaun inspectorului, ştergându-l cu batista ca să nu fie cumva murdar.

— Mulţumesc, zise Horvat acrit de schimonoselile limbii oficiale în gura unui învăţător al statului. Mulţumesc!... Voiam numai să te anunţ că am venit înadins pentru examenul dumitale... Ştiu de rândul trecut că n-ai prea strălucit şi vreau să văd cât progres ai făcut... Acuma însă aş vrea să găsesc pe aici un hotel sau aşa ceva pentru noaptea asta...

— Avem două, domnule inspector, dar mai bine e la berăria Rahova... Curat şi ieftin! se grăbi Herdelea să-l lămurească în nădejdea să scape mai curând de dânsul.

Dăscăliţa rămase netulburată pe canapea, lângă fereastră, cârpind nişte pantaloni de-ai bărbatului, ca să nu-şi mai strice hainele cele bune la cancelaria lui Grofşoru, unde avea de gând să-şi reia serviciul mai temeinic îndată după examen. Ghighi, nedezbărată de spaimă, stătea cu buzele uitate într-un zâmbet timid şi nu-şi putea lua ochii de la inspectorul care, în orice casă de învăţător, e privit ca un idol înfricoşător.

— Familia dumitale? întrebă Horvat.

— Da, da, zise Herdelea frecându-şi mâinile cu respect. Mai aveam o fată, care e însă măritată, cu ajutorul lui Dumnezeu... Şi un fecior... de asemenea nu-i acasă...

— Cu gospodăria, doamnă, nu-i aşa? se adresă inspectorul dăscăliţei cu o galanterie impunătoare. Foarte frumos! Gospodăria e cea mai frumoasă podoabă a femeii!

— Eu nu vorbesc ungureşte, zise doamna Herdelea, fără măcar să ridice nasul din lucru, cu o linişte care pe bărbatul ei îl îngrozi.

— Cum?... Nu-nţeleg! se miră inspectorul.

— Pricep eu ce ziceţi, dar nu vreau să vorbesc ungureşte! Nu-mi place mie să mă strâmb trăncănind într-o limbă străină,

când nici n-am nevoie! sfârâi dăscăliţa cu o superioritate zdrobitoare şi strângând din buze, parcă numai gândul c-ar putea vorbi ungureşte îi strepezeşte dinţii.

Inspectorul Horvat nu înţelesese tot ce cuvântase doamna Herdelea. Vedea însă că femeia aceasta, soţia unui învăţător al statului, nu ştie ungureşte. Şi era adânc indignat. Se mai întoarse spre Ghighi cu un zâmbet desperat:

— Poate că nici domnişoara nu vorbeşte?

— Niciodată... nu... n-am vorbit! răspunse Ghighi speriată c-o ia şi pe ea la zor şi schimonosind cuvintele ungureşti atât de îngrozitor, că inspectorul se cutremură de durere.

— A... da, da... Dumneavoastră desigur nu vorbiţi ungureşte în familie? întrebă Horvat pe Herdelea.

— Nu... adică... ar fi greu... Femeile n-au de unde să... Mă rog... Băiatul însă vorbeşte mai abitir ca un ungur... Da... A uimit toată Armadia cum ştie de bine, murmură învăţătorul sfârşind cu un suspin.

Inspectorul plecă stăvilindu-şi în gât revolta. După ce se sui în trăsură însă, spuse foarte grav lui Herdelea:

— Asta-i nemaiauzit, domnule! Dacă nu poţi fi înţeles cu limba noastră nici în casa unui învăţător, care trebuie să fie un propovăduitor sincer, atunci cum să progreseze învăţământul ungar? Cum, domnule?... Ce-am văzut la dumneata m-a uimit şi m-a întristat... În orice caz m-ai făcut să fiu foarte curios de examenul de mâine...

Doamna Herdelea şi Ghighi avură ce ocărî toată seara pe socoteala inspectorului; învăţătorul însă tăcu, nu-şi prea găsi culcuş în pat, iar a doua zi, mergând în Pripas, se închină şi bolborosi toate rugăciunile câte şi le aduse aminte.

Când bătu ora opt, inspectorul intră în clasă, înaintea lui Belciug, care veni de-abia pe la nouă, cu urmele de zid pe haine. Examenul fu o tortură pentru învăţător şi elevi. Horvat se amesteca întruna, încurca întrebările şi, de îndată ce un copil greşea, încrunta din sprâncene şi se uita triumfător la Herdelea. Ba de câteva ori zise tare:

— Cum să ştie, dacă nu cunosc limba!... Nici unul nu vorbeşte cumsecade ungureşte! Toţi se bâlbâie, se strâmbă... Scandal!...

Herdelea începu să se scuze că copiii nu pot şti perfect limba, de vreme ce n-o vorbesc acasă şi că, de altfel, rezultatele nu sunt cum ar putea fi din pricină că el a fost înlocuit luni de zile cu un tânăr care venise cu obiceiuri noi. Dar, fiindcă inspectorul nici nu voia să-l asculte, se resemnă mai în urmă, îşi recăpătă sângele rece şi nu se mai sinchisi de dânsul, examinând parc-ar fi singur cu şcolarii, gândindu-se doar mereu:

— Acu fie ce-o vrea Dumnezeu din cer! Acolo-i toată nădejdea!

La sfârşit veni rândul preotului, cu religia. Copiii, înviorați, răspundeau limpede şi cu glas tare, ca şi când de-abia şi-ar fi stăpânit bucuria că li-e îngăduit să rostească vorba pe care o pricep.

— Aş dori să-mi spună un elev pe ungureşte *Tatăl nostru*! zise Horvat, la sfârşit, nemulţumit că nu mai auzea limba statului.

Belciug, parcă n-ar fi înţeles bine, întrebă mirat:

— Poftim?

— Zic c-aş dori s-aud *Tatăl nostru* în ungureşte conform planului de învăţământ! repetă inspectorul deodată mai sever.

— Asta nu se poate! răspunse preotul, hotărât şi scurt, îmbujorându-se de mândrie.

— Cum nu se poate? zise inspectorul jignit de tonul răspunsului.

— Nu se poate, vorbi Belciug cu o francheţe care-l înălţa, pentru că elevii nu ştiu rugăciunile pe ungureşte pentru că eu i-am învăţat în limba lor maternă, pentru că nici eu nu le ştiu pe ungureşte, căci nici pe mine nu m-a învăţat nimeni să le zic pe ungureşte, cum n-am învăţat nici eu pe nimeni!

— Mă surprinde şi culoarea, şi înţelesul cuvintelor dumitale, părinte! zise inspectorul Horvat grav. Legea prevede că în şcolile statului religia să se predea paralel în limba maternă a elevilor şi în limba oficială ungară. Vasăzică cer minimul posibil când mă mulţumesc cu *Tatăl nostru*. Mă rog, te-am convins?

— Domnule inspector, eu unul prefer să nu mai predau religia în şcoala aceasta decât să-mi pângăresc conştiinta şi să zăpăcesc sentimentele credincioşilor mei! Orice să-mi cereţi, domnule, dar asta nu! Măcar credinţa să ne rămână neatinsă! Măcar atâta drept s-avem şi noi în ţara asta, în care ne-am născut şi s-au născut părinţii noştri şi părinţii părinţilor noştri!

— Observ însă că limbajul dumitale nu se prea deosebeşte de cel al agitatorilor care stârnesc zâzanie între naţiunea ungară unitară şi ungurii de buze române? rosti inspectorul aspru, încheindu-şi haina ca să-şi sporească autoritatea. Ţin să te previn, părinte, că statul nu dă ajutoare celor ce lucrează împotriva intereselor patriotice!

— Dacă respectul credinţei mele strămoşeşti şi împlinirea cinstită a datoriei mele de preot înseamnă agitaţie, domnule inspector, primesc bucuros orice urmări! Dar de la ceea ce cred că este datoria mea, nu mă voi abate, în nici un caz! declară Belciug atât de energic că Herdelea se făcu mititel de admiraţie şi de frică.

— Bine... Foarte bine... Iau notă... Probabil că din pricina aceasta nu progresează şcoala de-aici deloc... Foarte probabil!... Prea bine!... Voi lua măsurile de cuviinţă, negreşit, murmură inspectorul înghiţindu-şi mânia ca să nu dea spectacol în faţa şcolarilor; apoi, întorcându-se brusc la Herdelea, urmă: Dumneata trebuie să fii cam obosit, nu? Se vede că eşti obosit!... Câţi ani de serviciu ai?

— Treizeci şi doi, bâlbâi învăţătorul spăimântat.

— Da? Treizeci şi... A, e destul! Te sfătuiesc să ceri îndată să te scoatem la pensie!... Te sfătuiesc mult!... Vei avea o pensie frumoasă şi te vei putea odihni, căci ai mare nevoie de odihnă... Vasăzică să-mi trimiţi petiţia! Din partea mea vei avea tot concursul să fie rezolvată cât mai grabnic!

Belciug rămase cu Herdelea în curtea şcoalei după plecarea inspectorului, amândoi descoperiţi, în soarele vesel şi fierbinte. Din clasă glasurile copiilor, dezgheţate de frica prin care au trecut, veneau molcom şi topite într-un zumzet de albine harnice. Stăteau tăcuţi, gânditori şi tulburaţi. Apoi deo-

dată privirile lor se întâlniră şi fiecare citi în faţa celuilalt aceeaşi zbuciumare.

— E greu de tot, Ioane! S-au pus pe capul nostru să ne doboare! zise Herdelea trist şi nehotărât.

— Nici pe Dumnezeu nu ni-l cruţă, păgânii!... Vor să ne ucidă sufletul, nu le ajunge că ne-au încătuşat limba! murmură Belciug cu o îndârjire adâncă şi stăpânită.

Tăcură iar. Primejdia parcă-i împrejmuia tot mai strâns, acoperindu-i şi înduioşându-i. Ochii lor se îndulciră privindu-se. Şi în acelaşi timp inimile lor se umpleau de iubirea care înfrăţeşte pe ostaşi în faţa duşmanului.

— Şi noi suntem vinovaţi, Zaharie! zise preotul cu glas care iartă şi cere iertare.

— Greşeala iertare aşteaptă, adăugă învăţătorul.

Îşi strânseră mâinile ca şi când ar fi făcut un legământ.

7

Peste vreo două săptămâni, după examen, Ghighi stând în grădiniţa din faţa casei, văzu o trăsură prăfoasă apropiindu-se, care i se păru cunoscută. Dar numai când se opri, începu să ţipe de bucurie copilărească:

— Laura!... Pintea!... Mamă, a venit Laura!...

Alergă la trăsură, se sărută de nenumărate ori cu Laura, râzând, plângând şi ciripind neîncetat:

— Nici nu ne-aţi telegrafiat că sosiţi...

— Am vrut să vă facem surpriză...

— Te-ai mai îngrăşat, Laura scumpă... şi ce bine-ţi şade aşa!

— Tu te-ai făcut iar mai frumoasă...

— Ei, destul, destul! strigă Pintea glumeţ. Mai treci de mă sărută şi pe mine!

Herdelea ieşi fără haină, cum era, şi îmbrăţişă întâi pe George, în vreme ce, în urma lui, dăscăliţa cu lacrimi în ochi şi cu râsul pe buze murmură zăpăcită de emoţie:

— O, dragii de ei... Le-o fi foame şi noi n-avem nimic gata... Dacă ştiam, tăiam vreo doi pui... Dragii mamii, dragi!...

O servítoare dolofană coborî tactícos dín trăsură cu fetíţa Laureí în braţe. Speríată de gălăgíe, copíla începu să plângă. Mamă-sa se repezí:

— Dă-o-ncoace, Ilona!

Vru să o ía, dar Ghíghí sărí să í-o dea eí. În braţele eí însă fetíţa plânse maí tare.

— Nu te cunoaşte, Ghíghíţo, de-aceea plânge, zíse Laura, mândră. Să vezí însă pe noí cum ne cunoaşte şí cum râde! Ţí-e maí mare dragul...

— Dă-mí-o míe, că eu sunt obíşnuítă cu copíí! făcu doamna Herdelea, luând pe mícuţa María de la Ghíghí şí ogoínd-o: Tací cu mama tână, tací, draga mămíţíí scumpă şí dulce...

Fetíta se líníştí într-adevăr, spre admíraţía tuturor. Herdelea profítă de ocazíe şí-í poftí în casă, comandând mílítăreşte:

— Înaínte... marş! În casă!... Aţí trăncănít destul în ulíţă!

În casă urmară noí lacrímí şí maí ales se încínse o vorbăraíe care nu se sfârşí până la míezul nopţí. Laura povestea mínunăţíí despre Píntea, Píntea despre Laura şí amândoí despre odorul lor; Herdelea zugrăví pe ínspectorul care a fost tícălos la examen, dar fără a spune că í-a cerut să íasă la pensíe; dăscălíţa şí Ghíghí întreţínură pe Laura cu noutăţíle dín Armadía, între care cea maí de seamă era logodna Lucreţíeí Dragu cu profesorul Oprea... Între tímp însă doamna Herdelea găsí destulă vreme să doboare treí puí marí în onoarea dragílor musafírí şí să le servească la amíază un paprícaş cum n-au pomenít eí nící la Bístríţa.

După masă însă George stârní o furtună când spuse că chíar mâíne vor să plece cu toţíí maí departe, la Sângeorz.

— Nu se poate! Trebuíe să staţí şí la noí barem o săptămână! protestă Herdelea adăugând apoí cald: Că doar şí noí vrem să ne fălím puţín cu voí la armadíeníí ăştía, ce Dumnezeu!

— La întoarcere, la întoarcere! zíse Píntea neînduplecat. Acum nu-í vreme! Ceílalţí ne aşteaptă în Sângeorz de o săptămână!

— Care ceílalţí?

Laura lămuri că „ceilalţi“ sunt Alexandru, fratele lui George, profesor în România, la Giurgiu, care a venit împreună cu Gogu Ionescu, soţul Eugeniei...

— Şi Ionel, alt frate, contabil din Cernăuţi, o completă Pintea. Suntem atâţia fraţi şi surori că numai tata ştie pe dinafară întreg pomelnicul!... De altfel, aduceţi-vă aminte, vi l-a înşirat odinioară pe îndelete...

— Au luat vila Mara şi o să petrecem plăcut toţi împreună, mai zise Laura. Numai să nu uităm să telegrafiem lui Titu să vie şi el neapărat, deşi eu i-am scris... dar ca să ştie c-am sosit...

În sfârşit se învoiră şi spre seară Herdelea cu George tocmiră două trăsuri pentru a doua zi, până la Sângeorz.

Călătoria fu veselă, cu opriri scurte prin toate satele, pe la cunoscuţi şi prieteni. Valea Someşului se strâmta mereu, şoseaua se pitula pe sub stânci şi râpi tot mai piezişe, iar râul însuşi gâlgâia din ce în ce mai mânios... Uliţa Băilor coteşte din şoseaua cea mare în mijlocul Sângeorzului, comună bogată şi nesfârşit de lungă. Un pârâu gureş roade necurmat drumul ce urcă uşor printre case ţărăneşti până ajunge la băile aşezate într-un cazan împresurat de dealuri împădurite. Vile cochete sunt risipite şi ascunse printre brazi bătrâni, în jurul unui dâmb ca o tidvă uriaşă în vârful căruia chioşcul alb pare o tichiuţă de clovn. La picioarele dâmbului, văzându-se de departe, dintr-un perete tăiat în piatră, izvorul Tamăduirii bolboceşte prin guri numeroase, adunându-şi borvizul într-un canal arămiu care-l duce în clădirea scaldelor. În faţa izvorului e o terasă prundită, de unde pornesc zeci de cărări, păzite de brazi, spre vilele şi căsuţele dimprejur. La o margine a terasei însă un hotel-restaurant nou, parcă stăpâneşte şi ispiteşte toată lumea.

Sosiră pe la asfinţitul soarelui în faţa vilei Mara care albea cu ferestrele deschise. George strigă din uliţă:

— Oaspeţi primiţi, oameni buni?

Un căpşor frumos de femeie se ivi într-o fereastră, dar dispăru îndată cu un ţipăt înăbuşit:

— George... A venit George!

Într-un antreu larg, puţin întunecos, se întâlniră toate rudele şi se cunoscură. Voiau să pară veseli, şi totuşi toţi erau stânjeniţi. Însuşi George nu se simţea prea la largul lui cu neamurile din România; fusese aproape copil când văzuse ultima oară pe Alexandru, şi chiar Eugenia se schimbase mult în trei ani. Ca să scape mai uşor, George căută să glumească şi să adauge la numele fiecăruia câte-o codiţă hazlie; ba la sfârşit se învârti şi într-un picior, strigând:

— Ei, mai sunt rude de recomandat? Ca mi s-a urât de când nu mai isprăvesc!

Vorbele acestea li se părură atât de şugubeţe că toţi izbucniră în râsete care mai sparseră gheaţa puţin. Atunci interveni Atena, soţia lui Alexandru, o femeie naltă, uscăţivă, cu trăsături fine şi cam reci, dar cu voce foarte caldă şi simpatică:

— Bine, Georgel, se poate să uiţi tocmai pe nepoţii tăi?... Veniţi aci, copii!... Poftiţi, moştenitorii noştri dragi!... Alecu, Ionică, Zoe!...

Toţi Herdelenii se aruncară asupra copiilor, înăbuşindu-i în sărutări. Mai ales dăscăliţa, care se simţea opărită în faţa atâtor necunoscuţi, găsi o adevărată salvare în copii şi se retrase cu ei într-un colţ ca să-i mângâie.

Încetul cu încetul însă răceala se topi. Alexandru era un bărbat blând, cu ochii dulci şi barbişon negru, şi se împrieteni curând cu Herdelea, vorbind de şcoală şi de unguri. Gogu Ionescu era mai bătrân, aproape de vârsta lui Herdelea, dar fiindcă nevastă-sa era prea tânără, umbla spilcuit, îmbrăcat după ultima modă, se rădea în fiecare zi, şi nu purta mustăţi; vorbea în fraze alese, parcă fiece cuvânt ar fi fost pentru Monitorul Oficial, deşi la Cameră nu deschisese gura niciodată, fiind mameluc guvernamental. Laura şi Ghighi nu mai conteneau cu frumuseţea Eugeniei care, într-adevăr, avea ochi mari foarte albaştri şi mângâietori, cu gene lungi şi dese care, când clipeau, parcă oftau, cu o gură cât o cireaşă coaptă, veşnic surâzătoare, cu obrajii catifelaţi care n-au nevoie de dresuri, cu talia mlădioasă, trasă prin inel, cu o rochie simplă şi totuşi de o ele-

ganţă ademenitoare... Fireşte că şi Eugenia descoperea mereu noi calităţi Laurei şi Ghighiţei, cerând din când în când şi părerea soţului ei:

— *Elle est ravissante*, Gogule, *n'est-ce pas*?[1]

Gogu aproba foarte politicos, deşi el era atât de încântat de nevastă-sa, pe care o luase fără zestre şi numai pentru frumuseţea ei, încât toate femeile din lume i se păreau mai mult sau mai puţin slute.

George umbla de la un grup la altul, strălucitor de mulţumire, azvârlind câte-o vorbă şi în sfârşit statorindu-se lângă doamna Herdelea care se mai încălzise puţin discutând de greutăţile casnice cu Atena, ea însăşi mare gospodină şi mamă iubitoare.

În vălmăşagul prezentărilor uitaseră pe fetiţa Laurei. Cu atât mai mult fu purtată din mână în mână, rasfăţată şi sărutată, până ce micuţa găsi de cuviinţă să-şi ude scutecele tocmai în braţele Eugeniei, spre marea veselie a tuturor.

— Bine că nu ţi-a pătat rochia! strigă Ghighi.

— E semn bun pentru o nevastă tânără! glumi Herdelea.

— A, ştii că a sosit şi Ionel, zise Alexandru către George, când se mai potoli zgomotul. Noi l-am găsit aici. Zice c-a venit de vreo zece zile. Dar crezi că poţi face ceva cu ursul cela? Nici măcar nu vrea să stea cu noi. Are odaie la hotel şi toată ziua bate dealurile şi pădurile...

În sfârşit Atena, ca gazdă, puse capăt taifasurilor:

— Acuma haideţi toţi în camerele voastre!... Şi într-o jumătate de oră să fiţi gata, că mergem să ne plimbăm niţel cu muzică, iar pe urmă vom lua masa la restaurant!... Ei, la revedere! În curând!

Peste câteva minute toţi se găteau şi în toate odăile se schimbau păreri despre noile cunoştinţe. Toţi erau încântaţi, afară de Gogu, care nu putea uita rochia doamnei Herdelea, croită după moda de-acum douăzeci de ani, şi care se simţea jignit, deşi nu voia să se arate, că străinii aceştia nu-l respectă îndeajuns.

În amurgul înăsprit de mirosuri de brad şi de răşină, muzica lăutarilor răsuna alinătoare. Pe terasă şi pe cărările dimpre-

jur furnica o lume voioasă pe care valsurile şi romanţele o fermecau. La izvorul Tămăduirii era îmbulzeală de pahare, iar prin înserarea brazilor şoaptele de dragoste se întreceau şi se stingeau în aerul ce înviora inimile... Într-o poieniţă ascunsă grupul de neamuri dădu întâmplător peste Ionel, şezând pe o bancă, cu ţigara în colţul gurii, nepăsător şi liniştit. Muzica şi zgomotul lumii de-abia ajungeau aici ca o adiere blândă. Îl siliră să meargă să mănânce împreună.

— De ce nu mă lăsaţi pe mine în pace? zise Ionel, urnindu-se anevoie. Mie nu-mi place gălăgia şi lumea...

În întunericul înstelat restaurantul strălucea de lumină. Terasa mai toată era acuma acoperită de mese, iar în parfumul brazilor se amestecau mirosuri de mâncări şi băuturi.

— Uite Ungureanu! strigă George tocmai când erau aproape de masa ce li se rezervase, oprindu-se. Ce faci pe-aici, prietene?

Aurel văzu pe Laura în mijlocul celorlalţi, îşi scoase pălăria şi zise încurcat:

— Bună seara, stimată doamnă!

Laura răspunse dând din cap serios, urmându-şi calea fără nici o tresărire. Doar când se aşeză la masă se gândi zâmbind că odinioară a putut simpatiza pe băieţoiul ăsta...

Erau pe la mijlocul cinei când deodată apăru Titu pe terasă. Se uită împrejur puţin jenat, apoi, văzând masa cea mare, veni drept şi salută parcă pe toţi i-ar fi cunoscut de când lumea.

— Am primit târziu telegrama şi de-abia adineaori am putut sosi!

Laura, care nu-l mai văzuse de la cununie, îl îmbrăţişă plângând şi murmurând cu drag:

— Titule! Titule!

Soţii Herdelea se simţiră mai mândri, observând că feciorul lor a făcut impresie bună asupra noilor neamuri.

— Aici, aici, lângă mine, că mie-mi sunt mai dragi poeţii! strigă Alexandru dându-şi scaunul mai la o parte.

La dreapta lui Titu şedea Eugenia, care-l privea curioasă. Titu îi sărută mâna inelată şi parfumată, şi aşezându-se îi zise:

— Superbă soră are George, iar eu încântătoare cumnăţică!

— Opreşte, tinere, avântul! râse Alexandru. Să nu te apuci să-i faci curte că bărbatu-său e gelos ca un harap!

Gogu, de peste masă, zâmbi cu o nepăsare căutată, în vreme ce ceilalţi râseră cu poftă. Eugenia însă se roşi puţin şi răspunse:

— Cu toate astea îmi place să mi se facă curte!

— Aha! aha! strigă iar Alexandru. Carevasăzică, o invitaţie în toată forma?... Gogule, să fii cu ochii în patru, că tânărul e primejdios!

Râsul şi buna dispoziţie au domnit toată seara...

Titu fu găzduit, fireşte, tot în vila Mara. Se sculă însă mai de dimineaţă ca toţi, să se poată plimba şi să-şi răcorească creierii înfierbântaţi de emoţiile ce i le-au stârnit oamenii din ţara unde năzuia şi el. Se simţea fericit şi-i suna mereu în urechi mai ales graiul lor grăbit şi dulce. Dându-şi seama că Alexandru îl simpatiza, voia să câştige şi prietenia lui Gogu care, fiind deputat, îl va putea ajuta mai ales când va ajunge şi dânsul în România. Apoi Eugenia îl fermecase aşa încât o şi visase, dar acum trebuia să-şi astâmpere admiraţia, zicându-şi că nu-i timpul să se ţină de nălucir i.

La izvor se întâlni cu Ionel Pintea care bea foarte cumpătat, dintr-o ceaşcă, borviz cu lapte în care înmuia chiflă.

— Asta-i cura mea, zise Ionel zâmbind silit.

Porniră împreună într-o pădure deasă de molifţi. Ionel nu era prea încântat, căci petrecea mai bine singur. Titu totuşi se agăţă de dânsul, dornic să afle ce-i în Bucovina, fiind întâiul om de-acolo cu care putea vorbi. Întrebările lui stăruitoare însă pe Ion Pintea îl plictisiră, încât în cele din urmă îi spuse răspicat:

— Dumneata vrei să mă faci să vorbesc de lucruri care pe mine nu mă interesează sau cel puţin nu mă pasionează. Eu azi sunt un simplu contabil, copleşit de muncă şi care n-am nici vreme şi nici poftă să mă amestec în zâzaniile politice. Orice politică mi-e indiferentă... Prostiile astea, iartă-mă că zic aşa, le-am făcut pe când eram prin liceu şi nu le-am mai luat cu mine în viaţă, să mi-o împovărez... Şi pe urmă, mai cu seamă

la noi în Bucovina, politica înseamnă numai ceartă, hărţuială, scandal, murdărie... mai mare ruşinea! Suntem puţini şi totuşi dezbinaţi în atâtea partide şi bisericuţe, încât nimeni nu se gândeşte la interesul general, ci toţi se gândesc numai la ambiţiile lor mărunte... A, mi-e şi scârbă!... Eu cred că libertatea e cea mai mare nenorocire pentru poporul care nu-i copt s-o aibă. De aceea dumneavoastră aici sunteţi mai fericiţi, oricât vă plângeţi şi vă burzuluiţi... Aşa este, domnule! Aici ungurii, nerozi, vă sâcâie, vă persecută, vă îngenunchează — adevărat. Asta-i norocul dumneavoastră, căci asta vă face dârji, solidari şi puternici. În clipa când vi s-ar da libertatea, aţi face şi dumneavoastră ceea ce se face la noi. Ungurii sunt proşti şi vă întăresc vrând să vă slăbească. V-ar distruge însă îndată ce s-ar dezlega lanţurile!

Titu rămase cu gura căscată, fără să mai poată răspunde.

— Ei, acuma ai aflat? sfârşi Ionel acru. Adevărul e totdeauna dureros...

Titu murmură ceva, mai merse câţiva paşi, apoi deodată îi zise bună ziua şi se despărţi tulburat.

— Nu se poate... Vorbe... Astea-s aiurările unui ursuz! se gândi dânsul simţindu-se totuşi obosit ca după o noapte nedormită.

— Încă unul care-i cu mintea plină de fumuri! murmură Ionel singur, bucuros c-a scăpat de un tovarăş prea curios.

Titu fu posomorât toată ziua, parcă de cele ce i-a spus Ionel atârna fericirea lui întreagă. Îşi amintea fiece cuvânt şi-l durea ca o mare nenorocire. Laura îi şopti când găsi prilej:

— Ce ai, dragă Titule? Nu fi urâcios! E vorba de viitorul tău. George a vorbit cu Alexandru despre tine şi despre dorinţele tale... Ia seama să nu-i indispui pe toţi!

După-prânz, stând cu toţii de vorbă într-un chioşc, la umbră, Herdelea povesti amănunţit rudelor câte a păţit. Voind să-şi pregătească mai frumos ieşirea la pensie, o întoarse pe coarda naţională, arătându-le cum toate i se trag din faptul că a luat apărarea unui biet ţăran român faţă de samavolnicia unui magistrat ungur, apoi stăruind mai ales asupra examenului când

inspectorul i-a cerut să nu mai lase pe copii să crâcnească pe româneşte, şi sfârşind melancolic:

— Dar decât să-mi unguresc sufletul la bătrâneţe şi să-mi vând conştiinţa, mai bine s-ajung salahor muritor de foame! Mai bine!... De aceea mă şi bate capul să ies la pensie curând-curând...

Rudele din ţară fierbeau de indignare. Chiar şi Gogu se încălzi şi, când Herdelea spuse că, de-ar fi mai tânăr, s-ar duce şi el în România ca Titu, numai să scape de urgia stăpânirii ungureşti — se repezi însufleţit la Titu şi-i strânse mâna:

— Bravo, tinere! Vino la noi, la libertate!... De ce-ai sta şi dumneata între barbarii aceştia cutropitori de conştiinţe!

Titu se însenină, mai cu seamă că Gogu îi oferi îndată să tragă la dânşii în Bucureştii, adăugând:

— La noi poţi sta toată ziua, să mănânci şi să faci poezii câte-ţi place!

— Să vii negreşit la noi! O să-mi faci mare plăcere! spuse şi Eugenia privindu-l cochet şi convinsă că melancolia de azi a tânărului a fost din pricina ei.

Alexandru îl pofti să mai meargă şi pe la dânsul, prin Giurgiu, dacă i se va urî la Bucureşti.

— Să vii numai, că n-ai să rămâi pe drumuri în România! sfârşi Atena.

— Cu atâtea protecţii mari, ministru trebuie să ajungi, Titule! strigă Herdelea uitându-şi grija lui, de mulţumire că-şi vede feciorul fericit.

Într-una din zilele următoare Gogu şi Alexandru, vorbind de Titu, socotiră ca ar fi poate şi mai nimerit să-i găsească vreun temei oarecare, ca să nu se simtă jenat stând degeaba. Şi hotărâră îndată să-l adăpostească la un ziar; Gogu, ca deputat, are să-i facă loc barem la jurnalul partidului.

— O, da, la o gazetă! zise Titu strălucind de bucurie, când află. Aşa ceva visam şi eu... Tocmai aşa ceva...

Perspectivele trandafirii îi şterseră din creieri răspunsul lui Ionel ce-l întunecase un răstimp. Cu privirea la ţinta care lucea mai aproape, viaţa i se părea plină de comori.

De altfel Gogu prinse dragoste multă pentru „tânărul cu ochii aprinşi, de o lumină stranie şi înălţătoare“, cum îi zicea. Umblau mult împreună, discutând politică naţională şi uneori chiar literatură românească, deşi acasă Gogu se mândrea că n-a citit în viaţa lui decât numai franţuzeşte. Alături de Titu, deputatul se simţea cuprins de înflăcărare:

— Trebuie să mai aveţi răbdare, să mai luptaţi, să mai rezistaţi! Va veni şi mântuirea! Trebuie să vie!... Credeţi că pe noi, dincolo, nu ne doare viaţa voastră de suferinţe?... Voi sunteţi speranţa noastră, precum noi trebuie să fim speranţa voastră!

— De ce nu faceţi măcar un gest ca să ne încurajaţi? întrebă Titu pe care gândul acesta îl frământase mult.

— Vă dorim în adâncul inimii noastre, dar gura trebuie să fie mută! zise deputatul român grav. O, politica!... Ce stupid lucru e politica în lume!

8

Ion auzi curând că Vasile Baciu a umblat pe la un avocat din Bistriţa şi că l-ar fi tocmit să-i scoată toate pământurile de la ginere-său. Se spăimântă mai ales simţindu-se slăbit în îndârjirea lui de când i-a murit şi copilul. Deşi vedea primejdia, gândurile nu-i mai erau îndreptate numai asupra ei, ci hoinăreau neputincioase ba încoace, ba încolo. Îşi zicea că n-are să dea nici un petic deloc, ş-apoi îndată iarăşi că n-ar fi rău să cadă la o învoială cu Vasile, să-i astupe gura... În schimb inima îi bătea mereu mai nerăbdătoare, frământată de un dor înăbuşit prea multă vreme care azi stătea să izbucnească. Când îi venea în minte Florica, uita de toate, chiar şi de socru-său, întocmai precum odinioară a uitat-o pe ea din pricina pământului.

A doua zi după ce află cum a fost Vasile Baciu la avocat, văzu pe Florica trecând cu demâncare la oameni, sprintenă, zâmbitoare şi dându-i bineţe parcă l-ar fi chemat la dânsa:

— Ce mai faci, Ionică!... Noroc bun!

— Noroc bun! mormăi el îngrozindu-se cum i se scurg ochii după ea.

În aceeaşi seară, venind de la câmp, se opri în poarta lui George să-l întrebe ce să facă cu socru-său? Dar în vreme ce George îi spunea şi-l învăţa ce credea, dânsul vedea numai pe Florica în tindă, învârtindu-se la vatră, pregătind cina, şi deabia se stăpânea să nu se repeadă la ea, s-o cuprindă în braţe şi s-o ducă de-aici, să n-o mai atingă nimeni, nici să nu i-o râvnească.

Ziua următoare se gândi să se ducă iar la George, dar nu mai îndrăzni de frică să nu-i vadă în ochi patima. Şi, fiindcă totuşi trebuia barem s-o vadă, alergă ca un smintit până ce ştirici la care holdă seceră Florica şi-şi făcu drum prin apropiere şi o zări.

Se mira şi se afurisea că a lăsat-o să se mărite cu altul şi că n-a luat-o el, ş-apoi se mângâia singur, zicându-şi: „Mie mi-a fost scrisă Florica, degeaba...“

Încerca să se smulgă din lanţul ce-l strângea tot mai tare ca să-şi întoarcă toate gândurile la moşia lui ameninţată de îndârjirea lui Vasile. Dar când se mustra c-o să-şi piardă averea pentru o muiere blestemată, cum se mustrase şi altădată, acum i se adăuga în creieri, nechemată, întrebarea: ce folos de pământuri, dacă cine ţi-e pe lume drag nu-i al tău? Şi pe urmă gândurile se înlănţuiau. Barem de-ar fi trăit copilul, să ştie şi dânsul pentru cine munceşte şi se sfarmă... Dar aşa, cui ar rămâne moşia lui, dacă l-ar strânge Dumnezeu într-o bună zi, căci omu-i trecător ca adierea vântului.

Din pricina alergăturilor zadarnice rămăsese în urmă cu munca pământului. Toată lumea isprăvise seceratul, dar el mai avea încă două holde în picioare. Numai după o ceartă mare cu mamă-sa, se urni să trimită pe Glanetaşu cu trei lucrători la locul cel mai mare, iar delniţa de lângă drumul cel vechi s-o doboare dânsul.

Era într-o joi. De unde muncea Ion se vedea drumul pe care treceau neîncetat femei cu coşuri şi desagi, mergând la bâlciul săptămânal în Armadia. Mărul pădureţ sub care născuse anul trecut Ana era încărcat de rod şi făcea o umbră groasă, deşi o porumbişte verde îl acoperea până-n ramuri.

Ion lucra cu o voie bună cum nu mai avusese de mult, ca şi când ar fi presimţit o bucurie năvalnică. Se uita rareori spre drum, ca să nu-l ţie de vorbă nimeni. De altfel pe la prânzul cel mic nu mai trecea pui de om... Începu să lege snopi şi, când isprăvi şi-i aşeză în picioare, îşi aruncă ochii spre Pripas. Atunci văzu departe o femeie, venind grăbită, cu nişte desagi pe umăr. Tresări şi privi împrejur, bucuros că e singur cât e hotarul de mare.

— Florica! murmură dânsul apoi cu ochii spre femeia care se apropia mereu.

O sorbea cu cât se apropia şi i se părea din ce în ce mai frumoasă. Florica avea o năframă albă în cap, legată ştrengăreşte. Îl zări şi ea, mirată şi cuprinsă de o strângere de inimă. Dar nu-şi pierdu firea şi, când ajunse în dreptul lui, îi strigă zâmbitoare:

— Am să sosesc la spartul târgului, Ionică!... De, omul cu multe griji anevoie iese din casă!

Ion ar fi vrut să-i răspundă şi limba parcă i se înţelenise. Florica însă nu se opri. Şi atunci îl apucă o frică cumplită că nici acuma, deşi ar avea prilej bun, nu e în stare să-i vorbească, să-şi deşarte sufletul... Păşi spre drumul pustiu şi izbucni aproape desperat:

— Unde fugi aşa, Florico?... Mai stai oleacă, stai că am să-ţi spun ceva... Şi vino mai încoace că doar n-o să piară târgul...

Femeia parc-ar fi aşteptat chemarea. Se întoarse din cale şi veni spre dânsul, cu faţa aprinsă, dar zicând molatic:

— Vai de mine... numai să nu mă ţii mult de vorbă, Ioane, că mă omoară George...

Iar când fu lângă Ion, adăugă mai încet:

— Mă duceam să vând nişte pere oarzăne, că ne trebuiesc bani... Şi George nu mă lasă nici să...

Ion o privea tăcut şi simţindu-se jignit că îi vorbeşte de George. Nevasta, ridicând ochii ei albaştri întrebători şi adâncindu-i în ochii lui tulburaţi, înţelese, îşi curmă gândul şi murmură gingaş:

— Ce vrei, Ioane?...

Bărbatul zise, cu dinţii strânşi, înfricoşat parcă să nu-i zboare spre dânsa tot sufletul înnebunit de patimă:

— Mai odihneşte şi tu... De ce nu vrei să te odihneşti?

Privirile lor se împleteau fermecate.

Florica şopti mai domol:

— Îs grăbită, Ionică... zău aşa... Lasă-mă... să-mi văd de drum... zău aşa...

Dar în acelaşi timp păşea alături de Ion, cu umărul lipit de umărul lui. Trecură prin porumbişte şi se opriră sub părul pădureţ unde sumanul bărbatului era aşternut pe jos la umbră, ca un culcuş pregătit înadins. Se aşezară privindu-se în ochii strălucitori de o fericire mult aşteptată. Ion vru să-i impute că i-a pomenit de George, suflă greu pe nas şi deabia putu gâfâi:

— Ehei, Florico...

— Uf, ce cald mi-e... m-a topit căldura, zise femeia dând mai la o parte desagii cu pere. Dar aici e bine că-i răcoare... zău aşa... răcoare...

— Răcoare, bâlbâi Ion în neştire peste câteva clipe. Apoi tăcură, ascultându-şi bătăile inimii. Apoi Ion, brusc ca o fiară, o cuprinse de subsuori şi-i muşcă buzele. Apoi Florica se lăsă pe spate, moale, gemând...

— Tot a mea trebuie să fii tu! zise bărbatul pe urmă când Florica îşi lega năframa, gata de plecare. Să ştii de bine că fac moarte de om şi tot a mea ai să fii!

— Ei, Ionică, multe zice omul! răspunse femeia fără să-l mai privească. Când s-a putut, n-ai vrut; când vrei tu, nu se mai poate!

Ion rămase şezând pe suman, cu ochii după Florica ce se pierdea prin porumbişte.

— Ba se poate, murmură singur, ca o încurajare. Să ştiu de bine că...

Îşi reteză deodată vorba. Frunzele mărului foşneau ca o imputare. Şi imputarea îi aducea aminte de Ana. Sări în pi-

cioare parcă l-ar fi înţepat o viperă. Nu mai îndrăzni să se uite spre mărul sub care, acum un an, cealaltă i-a născut copilul. Se duse la seceră, fără a întoarce capul, ca şi când din spate l-ar fi ameninţat o mână nevăzută.

Florica se depărta pe drum legănându-se mândră în şolduri. Inima lui Ion tresălta de noi fiori, în vreme ce buzele-i şopteau dârz:

— Ba se poate!... Să ştiu de bine că fac moarte de om!

Capitolul XII

GEORGE

1

Precum flăcăii se duc pe la fete în fiecare seară, pe viscol ca şi pe vreme frumoasă, frânţi de munca zilei ca şi după odihna de sărbători, tot astfel se ducea acum Ion pe la George, nesmintit, ca spre un frate bun, când să-i ceară un sfat, când să-i dea el o povaţă, găsind totdeauna o pricină care să-i îndreptăţească venirea... Nu se mai sfia de George şi uneori schimba câte-o vorbă şi cu Florica, în treacăt, cum se cuvine să te porţi cu orice muiere în casa omului.

Iar George se simţea măgulit că vine şi se mândrea că-i caută sfaturile un bărbat deştept ca Ion care, prin minte şi şiretenie, s-a înstărit de unde mai înainte era calic ca şoarecele din biserică.

Numai Savista-oloaga, care trăia pe lângă casa lui George, bufnea şi se burzuluia din ce în ce mai năstruşnică. Fiindcă George a strâns-o de pe drumuri şi glumea uneori cu dânsa şi mai ales fiindcă nu uita niciodată, când aducea rachiu, să-i dea şi ei câte-un păhărel, Savista îl iubea cu o furie sălbatică, atât de caracteristică estropiaţilor, şi ar fi fost în stare să strângă de gât pe oricine pentru dânsul. În schimbul mâncării n-avea altă îndatorire decât să stea toată ziua pe prispă şi să hâşâiască găinile ca să nu intre în tindă. Ba joia, când era frumos, George îi mai dădea voie să se târască până-n Uliţa Mare, să-şi cerşească şi câte ceva gologani, să aibă şi ea banii ei... Cu aceeaşi patimă ura însă pe Ion de când a simţit că umblă după Florica şi că astfel vrea să înşele pe George. Se liniştise un răstimp, după ce ocărâse pe Ana, văzând că venirile lui Ion s-au oprit brusc, şi fusese chiar mândră că ea a putut abate o primejdie ce ameninţa pe idolul ei. Dar acuma, că Ion venea

mai des ca totdeauna, îngrijorările o zbuciumau şi o făceau să nu mai aţipească nici în după-amiezile cele mai dogorâtoare. De cum sosea Ion, ea se lipea pe prispă ca o broască, ciulind urechile ca să nu-i scape nici o vorbă, ochii îi luceau straniu, ca două mărgele de sticlă, urmărindu-i fiece mişcare şi privire, fără a pierde din vedere nici pe Florica în care n-avea nici o încredere, neuitând că odinioară era să se mărite chiar cu Ion, dacă el ar fi vrut-o s-o ia... Se înfuria că nu putea surprinde nimic la Ion şi că doar Florica se zăpăcea şi se roşea puţin, încât oalele îi dădeau deseori în foc, umplând toată casa cu aburi şi miros de rântaş ars.

Plictisită de atâta pândă zădarnică, într-o zi, fiind numai Florica acasă, avu o izbucnire de furie, urlând şi ameninţând:

— Spun tot lui George... Tu eşti rapandula... tu... tu... Ce vine Ion? A? Ce-i Ion? Bărbat?... Ptiu?... Tffss!...

Scuipă spre Florica, se învineţi de mânie neputincioasă, îşi smulse smocuri de păr din cap şi ochii i se umplură de sânge răcnind:

— Ruşine!... Rapandulă!... Omoară George!...

Femeia se sperie întâi, crezând c-a dat boala rea peste ea, dar pe urmă, înţelegând unde bate, o huidui. Şi oloaga se potoli îndată, parcă i-ar fi turnat apă rece în cap. Îi păru rău că s-a trădat şi, ca s-o dreagă, vru să arate c-a glumit şi începu să râdă cu dinţii ei lungi şi galbeni:

— Glumă, fă... Zău... Dă-mi ciorbă!... Foame...

Odată însă Ion pică pe la prânz, când George lipsea. Savista încremeni pe prispă văzându-l că intră în ogradă. Şi când Ion zise nepăsător, oprindu-se lângă poartă:

— Noroc, noroc, Savisto! Tot voinică?... Da George-i pe-acasă?

— Numai Florica acasă! răspunse ea repede, arzând de dor să-l facă să se apropie de nevastă ca să se adeverească bănuiala ei.

Ion stătu pe gânduri câteva clipe, ş-apoi zise mai încet, aruncându-şi ochii fulgerător spre tindă:

— Aveam cu George o vorbă... Păcat că nu-i şi el aici...

Şi plecă, întristat, clătinând din cap, uitându-se înapoi din uliţă.

Savista fierbea de bucurie. Era sigură că Ion venise la Florica, înadins pentru că o ştia singură. Şi de-aci încolo, când nu era George acasă, nu mai stătu lângă uşa tinzii, ci tocmai în colţ, ascunsă după o grămadă de coceni de porumb, aşteptându-l să mai pice.

Peste câteva zile Ion într-adevăr veni iar, tot pe vremea prânzului. Înainte de a deschide portiţa însă se uită prin ogradă. Oloaga, din ascunzătoare, vedea că pe ea o caută. Apoi Ion intră repede şi dispăru în tindă. Savista se târî cât mai fără zgomot spre uşă. Şi auzi glasul lui Ion, drăgăstos, şi pe al Floricăi, înfricoşat. Tremura totuşi atât de grozav de bucurie, că nu înţelese nimic, deşi cei doi în tindă vorbeau destul de tare.

Ion ieşi curând, văzu pe Savista şi păli. Dar îşi reveni repede şi-i zise uşor:

— Am venit iar şi iar n-am dat de George... N-am noroc şi pace! Rămâi sănătoasă, lele Savistă!

Oloaga nu răspunse; în privirea ei însă fâlfâia atâta ură, că Ion plecă fără a mai întoarce capul. Era fericită şi de-abia aştepta să vie seara, să-i spună tot lui George...

— Bade... bade!... Vino-ncoa! îl întâmpină când îl zări.

George, deşi ostenit rău, se duse spre ea la grămada de coceni.

— Ei? Ce poznă-i cu găinile? o întrebă în glumă.

Savista începu foarte încet şi rar; dar apoi, cuprinsă de emoţie, spumegă încât nu mai era chip s-o priceapă nimeni.

— Ion?... Ei, ce vrea Ion?... A fost aici? o întrerupse bărbatul ştergându-şi de pe obraji năduşeala frământată de praf.

— Ion... fost... Florica.... fost... Tâlhari... Omoară, omoară! gemu oloaga desperată, podidind-o lacrimile şi înecându-se de sughiţuri.

— Bine, Savistă, bine... Lasă că ştiu... bine! făcu George liniştit.

De-abia după cină, când se culcă în pat lângă Florica, se gândi mai bine la vorbele Savistei şi se cutremură, căci deodată îşi aminti privirea lui Ion de la nuntă, privirea care l-a

înspăimântat atunci şi pe care totuşi a uitat-o. Cum a putut-o uita oare?

„Apoi dacă-i aşa, îl omor!... Amu nu mai iert... Îl omor!“ îşi zise George hotărât, mângâind corpul femeii care-i aţâţa sângele.

2

Doamna Herdelea nu voise să facă ceartă în faţa oamenilor străini, în Sângeorz, dar cum ajunseră acasă, îl luă pe Herdelea la zor:

— Nu ştiu, nebun eşti ori nu eşti în toate minţile, de vorbeai întruna că ieşi la pensie. Se vede că ţi s-a urât cu binele... Apoi de aceea ne-am căznit şi am suferit, ca acuma, după ce ai scăpat cu faţa curată, să cauţi singur sărăcia?

Ghighi era de aceeaşi părere, anume că retragerea ar fi o umilire. Cât priveşte că inspectorul cere să înveţe pe copii numai ungureşte, dăscăliţa răspunse prompt, potrivindu-şi părerile după împrejurări, ca totdeauna:

— Ei şi? Te încânţi de linguşirile românilor, parcă din vorbe frumoase ai putea mânca? Lumea ştie că suntem români, dar şovinismul nu-i a bună niciodată. Adică ce-o fi dacă o să-i înveţe ungureşte? Lasă-i să înveţe, că-i bine azi când ştii o limbă străină, că vezi bine că fără ungurească nici nu te mai poţi mişca din loc... Dacă-s vremurile aşa, noi să le schimbăm?

Herdelea însuşi se simţea nenorocit că trebuie să se despartă de şcoală, dar totuşi se ruşina să spună chiar şi acasă că inspectorul îl sileşte să iasă la pensie. Şi de altfel mai spera în sine că până-n cele din urmă se va mai întâmpla ceva şi nu va trebui să plece. De aceea amâna mereu şi nu făcea petiţia. Totuşi, pe de altă parte, pentru orice eventualitate, răspândea şi prin Armadia ştirea că, faţă de persecuţiile tot mai crâncene ale ungurilor, se gândeşte să-i dea dracului şi să se retragă. Răspunsul i-l dădu Grofşoru, la berărie, în gura mare:

— Prietene şi frate! Mai bine să mori decât să fii călăul copiilor noştri!

Şi fraza aceasta făcu ocolul Armadiei, câştigând simpatii amândurora şi chiar lui Belciug, pe care Herdelea îl lua veşnic

ca martor şi care îngălbenea de indignare când venea vorba de inspectorul Horvat.

După asemenea încurajări, învăţătorul iar venea hotărât să-şi scrie îndată cererea de pensie. Acasă însă găsea împotrivirea dârză a dăscăliţei care îi schimba tot planul. Doamna Herdelea, sfătuindu-se toată ziua cu Ghighi, descoperea mereu argumente mai temeinice.

— Uite pe Zăgreanu! ştii bine, că tu mi-ai spus, cât a fost în Pripas i-a înnebunit cu ungureasca... Şi cu toate astea nu-i zice nimeni nimic, ba-l laudă toată lumea şi-i prezice viitor mare!... Fiindcă aşa şi este!

Herdelea, încercând să profite de simpatiile lor pentru Zăgreanu, spuse că ar fi cuminte să-i cedeze lui locul din Pripas, fireşte dacă are intenţii serioase cu Ghighi. Pe când fata protesta împotriva acestui plan infernal, declarând că-i e urât Zăgreanu (în Sângeorz însă mărturisise în taină Laurei că e băiat foarte drăguţ, măcar că e numai învăţător), doamna Herdelea zise neclintită:

— Lasă, nu te îngriji tu de el... Îi găseşte lui loc inspectorul, că ştii doar cât îl iubeşte şi-l protejează...

Prin august, într-o după-amiază, Zăgreanu veni mai mişcat ca alte dăţi, deşi Ghighi nu era acasă. Herdelea trecu în grădiniţă cu dânsul, să stea de vorbă. Şi tânărul spuse îndată că soseşte tocmai de la Bistriţa şi de aceea e plin de praf. Nici n-a fost încă să se schimbe. A văzut pe domnul inspector... Apoi nu mai putu continua. Herdelea îl privi întrebător.

— Mi-a spus multe, reluă Zăgreanu mai încurcat, parcă negăsind cuvintele potrivite. Mi-a făgăduit... câte-n lună şi stele... Mi-a făgăduit...

— Te are drag inspectorul, zise Herdelea liniştit. E bine să fii bine cu inspectorul, foarte bine... Numai să-ţi dea o şcoală bună, într-un sat bun...

— Apoi vezi, domnule *colega*, da, da, bâlbâi tânărul. E greu... Nu ştiu când s-o putea... Da... Domnul inspector zice că vrea să-mi dea Pripasul...

— Pripasul? făcu Herdelea cu o săgeată în inimă.

— Da... adică... zice că dumneata n-ai să mai stai mult, că-ţi trebuie odihnă, că ai servit destul... că... în sfârşit...

Zăgreanu nu îndrăzni să-i mai spuie că inspectorul i-a poruncit să reamintească bătrânului învăţător să trimită imediat cererea de pensie, altfel îl va scoate din oficiu, că în nici un caz nu va mai îngădui să înceapă tot dânsul noul an şcolar.

Herdelea rămase pierdut. Înţelese ceea ce nu îndrăznise să-i mărturisească Zăgreanu şi se simţea dureros ruşinat.

— Adevărat, foarte adevărat, murmură apoi cu glas tremurat. Am servit destul, prea destul... N-am să mai stau... Nu, nu, fie liniştit inspectorul! Fii şi dumneata liniştit...

În aceeaşi seară, după ce se culcă doamna Herdelea şi Ghighi, el se aşeză la birou şi scrise până târziu de tot. Strică multe coale de hârtie şi toate le udă cu lacrimi. Închipuirea că de-acuma părăseşte pentru totdeauna şcoala lui, iubirea lui, îi sfâşia inima. Când i-a venit suspendarea, a plecat cu o scânteie de nădejde de întoarcere; azi pleacă fără nici o nădejde. De azi încolo nu mai e învăţător.

— S-a sfârşit, s-a sfârşit, şoptea dânsul frânt, ca femeia când trebuie să-şi dea seama că a îmbătrânit.

3

Vasile Baciu fusese la trei avocaţi în Bistriţa şi toţi trei îi spuseseră la fel: legea zice că copilul moşteneşte pe tată şi tata moşteneşte pe copil. Asta înseamnă că să nu-şi mai tocească opincile în zadar. Cu toate acestea el ameninţa mereu pe Ion cu judecata, nădăjduind să-l sperie, cum s-a speriat şi dânsul odinioară. Sufletul lui însă era toropit de amărăciune şi se revolta împotriva legii care îngăduie ca un tâlhar să vie să-i ademenească fata, să-i smulgă moşia şi pe urmă, după ce bagă în groapă femeia, să rămână cu pământurile şi averea luate cu japca... Gândindu-se mereu la nedreptatea lumii, ajunse la bănuiala şi apoi la convingerea că Ion a omorât pe Ana, înadins ca să-i rămâie moşia şi să se poată însura a doua oară.

Oamenii cărora le împărtăşea credinţa aceasta credeau sau nu credeau, dar toţi pizmuiau pe Ion că s-a ales cu atâta pământ pe urma Anei... De supărare şi de necaz, Vasile Baciu se aşternu mai rău pe băutură.

Nemaiştiind încotro s-o apuce, într-o dimineaţă se duse la popa Belciug şi i se plânse. Preotul, cumpănind şi chibzuind, avu o idee cucernică şi zise atât:

— Bine... Am să vă chem pe amândoi...

Şi duminica următoare Belciug cheamă pe Vasile şi pe Ion, împreună cu mai mulţi fruntaşi ai satului.

— Oamenii de omenie trebuie să se învoiască! vorbi preotul frecându-şi mâinile. Să căutăm şi noi, cu toţii dimpreună, o învoială omenească! Aşa-i bine şi aşa-i frumos!

Ion, liniştit, ridică glasul:

— Eu nu-s nici câine, nici fără suflet, domnule părinte... Nu-s, martor mi-e Dumnezeu! În casă îl las să şadă cât o trăi, măcar că-i a mea după lege şi poate mi-ar face trebuinţă. Dar îl las că-s om şi nu strâng pe nimeni de gât... Trei locuri a vrut, trei le-a arat, le-a semănat, le-a cules. Puteam să i le iau că-s ale mele. Nevoie de ele n-are că bucatele în loc să le mănânce, le vinde şi le bea... Dar zic, lasă-l să aibă şi să bea, c-a muncit destul şi supărări l-au ars destule... Apoi amu, vedeţi şi dumneavoastră, oameni buni, dacă-l las eu să trăiască, dumnealui nu vrea să mă lase pe mine să trăiesc!

Vasile Baciu, aprins ca omul fără dreptatea legii, sări cu răspunsul:

— Adică cu ce drept să-mi iai tu averea mea? Cum să-ţi rămâie ţie pământurile mele!... Că fata mi-ai omorât-o, copilul ţi l-ai omorât!... Cu ce drept?

Vinele i se umflau pe tâmple ca nişte râme.

Dar vremea trecea, vorbele cădeau şi învoiala nu se apropia. Atunci Belciug găsi clipa binevenită să intervie. Îşi drese glasul şi rosti grav, ca la predică:

— Oameni buni şi drept-credincioşi, dreptatea-i veşnic cu două tăişuri, ca paloşul în mâna ostaşului viteaz... Dreptate

are Ion, căci legile lumii spun că averea copilului se cuvine părintelui care l-a zămislit şi l-a crescut. Dreptate are şi Vasile, căci după moartea fetei lui şi a copilului ei, cuveni-s-ar ca moşia să se întoarcă la cel care a agonisit-o... Acuma mie, paznicul sufletesc al vostru, dragi îmi sunteţi amândoi deopotrivă şi dornic aş fi să dobândiţi deopotrivă fericirea pe pământ ca şi în ceruri, dimpreună cu feţele luminate cu care ne-am silit, cât am putut, să vă împăcăm cum e mai bine. Dârzi şi neînduplecaţi sunteţi însă ca două săbii ce nu încap într-o teacă. De aceea iată ce-am socotit eu ascultându-vă: stăpâniţi amândoi ce cuprindeţi în ziua de azi, tu, Vasile, casa şi locurile pe care ţi le lasă, iar tu, Ioane, averea care ţi-a hărăzit-o mila cerească. Dar iarăşi socot că drept n-ar fi să ajungă moşia în mâini străine. Viaţa omului e ca floarea câmpului. Azi e, mâine nu-i... Poate că azi-mâine, Ioane, ai să te însori, să ai copii, dar poate, Doamne fereşte, să şi închizi ochii când ai crede că eşti mai voinic... Apoi, aşa, n-ar fi păcat de Dumnezeu să rămână averea ta cui nici nu te-ai aştepta?... Ş-atunci aş crede c-ar fi înţelept şi frumos să vă legătuiţi amândoi să lăsaţi ce stăpâniţi sfintei biserici în cazul când, Doamne păzeşte, v-aţi prăpădi fără moştenitori direcţi, adică fără copii... Făcând astfel, întăriţi puterea Domnului pe pământ ca şi Domnul să vă primească sufletele în vecii vecilor!

Preotul tăcu brusc, coborând ochii în jos, aşteptând parcă efectul cuvântării sale asupra celor de faţă. Apoi când înţelese că toţi sunt de părerea lui, se retrase în odăiţa de culcare, lăsându-i să convingă şi pe cei doi pricinaşi. După multă vorbărie fruntaşii izbutiră să-i facă să-şi dea mâna... Belciug reveni atunci cu o declaraţie scrisă. Văzând hârtia, Ion mai şovăi o clipă, dar totuşi iscăli, gândindu-se că asta-i un moft fără valoare, deoarece dânsul are să se însoare curând şi să facă copii care să-l moştenească. Vasile se bucură că, dacă nu se întoarce la dânsul, moşia barem nu se va risipi nici printre neamurile Glanetaşului.

— Aşa! zise preotul împăturind frumos actul. De pe amvon am să dau de ştire satului întreg hotărârea voastră creştinească... Dumnezeu să vă binecuvânteze!

Vasile Baciu pe urmă se opri la cârciumă, se îmbătă şi se bătu cu straja Cosma Ciocănaş. Ion însă se duse la George, să-i povestească ce-a făcut. Şi pe urmă se gândi numai la viitoarea lui nevastă.

5

Titu socotea să treacă graniţa cu trei sute de coroane. Suma aceasta o avea, dar îi mai trebuia şi ceva mărunţiş care să-i ajungă până la trecere. Până ce nu cunoscuse rudele din România, se înfuriase gândindu-se că porneşte în lume cu trei sute de coroane; acuma mergea la sigur, ca şi când ar fi plecat din Pripas în Luşca, ori în Măgura... Mărunţişul însă îl încurca, fiindcă oricum se silea, nu sporea, şi-i ameninţa rotunjimea celor trei sutare.

Salvarea îi veni sub forma unei idei, citind într-un ziar că „Asociaţia pentru cultura şi literatura poporului român“ va ţine adunarea generală la Sibiu în luna septembrie... Deoarece, pe când citea, văzu pe masă *Tribuna Bistriţei*, un ziar săptămânal local, se gândi deodată: ce-ar fi să se ducă dânsul ca reprezentant al ziarului la serbările Astrei? Ar fi mai întâi că ar face economii de cheltuieli, şi al doilea că ar cunoaşte dintr-o dată toată „inteligenţa“ românească din Ardeal, înainte de a-l părăsi, cine ştie pentru câtă vreme... *Tribuna Bistriţei* de altfel îi reprodusese poezii din *Familia*, cu osanalele cuvenite despre „distinsul poet al Văii Someşului“... Se aşeză îndată şi scrise câteva rânduri bine simţite directorului gazetei, un avocat fără clientelă şi mare naţionalist, cerându-i un bilet de legitimaţie şi banii de cheltuială trebuincioşi. Răspunsul directorului sosi peste trei zile, aducându-i biletul de legitimaţie, dar şi vestea tristă că ziarul de-abia-şi târăşte viaţa de la o săptămână la alta şi că prin urmare „distinsul poet“ ar face o faptă nobilă românească reprezentându-l, dacă se poate, pe propria-i chel-

tuială... Între timp, Titu, închipuindu-şi cum va fi înconjurat şi răsfăţat dânsul la Sibiu, ca omul care e glasul unui întreg ţinut de români, se însufleţise atât de mult de ideea de a reprezenta *Tribuna Bistriţei*, încât nici nu se mai sinchisi că nu a primit bani şi că deci socotelile lui rămâneau tot încurcate cu mărunţişul.

Cu o săptămână înainte de plecare veni acasă spre a se pregăti în tihnă şi a-şi lua rămas bun de la toţi cunoscuţii, căci omul ştie când porneşte, dar numai Dumnezeu ştie când se întoarce. Căldăraru, la despărţire, l-a îmbrăţişat şi n-a uitat să-i spuie că tot mai e timp să se răzgândească, şi Titu i-a mulţumit zâmbind pentru povaţă.

În Armadia toată lumea ştia că Titu vrea să plece în România şi toţi se mirau de îndrăzneala lui. Când se aflã însă că va lua parte şi la serbările Astrei, la care singur profesorul Spătaru a putut merge odată, demult, şi mai ales că se ducea ca reprezentant al *Tribunei*, mulţi îl invidiară şi-l felicitară.

Doamna Herdelea plângea spălându-i şi călcându-i rufele, iar Ghigi îi făcea în fiecare zi geamantanul spre a-l desface a doua zi, ca să-l facă mai bine şi mai frumos, să nu râdă de el fraţii din România. Seara, Herdelea tatăl şi fiul se sfătuiau serios. Deoarece Titu, având încă încurcături cu recrutarea, nu putea obţine paşaport pentru străinătate, Herdelea îi explică cum să-şi facă rost la Sibiu de un simplu bilet de trecere; odată ajuns dincolo nu-i mai trebuie nici un paşaport... Între altele însă bătrânul îi mărturisi că a şi expediat cererea de pensie, iar Titu îl aprobă din toată inima, ba se însărcină să comunice ştirea şi doamnei Herdelea; o făcu într-adevăr cu atâta iscusinţă că dăscăliţa mulţumi lui Dumnezeu că în sfârşit Zaharia a ascultat poveţele ei înţelepte. Drept recunoştinţă că l-a scăpat astfel dintr-un impas greu, Herdelea duse a doua seară pe Titu la berăria Rahova, ca să se întâlnească acolo cu toţi domnii din Armadia şi să-şi ia adio cum se cuvine.

La berăria Rahova se improviză o adevărată serbare, cu chef şi cu lacrimi. Întrebările, urările, felicitările zbârnâiau în ure-

chile tânărului îndrăzneţ. Herdelea îi ceru biletul de la gazetă, să-l arate tuturor şi mai ales lui Ghiţă Pop, copistul de la judecătorie, care nu voia să creadă că Titu este aievea reprezentantul *Tribunei* la adunarea Astrei. Profesorul Spătaru ţinu şi un discurs, culminând în fraza că Titu trebuie să fie „veriga de unire între fraţii de dincoace şi de dincolo de Carpaţi". La miezul nopţii însufleţirea fu aşa de mare încât toţi cântară *Deşteaptă-te, române*. Solgăbirăul Chiţu, fiind şi el mişcat, închise ochii, nevrând să strice buna dispoziţie a societăţii, mai ales că Titu nu trebuia să plece cu impresii urâte despre slujbaşii Ungariei... Până la sfârşit se ameţiră bine cu toţii. Herdelea, de supărare, bău atâta că Titu abia îl duse acasă, unde dăscăliţa îl ocărî bine în gând, dar fără a deschide gura, spre a nu-şi strica somnul.

Cu cât se apropia ziua, cu atât Titu era mai tulburat. Se simţea fericit şi totuşi glasul îi tremura. Niciodată casa părintească nu i se păruse mai caldă. I se strângea inima gândindu-se că de-acuma va trăi între oameni pe care nu i-a mai văzut, într-o lume necunoscută în care cine ştie ce-l aşteaptă?

Se duse pe la familiile prietene să le zică rămas bun. La Dragu găsi pe Lucreţia împreună cu Oprea, azi soţul ei. Felicitându-l îşi aduse aminte de iubirea lui, versurile în care se chinuise să eternizeze ochii ei verzi. Acum iat-o aşezată, cu viaţa croită drept, fără cotituri deosebite, ca a tuturor oamenilor cuminţi... Pe când el se aruncă în valurile lumii, ca într-o mare fără margini...

În ajunul plecării, după-amiază, făcu o plimbare până-n Pripas, să mai vadă căsuţa unde a copilărit şi să se despartă de Belciug, care-i „cam acru şi viclean, dar tot om de treabă", cum îi spusese tatăl său, îndemnându-l să nu cumva să nu meargă pe la dânsul... Preotul îl sărută şi-l blagoslovi cu lacrimi în ochi, făgăduindu-i că-l va cerceta negreşit la Bucureşti, deoarece speră să meargă şi el foarte curând, peste un an sau doi. Îl însoţi apoi să-i arate biserica cea nouă, gata, bună de sfinţit. Îl plimbă prin toate colţurile, se suiră împreună în turn, la ceas, şi-i zise cu multă duioşie:

— Foarte rău îmi pare că nu eşti aici la sfinţirea care va fi peste vreo două săptămâni! Facem o sfinţire minunată. Va veni şi episcopul... O să fie o adevărată sărbătoare naţională!

Titu îi promise că-i va trimite cărţi poştale cu vederi din România şi mai ales din Bucureşti, „care trebuie să fie o minunăţie“...

Belciug îl mai petrecu pe urmă până în dreptul cârciumii şi-l mai îmbrăţişă o dată ca un frate.

Casa lui Herdelea din Pripas era mereu goală şi tristă. Titu o privi pe dinafară, amintindu-şi fără să vrea crâmpeie din fericirea trăită aici şi nepreţuită la vremea ei. Urcând în pridvor, se pomeni cu Ion.

— Am auzit că vrei să pleci departe, domnişorule?

— Mă duc şi eu să-mi găsesc un rost în lume! răspunse Titu serios. Anii trec şi omul trebuie să facă ceva în viaţă, altfel nu-i vrednic să trăiască... Nu-i aşa?

— Aşa-i, domnişorule, vezi bine că-i aşa! zise Ion. Apoi să te ducă Dumnezeu sănătos şi să-ţi dăruiască noroc pe unde-i umbla, c-ai fost tare de omenie!

— Să trăieşti şi tu, Ioane! Ţie de altminteri ţi-a ajutat Dumnezeu şi te-ai înstărit frumos... Păcat numai că n-ai avut parte de Ana şi de copil...

— Apoi ce să facem? făcu ţăranul rece. Aşa a vrut Dumnezeu...

— Ei, ş-acuma, ce mai ai de gând, Ioane? Că doar n-ai să rămâi văduv toată viaţa, că doar eşti tânăr...

— Aşa-i, aşa-i, vezi bine! mormăi Ion întunecându-se.

Titu coborâse spre dânsul şi se rezemă de stâlpul porţii, cu pălăria pe ceafă. În asfinţit soarele se mânia şi împroşca cu raze aprinse. Umbra Măgurii Cocorilor se întindea peste sat până la picioarele crucii de la marginea drumului, pe care Hristos stătea neclintit ca un martor mut al tuturor tainelor. Ion se uită lung la domnişorul care i se părea că se schimbase mult de când nu l-a mai văzut. Voia să-i ceară o învăţătură, ca şi odinioară, şi îi era frică să nu-l ocărască.

— M-am zbătut şi m-am frământat să ies la liman, începu iar Ion după o tăcere apăsată. Şi nu mi-a dat Dumnezeu nici o bucurie...

— Dar pământul? întrebă Titu privindu-l cercetător.

— Pământul... de... pământul... Bun e pământul şi drag mai ţi-e când e al tău... Dar dacă n-ai pentru cine să-l munceşti, parcă... zău aşa...

— Trebuie să te însori, Ioane!

— Aşa-i, chiar aşa-i, domnişorule, murmură ţăranul cu ochii stinşi. Dar decât să te însori cu oricine... Am păţit-o o dată, domnişorule...

Tăcu, aşteptând parcă o întrebare sau o aprobare. Cum însă Titu nu zise nimic, urmă din ce în ce mai vioi:

— Amu dumitale pot să-ţi spun, că mi-eşti mai bun ca un părinte şi m-ai învăţat numai bine... Pot... Şi nu ştiu cum să-ţi spun, domnişorule? Că dumneata pleci departe şi poate nici n-ai să mai auzi de mine şi de necazurile noastre... O, Doamne... Mare-i lumea!... Când crede omul c-a nimerit mai bine, atunci ia seama că-i tot de unde a pornit... Uite-aşa-i, domnişorule! Aşa mă muncesc şi mă căznesc, şi nu ştiu ce să fac, cum să fac?

— Azi, când ai avere, ce-ţi trebuie să te mai perpeleşti? Nici prea hapsân să nu fie omul, că lăcomia strică omenia. Pământ ai destul...

— Destul nu-i niciodată, domnişorule... Dar pe cine vreau eu să iau nu se poate. Şi pe alta nu pot s-o iau...

— Pe cine vrei?

— Pe Florica! zise Ion cu o lucire aspră în privire.

— Care-i măritată cu George-a-Tomii?

— Aia!

— De, Ioane, se vede că Dumnezeu ţi-a dat c-o mână moşia, şi ţi-a luat cu cealaltă mintea! vorbi Titu. Cât e satul de mare nu găseşti tu decât pe nevasta lui George?

— Nu-mi trebuie alta, domnişorule! scrâşni Ion deodată furios şi cu o hotărâre sălbatică în ochii sticlitori.

— Hm, făcu Titu aproape înfricoşat de glasul lui... De... Nu-ţi trebuie...

— Dumneata ce mă înveţi să fac? urmă Ion iară mai blând şi rugător.

— Nimic... Să te astâmperi!

— Dar dacă nu pot?

— Atunci fă ce ştii!

— Nu ştiu nimic! bâlbâi Ion zvârcolindu-se între mânie şi neputinţă.

— Nici eu... Dar atâta totuşi pot să-ţi spun: astâmpără-te!

Pe Ion răspunsurile lui Titu îl umpleau de fiere. Destăinuia întâia oară frământarea lui cuiva şi, în loc de încurajare, găsea împotrivire. Îl ustura inima că nu poate scăpa de nehotărâre. Şi totuşi patima lui crescuse atât de puternică, încât simţea bine că are să-l mistuie dacă nu va nimeri calea spre potolirea ei.

— Trebuie, domnişorule, trebuie! gemu dânsul stăpânindu-şi focul.

Titu, spăimântat de îndârjirea ce i-o citea în faţă, tresări. Şi repede îi dădu mâna zicându-i:

— Rămâi sănătos, Ionică!... Şi astâmpără-te, ascultă-mă pe mine!...

Ion mormăi ceva şi rămase în mijlocul drumului, uitându-se după el până coti la Râpile Dracului. Apoi scuipă cu scârbă, bâiguind:

— Lasă că ştiu eu ce-i de făcut...

Titu petrecu seara la Grofşoru, împreună cu părinţii şi soră-sa. Şi a doua zi porni cu trăsura la Monor, de unde avea să ia trenul spre Sibiu.

6

Din clipa când Savista i-a deschis ochii, George parcă s-ar fi trezit dintr-un somn adânc. Acuma înţelegea de ce îi tot dă Ion târcoale, de ce-i cere sfaturi şi-i vine mereu prin casă. Adică pentru Florica. Cu toate acestea şi de atunci încolo l-a primit. Vorbea şi râdea cu dânsul încât toată lumea ar fi jurat că sunt

prietenii cei mai buni. Îl ura şi râvnea să-l prindă, să se răfuiască. Îi era frică şi lui de răfuiala dorită şi totuşi o căuta. Pleca liniştit de-acasă, căci Savista era o paznică nepreţuită şi-i raporta în fiecare seară fiece pas al nevestei...

Ion însuşi simţise de mult vrăjmăşia Savistei şi deseori îi venea s-o sugrume, ca să-şi deschidă drumul la Florica. Ura însă numai pe George, din ce în ce mai rău, fiindcă numai din pricina lui nu e slobodă femeia. Dacă n-ar fi luat-o el, poate că ea l-ar fi aşteptat şi azi n-ar mai trebui să se zbuciume şi să nu ştie cum să se apropie de dânsa.

Chiar în ziua când Titu plecă din Armadia Ion, aflând că George nu-i acasă, înspre amiază se repezi la Florica, nădăjduind să-i mai poată vorbi măcar o clipă între patru ochi. Savista, pe prispă, îl zări de departe şi, nemaiputându-se târî la locul ei de pândă după grămada de coceni, se rezemă îndată de perete, închise ochii, deschise gura şi începu să sforăie uşor, parcă ar dormi dusă. Ion intră în ogradă, o văzu şi o strigă pe nume. Oloaga însă nu răspunse. Atunci Ion se apropie şi-i zise iar, mai încet, cu inima tremurând de bucurie, vrând s-o încerce dacă doarme aievea:

— Savistă!...

Oloaga însă sforăia nemişcată, deşi vreo trei muşte i se plimbau pe obrajii scofâlciţi şi asudaţi, pe gingiile alburii, pe dinţii lungi şi galbeni.

— Doarme, slavă Domnului! murmură Ion, trecând în vârful picioarelor în tindă.

Savista îşi ascuţi urechile. N-auzi decât şoapte şi apoi glasul Floricăi, îndemnându-l să plece.

— Savista doarme ca iepurele, ia seama.

Oloaga fierbea de mulţumire c-a găsit, fără să vrea, mijlocul de a-i prinde de-a binelea. Dar, fiindcă de-afară nu auzea bine ce vorbesc ei înăuntru, nu mai ieşi pe prispă, ci de azi înainte se ghemui într-un colţ în tindă, păzind de-acolo să nu treacă găinile pragul. Moţăia toată ziua şi deseori sforăia. Florica, cu grija casei, nici nu băgă de seamă că Savista şi-a schimbat locul.

Dar când a auzit-o horcăind, s-a gândit că poate să fie bolnavă şi-a întrebat-o:

— Ce te doare pe tine, Savistă, de te-ai înmuiat aşa?

Oloaga se prefăcu. Se frecă la ochi cu pumnii, parcă de-abia s-ar trezi, şi blodogori mohorâtă:

— Nimic... Somn, somn...

Florica clătină din cap, dar n-o mai descusu, socotind c-o fi îmbătrânit şi de aceea o apucă moleşeala mai des.

Trecură câteva zile. Ion nu se mai arătă. Savista clocotea de nerăbdare.

Apoi vineri seara George, sfătuindu-se cu Florica, îi spuse că duminică noaptea va pleca cu tatăl său la Pădurea Fulgerată, să aducă câte-un car de lemne înainte de a-i năpădi căratul bucatelor de pe hotar. Şi tocmai a doua zi veni iar Ion. Savista sforăia dusă în ungherul ei. Ion, care n-o zărise în ogradă, se sperie văzând-o aici:

— Noroc, Florică... Dar ce-i cu Savista? zise dânsul încet, cu glasul tremurat.

— Apoi aşa face de-o vreme încoace... O fi bolnavă... ştie Dumnezeu... Da şezi, mai şezi la noi, Ioane!

— Mulţumesc, c-am tot şezut! răspunse Ion uitându-se la Savista şi apoi adăugă: Da George nu-i pe-aici?

— Nu-i, că-i la porumb cu lucrătorii...

— Mhhm...

— Numai duminicile de-l mai prinzi pe-acasă acu, dacă ne-a îmbulzit munca... Da poate nici duminică să nu fie... că tocmai duminică seara vrea să plece la pădure...

Ion se cutremură, parcă l-ar fi zgâlţâit deodată o mână năprasnică. Sângele i se aprinse în inimă ca într-un ibric pus pe jăratic. O privi cu ochi atât de mari încât i se părea c-o vede sub mărul pădureţ, în braţele lui, şi-i simţea carnea fierbinte. Florica nu se uită la dânsul ca şi când ar fi ghicit la ce se gândeşte. Şi Ion şopti aspru, poruncitor:

— Duminică, după ce pleacă dânsul, să ştii că vin!... Auzi tu?

Femeia tăcu.

— Să ieşi în ogradă! Auzi?... Negreşit să ieşi, altfel...

Florica tăcea mereu.

— De-atunci n-am mai schimbat o vorbă ca oamenii... Şi nu mai pot...

— Dacă află George, ne omoară! zise Florica foarte încet, fără a-l privi.

Ion scrâşni, încât pe femeie o trecu un fior.

— Să ieşi, Florică!... Să nu faci cumva să nu ieşi, că...

În clipa aceea amândoi întoarseră privirile deodată la Savista care horcăia cu gura căscată şi înghiţea din când în când. O priviră înfricoşaţi, cu o presimţire urâtă, care însă trecu repede ca o nălucire.

— Doarme, doarme, murmură Florica.

Savista respira greu. Sudorile îi curgeau şiroaie pe tâmple, pe obraji. Roi de muşte bâzâiau împrejurul ei...

7

Titu nu se mai sătura privind pământul Ardealului care fugea, se îndoia, rămânea în urmă, se întindea departe, se apropia iarăşi... Şi trenul trecea trufaş pe lângă satele româneşti, pe unele spintecându-le chiar ca un tiran neîndurător, şi doar pe-alocuri se oprea câte-o clipă, însemnându-şi oprirea cu vorbe aspre ungureşti care zoreau sau huiduiau veşnic pe ţăranii drumeţi sau slujitori. Pretutindeni aceiaşi ţărani, umili, voinici, răbdători: pe şoselele albe, alături de care silitoare, pe câmpiile galbene, răscolite de braţele lor şi udate de sudoarea lor, prin satele sărace, stoarse de vlagă. Unde era munca, erau numai ei. Pe urmă veneau gările mari, anticamerele oraşelor, şi ţăranii nu se mai zăreau. În schimb, apăreau surtucari grăbiţi, gălăgioşi, nerăbdători, vorbind poruncitor numai în grai străin.

„Noi muncim ca să benchetuiască ei! se gândea Titu înecat de o revoltă din ce în ce mai mare. Asta-i ilustraţia nedreptăţii şi oropsirii noastre!"

În Armadia străinii de-abia se observau în mulţimea mare românească. Dar oraşele acestea parcă-i luau un văl de pe ochi, ca şi odinioară în Gargalău cocioabele de pe la margini. I se păreau nişte cuiburi uriaşe de trântori duşmani care înghit, veşnic nesăturaţi, rodul muncii milioanelor de robi dimprejur.

La Cluj schimbă trenul. De-abia izbuti să se caţăre într-un vagon ticsit de oameni, să-şi aşeze geamantanul pe coridor. Atâta vorbă ungurească îi înnegrea sufletul. Se simţea parcă s-ar fi oprit deodată într-o mocirlă.

„O, ce bine-i că plec... Cel puţin nu voi fi nevoit să văd şi să aud mereu lucrurile acestea revoltătoare!...“ În aceeaşi vreme însă îi era ruşine că fuge din luptă. Îşi zicea că cinstit ar fi să stea în vârtejul ciocnirii, iar nu să lase pe miile celea de umili în ghearele hrăpăreţe, fără apărare şi fără nădejde... Dar îndată ce se uita împrejur, curajul îi pierea şi înţelegea că războiul acesta nesfârşit cere voinici vânjoşi, dârzi, neîmpăcaţi, care luptă fără a-şi da seama şi fără încetare. Ţăranii din Luşca... cei ce suferă bătăi, umilinţe, temniţe, şi nu se înmoaie...

Se înnopta. Trenul gonea uruind. Nouri de scântei se împrăştiau în răstimpuri peste ogoarele negre, licărind în văzduh ca o ploaie de stele căzătoare... Titu, pierdut în gânduri, privea în întuneric, rezemat cu fruntea de cerceveaua ferestrei deschise. Curentul amestecat cu fum îi vâlvoia părul... În vagon oamenii se liniştiseră. Rămăsese singur în coridor cu câteva cufere. Îl cuprinse foamea şi-şi aduse aminte c-ar fi trebuit să mănânce la Cluj, dar l-a zăpăcit vălmăşagul de lume şi de zgomot. Scoase din geamantan merindea ce i-o pusese acasă. Pe când se lupta cu un picior de găină friptă, conductorul, care isprăvise controlul biletelor, veni să se mai odihnească puţin şi, văzându-l mâncând, îi zise „poftă bună“ pe ungureşte. Titu însă răspunse ursuz:

— Nu ştiu ungureşte!...

Atunci conductorul se uită împrejur şi, nemaifiind nimeni, murmură:

— Şi io-s român, domnule!

Titu se însenină deodată. Îi oferi o bucată de friptură, zicând întruna:

— Eşti român... eşti român... poftim... eşti român!...

Şi conductorul îi povesti că se cheamă Ştefan Popa, dar că şi-a schimbat numele în Pap Istvan, fiindcă aşa i-au cerut când l-au pus în serviciu, că e însurat cu o unguroaică şi are opt copii, că joacă şi el cum cântă cei mari, altfel ar rămâne pe drumuri.

„Adică acela care vrea să iasă din robia de la ţară, trebuie să-şi robească sufletul la oraş, să devie la rândul lui o primejdie pentru robii care l-au născut!“ se gândi Titu când rămase iar singur. Cel ce se depărtează de satul lui trebuie să cadă în mrejele lor...

Adormi pe geamantan, istovit mai mult de gânduri decât de oboseală... Îl deşteptă un junghi în spinare. Soarele tocmai strălucea întristat. Şi trenul huruia mereu, mereu...

Pe peronul gării din Sibiu aştepta un grup de domni cu brăţare tricolore, care se împrăştiară la uşile vagoanelor: erau organizatorii însărcinaţi cu primirea oaspeţilor din toate ţinuturile româneşti... Titu sări jos şi se cruci văzând câtă lume care vorbeşte româneşte cobora din trenul în care dânsul se simţise atât de străin. Şi totuşi în tren nu vorbiseră româneşte! De ce n-o fi vorbit nimeni în tren româneşte?... Acuma toţi se îmbrăţişau, se chemau, încât Titu se sfia că el, în mijlocul atâtor români, nu cunoaşte pe nimeni. Vru să se apropie de un organizator, când deodată auzi un glas tare:

— Herdelea Titu!... Herdelea!...

Se uită nedumerit şi văzu pe cel care-i striga numele: un domn bine făcut, roşu la obraz, cu ochelari de aur, ras de mustăţi.

— Aici! strigă Titu puţin răguşit de mirare. Eu sunt Titu Herdelea!

Domnul se repezi la dânsul foarte prietenos, întinzându-i amândouă mâinile.

— Bine că te găsii, domnule!... Nu mă cunoşti... Pintea... Doctor Virgil Pintea!... Mi-a scris fratele meu că vii la Astra,

dar nu mi-a scris când soseşti. Ei bine, ca să nu te scap, de două zile pândesc toate trenurile, ţipând ca un nebun: Titu Herdelea... În sfârşit, bine c-ai venit!

— Aa, fratele lui George? murmură Titu. Da, vezi, le scrisesem, dar nu m-am gândit că o să te înştiinţeze. Nu-ţi închipui ce bine-mi pare că...

— Da, fratele lui George... Suntem atâţia fraţi că nu există colţ de pământ românesc, unde să nu fie rătăcit unul-doi. Aici, de pildă, suntem chiar doi...

— Doi?

— Doi, dragă. De astă-primăvară. E şi Liviu, căpitanul. Militar teribil, de la statul-major. Mâine-poimâine îl vedem general... Da-i ciufut rău. Nu ştiu cui seamănă. Ne face neamul de râs. Nici nu s-arată printre noi. Veşnic numai cu militarii lui, cu nasul în cărţi şi hărţi... Am să te duc totuşi să-l cunoşti. Dar să-l iei cum este...

Virgil Pintea era bun de gură şi vesel şi vioi ca un copil. Toată lumea din Sibiu îl cunoştea şi-l iubea, fiind un medic priceput şi dezinteresat şi un român inimos. Găzdui pe Titu la dânsul. Avea un apartament plăcut, într-un cartier frumos. Dădu musafirului dormitorul, rămânând ca el să se culce în birou pe un divan.

După ce Titu se primeni, ieşi împreună cu Pintea, care îl prezentă, la cafenea, tuturor, ca pe un poet plin de făgăduinţe şi reprezentant al *Tribunei Bistriţei*. Îl primiră cu obişnuita simpatie ocazională. Unii îşi aduseră aminte de nişte versuri ale lui Titu din *Familia*. Mai ales însă Barbu Luca, un tânăr slăbuţ şi mititel, el însuşi poet şi redactor la un ziar din Sibiu, se împrieteni cu Titu şi se oferi să-i fie călăuză credincioasă şi nepărtinitoare.

Mai târziu Titu legă cunoştinţă şi cu căpitanul Pintea, care stătea într-o odaie simplă şi aproape sărăcăcioasă, pe lângă comandamentul corpului de armată unde avea serviciu. Îl găsiră între hărţi, săbii, tunici şi cizme, în pijama scurtă, la birou, cu un teanc de acte în faţă, pe care le închise cu cheia în sertar, fiind secrete militare. Liviu Pintea era un om înalt, cu fruntea lată, cu părul rar, ochii albaştri-oţel şi pielea bronzată.

— Îţi aduc pe cumnatul nostru, zise Virgil, intrând. Te previn însă că Titu e poet român şi deci să nu-i baţi capul cu ideile tale renegate, să-l sileşti să se supere!

Căpitanul zâmbi şi strânse englezeşte mâna lui Titu, zicând politicos:

— Dacă-i poet, înseamnă numaidecât că-i şi iredentist!... De altfel să nu iei în seamă clevetirile fratelui meu... Sunt român şi eu, dar mai-nainte de a fi român, sunt ofiţer şi servitor al maiestăţii sale împăratului. Ca atare, fireşte, nu pot admite năzuinţele celor de teapa dumnealui, care trag mereu cu ochiul către Bucureşti şi spre România. În mintea mea aşa ceva nu se cheamă politică naţională, ci trădare de ţară...

Vorbea foarte liniştit, având în voce energia omului care, după frământări grele, şi-a stabilit o linie de conduită în viaţă şi o apără cu o convingere rece, hotărâtă. Titu îl asculta uimit. El încă nu întâlnise până azi un adversar cumpătat, cu argumente sigure, care nu se speria de fraze. Se simţi îndată într-o inferioritate supărătoare. Obişnuit să răspundă la contraziceri cu vorbe pe care, deşi izvorau dintr-un sentiment înverşunat, nu le putea strânge într-o ordine de bătaie logică — nu îndrăzni multă vreme nici să deschidă gura. Din norocire Virgil cunoştea prea bine ideile fratelui său şi le răsturna cu uşurinţă, doborându-i şi acum dovezile cele mai grele prin câte o glumă aruncată ca o piedică grotească între picioarele unui luptător netemut.

Stătură împreună vreun ceas. La sfârşit şi Titu se întremă şi puse căpitanului întrebarea:

— Dumneata adică nu doreşti unirea noastră a tuturor?

— O, asta deocamdată e utopie!

— Ce înseamnă la dumneata „deocamdată"?

— Ei, câteva secole să zicem... În orice caz cât timp puterea noastră militară e vie şi viguroasă, zvârcolirile iredentiste rămân simple visuri utopiste.

— Dar dacă ar veni un război?

— Războiul n-ar putea realiza visurile dumneavoastră. Se ştie doar că România e aliata noastră. Deci...

— Alianţele însă nu sunt eterne!

— Vrei să zici că România s-ar putea întoarce împotriva noastră? zâmbi căpitanul. Greşită socoteală. Foarte greşită. Pe care România nici nu va face-o niciodată, căci toate interesele ei o silesc să fie alături de noi. O silesc! Accentuez special: o silesc!

— Dar dacă totuşi n-ar fi cum crezi? Ce-ai face atunci dumneata?

— Curioasă întrebare! zise Liviu devenind grav. Mi-aş face, evident, datoria. Se mai poate discuta aceasta? Dar nici prin gând nu mi-ar trece vreodată să şovăiesc măcar o clipă în faţa unui duşman al împăratului, oricine ar fi duşmanul!

— Fraţii noştri...

— Aici nu încape frăţie. Când fratele ţi-e duşman şi vrea să-ţi răpească ţie casa ta şi ograda ta ca să şi le mărească pe ale sale, ei bine, îi dai la cap ca şi altui duşman şi nici nu-ţi mai pasă că ţi-a fost cândva frate!

Virgil ascultase zâmbind dialogul dintre Titu şi Liviu. El făcuse de mult aceleaşi întrebări şi primise aceleaşi răspunsuri, deşi îi demonstrase şubrezenia temeliei lor. Dar, fiindcă ştia că pe căpitan îl sâcâie şi-l tulbură totdeauna asemenea discuţie, Virgil era bucuros că Titu îl încolţeşte.

— Lasă-l, dragul meu, că n-o scoţi la capăt cu dânsul! strigă în cele din urmă medicul râzând, deoarece vedea că Titu se posomorăşte. E renegat de tot... E pierdut pentru noi... Are să se schimbe însă când îl vom face general în România Mare.

Liviu Pintea zâmbi dispreţuitor:

— Cred c-ar fi fost mai plăcut să fi vorbit de altceva...

— Da, despre Radetzky sau de cucerirea Bosniei, zise Virgil râzând.

— Mi-ar fi făcut multă plăcere să cunosc şi eu operele cumnatului nostru, continuă căpitanul, fără să asculte gluma fratelui său, întorcându-se spre Titu. Nu vorbesc româneşte atât de bine cât aş dori, fiindcă am stat numai între străini şi n-am avut ocazie să vorbesc limba mea natală, dar citesc cu drag,

când am răgaz, cărţi româneşti. În general însă mă interesează romanele şi nu pot suferi poeziile...

— Atunci tocmai ai nimerit-o! strigă medicul. Căci Titu scrie numai poezii!

— Ce are a face? Cel mult n-am să-l citesc...

Deşi convorbirea fusese ţinută tot timpul într-un ton de intimitate prietenească, totuşi Titu ieşi plouat din locuinţa căpitanului Liviu Pintea. Argumentele ofiţerului se războiau în sufletul lui cu convingerile sale entuziaste şi-i înteţeau în creieri întrebarea înfricoşătoare: dar dac-o fi având căpitanul dreptate? Din fericire, Virgil nu-i dădu vreme să se zbucíume şi-i zise serios:

— Văzuşi câte baliverne sălăşluiesc într-un spirit strâmt de militar?... Primejdia asta ne ameninţă însă pe toţi, dacă nu ne vom apăra din răsputeri sufletele de invazia străină!

Sibiul avea o înfăţişare de sărbătoare. Străzile gemeau de lume românească, sosită de pretutindeni: preoţi, învăţători cu nelipsita umbrelă subsuoară, profesori, avocaţi, ţărani... Cu tot caracterul său german, oraşul părea azi o reşedinţă românească. În marea de români, străinii dispăruseră.

„Parcă miile de robi muncitori şi harnici ar fi pus stăpânire pe cuiburile trântorilor!“ se gândea Titu reînsufleţit la vederea furnicarului de români.

Seara avu la Hotel Traian un banchet de cunoştinţă. Titu şedea la masa reprezentanţilor presei, pe când Virgil Pintea, ca unul din fruntaşii Astrei, trecuse aproape de bătrânul preşedinte. Între gazetarii gălăgioşi, Titu se simţea străin. Toţi se cunoşteau, îşi povesteau păţaniile naţionale, procesele, articolele, vorbeau de tirajul ziarelor, de deputaţii români de la Budapesta, de guvernul unguresc, de procurori... O lume nouă îşi deschidea tainele în faţa tânărului reprezentant al *Tribunei Bistriţei*. Şi lumea aceasta îl zăpăcea şi-i răcea speranţele. În toate vorbele ce le auzea mişunau preocupările mărunte, personale, interesate. Nici unul nu rostea un cuvânt despre vreun ideal superior. Fiecare părea încântat de sine însuşi şi îngrijorat veşnic să se ridice deasupra celorlalţi cu orice preţ... Vecinul

lui din dreapta era Barbu Luca, tânărul poet care însă acuma de-abia se sinchisea de dânsul şi alerga mereu să ciocnească ba cu „ilustrul asesor consistorial", ba cu „magnificenţa sa Cutare" şi, de câte ori se întorcea la locul său, şoptea în treacăt lui Titu:

— E o canalie ilustrul, dar trebuie să-i faci curte, căci altfel nu poţi trăi!

Pe la sfârşitul banchetului, după multele discursuri umflate, Titu îşi simţi inima atât de mâncată de amărăciune, că-i venea să plângă cu hohot.

„Pretutindeni egoismul, o, Doamne!" îşi zicea privind cu ochii rătăciţi la feţele roşite de băutură, cu râsuri prefăcute pe buzele umede.

— Titule, Titule! îl deşteptă deodată glasul lui Virgil de la spate. Ia vino încoace!... Ce-i cu dumneata, poete? Ce eşti aşa de trist când toată lumea e veselă?

De-abia acasă îşi dezvălui nedumerirea, cu lacrimi în ochi, ca un copil nepriceput care a suferit jigniri grele întâia oară când a păşit în lumea largă. Virgil Pintea îl ascultă pe gânduri, dând din cap înţelegător.

— Toţi am trecut prin amărăciunile dumitale de acuma, zise dânsul apoi, ca un părinte blând. Dar viaţa aşa e, dragul meu. Viaţa e nimicitoarea iluziilor. Numai cel ce-şi poate păstra visurile în ciuda cruzimilor vieţii, numai acela nu va pierde încrederea niciodată... Fireşte că spectacolul nu e înălţător, dacă intri în culise să vezi sforile... Nu te uita însă la indivizi, căci indivizii sunt mărunţi, sunt oameni care totdeauna îşi caută rosturile lor. Priveşte departe şi atunci ai să vezi cum se va schimba panorama... Serbările astea, de pildă! Nu te uita la oameni, la discursurile lor, la conferinţele şi procesele-verbale în care fiecare caută să-şi arate meritele reale sau închipuite... Nu! Astea sunt nimicuri... Dumneata încearcă să vezi ansamblul! Şi atunci vei simţi în toate manifestările acestea, bune, rele, înălţătoare sau josnice, civilizate sau sălbatice, vei simţi bătaia pulsului unui popor care vrea să trăiască şi care se luptă crâncen ca să poată trăi... Într-o bătălie numai rezultatul are însemnătate hotărâtoare. Ce-mi pasă

mie cum beau şi mănâncă soldaţii în vremea războiului prelung? Istoria nu va şti decât: am biruit sau am fost biruiţi... Ş-apoi iarăşi, lupta noastră e o defensivă activă, cum ar zice fratele meu căpitanul. Duşmanul ne atacă prin toate mijloacele moderne de cutropire, prin cultura lui, prin şcoala lui, prin arta lui, prin banii şi prin munca lui... Noi trebuie să dăm din mâini ca barem să nu ne înecăm. Atât. Dacă ne menţinem la suprafaţă, am izbuti. Ţinta este să nu pătrundă duşmanul în cetatea noastră. Ei, şi ţinta aceasta, cu toate mărunţişurile omeneşti care pe dumneata te întristează, e câştigată. Asta-i mândria noastră. Şi trebuie să fie şi mândria dumitale şi a oricui i-e drag aievea neamul!

Trei zile cât ţinură serbările, Titu luă parte la toate şedinţele, conferinţele şi banchetele festive, liniştit, mulţumit, răsunându-i în urechi cuvintele lui Virgil Pintea de câte ori vreun amănunt încerca să-l tulbure. Însufleţirea însă nu-l mai stăpâni până a treia seară, la balul care încheia solemnităţile... Toate doamnele erau în costume naţionale din toate ţinuturile, oferind un spectacol impresionant. Şi, spre miezul nopţii, toate domniţele acestea frumoase ca zânele şi gingaşe ca florile se prinseră într-o horă imensă, fredonând în cor, cu glasuri dulci, învăluitoare, cuvintele unui cântec popular pe care Virgil Pintea, îmbrăcat ţărăneşte, îl cânta din fluier în mijlocul lor... Hora aceasta i se păru lui Titu un simbol al întregii vieţi ardeleneşti, legătura între mulţimea cea mare, umilă şi ostenită, şi conducătorii ei, ieşiţi tot din sânul ei şi neuitându-şi obârşia.

— Trăiască românii! izbucni deodată Titu nemaiputându-şi stăpâni emoţia.

Strigătul fusese în sufletul tuturor, căci îndată toată sala se umplu de glasuri înflăcărate:

— Trăiască românii!... Trăiască doamnele române!... Neamul românesc!

Poliţaiul oraşului interveni discret pe lângă bătrânul preşedinte al asociaţiei să potolească entuziasmul primejdios. Glasul preşedintelui însă se pierdu ca o chemare neputincioasă în vârtejul unui uragan zguduitor.

În aceeaşi noapte Titu vru să-şi scrie articolul pentru *Tribuna Bistriţei*, dar nu izbuti să lege nici două vorbe. Inima îi era atât de plină de fericire încât mereu trecea în birou la Virgil să-şi împărtaşească impresiile.

— Ce minunată-i viaţa românească! zicea întruna. Ce mare e neamul nostru! Nu există în lume popor mai bun, mai harnic, mai mândru, mal puternic... Nu poate să existe!

În culmea însufleţirii îşi aduse deodată aminte că mâine trebuie să plece de-aici, dincolo. Dar îşi zise cu hotărâre:

— Nu mai plec nicăieri! Rămân aici!... Ar fi o trădare să plec de-aici!... Aici e nevoie de oameni! Aici e nevoie mai mare ca oriunde!

Adormi foarte decis să se oprească la Sibiu, să intre la vreo gazetă, în sfârşit să se facă folositor norodului. A doua zi se deşteptă frânt de osteneală, pe când Virgil Pintea îl scutura din răsputeri:

— Sus! Sus, leneşule!... E ora zece şi trenul n-are să te aştepte pe dumneata, stimate poete, să-ţi mistui în somn impresiile naţionale!... Haidem, să nu întârziem de la poliţie, unde trebuie să scoatem biletul de trecere a frontierei, altfel rămâi aici...

— Cum să rămân aici? sări Titu, biruindu-şi deodată oboseala. Imediat sunt gata! Numai cinci minute!... S-ar putea să mai rămân aici, odată ce am pornit la drum?... Dincolo e fericirea cea adevărată... Acolo trebuie să fie!

8

George turba... Dintru-ntâi îi venise să se năpustească la Florica şi s-o zdrobească. După ce a scos-o din sărăcie şi din noroi, după ce nu e în stare să-i facă barem un copil, acuma umblă să-l şi necinstească? Se opri însă gândindu-se că Ion e capul tuturor relelor şi că deci cu dânsul trebuie să se răfuiască... Al Glanetaşului i-a făcut destul rău, numai rău, şi fără nici o pricină...

Toată ziua de sâmbătă îşi ascunse mânia parcă nici n-ar bănui nimica-n lume. Şi, fiindcă Ion n-a venit pe la ei, seara s-a dus la cârciumă unde l-a şi întâlnit. Vorbiră mai prietenos ca altă dată şi George îi spuse că mâine se va duce la pădure, şi spunându-i îl privi atât de senin încât văzu bine bucuria din ochii lui Ion care, ca să-l descoase, întrebă:

— Da când vrei să porneşti, George?

Glasul lui, tocmai pentru că voia să pară nepăsator, avea o tremurare uşoară de mulţumire pe care George o simţi foarte bine. Răspunse liniştit:

— Apoi când o însera mai bine, ca să mergem pe răcoare.

Duminică după-amiază trecu iar pe la cârciumă şi iar întâlni pe Ion, şi iar aduse vorba că desearǎ trebuie să plece la pădure. Ion era ameţit puţin de rachiu şi chiuia şi horea parcă toată lumea ar fi fost a lui. În ochii lui strălucea sfidătoare bucuria bucuriilor. Apoi când să iasă George, Ion îi ură drum bun şi mai ceru o sticlă de băutură, să-şi astâmpere focul.

Pe Florica însă George degeaba o iscodise. Îşi vedea de treburile ei prin casă, ca totdeauna, încât bărbatul se gândi că poate ea nici nu e vinovată. Îi pregăti merinde în traistă şi ea însăşi agăţă traista de loitră. Când începu să se întunece, Toma Bulbuc opri cu carul în uliţă, în faţa casei. George înjugase boii şi-l aştepta. O slugă de-a lui Toma veni în carul feciorului, să-i mai ţie de urât pe drum. Când îşi făcură cruce să pornească, sluga strigă:

— Da topor nu-ţi iei, bade George?

George tresări. Înadins nu luase, gândindu-se c-o să-i trebuiască acasă. Sări jos din car şi alergă în tindă. Savista, care se târâse pe prispă, nepricepând cum poate pleca dânsul când ea i-a spus că are să vie Ion Glanetaşu, bâigui plângător:

— Nu duce, bade... Stai aci...

— Să nu păţeşti ceva, George, că te-ai întors din cale, murmură Florica.

— Vezi mai bine tu să nu se întâmple pe aici vreo poznă! zise bărbatul tare, de frică să nu audă nevasta cum îi bate lui inima.

— N-ai nici o grijă, că doar mă cunoşti şi mă ştii! răspunse femeia liniştită.

Carele se urniră. Întunericul le înghiţi curând, lăsând în urmă numai scârţâitul roţilor, din ce în ce mai molcom.

Pe bolta vânătă stelele se aprindeau pe rând ca nişte luminiţe fricoase. Peste sat se cobora o ceaţă plăpândă, alburie, care parcă subţia bezna şi o răcorea.

George tremura în car ca şi când l-ar fi zgribulit frigurile. De vorbea, îi dârdâiau dinţii. Ieşiseră din sat şi suiau pe coastă, printre ogoare tăcute pe care clăile înnegureau ca tâlharii la pândă... Două zile plănuise dânsul ce-o să spuie tatălui său când va sosi clipa, şi acuma nu-i venea nimic în minte. I se părea că a plecat de-acasă de un veac şi vedea mereu pe Ion cum se furişează în ogradă, cum se aşază în pat lângă Florica... Apoi deodată gemu:

— Parcă nu mi-e bine... Mă întorc...

O luă drept peste câmp. Auzi cum strigă tatăl său ceva, dar nu înţelese nimic. Vru totuşi să răspundă „bine, bine“, şi n-avu glas. Când nu mai auzi carele, începu să alerge. Se rostogoli de vreo două ori prin şanţuri, peste haturi. Îi era cald de se năbuşea. Un strop de sudoare îi căzu pe mână şi-l învioră parcă l-ar fi atins un cărbune aprins. Cu cât se apropia, cu atât îi era mai frică să n-ajungă prea târziu.

Sări gardul porumbiştii din dosul casei, ieşi în grădiniţa din faţă şi de-aci în ogradă. Casa dormea nepăsătoare şi tăcută ca o matahală moartă. Peste drum un câine hămăi de două ori, iar în balta din vale broaştele orăcăiau urât într-o întrecere aţâţătoare... Vru întâi să intre buzna, dar se răzgândi înainte de a porni spre tindă. Poate că Ion totuşi n-a venit încă, ş-atunci... Bătu în uşă, uşor, cum bat flăcăii în geam, la fete. Glasul Floricăi răspunse îndată, limpede, nedormit:

— Cine-i?

George tăcu. Glasul femeii îi zârnâia în creieri, spunându-i:

— Vezi, nu dormea... Îl aştepta...

Auzi paşii Floricăi, desculţi, apropiindu-se încurcaţi de foşnetul cămăşii. Uşa se crăpă hoţeşte să nu facă zgomot.

— Tu eşti? şopti ea.

— Eu, eu, mormăi George intrând repede.

Nevasta recunoscu glasul, se dădu la o parte ca plesnită de un bici. Dar, înainte ca George să-i fi simţit spaima, se reculese şi, punând zăvorul, întrebă îngrijorată:

— Vai de mine, George, dar ce-i de te-ai întors aşa?

— Nu prea mi-e bine... Dar lasă, că nu-i nimic... Culcă-te tu! Până mâine-mi trece, zise bărbatul încet, ca şi când i-ar fi fost teamă să nu deştepte pe cineva.

Florica vru să mai întrebe ceva, dar răspunsul lui şoptit şi tremurat parcă-i puse un căluş în gură. Se urcă în pat, se înveli şi căută să vadă prin întuneric ce face George. Nu vedea nimic, dar îl auzea suflând greu ş-apoi deodată dezbrăcându-se grăbit. Când se întinse lângă ea, sub cearşaf, un fior îi trecu prin spinare, căci George era un sloi de gheaţă.

— Ce ţi-e de te cutremuri aşa? întrebă bărbatul cu un glas gros şi greu ca un dangăt de clopot.

— Ce să-mi fie... M-a cuprins frigul când ţi-am deschis...

Vremea parcă stătea în loc, precum stăteau şi dânşii nemişcaţi, oprindu-şi respiraţia ca să audă mai bine orice urmă de zgomot, într-o aşteptare amorţită. De-afară pătrundea ca prin puf orăcăitul broaştelor, îndulcit, ca un cântec de dragoste. Geamurile însă se stingeau în întuneric încetul cu încetul, arătând că vremea totuşi trece şi că cerul se înnourează treptat-treptat. O stea verzuie, care mai clipea singuratică, dispăru deodată, acoperită parcă de o perdea neagră, trasă de o mână tainică.

Cine ştie câtă vreme s-a scurs astfel?

Se gândeau acum amândoi, aproape în acelaşi timp.

„Poate că nu mai vine..."

Şi pe când se gândeau, auziră deodată poarta, scârţâind foarte uşor, apoi nişte paşi care se apropiau de casă, rar, cu mare băgare de seamă. Apoi câinele de peste drum hămăind iar de două ori. Cântecul broaştelor se curmă scurt ca şi când arunci un bolovan în apă.

George şi Florica încremeniră. Peste un minut paşii în ogradă se mai apropiară puţin. Apoi iar urmă tăcerea, apăsătoare ca o piatră de mormânt... Ş-apoi tăcerea fu clătinată brusc de un fulger orbitor, în lumina căruia îşi văzură, amândoi, ochii sticlitori de încordare. În aceeaşi clipă însă răsună un şuierat lin ca o chemare veche... Atunci George se ridică în pat şi ascultă, iar după un răstimp şopti stins:

— Mi se pare că e cineva în ogradă!?

— Cine să fie? zise Florica cu un glas gâtuit de spaimă.

— Mă duc să văd! mormăi repede George sculându-se şi trecând cu paşi hotărâţi în tindă.

Când atinse zăvorul, îi trăsni prin creieri că nu poate ieşi afară cu mâna goală. Se gândi să ia toporul, dar îşi aduse aminte că toporul l-a lăsat în car. Tot atunci îşi mai aminti că în colţul tinzii, după uşă, trebuie să fie sapa cea nouă pe care a cumpărat-o joia trecută în Armadia şi căreia numai ieri i-a pus coadă. Încet, să nu se împiedice de Savista şi s-o scoale, pipăi în ungher şi o găsi... Pe urmă deschise uşa şi păşi pe prispă cu sapa în dreapta. Vru să izbească îndată, dar nu văzu nimic de întuneric... Zise aspru şi tare:

— Cine-i?... Cine-i?

Un vânt rece se porni deodată, deşteptat parcă de glasul omului, fâşâind trist prin frunzele pomilor şi trântind poarta ogrăzii, care rămăsese crăpată. Atunci George prinse în marginea grădiniţei din faţa casei o mişcare nevrută, după care auzi îndată:

— Ssst... ssst... ssst...

George făcu câţiva paşi spre grădină, îndârjit. Şi întrebă iar mai apăsat:

— Cine-i?

— Ssst!... ssst... st! răspunse acuma mai aproape.

Cu amândouă mâinile George ridică sapa şi izbi. Simţi că fierul a pătruns în ceva moale şi în gând îi răsări întrebarea: „Unde l-oi fi lovit?“ Dar numaidecât se auzi iarăşi, mai încet şi rugător:

— Ssst... ssst...

George izbi a doua oară. Sapa vâjâi în aer. Apoi un pârâit surd, urmat de un zgomot năbuşit ca şi când se prăvale un sac plin. Mai ales zgomotul acesta înfurie mai crunt pe George. Parcă tot întunericul s-ar fi schimbat dintr-o dată, într-o baltă de sânge închegat, care-l asmuţea. Lovi a treia oară, fără a-şi mai da seama unde...

Orăcăitul broaştelor reîncepu brusc, speriat, ameninţător, ca o văicăreală vâltorită în văzduh de vântul ce sufla mereu mai mânios şi mai înţepat. George tresări, ca şi când deodată şi-ar fi revenit în fire, şi intră grabnic în tindă, zăvorând bine uşa şi aşezând sapa la locul ei.

În casă Florica stătea acuma ghemuită de groază, pe laviţă, lângă fereastră.

— Ce-ai făcut, omule? murmură femeia întinzând braţele spre dânsul, ca o apărare sau ca o rugăciune.

— L-am omorât! răspunse scurt George.

Capitolul XIII

SFÂRŞITUL

1

Ion se prăbuşi sub lovitura a doua care-i crăpase ţeasta. Lovitura următoare n-o mai simţi, precum nu simţise durere nici la cea dintâi... Venise de-a dreptul de la cârciumă, ameţit însă mai mult de fericire decât de rachiu, deşi băuse atâta de speriase pe vădana lui Avrum. Venind, fluiera vesel ca pe vremea când era holtei şi se ducea la fete, înainte de-a fi avut vreun gând de însurătoare. Dar sufletul îi era aşa de plin de bucurie, că se stăpânea să nu sară să îmbrăţişeze gardurile pe lângă care trecea şi câinii care-l lătrau ici-colo. Strecurându-se în ograda Floricăi, trase o înjurătură înăbuşită fiindcă poarta scârţâise puţin şi-i era frică să nu se trezească Savista. De altfel se hotărâse ca, dacă oloaga s-ar deştepta şi ar crâcni, s-o cotonogească fără multă vorbă. Lăsă poarta deschisă înadins ca să nu mai scârţâie când va pleca. Toate le potrivise cu mare grijă, numai la George nu se gândise deloc, parcă nici n-ar fi fost pe lume.

Când se deschise uşa tinzii cu zgomot, i se încuibă în minte să facă „ssst“, tot din pricina Savistei. După paşi cunoscu însă că nu e Florica. Avu o străfulgerare de gelozie: o fi îmbrăţişat altul pe femeia inimii lui... Dar la George nu se gândea. Nu apucă să scrâşnească din dinţi, când auzi glasul lui George. Iar glasul acesta îl ului atât de mult că i se moleşi toată fiinţa de parcă nici mâna nu şi-ar mai fi putut-o mişca. În creieri totuşi îi rămase uitat acel „ssst“ pe care simţea nevoia să-l rostească prosteşte, fără voia lui.

În aceeaşi clipă îşi dădu seama deodată că i-a sosit ceasul. Mintea i se lumină, deşi gura-i boscorodea întruna „ssst“, tot mai domol şi mai nesigur. Aştepta loviturile, îngrijorat doar cu

ce o să-l trăsnească? Auzi foarte lămurit vâjâind în aer ceva, simţi o izbitură ascuţită în braţul drept, dar fără durere şi urmată doar de o fierbinţeală ciudată, care parcă-i topea creierii, încât începu să-şi amintească repede, ca într-o aiurare, cum se ducea la liceu în Armadia, cum a fugit de la şcoală ca să umble cu vitele pe câmp şi să ţină coarnele plugului, apoi dragostea lui dintâi cu fata dascălului Simion Butunoiu, măritată acum cu unul din Săscuţa, apoi dragostea lui să aibă pământ mult, şi Ana, şi copilul, şi Florica, şi Titu cu toată familia Herdelea şi cu cântecele cele frumoase, seara în pridvor, şi-i părea rău că toate au fost degeaba şi că pământurile lui au să rămâie ale nimănui... Vâjâi iar ca o vijelie îngrozitoare într-un pustiu fără margini, şi înţelese că iar îl loveşte... Apoi deodată, ca şi cum sufli în lumânare, se făcu întuneric deplin.

Pe urmă se trezi ca dintr-un somn greu. Habar n-avea cât stătuse în nesimţire şi nici ce se întâmplase. Numai când îşi auzi propriile-i gemete, îşi aduse aminte... Era ud leoarcă. Se simţea parc-ar zăcea într-o baltă murdară. „O fi sângele meu!“ se gândi dânsul. Vru să pipăie, dar nu-şi putu clinti mâna dreaptă. De-abia deschise ochii obosiţi. Ploua mărunt. Picurii îi cădeau pe obraji şi-l înţepau, căci carnea lui ardea. Văzduhul era cenuşiu, ca şi când se apropie zorile, dar cerul era înăbuşit de nouri, şi ploaia cernea mereu, măruntă, rece, unsuroasă. Dureri cumplite îi ţâşneau de pretutindeni şi-i clocoteau în cap ameţitor. Chiar gemetele îi împlântau cuţite în piept. Se gândea însă numai la băltoaca în care se bălăcea, care-l scârbea şi din care voia să scape cu orice preţ. „Mor ca un câine!“ îi trecu apoi deodată prin mintea aprinsă de desperare.

Şi îndată începu să se târască din răsputeri, sprijinindu-se pe mâna stângă, în ciuda suferinţelor îngrozitoare ce-i sfâşiau trupul. Gemea cu gura încleştată şi se târa mereu, mereu. Poate un sfert de ceas să fi ţinut sforţarea crâncenă care-l duse până sub nucul bătrân de lângă gardul dinspre uliţă. Mai avea vreo doi paşi ca să ajungă la poartă. Sub nuc însă i se întunecă iarăşi tot. Doar gemetele înăbuşite se mai zvârcoleau în corpul crâmpoţit...

Apoi ploaia stătu. Din pomi şi de pe streşini picura din ce în ce mai rar. Norii se împrăştiau. Cerul albăstrea proaspăt, spălat. O vacă mugi undeva prelung, puternic, încât câinii deşteptaţi din aţipeală porniră deodată în tot satul să latre speriaţi. Cucurigluri vioaie îşi răspundeau cu înverşunare. Oamenii ieşeau prin ogrăzi, frecându-şi somnul din ochi sau întinzându-şi oasele. Pe uliţa cea mare începeau a urui carele pornite la câmp.

Paraschiva răposatului Dumitru Moarcăş trecu cea dintâi pe dinaintea casei lui George, desculţă, zgribulită, leopăind grăbită prin noroi moale şi rece, strângându-şi năframa la gât şi pe gură. Un horcăit greu o opri, ca trăsnită. Se închină de spaimă, dar totuşi se apropie de gard şi, printre nuiele, văzu pe Ion plin de sânge. Începu să ţipe parc-ar fi călcat-o tâlharii:

— Săriţi!... Tuuulai!... Săriţi...

Florica ieşi îndată în uşă, în cămaşă, nepieptănată. Aşa veghease toată noaptea, pe laviţă, ascultând gemetele înfiorătoare din ogradă, aşteptându-şi parcă rândul în fiece minut, cu ochii ţintă la George care, pe urmă, se aşezase pe dunga patului, sufla aspru, tresărea uneori şi poate că făurea ceva în mintea lui înfierbântată. Era albă la faţă ca varul stins şi picioarele-i tremurau şi de-abia o ţineau. Văzu băltoaca de sânge lângă grădiniţă, aproape de prispă, apoi dâra roşiatică, spălăcită, ce se întindea până sub nuc, unde Ion zăcea ca o grămadă de carne. Lumea se învârtea cu ea, dar n-avea putere să stoarcă nici un glas şi nici o lacrimă. Rămase pe prispă, ca o stafie surprinsă de lumina zilei.

Ograda se umplu repede cu oameni care se minunau, strigau, se închinau, înjurau, pe când printre picioarele lor copiii cu părul ciufulit se îmbulzeau curioşi cercetând sângele ca nişte copoi nestruniţi. În curând sosi şi primarul Florea Tancu, sfătos că se găseşte în treabă oficială, răcni să se dea la o parte toată lumea, se uită la mort cu gravitate, fără să-şi facă cruce ca ceilalţi oameni, şi declară solemn că nimeni n-are voie să se apropie până ce nu vine notarul. Porunci apoi strajei Cosma

Ciocănaş să ia un cal din grajdul lui George şi să plece în goană spre Jidoviţa.

Vremea trecea. Cerul se limpezi de tot şi soarele începu să zbicească umezeala. Fiindcă muştele bâzâiau tot mai obraznice, primarul ceru o velinţă să acopere cadavrul. Florica aduse un cearşaf nou şi alb ca floarea. Atunci ieşi afară şi George, slăbit la faţă, cu ochii rătăciţi în fundul capului. Zărindu-l, lumea care până aci se interesase numai de mort, se gândi şi la ucigaş. Florea Tancu întrebă simplu:

— Tu l-ai omorât ?

Şi George nu răspunse, dar plecă fruntea-n pământ. Glanetaşu veni mai târziu, alergând, împreună cu Zenobia care bocea şi afurisea de răsuna tot satul.

Spre prânz în sfârşit sosi notarul Stoessel cu judecătorul cel nou din Armadia, cu medicul circumscripţiei şi cu doi jandarmi. Paraschiva spuse judecătorului cum a auzit pe Ion horcăind, dar doctorul care se uitase la cadavru, râse ironic zicând:

— Palavre, muiere!... După asemenea lovitură nenorocitul n-a mai horcăit decât cel mult în faţa lui Dumnezeu, când i-a citit sentinţa prin care i-a hotărât locaşul în rai sau în iad, după cum s-a purtat aici pe pământ!

Medicul, între două vârste, ovrei, vorbind româneşte, ca un român, avea slăbiciunea glumelor şi calambururilor, chiar în momente neprielnice. Deoarece Paraschiva se jura pe toţi sfinţii din calendar c-a auzit horcăitul, doctorul se grăbi să reconstituie crima ştiinţificeşte: mortul a fost târât de cineva, probabil de ucigaşul însuşi, de la prispă până aproape de poartă, spre a induce în eroare justiţia... Judecătorul îi întrerupse explicaţiile, adresându-se primarului:

— Se ştie cine l-a omorât ?

— Eu l-am omorât! păşi George hotărât în faţa judecătorului.

— Cum l-ai omorât ?

— Cu sapa...

— Şi de ce ?

— Pentru că venise la nevastă-mea şi...

— Destul! îl opri judecătorul, adăugând către jandarmi: Este arestat!

Între timp doctorul îşi scoase haina, îşi sumese mânecile cămăşii, iar acuma se apucă să facă repede autopsia cadavrului. Jandarmii goliseră ograda de lume. Numai George rămăsese să privească cum taie medicul carnea moartă, şi Florica, lângă prispă, înlemnită.

Tăind şi forfecând, doctorul guraliv arăta rănile şi explica judecătorului care fuma ţigară după ţigară, spre a-şi alunga greaţa:

— Uite asta, domnule judecător, asta a fost cea mai grea... L-a pocnit în creştetul capului, dar osul a fost destul de rezistent că doar a plesnit... Mare minune! Rar caz! Sau poate lovitura n-a fost prea de tot puternică. Orişicum e o minune să dai cuiva în cap cu sapa şi ţeasta să nu se spargă. Aşa ceva numai printre ţărani se găseşte... În schimb patru coaste rupte complet... Lovitură mortală şi asta, fireşte... Poftim cum i-a deschis coşul, mai-mai să-ţi încapă degetele în rană... Şi ce lungă... Zece... treisprezece centimetri... Ehei, sapa!... Da, e zdrobit şi braţul, dar nu prea rău... Asta n-ar fi avut importanţă... se vindeca... cel mult braţul rămânea cu beteşug... Desigur însă că a fost ultima lovitură, când ucigaşul a mai pierdut din furie...

Apoi, isprăvind şi spălându-se pe mâini, declară hotărât:

— A fost un om ca oţelul!... Putea să trăiască o sută de ani!

Judecătorul porunci jandarmilor să pornească cu George. Florica acum se dezmetici şi strânse repede merinde într-o traistă pe care bărbatul o luă, întunecat, cu inima chinuită. Apoi ridică ochii întristaţi spre dânsa şi-i întâlni ochii mari albaştri privindu-l drept, cu o imputare şi o milă care nu ştia dacă sunt pentru el sau pentru celalt. Avu un început de mişcare ca şi când ar fi vrut s-o îmbrăţişeze sau barem să-i întindă mâna... Dar se opri, ruşinat să-şi deschidă sufletul în faţa atâtor oameni ce-i pândeau toate gesturile. Privirea i se mohorî iar şi zise poruncitor:

— Vezi, Florică, ia seama... Că eu cine ştie când m-oi întoarce...

Femeia îi răspunse dând din cap cu resemnare. Vegherea şi emoţiile îi şterseră bujorii din obraji şi-i desenaseră cearcăne vinete sub ochi. Aşa însă părea mai frumoasă, încât George, tulburat, se întoarse brusc spre poartă, urmat de jandarmii tăcuţi.

Savista, care toată vremea stătuse pitulată pe prispă ca o găină speriată, izbucni într-un scâncet prelung:

— Bade George... bade, bade, badeee!

George ajunse în mijlocul uliţei. Întoarse capul, dar ochii lui mângâiară pe Florica. Apoi porni cu paşi rari şi dispăru.

— Credinţa mea este că, dacă n-ar exista femeia, n-ar mai fi nevoie de justiţie criminală! zise judecătorul pe ungureşte medicului şi notarului, privind cu mare atenţie la Florica. Femeia este începutul tuturor păcatelor!

— Şi chiar sfârşitul, adăugă doctorul râzând, încredinţat c-a făcut un spirit.

Notarul Stoessel, ca mai mititel, se grăbi să zâmbească, spre a fi pe placul tuturor, şi apoi întrebă respectuos:

— Dacă doriţi, putem face actele la primărie, unde-i mai comod şi mai curat...

Propunerea fu primită şi se suiră cu toţii în trăsura ce aştepta în uliţă. Atunci primarul Florea Tancu se apropie cu pălăria în mână şi întrebă ce să facă cu mortul.

— Să-l îngropaţi! strigă medicul. Ce întrebare caraghioasă... Ei, haidem! Dă-i drumul, că mă aşteaptă clienţii acasă...

Mortul era acoperit cu cearşaful însângerat. Un roi de muşte zburătăcea primprejur. Zenobia năvăli acuma şi începu să-l bocească hohotind, iar după ce se sătură de plâns, blestemă pe George cu tot neamul lui, pe Florica, pe doctor şi mai ales pe judecătorul care n-a pus jandarmii să taie în bucăţele pe ucigaşul bătrâneţilor ei. Blestemele i le curmă numai sosirea Glanetaşului, cu carul, în care fu ridicat cadavrul. Bătrânul, cu capul gol, o luă înainte, boii cu carul mortuar după el, ş-apoi Zenobia, înconjurată de mulţime de femei care lăcrimau înăbuşit.

Florica, în mijlocul ogrăzii, se uita după car, cu ochii mari, încremeniţi. Nu mai putea. Durerea o sugruma. Lacrimile i se porniră singure, şiroaie, arzându-i obrajii ca hârtia.

2

În Pripas nu se pomenise omucidere de când se ţinea minte. Acum oamenii fierbeau şi se cruceau. Vestea a alergat degrabă în Jidoviţa, în Armadia, în toate împrejurimile. Şi toată lumea compătimea şi lăuda pe Ion, c-a fost aşa ş-aşa de bun şi de harnic... Totuşi nici pe George nu-l ocăra nimeni, şi-i doreau să scape mai uşor din pacostea ce-a dat peste dânsul. Numai Vasile Baciu spunea pe ici, pe colo:

— Dumnezeu nu bate cu bâta... Iaca, mi-a furat pământurile ş-acu l-a săturat Dumnezeu de pământ!

Toma Bulbuc, tatăl lui George, sosi acasă abia seara, cu carele de lemne. A aflat pe drum nenorocirea şi avea remuşcări că nu s-a întors şi el când a văzut că se întoarce feciorul. Descusu pe Florica şi pe Savista, iar a doua zi, în zori, fu în Armadia. Nu i se dădu voie să vorbească cu George şi nici măcar să-l vadă. Un paznic de la temniţă însă îi spuse că, foarte curând, va fi transportat la Bistriţa, închisoarea tribunalului, deoarece vina lui merge la curtea cu juraţi. Atunci Toma se repezi la Herdelea să-i ceară sfaturi. Familiei învăţătorului îi adusese zvonul încă de ieri o femeie din Pripas şi Ghighi plânsese toată seara pe „bietul Ion“, dar erau dornici de amănunte şi Toma Bulbuc trebui să le povestească mai întâi tot ce ştia. Herdelea îl sfătui apoi să ia pe Grofşoru, care-i cel mai straşnic avocat din lume. Se duseră împreună la Grofşoru căruia Toma îi făgădui toată averea lui, numai să-i scape băiatul din belea.

— Bine-ar fi să ţi-l scap cu doi-trei ani, moşule! răspunse avocatul. În orice caz eu voi face ce-mi stă în putinţă...

Preotul Belciug văzu o milostivire cerească în întâmplarea aceasta sângeroasă. Îi părea rău de Ion, dar în acelaşi vreme se bucura că biserica va câştiga prin moartea lui. Se felicita

pentru norocoasa idee ce i-a fost inspirată de Dumnezeu de-a asigura pe seama sfântului locaş o avere atât de frumoasă. Hotărî să facă o înmormântare deosebit de solemnă omului care a lăsat de bunăvoie bisericii tot ce a stăpânit în valea plângerilor. Dădu voie ca groapa lui Ion să fie săpată chiar în curtea noii biserici şi făgădui să-i ridice, pe socoteala sa, o piatră pe mormânt spre a eterniza creştineasca danie a celui răposat întru Domnul.

La înmormântare se strânse mai tot satul. Soţii Herdelea cu domnişoara Ghighi veniră înadins să însoţească la groapă pe Ion care, deşi le făcuse buclucul cu jalba lui, a fost om săritor şi de ispravă. De altfel prilejul era bun să încerce şi o învoială cu „pămătuful" în privinţa locului căsuţei lor.

Belciug sluji cum ştia el mai frumos şi mai mişcător. Dar mai ales printr-o cuvântare funebră înduioşă şi inimile cele mai împietrite. Mulţi oameni îşi ziceau că Ion şi-a simţit moartea de când şi-a dăruit bisericii averea. Preotul îl dădu drept pildă tuturor bunilor creştini:

— Biserica este leagănul nostru, unde ne întoarcem când ne-a obosit viaţa, unde veşnic găsim mângâiere şi înălţare, este scutul neamului nostru credincios şi asuprit. Cine dăruieşte bisericii, dăruieşte poporului şi cine dăruieşte poporului, preaslăveşte pe Dumnezeu. Câtă vreme biserica noastră va fi mare şi statornică, toate vijeliile şi urgiile lumii le vom înfrunta cu tărie...

Nici un ochi nu rămase însă uscat atunci când, prin gura preotului, Ion îşi luă rămas bun de la părinţi, de la toţi prietenii şi cunoscuţii. Iar când în sfârşit pomeni pe George care i-a curmat viaţa pământească, şi-i zise „te iert, căci n-ai ştiut ce faci", tot norodul izbucni într-un hohot de plâns şi Zenobia, năucită de jale, se izbi cu capul de dunga coşciugului, încât de-abia o potoliră cei dimprejur.

Pe urmă Ion fu coborât în pământul care i-a fost prea drag, şi oamenii au venit pe rând să-i arunce câte o mână de lut umed care răbufnea greu şi trist pe scândurile odihnei de veci.

Glanetaşu făcu pomeni bogate la care familia Herdelea, mai populară, trebui să ia parte şi chiar să guste din toate mâncările „de sufletul lui Ion". Preotul Belciug, bolnăvicios ca totdeauna, a venit doar spre a cinsti amintirea „mândrului creştin răposat", dar n-a luat în gură nici măcar o picătură de rachiu îndulcit cu secărea.

După pomeni Belciug pofti acasă la dânsul pe Herdelea, împreună cu stimata doamnă şi drăgălaşa domnişoară, să se mai odihnească puţin înainte de-a pleca în Armadia care, oricum, e o plimbare zdravănă pentru nişte „dame delicate". Fireşte că familia primi invitaţia cu plăcere; doar doamna Herdelea, fiindcă nu uita aşa de lesne uneltirile oamenilor răi, cam strângea din buze şi răspundea cu monosilabe preotului, care-şi înflorea cuvintele cu zâmbete bucuroase, parcă nici un nour n-ar fi întunecat vreodată prietenia dintre fruntaşii Pripasului. Astfel îi veni uşor învăţătorului să aducă vorba de locul cu pricina, iar răspunsul lui Belciug însenină deodată chiar şi pe dăscăliţă.

— Negreşit, frate Zaharie, zise popa frecându-şi mâinile. Cum să nu ne iubim noi, românii, unul pe altul? Nu-i destul că ne mănâncă inspectorii afurisiţi, să ne mai ciorovăim şi noi pentru nimicuri? Facem, Zaharie, cum nu! Să ştii că joia viitoare, când vin prin Armadia, trec pe la tine şi mergem împreună să facem actele cum se cuvine între fraţi...

Când vorbeau însă mai în tihnă, se pomeniră cu Vasile Baciu, ciupit bine de la pomeni, reclamând preotului pământurile lui Ion, care i se cuvin lui acum după orice dreptate omenească. Belciug se supără:

— Ba să-ţi fie ruşine, măi omule, să mai umbli după avere, când văd că ai ajuns de râsul satului cu beţiile! Omul mai bea câteodată, nu zic, dar nu ca porcul, cum faci tu!... Folosinţa pământurilor, pe care ţi le-a lăsat răposatul, fie iertat, am să ţi-o las şi eu, dacă-i fi om de treabă. Dar dacă n-ai să o slăbeşti cu cârciuma, apoi să ştii că eu te scot şi din casă, Vasile! Aşa că, ori te faci om de omenie, ori de unde nu...

Vasile Baciu vru să-l întrerupă, ceea ce însă pe Belciug îl înfurie atât de rău, că îl luă de mână şi-l scoase afară:

— Hait, hait... aici mie nu-mi trebuie beţivi neruşinaţi!... La cârciumă să fii obraznic, becisnicule!

Familia Herdelea îi împărtăşea indignarea.

— Ăsta-i cel mai ticălos din tot satul! zise doamna Herdelea, cea mai revoltată de îndrăzneala ţăranului.

3

Câteva zile pe urmă în casa Herdelea numai de Ion şi de Belciug se vorbea. Doamna Herdelea se înduioşa mai ales amintindu-şi cu câtă sfinţenie o asculta bietul Ion când cânta ea seara în pridvor, iar învăţătorul nu mai era supărat de amărăciunea ce i-a pricinuit-o cu jalba răposatul, ba chiar spuse:

— Cine ştie? Poate că ne-a fost spre bine, că de când ne-am mutat în Armadia parcă toate ne ies în plin!

Belciug devenise omul cel mai de treabă din lume. Dăscăliţa găsea că, orice s-ar zice, e un preot fără pereche, care nu umblă după blestemăţii, deşi e încă destul de tânăr şi văduv de atâţia ani, şi că pripăsenii nici nu merită asemenea popă, căci sunt criminali care se ucid unii pe alţii ca sălbaticii. Iar când odată Ghighi, vorbind de dânsul, scăpă, fără să vrea, porecla „pămătuful“, care avusese atâta căutare până atunci, doamna Herdelea o dojeni că nu-i frumos să ocărască o fată cuminte pe un slujitor vrednic al lui Dumnezeu.

În acelaşi timp Herdelea aştepta veşti de la Titu, care trebuia să fi sosit în România. Citise în *Gazeta Transilvaniei*, la Grofşoru, darea de seamă despre strălucitele serbări de la Sibiu şi inima-i sărise din loc de bucurie văzând printre reprezentanţii presei şi pe *Titu Herdelea („Tribuna Bistriţei“)*. Umblă cu ziarul în buzunar două zile şi-l arătă tuturor prietenilor, după ce avusese grija să sublinieze cu creion roşu numele fiului său. Totuşi, fiindcă nu primise încă nici o ştire de la el, îi era frică să nu fi păţit ceva la trecerea graniţei.

— Doar l-o feri Dumnezeu de asemenea pacoste! zise dăscăliţa când află îngrijorarea soţului ei. Şi apoi e dânsul isteţ de ajuns...

— O, Titu e un băiat rar! De-ar fi şi alţii ca el...! murmură Ghighi oftând visătoare.

De altfel Ghighi, de o vreme încoace, era într-o stare sufletească ciudată. Aici îi venea să plângă, aici să râdă, fără nici un motiv aparent. Şi deoarece mai târziu observă că mâhnirile ei sunt în strânsă legătură cu zilele când nu venea Zăgreanu să se consulte cu Herdelea asupra unor foarte însemnate şi interminabile chestiuni pedagogice, fata se ruşină că s-a îndrăgostit prea mult şi începu să declare părinţilor ei tot mai deseori că nu-l poate suferi. Declaraţiile acestea apoi fură punctul de plecare al unor controverse zgomotoase, mult asemănătoare celor ce au zguduit casa Herdelea în Pripas, pe timpul apariţiei lui George Pintea. Atâta doar că nici învăţătorul şi nici mai ales doamna Herdelea nu luau pe Ghighi în serios ca odinioară pe Laura... Deprecierea aceasta o enerva pe Ghighi şi mai rău şi o întărâta împotriva lui Zăgreanu, încât curând spuse că mai degrabă s-ar mărita cu un măturător de stradă decât cu dânsul. Degeaba îi reamintea Herdelea norocul Laurei. Dar unde scrie că şi ea are să nimerească negreşit ca soră-sa? Cine poate să ştie ce fel de caracter are Zăgreanu ? Sub masca lui de băiat model se poate prea bine să se ascundă un ipocrit, sau un beţiv, sau alt stricat. S-au mai văzut destule cazuri. Şi barem de-ar fi din vreo familie de seamă, dar tatăl lui e un simplu cărăuş...

— Nu-s eu de nasul lui! striga Ghighi cu mândrie. Ş-apoi staţi să vedem întâi când va fi numit undeva şi pozna asta de Zăgreanu! Până atunci are să curgă apă multă pe Someş...

Singur argumentul cu numirea lui li se părea bătrânilor cumpănitor. Herdelea se mira că nu mai vine nici un răspuns la cererea lui de pensie şi-i era chiar frică să nu se fi răzgândit inspectorul. De când se obişnuise cu gândul că e pensionar, era nerăbdător să-şi aibă patalamaua la mână. Începutul anului şcolar bătea la uşă şi, dacă nu se rezolvă repede pensiona-

rea lui, înseamnă că iar să bată drumurile în fiecare zi până-n Pripas, în loc să-şi vadă de slujba ce-o avea la Grofşoru şi să-şi încaseze în tihnă, lunar, pensioara cuvenită. Mereu întreba pe Zăgreanu ce mai ştie, dar tânărul, mai îngrijorat, nu ştia decât ceea ce-i făgăduise inspectorul: că locul din Pripas e al lui.

Deocamdată însă, fiindcă se apropia joia când Belciug avea să vie să sfârşească cu locul casei, soţii Herdelea se sfătuiră şi se învoiră să intabuleze averea lor din Pripas pe numele Ghighiţei, pentru orice eventualitate. Nu-i ameninţa nici un sechestru sau vreo altă nenorocire, dar e bine ca fata să aibă oleacă de zestre, nu ca sărmana Laura. Ei înşişi vor trăi cu ce au, iar dacă Herdelea nu va mai putea munci la Grofşoru, nu-i nimic, se vor ajunge şi din pensioară, că lor nu le mai trebuie nici fumuri, nici măriri, ci doar cât să bage în gură şi să-şi ţie zilele bătrâne.

Preotul Belciug trase cu brişca chiar la dânşii. Era obosit de alergăturile pentru biserica cea nouă, dar totuşi bucuria îi lucea în ochi că în sfârşit ţinta vieţii lui e înfăptuită. Povesti cu însufleţire ce pregătiri a făcut pentru sfinţirea care va avea loc duminică, cum a invitat pe episcopul din Gherla şi cum episcopul a răspuns că va veni negreşit, cum are siguranţa că toţi preoţii din judeţ vor fi de faţă, împreună cu toată „inteligenţa" română din Armadia şi împrejurimi, că va fi şi o petrecere cu dans unde desigur domnişoara Ghighi va avea rolul principal şi că în sfârşit Pripasul va deveni în ziua aceea un adevărat centru românesc de nădejdi frumoase.

În privinţa locului care-l interesa pe Herdelea preotul venise înarmat cu tot ce trebuia spre a se putea face repede toate formele. Plecară împreună la judecătorie, pe la notarul public, pe la cărţile funduare... Până la amiază isprăviră tot, ba avură vreme să treacă şi la Grofşoru care se însărcină, gratuit, să transcrie grabnic averea răposatului Ion Glanetaşu pe numele bisericii române din Pripas.

În aceeaşi seară şi cu învoirea dăscăliţei, Herdelea făcu o înştiinţare episcopiei cum că îşi retrage plângerea împotriva

preotului Belciug, declarând că eminentul părinte sufletesc al Pripasului numai dintr-o scăpare din vedere, iar nu din reavoinţă, n-a venit cu crucea la Bobotează.

Chiar a doua zi sosi apoi şi comunicarea inspectorului că ministerul a binevoit să-i încuviinţeze trecerea la pensie, mulţumindu-i pentru serviciile aduse statului. Herdelea tremură citind adresa şi se îngâmfă de mulţumirile ministrului. Fireşte că, până seara, toată Armadia află regretele guvernului de-a fi pierdut un învăţător atât de harnic ca Herdelea şi toată lumea se minună de asemenea distincţie rară. La berăria Griviţa, unde intră să bea o bere, Herdelea întâlni pe Zăgreanu care tocmai primise şi el numirea.

— Bravo, urmaşule! strigă Herdelea arătându-i adresa inspectorului. Şi-ţi doresc să capeţi şi dumneata, peste treizeci de ani, o hârţoagă ca asta colea!

În cinstea acestor veşti, Herdelea ciocni câteva pahare cu Zăgreanu, sperând în sinea lui că tânărul, având numirea în buzunar, va deschide vorba despre Ghighi. Zăgreanu însă se posomorî de tot, suspină foarte des şi nici măcar nu se uită în ochii lui Herdelea.

— Mi se pare mie că Zăgreanu vostru e cam hoţoman! zise Herdelea acasă, povestind muţenia tânărului.

— Ei, acuma vedeţi c-am avut dreptate! strigă Ghighi, căutând să pară triumfătoare, deşi inima îi tremura ca varga.

4

Înainte de prânz, pe când Ghighi îşi potrivea rochia de bal în care voia să meargă, a doua zi, la sfinţirea bisericii din Pripas, veni Zăgreanu, mai gătit ca de obicei şi mai grav.

„Vrea să-mi ceară mâna“, se gândi Ghighi, speriată de ruşine şi neîndrăznind să sufle un cuvânt.

Zăgreanu întrebă pe doamna Herdelea dacă nu-i acasă cumva „domnul colega“ şi, aflând ceea ce ştia, se uită la Ghighi, roşi, vru să plece îndată şi în sfârşit îi sărută mâna şi-i zise:

— Domnişoară... cred că veniţi la sfinţire în Pripas?...

— Da... tocmai mă pregătesc să... murmură fata.

— Atunci... atunci la revedere în Pripas! bâlbâi Zăgreanu zăpăcit, ieşind repede fără a-şi lua rămas bun de la doamna Herdelea.

„Ori e viclean, ori e fricos, îşi zise dăscăliţa, clătind din cap, fără însă a se supăra cum s-ar fi supărat altădată. Barem de-ar da Dumnezeu să fie bine...“

Îndată după masă Ghighi colindă toate prăvăliile ca să găsească nişte pănglicuţe fără de care rochia ei n-ar fi avut nici un farmec. Voia să fie mâine cea mai drăguţă din toate fetele, mai ales că-şi zicea în gând melancolică: „Poate că e ultima mea petrecere de fată!...“ Trecând pe la poştă, auzi o bătaie în geam. Era Bălan, care-i făcea semn să intre.

— Scrisori!... Şi una chiar de la Bucureşti! zise Bălan cu zâmbetul lui blajin pe o faţă rotundă şi umedă de sudoare. Adineaori au sosit... Tocmai mă gândeam cum să vi le trimit mai repede, că ştiu cât trebuie s-o aşteptaţi... Poftim, domnişoară, şi iartă-mă că te-am oprit din drum!

— De la Titu! strigă Ghighi, apucând scrisorile şi repezindu-se afară, zăpăcită.

Uită pănglicuţele şi nu se opri până acasă, frământată de bucurie, învârtind în mâini scrisoarea de la Titu şi totuşi nedesfăcând-o.

— Titu! Scrisoare! ţipă dânsa aprinsă.

— Bravo! Bine c-a dat Dumnezeu! Mi s-a luat o piatră de pe suflet! zise Herdelea, punându-şi ochelarii ca totdeauna când citea ceva deosebit. Ei, ia să vedem ce spune bucureşteanul nostru!

Citi:

„Iubiţii mei, sunt numai de două săptămâni în România şi parc-aş fi de când lumea. O viaţă nouă s-a deschis în faţa mea. O fi mai bună, o fi mai rea, cine ar putea spune? Deocamdată mă simt uluit şi atât de mic că veşnic mi-e frică să nu fiu strivit de vârtejul ce mă înconjoară. Mulţumit aievea sunt numai când

mă întorc cu gândul acasă, între d-voastră care-mi sunteţi cei mai dragi! în lumea asta mare şi străină...“

— Săracul! bolborosi dăscăliţa, cu gura pungă şi ochii umezi.

„Ce-a fost şi ce-am făcut în Sibiu, aţi citit desigur în gazete. Ar fi trebuit să scriu şi eu ceva pentru *Tribuna Bistriţei*, dar unde am avut răgaz de scris când mă frigeau grijile trecerii graniţei?“

— Ba ar fi fost bine să fi scris, c-ar fi văzut şi domnii de pe-aici! se întrerupse Herdelea, privind peste ochelari la dăscăliţa, ca şi când i-ar fi cerut părerea.

— Săracul! şopti doamna Herdelea.

„Căci uşor n-a fost de trecut în Ţară, fără paşaport, şi dacă nu era Virgil Pintea, nu ştiu zău cum aş fi ajuns la Bucureşti. Nu vă puteţi închipui ce om de treabă e Virgil! Drăguţ, săritor, energic — o adevărată comoară. Laura poate fi mândră cu asemenea cumnat...“

— Mi se pare că scrisoarea cealaltă e tocmai de la Laura, zise Ghighi.

— Lasă, c-o vedem pe urmă, şi tăceţi acuma! făcu Herdelea.

„Virgil a fost salvarea mea. Eu, când am văzut câte greutăţi şi primejdii sunt de biruit, era să renunţ de-a mai încerca. De altfel îndrăgisem Sibiul şi mă gândeam să mă opresc acolo. Virgil însă nici n-a vrut s-audă de una ca asta. Cum să te împotmoleşti la jumătatea drumului?... Ne-am dus împreună la poliţaiul oraşului care a refuzat categoric. Acelaşi răspuns l-am primit şi la comandantul poliţiei de frontieră... În sfârşit primarul, un sas bătrân, simpatic, prieten cu Virgil, s-a îndurat de mine, în urma spuselor lui Virgil că sunt ziarist, că aş vrea să profit de ocazie să văd Bucureştii şi altele... M-am închinat când m-am văzut cu biletul de trecere în buzunar...

Până la Turnu-Roşu m-a însoţit şi Virgil Pintea. Niciodată n-am fost mai mişcat ca în jumătatea de oră cât m-am plimbat acolo, pe prundişul gării care parcă plângea sub paşii noştri. Mă durea inima şi-n gând îmi ziceam întruna că n-am să mai văd poate cât voi trăi pământul Ardealului care mi-e atât de drag, mai drag ca orice în lume. Apoi sirena locomotivei a şuie-

rat prelung, duios, zguduindu-mi sufletul. M-am îmbrăţişat cu Virgil şi am plâns amândoi..."

— Săracul mamii înstrăinat! murmură doamna Herdelea, ştergându-şi nasul.

„Pe urmă nici nu ştiu cum m-am pomenit în Câineni... România! Ţara! Doamne-ajută!... Graiul unguresc dispăruse. Pretutindeni şi toată lumea, româneşte: funcţionarii gării, vameşii, conductorul trenului, călătorii, casele... tot şi toţi... Pentru mine, obişnuit cu străinii la toate autorităţile de seamă, schimbarea aceasta a fost o minune. Auzeam şi nu credeam, şi mă simţeam atât de fericit că-mi venea să îmbrăţişez pe toţi oamenii.

Dar fericirea nu e nicăieri statornică. Am sosit în Bucureşti noaptea şi am tras la hotel. Vroiam să mă duc a doua zi la rudele care m-au poftit la Sângeorz să viu la dânşii ca acasă. M-am dus şi n-am găsit decât nişte slugi obraznice. Boierii încă nu s-au întors de la băi. Se vede că de la Sângeorz au mai trecut şi aiurea. A treia zi mi-am căutat o odaie mobilată, ieftină, căci hotelul mi-ar fi mâncat repede bănişorii cu care am ajuns în ţara visurilor mele. Apoi din două în două zile am trecut pe la casa deputatului şi voi mai trece. Speranţele se destramă însă mereu. Viaţa-i viaţă pretutindeni, cu aceleaşi deşertăciuni, cu aceleaşi aşteptări şi mai ales cu aceeaşi faţă spăimântătoare care retează scurt aripile avântului. Visurile sunt tot atât de fără preţ aici, ca şi dincolo. Numai cei ce nu le au sunt mulţumiţi, căci numai ei ştiu să stoarcă plăcerile vieţii.

Se poate totuşi să fie din vina mea amărăciunea care mă chinuieşte. Nici un paradis nu e frumos ca acela pe care şi-l zugrăveşte omul în sufletul său. Raiul unuia poate să fie iadul altuia. Fericirea e clădită de închipuirea fiecăruia şi fiecare şi-o potriveşte ca o haină. Poate că eu sunt croitor prea neîndemânatic. Şi poate că, din pricina aceasta, niciodată n-o să-mi găsesc haina râvnită... Dar, în locul nădejdilor stinse, răsar veşnic altele noi, mai ademenitoare, mai strălucitoare, deschizându-ţi drumuri noi, năzuinţe noi. Necunoscutul e singurul îndemn trainic în lume, fiindcă într-însul se ascund toate tainele ce dau preţ vieţii.

Şi astfel, în aşteptarea viitorului, mă mângâi cu trecutul. Vălmăşagul în care am căzut îmi îndreaptă gândurile tot mai des înapoi. Până să-mi găsesc un locşor în lumea nouă, mi-e dor de cea veche pe care am părăsit-o. De aceea vă rog să-mi scrieţi des şi mult despre tot ce se petrece la noi, căci toate mărunţişurile îmi sunt mai dragi acuma ca atunci când trăiam în mijlocul lor. Sufletul meu rătăceşte aici într-un deşert fără popasuri ca o pasăre ce şi-a pierdut cuibul... Vă sărut pe toţi cu multă iubire — Titu".

Când isprăvi Herdelea, rămase o tăcere ca într-o biserică goală. De-abia târziu dăscăliţa bâlbâi amar:

— Vai săracul băiat, cum s-a mai înstrăinat!... Of, Doamne, Doamne!

— Ce înstrăinat? zise Herdelea, căutând să-şi ascundă emoţia. Aşa-i omul când pică în altă ţară... Lasă că se obişnuieşte dânsul, că doar e bărbat, nu cârpă!

Se întinseră la vorbă toţi trei, încât uitară cealaltă scrisoare. De altfel Laura nu spunea nimic nou, afară de vestea că iar e grea şi că speră, cu ajutorul lui Dumnezeu, să facă un băiat.

Doamna Herdelea vru să scrie ea însăşi lui Titu, să-l mângâie, povestindu-i despre toţi şi toate, şi mai cu seamă cum s-a prăpădit Ion Glanetaşu, ştiind cât de mult a ţinut el odinioară la „bietul Ion". Herdelea însă o făcu să-şi amâne planul până după sfinţirea din Pripas, zicând:

— Cine ştie, poate că şi de-acolo vom avea de scris ceva...

Bătrânii schimbară o privire plină de înţeles: „ceva" însemna Zăgreanu. Ghighi auzi şi nu protestă, ca de obicei, fie că nu voia să se supere după scrisoarea lui Titu, fie că avea şi ea oarecare speranţe aninate de sfinţirea bisericii lui Belciug. Ba mai târziu spuse enigmatic:

— Am să-i scriu şi eu, ca să ştie tot.

5

Duminică... Satul parc-a întinerit şi s-a primenit în aşteptarea zilei mari. E curat şi vesel, nu degeaba poruncise preotul ca

fiecare om să măture uliţa în faţa casei, să cureţe ogrăzile şi să împodobească porţile cu verdeaţă. Însuşi Dumnezeu s-a milostivit să îngăduie o vreme frumoasă, vrând parcă să răsplătească astfel strădaniile slujitorului său. Toată lumea îmbrăcase haine albe de sărbătoare. Soarele de toamnă, cumpătat şi veşted, împrăştia lumină caldă şi plăcută.

Belciug, frânt de oboseala pregătirilor, nu mai simţea decât o emoţie grozavă, alcătuită dintr-o mulţumire fără seamăn şi o nerăbdare din ce în ce mai dureroasă. Fiindcă de sâmbătă seara au început a sosi ţărani de prin satele mai depărtate, de-abia a închis ochii toată noaptea. În zorii zorilor apoi a fost în picioare, a dat o raită pe la şcoală, unde avea să fie banchetul „inteligenţei", pe la Todosia, văduna lui Maxim Oprea, unde va petrece poporul, pe la biserica nouă, să fie toate în bună ordine. Îşi pipăia mereu inima, parcă i-ar fi fost frică să nu înceteze deodată a mai bate tocmai când să culeagă roadele tuturor silinţelor sale.

Acuma dinspre Jidovita şi dinspre Săscuţa, trăsurile uruiau mereu pe Uliţa Mare. Caleşti frumoase sau hodorogite, înălbite deopotrivă de praf, brişti uşoare, docare iuţi, cupeuri grele aduceau domnimea, pe când ţăranii de pe departe sau mai cu stare veneau în căruţe acoperite cu scoarţe pestriţe, iar cei de primprejur, spălaţi şi primeniţi, în cete gălăgioase, pe jos... Cârciuma începu să aibă căutare, cu toate oprelîştele preotului care ceruse pripăsenilor să nu ia nimic în gură până după sfânta liturghie. Rifca, văduva lui Avrum, ajutată de Aizic, avusese grijă să-şi umple toate butoaiele cu rachiu, ca nu cumva să se isprăvească băutura într-o zi aşa de mare şi cu atâţia muşterii. Taraful lui Goghi din Bistriţa sosi în trei căruţe; în cea din urmă se înălţa gorduna, falnică şi prevestitoare de veselie. Belciug nu uitase să tocmească el însuşi lăutari pentru popor; Briceag, împreună cu tovarăşii lui, Holbea şi Găvan, închinau la cârciumă în aşteptarea începutului serbării. Preotul Belciug fu mai fericit când picară Herdelenii.

— Of, bine că v-a adus Dumnezeu! suspină dânsul zâmbind cu mâna la inimă. Câtă emoţie... Of, barem de-ar merge strună toate!

Doamna Herdelea şi Ghighi fură rugate îndată să inspecteze împodobirea bisericii şi apoi mai ales pregătirile făcute la şcoală pentru banchetul domnimii. Mâncările erau servite de berăriile Rahova şi Griviţa din Armadia, dar totuşi ochiul femeii e mai ager ca al celui mai iscusit restaurator din lume. Herdelea însă trebui să rămâie cu Belciug, să-i dea ajutor la primirea oaspeţilor.

Episcopul sosi pe la zece, într-un cupeu închis, tras de patru cai, înconjurat de o ceată de flăcăi pripăseni, călări, care îl aşteptaseră la podul de peste Someş, după ordinele preotului. Cupeul era urmat de vreo şase alte trăsuri în care se găsea suita episcopului, alcătuită din înalte feţe bisericeşti.

Doi preoţi tineri se repeziră să-i ajute să coboare din cupeu. Când păşi episcopul pe scară, trăsura se îndoi, aproape să se răstoarne. Era bătrân şi foarte gras, dar cu o faţă blândă, cu nişte ochi albaştri şi limpezi de copil şi cu o barbă ninsă în care se amestecau părul lung şi mustăţile gălbejite. Avea obrajii roşcovani şi sufla greu.

— Foarte cald, murmură dânsul surâzând silit împrejur şi ridicând degetele să binecuvânteze mulţimea descoperită.

Pe fruntea largă care se pierdea în creştetul pleşuv şi lucitor, licăreau bobiţe de sudori. Simţi că-i vine să strănute şi se acoperi repede. Avea groază de guturai şi de aceea se ferea veşnic de curent şi răceală.

Belciug îşi făcu loc cu coatele prin înghesuială, şoptind întruna mişcat „daţi-mi voie, vă rog“ până ce ajunse cu mare greutate în faţa episcopului. Aici tuşi uşor, ca să-şi alunge emoţia din gât, şi apoi rosti cele câteva cuvinte de bună venire pe care le învăţase în faţa oglinzii, încurcându-se totuşi de mai multe ori, ceea ce însă parcă spori solemnitatea clipei.

— Bine... bine, gâfâi episcopul plictisit. Tare frumos... Râvna sfinţiei tale mă bucură foarte... Preotul... păstorul Domnului... Da... Aşa... Dar înainte de-a începe programul, aş dori să mă odihnesc puţin... Măcar zece minute... M-a prăpădit călătoria... Ş-apoi am dormit foarte prost azi-noapte în Armadia...

Protopopul din Armadia, la care dormise episcopul şi care-i făcuse un pat împărătesc, păli, dar se făcu că nu aude.

Arhiereul intră în casă cu Belciug, ceru apă, se aşeză într-un jilţ şi stătu neclintit vreun sfert de ceas, cu ochii trudiţi închişi, mişcând doar buzele din când în când fără glas, Belciug rămase lângă dânsul, tăcut şi respectuos. Afară însă lumea porni spre biserică.

Cincizeci şi doi de preoţi, cu episcopul în frunte, slujiră sfinţirea. Veşmintele bătute cu fir umpleau biserica de strălucire. Mirosul de tămâie se urca până-n tavan şi se cobora până-n sufletele care-l sorbeau lacome, îmbătate de evlavie. O taină adâncă, copleşitoare şi plăcută, frământa toate inimile şi minţile.

Din clipa când trecu pragul bisericii, înfăţişarea episcopului s-a schimbat ca prin farmec. Ochii lui măriţi păreau scăldaţi într-o blândeţe cuceritoare şi pe toată faţa îi plutea un zâmbet bun, nevinovat şi cucernic, ce-i tremura uşor barba argintie. Glasul obosit răsuna dulce şi lin, pătrunzând drept în suflete, îmbrăţişându-le şi înălţându-le în altă lume. Chiar broboana de sudoare de pe frunte părea o cununiţă de diamante sau o aureolă nedespărţită.

În sfârşit se sui în amvonul strâmt, păşind anevoie pe treptele în spirală, gâfâind foarte tare încât se auzea până în cor. Liniştit îşi roti privirea peste tot cuprinsul bisericii, mângâind parcă icoanele noi, tavanul pictat cu stele, din care atârna un candelabru cu zeci de lumânări albe aprinse, ca o făclie uriaşă, altarul daurit, fumul alburiu de tămâie şerpuind deasupra mulţimii de oameni care se înghesuiau tăcuţi, cu feţele roşii asudate, cu ochii mari ridicaţi spre amvon, amestecaţi de-a valma, domni în haine negre, ţărani cu cămaşa ca zăpada, femei în catrinţe pestriţe... Apoi, ca un moşneag obosit de anii vieţii şi întrezărind fericirea cea mare, vorbi rar, domol, fără înflorituri şi fără gesturi, despre Dumnezeu, despre oameni, despre români, despre şcoală şi credinţă, despre Belciug, despre toate, nemeşteşugit, încheind cu o blagoslovenie simplă, ca o revărsare a unui duh viu. O tăcere lacomă îi înghiţea cuvintele, picurându-le în inimile oamenilor ca un balsam atotputernic...

Doamna Herdelea, care la început nu-l putuse suferi, părându-i-se prea gras şi lumesc, din care pricină nici nu se îmbulzise să-i sărute mâna, deşi se zice că asemenea sărutare poartă noroc toată viaţa — acuma, şezând în strană, având la stânga pe Ghighi şi la dreapta pe doamna Filipoiu, se îmblânzi şi simţi din ce în ce mai multă simpatie pentru omul bătrân atât de schimbat la faţă, parcă ar fi văzut pe Dumnezeu. Când se isprăvi predica, şopti pocăită doamnei Filipoiu:

— Uite-aşa îmi închipuiesc că trebuie să fi fost şi apostolii! Oameni cu slăbiciuni în faţa oamenilor, şi sfinţi cuprinşi de duhul sfânt în faţa lui Dumnezeu...

— Da, da, făcu doamna Filipoiu, întorcându-se speriată, fără a fi auzit şoapta, căci, în vremea cât vorbise episcopul, ea se gândise cu tristeţe la Elvira ei care n-a avut încă nici un peţitor.

Îndată după săvârşirea slujbei, episcopul ceru să i se aducă repede cupeul, să plece, dornic să ajungă negreşit acasă deseară, la pătuceanul lui în care să-şi odihnească oboselile drumului. Belciug de-abia l-a putut îndupleca să guste ceva la iuţeală şi să închine un pahar de vin pentru viitorul parohiei din Pripas. Împreună cu episcopul plecară fireşte şi feţele simandicoase, venite numai ca să arate că nu lipsesc de la ceremoniile naţionale şi religioase.

Ceilalţi oaspeţi însă răsuflară scăpând de prezenţa stânjenitoare a vlădicii. În câteva minute toată domnia se găsi la banchet, întâmpinată cu *Deşteaptă-te, române* de către iscusitul Goghi. Mesele erau întinse în şcoala golită de bănci şi înfrumuseţată cu verdeaţă. Grofşoru ţinu întâiul toast pentru „vrednicul preot Belciug", având grijă să accentueze la urmă că „datoria acestui colţ românesc este să trimită în viitor deputat român în Camera de pe malul Dunării". Şi de-aci încolo toasturile urmară lanţ două ceasuri, încât tinerii de ambele sexe, doritori de dans, începură să murmure. Belciug primea felicitările, mulţumea tuturor, dădea ordine chelnerilor, neobosit ca şi când fericirea care-i înflorise obrajii i-ar fi îndoit şi puterile.

Ghighi băuse o jumătate de pahar de vin roşu, ciocnind mereu cu Zăgreanu care se făcuse ca racul, îi angajase toate dansurile, îşi dădea ochii peste cap, negăsind vorbele care să-i îmbrace gândurile, îşi desfăşura planurile de viitor ce prevedeau negreşit şi îndeosebi o nevastă drăguţă, cuminte, cultă... „întocmai ca dumneata, stimată domnişoară".

— Dansul! Dansul! se auzi în sfârşit tot mai des printre cavalerii nerăbdători, răsplătiţi cu priviri recunoscătoare de către domnişoarele sfioase, în bună parte odrasle de preoţi, ahtiate după dans deoarece vara aceasta n-a fost nici o petrecere de seamă în împrejurimi.

În sfârşit Zăgreanu începu nişte tratative misterioase cu Goghi, pe care le încheie cu o strângere de mână, neuitând să aibă în palmă o hârtie de zece coroane. Rezultatul fu o someşană zvăpăiată care stârni un ropot de aplauze tinereşti. Într-o clipire câţiva ţărani scoaseră afară atâtea mese încât jumătate şcoala se prefăcu în sală de dans. Zăgreanu, fericit, alergă la Ghighi, care roşi de mândrie că are cinstea de-a deschide balul, pe când prietenele ei din Armadia şedeau îngrijorate. Doamna Herdelea, ţinând carnetul de dans şi evantaiul Ghighiţei, îşi luă cuvenitul loc pe un scaun lângă perete, între doamna Filipoiu şi doamna Grofşoru, dezbătând greutăţile vieţii. Vorbind însă nu scăpa din ochi de loc pe Ghighi, care dansa ca o zână, se mlădia, zâmbitoare, primea multe complimente şi ciripea cu Zăgreanu, ocolindu-i privirile rugătoare.

În cealaltă jumătate de şcoală domnii continuau banchetul şi toasturile. Popa din Vărarea se chercheli curând, ca şi doctorul Filipoiu şi profesorul Maiereanu. În cele din urmă, cu toată împotrivirea lui Spătaru, ţinu un mic discurs şi solgăbirăul Chiţu, subliniind în treacăt liberalismul stăpânirii care îngăduie bucuroasă propăşirea tuturor popoarelor credincioase patriei. Silvicultorul Madarasy dobândi sărutarea vajnicului Spătaru pentru un înflăcărat „trăiască românii". Herdelea, întâlnind printre preoţi mulţi prieteni din copilărie pe care nu-i văzuse de ani de zile, bău cu fiecare câte un păhărel şi povesti tuturor

cum după treizeci şi doi de ani de zile de slujbă, având nevoie de odihna binemeritată, a primit mulţumiri de la însuşi ministrul şcoalelor. În acelaşi timp însă lăuda către toţi pe Belciug care-i „un popă fără pereche şi un om cum nu se poate mai de treabă“. Belciug de asemenea împuia urechile tuturor slăvind pe Herdelea, „prieten nepreţuit şi român vrednic de stima obştească“.

Aproape de asfinţitul soarelui, preotul propuse lui Herdelea să meargă puţin în mijlocul ţăranilor, zicând:

— E datoria noastră, Zaharie, să purtăm de grijă poporului!

— Aşa-i, Ioane, aşa-i... Prea bine... Dar să-mi iau şi baba! răspunse Herdelea clipind din ochi foarte jovial.

Doamna Herdelea nu putea să lase singură pe Ghighi. Atunci îşi aduse aminte şi Zăgreanu că, fiind învăţătorul comunei, are obligaţia să meargă şi dânsul, mai ales că fără domnişoara Ghighi nu face două parale toată petrecerea. Ghighi era de asemenea bucuroasă să plece, fiindcă Zăgreanu devenise iar melancolic, se încăpăţâna să vorbească tot mai stăruitor de ochii ei şi chiar începând de câteva ori să-i declare: „Domnişoară, te...“, fără însă a îndrăzni să sfârşească: „...iubesc!“ Mai găsindu-se şi alţi doritori de a vedea petrecerea poporului, se adună repede un grup vesel care porni spre casa Todosiei lui Maxim Oprea.

Ograda gemea de oameni... Bătrânii, cu primarul Florea Tancu în frunte, stăteau în poarta deschisă şi, privind cum joacă tineretul, vorbeau despre biserică, despre cules şi despre dările grele. Toma Bulbuc, mohorât, ofta des şi de-abia arunca uneori câte-un cuvânt, căci gândurile lui erau mereu la George, care acuma şedea în temniţa din Bistriţa, aşteptând judecata curţii cu juraţi. Mai la o parte, stingher, bătrânul Glanetaşu trăgea cu urechea, mai umilit ca odinioară; moartea lui Ion îl încărunţise de tot şi-i sădise în ochii blânzi o tristeţe statornică.

Straja Cosma Ciocănaş fusese însărcinat de Belciug cu împărţirea celor trei vedre de rachiu gratuit, prevăzute în programul pentru sărbătoarea sfinţirii noii biserici. Îşi îndeplinea

slujba cu atâta nepărtinire că bruftului pe unii flăcăi care voiseră să ia două porţii, iar cu Macedon Cercetaşu ajunsese chiar la o uşoară şi trecătoare păruială.

— Tot omul are dreptul la o litră de băutură! Aşa-i porunca! Cine nu se satură, să mai cumpere şi de la cârciumă! striga Ciocănaş, sfătos, din când în când, în gura tinzii, unde trona cu o pâlnie într-o mână şi în cealaltă cu o măsură de tinichea, împrumutate de la văduva lui Avrum.

Lângă prispă s-a strâns un pâlc de bărbaţi împrejurul lui Simion Butunoiu, care povestea minciuni din bătrâni, tuşind şi strănutând zgomotos. Macedon Cercetaşu, trăsnit rău, umbla de ici-colo, comandând nemţeşte şi dând din mâini spre marea veselie a copiilor care îl salutau milităreşte.

Lăutarii cântau învârtita cu foc. Flăcăii tropăiau ţanţoş, iar fetele se răsuceau ca sfârlezele, cu zâmbete mulţumite pe faţă. Umbra nucilor bătrâni de lângă şură se întindea din ce în ce, subţire, cuprinzând aproape toată ograda.

Când sosi grupul de domni, jocul se opri brusc, în semn de respect. Toţi bătrânii se descoperiră, iar primarul cu bătrânii înconjurară pe Belciug şi pe Herdelea, vorbind de solemnitatea sfinţirii care a prilejuit atâta cinste satului întreg şi îndeosebi preotului. Ilie Onu, care, de când s-a însurat şi Nicolae Tătaru cu fata lui Ştefan Hotnog, a rămas capul flăcăilor, se apropie de Zăgreanu şi-l pofti să joace, oferindu-i pe cea mai frumuşică fată din Pripas, pe Maria lui Trifon Tătaru, pe care şi-o ochise dânsul s-o ia de nevastă cu câşlegi. Zăgreanu, nedezlipit de Ghighi, refuză zăpăcit. Atunci Ilie chemă pe domnişoara la joc, ceea ce pe doamna Herdelea o umplu de revoltă, iar pe Ghighi o făcu să zâmbească de ruşine. În sfârşit primarul, cu consimţământul preotului, porunci flăcăilor să continue jocul, să vadă şi domnii cât sunt de frumoase petrecerile prostimii.

Toma Bulbuc izbuti curând să ia deoparte pe Herdelea, să se mai sfătuiască cu dânsul despre George. Nevasta lui Toma, mai uscată, cu ochii mici, veseli, mai adânciţi în cap şi cu glasul mai plângător, veni lângă ei, îşi frânse mâinile şi se jură că

numai farmecele rele au putut face pe băiatul lor să cadă în asemenea năpastă. Herdelea îl încurajă să aibă deplină încredere în Grofşoru, căci nu-i avocat ca el nicăieri.

— Mi se pare că până să vie acasă George, nevastă-sa o să-l aştepte cu copilaşul în braţe. Zice că-i grea... O fi, că asta-i menirea femeii, rosti mai târziu Toma, înseninat puţin.

Prin sat însă umbla zvonul că Florica ar fi rămas însărcinată cu Ion. Nimeni nu ştia de unde a ieşit vorba aceasta, dar mulţi o credeau. Unele babe mai lacome de bârfeli ispiteau pe Savista, care acum se mutase înapoi la Trifon Tătaru şi cerşea iar în Uliţa Mare, deoarece Florica o vedea ca sarea în ochi. Oloaga însă nu răspundea nimănui, era veşnic acră şi mânioasă, încât lumea spunea că trebuie să fi intrat în anul morţii.

Tocmai când se isprăvi jocul, veni gălăgios Vasile Baciu care, după ce încercase zadarnic să conrupă pe Cosma Ciocănaş, se dusese la cârciumă să-şi potolească mai bine setea. Cum zări pe Belciug, se întunecă şi se îndreptă glonţ spre dânsul zicându-i:

— Şi aşa, domnule părinte, vrei să-mi iei moşia cu tot dinadinsul?

Preotul încercă să nu-l bage în seamă, ca să nu-şi strice dispoziţia. Vasile însă nu-l slăbi şi se îndârji tot mai rău. Atunci Belciug, supărat, îi zise tare, să audă întreg norodul:

— Ai ajuns ruşinea satului, măi Vasile, şi tot nu te mai saturi de blestemăţii?... Pământ mai mult îţi trebuie ca să poţi bea mai mult?... N-ar fi păcat de Dumnezeu să încapă în mâinile tale moşia, s-o prăpădeşti prin cârciumi?... Apoi pământul nu-i pentru beţivi şi leneşi, Vasile! Nu, nu! Pământul aşteaptă muncă şi trudă, nu lenevie!... Ion, ginere-tău, fie iertat, da, merita moşia, că-i era dragă şi punea osul s-o muncească. Bine te-a cunoscut de n-a vrut în ruptul capului să o lase s-ajungă iar pe seama ta... Când vei vrea să munceşti omeneşte şi să te laşi de beţie, atunci să vii la mine să mai vorbim! Deocamdată şi cât ai e prea mult... Aşa!... Până atunci însă să piei din ochii mei, satană afurisită!

Dojana preotului, mai ales fiind stăpânită, găsi aprobarea tuturor sătenilor. Chiar şi Vasile Baciu parcă se dezmetici, căci îndată începu să se închine, mormăind:

— Apoi dacă-i aşa, am să fac jurământ în biserica cea nouă şi n-am să mai iau în gură nici un strop de rachiu, câte zile-oi mai trăi...

Belciug auzi făgăduinţa, mulţumit, dar totuşi nu vru să mai întindă vorba cu dânsul, ci se întoarse spre un grup de ţărani din Săscuţa, care veniseră la sfinţire dornici să poată muta cât mai degrabă biserica cea veche, să aibă şi ei bisericuţa lor ca toate satele creştine.

Fiindcă se însera şi mai ales fiindcă Herdelea începuse să închine păhărele cu ţăranii, doamna Herdelea hotărî că, fără a mai trece pe la şcoală, unde continua petrecerea domnească, e vremea să plece direct acasă, în Armadia. Zadarnice fură stăruinţele preotului, care de-abia acuma voia să se aşeze serios la chef cu Herdelea, zadarnice rugăminţile lui Zăgreanu, care se jura că lipsa Ghighiţei răpeşte tot farmecul balului — doamna Herdelea rămase neînduplecată. Belciug atunci le oferi brişca lui cea bună, regretând însă mereu că doamna nu binevoieşte să mai zăbovească barem un ceas. Ca să-i arate că nu-i supărată, doamna Herdelea îl pofti să tragă totdeauna la dânşii, când va veni în Armadia, ceea ce preotul primi foarte bucuros.

— Mare păcat însă că nu vom mai lucra de-acuma împreună, dragă Zaharie! adăugă Belciug cu duioşie în glas.

— Ce are a face, Ioane ?... N-ai colea pe prietenul Zăgreanu, care-i tot de-al nostru ?

— Aş!... Zăgreanu!... Noi doi anevoie o să ne înţelegem, mormăi Belciug, înnourându-se.

— Lasă că-i băiat bun, zău e bun, zise Herdelea învăluind pe Zăgreanu într-un zâmbet de încredere.

— Poate numai dac-ar avea norocul să-şi găsească o nevestică bună, româncă verde, uite-aşa ca domnişoara Ghighi, poate că atunci ar pricepe care i-e chemarea în mijlocul nostru! rosti preotul mai grav.

Ghighi era să leşine de ruşine. Zăgreanu însă fu cuprins de o îndrăzneală extraordinară, încât zise repede:

— Dacă domnişoara m-ar vrea, eu... eu...

— Mă rog, mă rog, asemenea lucruri serioase nu se pun la cale în uliţă! îl întrerupse doamna Herdelea cu o blândeţe neobişnuită. Vino pe la noi, şi te primim cu dragă inimă...

Totuşi Zăgreanu, spre a-şi potoli avântul, apucă mâna Ghighiţei şi o sărută prelung.

Brişca porni la pas, căci Zăgreanu îi însoţea pe jos. În faţa casei lor din capul satului se opriră puţin. Zenobia, care şedea posomorâtă pe prispă, veni la trăsură, vorbi despre Ion, plânse cu sughiţuri şi în cele din urmă afurisi pe George şi tot neamul lui Toma.

— Bietul Ion! zise doamna Herdelea. Iute s-a mai prăpădit... Se vede c-aşa i-a fost scris!

Zenobia se întoarse acasă, lăsând în urmă-i o dâră de jale. Pe urmă însă se uitară cu toţii la casa lor mereu goală, mereu încuiată, cu ograda năpădită de buruieni.

— Casa vă aşteaptă s-o stăpâniţi, murmură Herdelea privind încrezător în ochii urmaşului său.

Peste drum, pe crucea de lemn, Hristosul de tinichea, cu faţa poleită de o rază întârziată, parcă îi mângâia, zuruindu-şi uşor trupul în adierea înserării de toamnă.

Zăgreanu rămase în mijlocul uliţei, urmărind cu priviri drăgăstoase trăsura ce se depărta în trapul cailor. Ghighi, şezând pe scăunelul din faţă, îl vedea şi-l găsea mai drăguţ ca orice alt bărbat din lume.

La Râpile Dracului bătrânii întoarseră capul. Pripasul de-abia îşi mai arăta câteva case. Doar turnul bisericii noi, strălucitor, se înălţa ca un cap biruitor. Zăgreanu însă era tot în drum, în faţa crucii, cu capul gol şi, cum stătea acolo aşa, parcă făcea un jurământ mare.

Apoi şoseaua coteşte, apoi se îndoaie, apoi se întinde iar dreaptă ca o panglică cenuşie în amurgul răcoros. În stânga rămâne în urmă Cişmeaua Mortului, pe când în dreapta, pe

hotarul veşted, delniţele se urcă, se împart, se încurcă până sub pădurea Vărarei. Apoi Pădurea Domnească înghite uruitul trăsurii, vâltorindu-l în ecouri zgomotoase...

Satul a rămas înapoi acelaşi, parcă nimic nu s-ar fi schimbat. Câţiva oameni s-au stins, alţii le-au luat locul. Peste zvârcolirile vieţii, vremea vine nepăsătoare, ştergând toate urmele. Suferinţele, patimile, năzuinţele, mari sau mici, se pierd într-o taină dureros de necuprinsă, ca nişte tremurări plăpânde într-un uragan uriaş.

Herdelenii tac toţi trei. Numai gândurile lor, aţâţate de speranţa împodobitoare a tuturor sufletelor, aleargă neîncetat înainte. Copitele cailor bocănesc aspru pe drumul bătătorit şi roţile trăsurii uruie mereu, monoton, monoton ca însuşi mersul vremii.

Drumul trece prin Jidoviţa, pe podul de lemn, acoperit, de peste Someş, şi pe urmă se pierde în şoseaua cea mare şi fără început...

CELOR MULŢI UMILI!

Martie 1913—iulie 1920

CUPRINS

REFERINŢE ISTORICO-LITERARE

Creându-l pe Ion*, Rebreanu a ezitat între două impulsuri contradictorii. Pe de o parte, să înfăţişeze un personaj tipic pentru drama ţăranului intrat într-un proces acut de dezumanizare datorită fetişizării pământului, act la care-l obligă relaţiile capitaliste, pe de altă parte să construiască — aşa cum observa şi E. Lovinescu — o figură simbolică a plugarului român, ceea ce implică însă, fatal, absolutizarea condiţiei eroului. Talentul scriitorului a obiectivat însă în operă determinările ideologice. Sugestiile naturaliste, nu sub forma atavismelor simplificatoatre, ci a impulsurilor umane obscure, adânci şi violente au fost integrate, ca o experienţă rodnică, unui realism evoluat, modern, demitizant, crud, atent la zonele de umbră ale vieţii, la viclenia instinctelor şi la poezia forţelor stihiale care decid prin jocul lor orb destinul indivizilor.*

Ov. S. CROHMĂLNICEANU, Literatura română între cele două războaie mondiale, *1, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1967, p. 293.*

Ţăranul sărutând pământul, imagine surprinsă în adolescenţă la hotarul satului Prislop, s-a asociat cu elanurile încă nerealizate ale tânărului Liviu Rebreanu. Peste mulţi ani, în scena cunoscută din Ion*, scriitorul va figura, într-un fel, şi speranţa de atunci într-o victorie realizată până la urmă: mitul supremei posesiuni. Va figura propriile sale temeri şi nădejdi, înfrângerea propriilor slăbiciuni de tinereţe. Să spunem totul: a piedicilor care stăteau în calea înfăptuirii idealului său de mare scriitor. Este metafora luptei şi a izbânzii finale.*

Ca şi eroul său, Rebreanu „a urmărit o ţintă, fără să se uite în dreapta sau în stânga“, şi a realizat-o. Văzând scena de la hotarul satului Prislop, el îşi va fi spus ca şi tânărul Titu Herdelea contemplând zig-zag-ul existenţei sale de până atunci, lipsa de ţel a vieţii sale: „Numai o pasiune puternică, unică, nezdruncinată dă preţul adevărat vieţii!“ şi va fi întrezărit că pentru sine numai arta este o astfel de pasiune unică şi de nezdruncinat. Trebuie să fi fost clipa de cumpănă, când tânărul Rebreanu se va fi simţit „mic“ în faţa „ţăranului care a

mers drept înainte, trecând nepăsător peste toate piedicile, luptând neobosit, împins de o patimă mare". Destinul scriitorului va fi acela al personajelor sale, energice, voluntare, capabile să lupte, să înfrunte viaţa. Sentimentul lui Ion faţă de pământ îl are scriitorul însuşi în faţa vieţii pe care şi-o supune, în operă. Viaţa aceasta îl atrage — ca pe Ion pământul — cu „braţele unei iubite pătimaşe". În faţa ei îngenunche „cucernic", ca în faţa miracolului existenţei.

Pentru Ion, cum se ştie, nucleul originar este scena cu ţăranul care îngenunchează şi sărută pământul. După numai o săptămână de la înregistrarea ei fără scop deosebit, o întâmplare petrecută în Prislop: un ţăran înstărit îşi bate fata care „greşise" cu „cel mai bicisnic flăcău din sat". „Ruşinea" omului era mai amară: „afară de greşeala fetei, trebuia să se încuscrească, el, cu pleava satului şi să dea o zestre bună unui prăpădit de flăcău care nu iubea pământul şi nici nu ştia să-l muncească cum se cuvine". Fără a sta pe gânduri, scriitorul preface întâmplarea într-o nuvelă (Ruşinea) *a cărei idee este că fata (Rodovica o chema) devine „negreşit o victimă a iubirii".*

Prima scenă, cea de la hotar, îl uimise numai, interesându-l doar aşa, „ca o bizarerie, ca o ciudăţenie ţărănească". Întâmplarea cu Rodovica însă l-a impresionat: Rodovica era o victimă a iubirii etc. Ţăranul din scena bizară evident că iubea pământul; flăcăul „bicisnic" care furase fericirea Rodovicăi era, în schimb, leneş, nu iubea pământul şi nu-i plăcea să-l muncească. Dar scriitorul încă nu intuia că, abătându-se de la împrejurarea cunoscută, ar putea pune pe cel dintâi în locul celui de-al doilea şi nu bănuia resursele dramatice şi interesul mai acut al acestei posibile substituiri.

Tot atunci intervine un lucru care-i dă mai mult de gândit, şocul care-l ajută deodată să interpreteze altfel întâmplările anterioare. Stă de vorbă cu „un flăcău din vecini, voinic, harnic, muncitor şi foarte sărac", numit Ion Pop. Ce-i spunea acest Ion? „Mi se plângea flăcăul de diversele-i necazuri a căror pricină mare, grozavă, unică, el o vedea în faptul că n-are pământ. [...] Pronunţa, de altfel, cuvântul «pământ» cu atâta sete, cu atâta lăcomie şi pasiune, parc-ar fi fost vorba despre o fiinţă vie şi adorată."

Convorbirea cu Ion Pop al Glanetaşului comunică o identitate *ţăranului dintâi, un conţinut concret, şi motivează bizarul gest. Până aici o suită întâmplătoare de fapte, acum însă, pentru prima oară, acestea, acumulându-se, ating un alt prag al semnificaţiilor; virtualul romancier intuieşte cine putea fi, adică cine* era, *de fapt, în planul artei, un plan mai adânc al adevărului, mai esenţial — ţăranul dintâi: el putea*

fi acest Ion Pop; dacă „flăcăul acesta“ (Ion Pop) „ar ajunge să dobândească o bucată de pământ, ar fi în stare să-l îmbrăţişeze el, ca şi cel pe care l-am surprins eu, poate chiar cu mai multă ardoare“. Gestul ar avea conţinut plauzibil, încetând de a fi „bizarerie ţărănească“, prea şocant.

Prin reacţii asociative în lanţ, scriitorul integrează în corelaţie şi întâmplarea cu Rodovica. Se „pomeneşte“ stabilind o legătură între cele trei momente: Ion al Glanetaşului, cel însetat de pământ, el trebuie să fi sucit capul bietei Rodovica, înadins şi numai ca să silească pe tatăl ei să i-o dea de nevastă, împreună cu pământul de zestre ce se cuvine unei fete de om bogat. Bătrânul va trebui să cedeze până la urmă, şi atunci „flăcăul, devenit în sfârşit stăpânul pământului, îl va săruta drept simbol al posesiunii“. Ce elemente noi — calităţi *noi — au intervenit? Mai întâi: motivarea realistă a gestului; în al doilea rând, înlocuirea flăcăului bicisnic cu Ion, flăcăul harnic. Lucrurile căpătau brusc altă perspectivă. În al treilea rând: din* victimă *a iubirii (plan strâmt, sentimentalist, clişeu demonetizat în literatura timpului), fata (Rodovica, în roman Ana lui Vasile Baciu) devine o expresie determinată a relaţiilor umane, „victima“ lor neputincioasă: la ea, problema iubirii nici nu se pune, voinţa şi sentimentele ei nu interesează.*

Faptele s-au cimentat astfel într-o schemă indestructibilă, în linii de strictă tipicitate. Acesta e momentul decisiv al elaborării romanului. Scriitorul povesteşte că numaidecât şi-a notat subiectul pe câteva pagini într-un caiet anume destinat, pe coperta căruia indicase titlul provizoriu: Zestrea. *Şi-a notat apoi scene, gesturi, convorbiri, nume de oameni şi locuri. Dar „scheletul“ era încă vizibil; a urmat inevitabila „îndoială“; i se părea că subiectul e „banal“. Interveneau şi „grijile cotidiene“ ale vieţii; totuşi, „peste toate îndoielile şi grijile, povestea continua să mă preocupe, deşi fără stăruinţa dintâi“. Schema odată întocmită, hotărâtă, apăreau probleme noi, fără soluţionarea cărora lucrul nu putea să înainteze. „Aşa cum mi se arăta atunci, eroul meu nu avea calităţi reprezentative.“ Fusese gândită o singură latură a caracterului său, reală, dar lipsa unui fundal puternic risca să compromită eroul. Anume, în această fază, Ion „era un flăcău isteţ şi mai ales şiret, care, printr-o înşelăciune vulgară, ajunge ginerele unui ţăran înstărit“. Practic, scriitorul era pus în faţa următoarei alternative: să meargă pe drumul ştiut, să fie epigonul viziunii marilor autori naturalişti, sau, experimentând soluţii noi, să-i concureze de la o înălţime egală. Şireţi, isteţi şi vulgari erau eroii lui Zola, ai lui Balzac, ai lui Maupassant. Aveau să fie la fel şi cei din* Ion*? Rebreanu a decis să-i arate nu numai*

sub puterea alienării, dar şi sub un aspect inalterabil uman şi într-un anume înţeles să facă din ei nişte eroi grandioşi, măsurându-se într-o înfruntare de proporţii epopeice. Moartea lui Ion nu va fi, astfel, lipsită de un sens tragic. Ion nu putea fi un simplu şi vulgar înşelător, ambiţia sa era traversată de o mare pasiune, şi chiar de un suflu al revoltei vitale.

Dacă Ion rămânea un ţăran şiret, fără patimi supreme, fără o mare nevoie de a iubi, care învinge instinctul posesiunii, şi-l umanizează, romanul pierdea înalta perspectivă, patosul.

„Nu se justifica aievea nici măcar sărutarea pământului — observă cu fineţe scriitorul — fără a mai spune că însăşi logica estetică nu putea admite înşelăciunea lui nepedepsită, oricât asemenea cazuri sunt frecvente în viaţa reală.“ Ceea ce a urmat n-a fost doar o întregire a romanului. După ce eroul va fi dobândit „cu aprigă luptă pământul râvnit, i se va redeştepta în inimă dragostea adevărată...“ Până la acest punct al elaborării, pasiunea pentru pământ a eroului avea încă destule elemente abstracte. Sărută pământul, îşi zdrobeşte dragostea, înşeală încrederea Anei, e de o viclenie sumară... Putea fi el absolvit de rigorile eticii umane, care-l condamnau, dacă acţiunii sale, pasiunii pentru pământul „pe care s-a născut, pe care trăieşte şi moare“ — scriitorul nu i-ar fi dat o dimensiune majoră, un suflu aproape mitic şi deopotrivă întreaga motivare socială? Adâncirea acestei motivări reprezintă pasul hotărâtor în „umanizarea“ eroului, tot aşa de important ca izbânda în sufletul său a glasului iubirii.

Era vorba de a rezolva problema: de ce vrea Ion pământul cu atâta ardoare, ce este reprezentativ în această dorinţă a sa. Caracterul larg reprezentativ îl dă motivarea setei de pământ, la care Rebreanu a ajuns prin înţelegerea intuitivă a contradicţiilor sociale: dorinţa de a avea pământ este şi expresia revoltei ţăranului. Evenimentul social care-i va fixa definitiv punctul de vedere asupra problemei ţărăneşti va fi răscoala din 1907. Aceasta avea loc în perioada când Rebreanu era frământat de romanul Ion, dând preocupărilor sale o direcţie socială. „Era curând — scrie el — după răscoalele ţărăneşti de la 1907, care zguduiseră grav statul român şi răspândiseră multă îngrijorare şi în Ardeal. Mi-au căzut în mână diferite volume şi broşuri, în care se discutau cauzele răscoalelor. Lecturile acestea au deschis pentru romanul meu în embrion orizonturi mai largi.“ Acum „problema pământului mi se arăta mai vastă, mai variată şi mai trainică decât o privisem, schiţând povestea lui Ion Glanetaşu“.

Scriitorul va recunoaşte că brusca deschidere de orizonturi, provocată de înţelegerea problemei pământului într-un context adecvat, a

dat un nou sens romanului: „De aici apoi a ieşit un plan de roman cu totul de alte proporţii şi dimensiuni, decât cel schiţat în caietul meu. Mă gândeam acum la un roman care să cuprindă întreaga problemă a pământului.“ Apăruse între timp firul unei noi intrigi. Scriitorul îl încrucişează cu tema fundamentală: „În anii aceştia s-a născut şi ideea de a completa simpla ceartă între ţărani, pentru pământ, care ar fi fost prea monotonă, cu o acţiune secundară, când paralelă şi când împletită cu cea principală, o acţiune care să privească pătura intelectuală din Ardeal şi, în primul rând, familia învăţătorească şi preoţească“.

Cele două planuri, când paralele, când împletite, urmează, cum s-a spus, tehnica contrapunctului; ele au şi importante consecinţe de conţinut: familia Herdelea trăieşte epopeea vieţii curente. *Ion, dimpotrivă, este eroul unei epopei tragice, de negândit în mediu mic-burghez; ceea ce însă obseda mai mult pe scriitor era să* obţină *impresia unei desfăşurări unitare, organice.*

Începând, în martie 1913, să lucreze din nou la Ion*, după vreo trei luni, citind cele ce aşternuse pe hârtie, mărturiseşte că a rămas „crunt decepţionat“. Pricina decepţiei o constituia, în primul rând, tocmai lipsa acestei râvnite organicităţi. „Ieşise ceva cu desăvârşire neorganic.“ Personajele, episoadele nu se „legau“ între ele, „nu decurgeau din acţiunea conducătoare“. Când citim opera definitivă, ne izbeşte tocmai desăvârşita coeziune a episoadelor cu întregul, senzaţia de lucru viu, organic, cristalizat ca sub puterea unei necesităţi absolute. Decepţia era de înţeles. Organicitatea construcţiei decurge din adevărul situaţiilor şi condiţionează acest adevăr. Totul trebuia să fie aşa, şi nu altfel... E o întâmplare că George, de pildă, nu se poate îndrăgosti de o femeie decât dacă constată aţâţat că femeia aceasta place mai întâi altuia, şi că pentru el e o chestiune de ambiţie — specifică, de fapt, unui om slab — să ia această femeie, să şi-o însuşească, aşa cum e obişnuit să-şi însuşească şi să posede totul numai în virtutea puterii sale sociale? Dar să luăm un detaliu, oricare, în spiritul cel mai exact cu putinţă este înşurubat la locul său. În noaptea morţii sale, Ion vine ameţit de băutură să se întâlnească cu Florica. Ar fi inutil să motivăm că tocmai aşa, şi nu altfel, trebuia să se întâmple şi că, dacă n-ar fi fost ameţit, uciderea sa de către George ar fi fost un act mai puţin verosimil decât este în roman. Ion nu putea să cadă decât în condiţii de inegalitate. Concepţia lui Rebreanu este, deci, aceasta, că un roman trebuie să constituie un „organism viu şi unitar“.*

În noaptea de august 1916, „cea mai fecundă din viaţa mea“, el a găsit „tonul“ întregului roman, atunci a scris capitolul întâi din Ion *şi parte din al doilea.*

Întrebându-se, cincisprezece ani mai târziu, care este explicaţia acestei „rodnicii excepţionale", Rebreanu ne oferă un răspuns concludent. Tonul, *care odată găsit („creat") va străbate întregul roman, apare într-un moment când scriitorului lumea i s-a destăinuit excepţional de clar şi totodată într-un fel misterios. Fără această comunicare cu propria-i biografie interioară, construcţiei i-ar lipsi elanul şi viaţa. „Aproape toată desfăşurarea din primul capitol este, de fapt, evocarea primelor amintiri din copilăria mea. Voi adăuga însă, imediat, că nici prin gând nu mi-a trecut, când am scris capitolul acesta, să-mi scriu amintirile copilăriei şi cred că nimeni nu ar putea descoperi, în zugrăvirea obiectivă a tuturor celor ce se petrec acolo, note subiective. Şi totuşi!"*

Revelaţia tonului *este găsirea acelui punct unic, nerepetabil, în care viaţa se încrucişează cu arta, ficţiunea comunică cu realitatea, deschiderea prin care realitatea pătrunde în roman. Înţelegem că deschiderea prin care viaţa inundă romanul este, de fapt,* drumul *(descris în prima pagină a lui* Ion*), care se desprinde din şoseaua principală, „trece râul peste podul bătrân de lemn [...], apoi coteşte brusc pe sub Râpile Dracului, ca să dea buzna în Pripas". Pe acest drum viaţa trece în artă.*

După o încercare nereuşită de distribuire, pe capitole, „am încercat un aranjament după trebuinţele evoluţiei acţiunii şi după respiraţia naturală *(s. n.) a întâmplărilor. Materialul s-a grupat aproape* de la sine *(s. n.) în treisprezece capitole mari..." Această „respiraţie naturală", urmată întocmai, ne dă cheia construcţiei romanului. Scriitorul se călăuzeşte după „respiraţia naturală" a întâmplărilor; această respiraţie există; şi o simţim tocmai datorită „construcţiei", a cărei menire este să înlăture toate obstacolele din calea ei, a respiraţiei naturale. Nu de* a adăuga *ceva, ci de a deschide drum liber, de a face ca opera să respire în voie, ca şi o fiinţă vie în natură. Arta construcţiei constă şi în aceasta că scriitorul ştie să dea senzaţia că lucrurile se înlănţuie — cum zice el — „de la sine".*

Într-o noapte de august 1916 „am reluat Zestrea *s-o scriu din nou. «Am reluat» e un fel de a vorbi; de fapt, nici nu m-am mai uitat în prima versiune. Am început să scriu din nou, ca şi când nici n-a mai existat textul cel dintâi." Indicaţiile acestea readuc în memorie o remarcabilă intuiţie călinesciană:*

„Când ideea poetică nu cristaliza bine, Eminescu o părăsea spre a o arunca din nou *(s.n.) în foc", scopul fiind acela de a cristaliza ideea cât mai aproape de „momentul genetic". Varianta la Eminescu nu urmăreşte „îmbunătăţirea formei, ci găsirea adevăratei mişcări a ideii". „Poetul ia de la capăt ideea în alt ritm, nu repară amănuntele, încât se*

întâmplă ca, la fiecare reluare, să apară alte asprimi de turnătură.“ „Este greşit, dar, să se creadă că Eminescu îngrijea forma, fiindcă în înţelesul acesta, de combinaţie, forma nu-l interesează deloc.“[1]

Nici Rebreanu, cum uşor s-ar fi dedus şi în absenţa mărturiei aduse de el însuşi, nu „îngrijea“ cuminte „forma“, nu sta să îndrepte prea mult, meticulos ca un meşteşugar, variantele, el făcea mereu variante noi până când ideea şi tonul cristalizau laolaltă într-un mod satisfăcător. Rebreanu nu îndreaptă textul, ci re-face opera, o naşte din nou, mai bine.

Prin nealterata obiectivitate, *ale cărei origini nu se văd şi ale cărei explicaţii se estompează pe măsură ce le căutăm, şi se pierd în mister, scrierile de tinereţe anticipează creaţiile definitive. S-a observat că această însuşire (care-l diferenţiază pe Rebreanu) apare foarte devreme şi se menţine în virtutea unui enigmatic mecanism interior „încă în lucrările cu tendinţe romantico-sentimentale“*[2]*. Tonul de* obiectivitate *va putea fi păstrat în voie pe întinderi epice mari, unde e mai potrivit, dar va dispare* tendinţa *(romantică, sentimentală, sau de orice altă culoare) şi mai ales va creşte nemăsurat senzaţia de curgere neîntreruptă a vieţii, în stare să anuleze* golurile *dintre evenimente, care în nuvelistică se resimt.* Răfuiala *este nucleul romanului* Ion, *dar: „Renunţarea Rafilei la dragostea pentru Tănase, acceptarea căsătoriei cu Toma, atitudinea flăcăului sărac în momentul când iubita îl părăseşte pentru averea celuilalt, precum şi probabilele frământări sufleteşti prin care el a trecut de la despărţire şi până la întâlnirea întâmplătoare de la nuntă — toate acestea rămân spaţii parţial sau total goale, ceea ce slăbeşte construcţia nuvelei în ansamblul ei“*[3]*. Pentru ca literatura rebrenistă să fie absolvită de aceste goluri, de aceste spaţii albe, a trebuit să apară* Ion.

Nuvelele inspirate de lumea satului reprezintă, cum s-a spus, exerciţii, desene fragmentare prin care se pregăteşte „pânza enormă“ a lui Ion. *Dar, în acelaşi timp, se poate observa că în roman Rebreanu, chiar de va repeta situaţiile, nu va relua* viziunea. *În nuvele, el reface ca* pentru sine, *în linii sumare şi repezi, experienţa întreagă a scriitorilor interesaţi să introducă o notă lucidă, necruţătoare, în reprezentarea vieţii ţăranului. În spiritul uniform al literaturii imitate (tip Mau-*

---

[1] *G. Călinescu,* Opera lui Mihai Eminescu, *vol. IV, Fundaţia pentru literatură şi artă, Buc., 1936, p. 223—225.*

[2] *V. Ana Giambruno,* Un naturalisto romeno: *Livio Rebreanu.*

[3] *Al. Bistriţeanu,* Nuvelistica lui Liviu Rebreanu, *în „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor“, nr. l, 1960.*

passant) — din ele lipseşte poezia gravă a existenţei, cenuşiul atitudinii confundându-se fără surprize cu aspectul invariabil mohorât al subiectelor şi al realităţii înregistrate cu ostentativă fidelitate. Etapa aceasta va fi depăşită în roman, şi scriitorul, eliberat, prin verificări proprii, de atare îngrădiri ce puteau duce la exasperantă monotonie, va integra rezultatele experienţei consumate, deprinderea lucidităţii, oroarea de convenţional etc. într-o viziune epopeică solemn-dramatică a vieţii, de care păreau a se lipsi scriitorii francezi ai satului şi Rebreanu însuşi în faza incipientă. Între nuvelele de perspectivă realistă, limitată însă de aspectul voit posomorât, ce ameninţa să se prefacă într-un convenţional cu semn schimbat, dar la fel de uniform ca acela de tip idilic, se detaşează Proştii, *aproape o capodoperă, prin observarea, în atitudini de mare claritate tipologică, a mentalităţii ţărăneşti în ciocnirea cu o lume absurdă, buimăcitoare.*

Din Proştii *însă linia duce direct spre* Răscoala *(pare una din acele scene de potenţare, de motivare a mişcării populare, care fac tăria volumului întâi al romanului, îndeosebi prin izbucnirea finală, zvâcnind de revoltă, a ţăranului: „— Nu v-ajute Dumnezeul, sfântul…“) şi doar tangenţial şi fragmentar anticipează pe* Ion, *coşmarul trăit de erou la oraş, în faţa judecătorului, a autorităţilor. Originea romanului, cu toate că aici intervine, cum spuneam, o perspectivă nouă, care, după ce depăşise din vreme convenţionalul idilic, lasă în urmă şi pe acela cenuşiu „pesimist“, o găsim în* Răfuiala, *în* Nevasta, *în* Ofilire; *nuvele, desigur, onorabile, care valorează destul şi în sine, fără de stabilirea vreunei analogii cu creaţia grandioasă din* Ion *şi* Răscoala. *Funcţionează şi în ele un apel brutal la realitate. Dar mai semnificative sunt deosebirile. Aparent se schimbă în trecerea de la nuvelă la capitolul corespunzător din roman doar câte un detaliu, se modifică identitatea socială a unui erou. Dar aceste modificări aproape imperceptibile sunt hotărâtoare. Trecând de la nuvelă la roman, Rebreanu* a învăţat *mai curând ce să evite, decât ce să dezvolte, să amplifice etc. şi în primul rând a hotărât să îndepărteze situaţiile şi rezolvările banale, cu un pronunţat caracter* literar, *făcute parcă să treacă nemijlocit din viaţă în artă. În* Răfuiala *— anticipare directă a lui* Ion *— fata iubeşte flăcăul sărac, dar trebuie să ia pe cel bogat, continuă să-l iubească pe flăcăul sărac, care în cele din urmă cade răpus de mâna soţului gelos. Totul cu un aer previzibil, de lucru „de la sine înţeles“ şi prin aceasta coeficientul de tipicitate,* împotriva aparenţei contrarii, *este mai scăzut. În roman, aspectul de fabulă binecunoscută dispare. Ion se întoarce la Florica, după moartea Anei, când nu mai e flăcăul sărac, făcut să întrunească de la sine sim-*

patiile cititorului. Situaţia trece într-un plan obiectiv, fără implicaţii sentimentale. În Răfuiala *— relatarea unei întâmplări dramatice, desigur, în* Ion *— viaţa surprinsă în durata continuă, majestuoasă, şi o covârşitoare impresie de* destin.

Aspect de fabulă cunoscută are şi nuvela Ofilire*: fata de ţăran, lovită în buna ei credinţă, înşelată de feciorul popii, se aruncă în iaz când află că acesta se însoară, fireşte, cu alta. Situaţie banală şi totuşi de o tipicitate firavă, într-un fel care ilustrează foarte bine deosebirea dintre ceea ce este caracteristic şi ceea ce este (numai)* banal. *Descrierea rece ascunde în roman un plan mai adânc, o reţinută cutremurare în faţa destinului, aparent analog, al Anei lui Vasile Baciu. Absenţa atitudinii sentimentale în faţa morţii leagă scenele fundamentale din* Ion *de nuvela* Nevasta, *care, în maniera Maupassant, arată femeia de la ţară trăind un sentiment de uşurare, de eliberare, la moartea soţului. Străin convenţiei este Rebreanu şi în roman, dar aici, spre deosebire de nuvelă, înţelege că nu trebuie să reducă din marea reculegere, să anuleze solemnitatea tragică a morţii. În roman, scriitorul* integrează *polemica faţă de viziunea convenţională, dar se ridică peste limitele fatale ale polemicii. În nuvelistica ţărănească, cu toate meritele incontestabile, Rebreanu practică un realism elementar, în roman va izbuti sinteza majoră, realismul de factură epopeică şi simbolică.*

Lumea nouă a creaţiei lui Liviu Rebreanu se cristalizează sub puterea pasiunii. Hora care deschide romanul Ion *ne introduce, de la început, într-un climat torid, de o comprimată electricitate. Tăcerea stranie, zăpuşeala sufocantă, aparenta letargie se rezolvă în izbucnirea frenetică a jocului. Savista, oloaga, nici ea nu poate sta locului şi nu are astâmpăr de patima care clocoteşte în jur, asmuţită mereu de cei trei lăutari tocmiţi „să-şi rupă arcuşurile", să mai spună o dată cântecul ce „saltă aprig, înfocat". Hristosul de tinichea ruginită zace departe de gândurile celor prinşi în vârtejul patimei dogorâtoare. Tropotul jucătorilor bate cu putere ritmul* Someşanei *şi nu vrea cu nici un chip să se potolească. Ţiganul s-ar opri să-şi mai tragă sufletul, dar flăcăii se reped la el ameninţător. Câţiva paşi mai departe, fetele nepoftite la joc, râzând silit; printre ele se rătăceşte şi câte o nevastă tânără. Copiii se lasă la pământ să contemple picioarele dezgolite ale dansatoarelor. Ion strânge pe Ana, cerându-i aprins „să vie", ştie ea. Zăreşte pe Florica şi, ca să şi-o alunge din minte, din simţuri, fiindcă aşa* trebuie, *trage din sticla cu rachiu. Anei îi şopteşte cuvinte corect-pasionale, puterea din care cresc acestea nu e a dragostei adevărate, căci se vede prea bine*

de pe acum, el nu o vrea pe Ana, vrea pământurile lui Vasile Baciu, pe când ea, Ana, tremură de emoţia iubirii. O strânge în braţe, dar salutul neaşteptat, batjocoritor, al lui Ilie Onu: „Noroc, noroc, Ioane“ vine ca o dezvăluire rece.

Este Ion un iremediabil scelerat? Aceasta este părerea preotului Belciug şi nu puţini critici literari o împărtăşesc.

Duminică, de la amvon, popa Belciug, anticipând opiniile criticii, ameninţă pe scelerat cu mânia lui Dumnezeu: „Dojana preotului îl şfichiuia ca un bici de foc. Numai ticăloşii sunt astfel loviţi în faţa lumii întregi. Dar el de ce e ticălos? Pentru că nu se lasă călcat în picioare, pentru că vrea să fie în rândul oamenilor? *(s.n., L.R.). Îi ardeau obrajii şi tot sufletul de ruşine şi de necaz...“ Îndârjit de dispreţul celor înstăriţi, după bătaia cu George, după înfruntarea cu Vasile Baciu, după predica lui Belciug din biserică, aceea care-l făcuse de râsul satului, flăcăul înţelege ce are de făcut; are un singur lucru de făcut, numai o cale.*

„Mai spre seară, când rachiul îi amorţi de tot simţirea, se lăudă că n-are să se lase până nu va lua pe Ana de nevastă, numai ca să-i arate el popii că, dacă-i la adicătelea, nu-i pasă lui de nimeni în lume.“ Alt drum care să-l scoată din ruşine şi umilinţă nu are înaintea sa. A doua zi îşi zice că are dreptate preotul, nu e cuminte ce vrea să facă, el pe Florica o iubeşte, dar, după aceea, îşi ia seama, şi hotărârea de a trece peste orice şi a lua de nevastă pe Ana lui Vasile Baciu îl obsedează cu putere tot mai mare, căci, fără pământ, nu va putea vreodată, oricât ar fi de harnic, să iasă la un liman, în rând cu oamenii. „Îşi zicea din ce în ce mai des că, robotind oricât, nu va ajunge niciodată să aibă şi el ceva. Vasăzică va trebui să fie veşnic slugă pe la alţii, să muncească spre a îmbogăţi pe alţii?... Mâine-poimâine îl vor copleşi poate copiii. Cu ce-i va hrăni şi mai cu seamă ce le va lăsa după moarte?... Şi-l vor blestema copiii precum blestemă şi el, în clipele de deznădejde, pe tatăl său, pentru că a irosit pământul ce l-a avut, şi pe mamă-sa pentru că nu i s-a împotrivit.“ Va trăi fără dragoste şi ce fel de viaţă va fi aceasta, decât întunecată, rece şi neomenească? Dar şi ce fel de dragoste va fi aceea petrecută în umilinţă, terorizată zi cu zi de griji, de ruşine şi nedreptate? El are nevoie de pământ ca să trăiască, dar pământul îl împiedică să trăiască omeneşte, cu patimă şi bucurie. Este dilema în care va trebui să se zbată. În demonstraţia acestui drum închis, Rebreanu a exprimat toată frământarea ţăranului prins în reţeaua unor raporturi determinate, necesare. Izbucnirea pasională care deschide romanul, cu toate că se manifestă în forme limitate, este frenetic omenească, chiar dacă elementar-omenească, dar în calea ei se ridică o pu-

tere nouă, rece, sălbatică. Din înfruntarea aceasta, fără soluţie, Ion nu va ieşi viu. Indiscutabil că în hotărârea îndărătnică de a-şi schimba soarta, de a sfida lipsa de noroc, este şi un act de revoltă, dar unul prin care, fatal, se automutilează. Nu e gest care să nu fie însemnat de această contradicţie. Ion trăieşte într-o lume în care gestul posibil „frumos", abandonarea planului de a lua ca nevastă pe Ana, şi odată cu ea pământurile lui Vasile Baciu, nu are nici o pondere reală, n-are consistenţă. Este gratuit, abulic şi de altfel nici nu-i redă libertatea, ci îl încătuşează şi mai mult. A părăsi gândul căsătoriei cu Ana înseamnă, practic, *a înmulţi pământurile lui George, şi îndeosebi gândul* acesta *oprimă pe Ion. A renunţa la Ana nu înseamnă a face un gest „nobil", ci un gest caritabil faţă de George, şi a da acestuia temei să-l umilească* şi mai mult. *A renunţa la Ana lui Vasile Baciu, a lega o căsătorie dezinteresată cu Florica înseamnă a pune umărul pentru George, a colabora, în chip neaşteptat, cu nedreptatea. Dar el nu poate, nu e făcut să urmeze sugestiile Hristosului*[1] *de tinichea uitat de toţi undeva la marginea satului. „Îi venea să turbeze — motivează scriitorul — gândindu-se că pământurile lui Vasile Baciu vor înmulţi averea lui George, iar el va rămâne tot calic, mai rău chiar decât o slugă..."*

Fără pământ, „tot calic", slugă la alţii, ajutaţi de el, ca de un binefăcător absurd, Ion nu va putea trăi alături de Florica, şi faptul că respinge această soluţie, numai abstract „morală", nu-l face „scelerat". Bucuria omenească, voioşia, senzaţia de libertate, din clipa întâlnirii cu Florica, acestea sunt stări întrevăzute, însă cu neputinţă de permanentizat. În condiţii reale, de care firea sa activă, pozitivă, nu poate să nu ţină seama, valorile acestea reprezintă doar nădejdi fugare, umbrele unei fericiri neaderente la situaţia dată. *De ajuns să-i dispară o clipă din minte datele realului cu puterea lor rece, metalică şi atât de constrângătoare încât va trebui să-i cedeze, de ajuns să ignore o clipă existenţa lui George, nevoia de pământ, umilinţa, căci numai cu preţul acestei ignorări se poate din nou apropia de Florica — şi bucuria adevărată îi pătrunde „în inimă, mereu vie şi stăpânitoare..." Numai schimbând în minte sau ignorând datele realului, poate spune „deodată, cu glas răguşit, ca şi cum o mână duşmană i s-ar fi încleştat în*

---

[1] Ce sens are imaginea aceasta în roman se dezvăluie, clar, mai târziu: „Era o zi de primăvară minunată, cu miresme de flori de câmp în aer, cu un cer ca o oglindă fermecată. Peste drum, Hristosul de tinichea (suntem în ziua „licitaţiei" de care profită necreştineşte părintele Belciug — n.n.) stătea încremenit pe cruce, cu ochii plecaţi, ca şi când ar fi simţit că durerea lui nu se potrivea cu pofta mare de viaţă ce respira din toţi porii firii redeşteptate."

beregată: — Florico, ascultă, să ştii că te iau de nevastă măcar de-ar fi orice!...“ Dar totul nu durează decât o clipă, întrucât este evident că scriitorul n-a vrut să conceapă, în Ion, *un erou care să ignore datele realităţii şi să acţioneze împotriva intereselor sale, a ceea ce este real şi plin de vitalitate socială în fiinţa sa. Dacă Ion ar fi cedat în acest punct patimii sale umane,* înainte *de a intra în stăpânirea pământului, existenţa sa în planul ficţiunii realiste şi-ar fi pierdut însuşirea capitală a organicităţii. Obiecţia unor critici, după care Ion este un personaj neconsecvent realizat, ar fi fost îndreptăţită, dacă el, conceput ca erou reprezentativ, ar fi urmat de la început glasul inimii. Din modul cum urmăreşte realizarea hotărârii lui Ion de a avea pământ, înţelegem cât de adâncă era în scriitor intuiţia unităţii fluide a organicităţii personajului, şi cât de puţin îndreptăţită ideea unor critici că Rebreanu ar folosi în exclusivitate formele elementare ale observaţiei, ignorând posibilităţile analizei fine, ale psihologiei diferenţiate. Un scriitor al viziunii „fruste“ n-ar fi avut la îndemână observaţia, de un rafinament strict întemeiat pe* adevăr *(şi deci infinit mai greu de realizat), că hotărârea lui Ion de a avea pământ, de a lua pe Ana, de a-şi urma fără şovăire ţinta şi planul său, se însoţea (odată această hotărâre luată într-un chip definitiv) cu un soi de* absenţă, *cu o înstrăinare de scopul propus şi care, în realitate, reprezintă manifestarea paradoxală a* concentrării *sale asupra scopului. Hotărât să meargă fără ezitare pe drumul ales, Ion începe a trăi parcă* dincolo *de realităţi, ca şi cum s-ar desprinde de raporturile practice ale vieţii. Forma* particulară *a obsesiei, scriitorul nu întârzie să o fixeze, printr-o trăsătură de expresivitate prea puţin obişnuită, în scena întâlnirii eroului cu Titu Herdelea. Alegere semnificativă tocmai pentru că Titu Herdelea, spre deosebire de Ion, este desprins de realităţi, cu toate că face pe omul serios, bine înrădăcinat în solul prozaic.*

Judecăţile „de existenţă“, ca şi obiecţiile adresate romanului, vin din două direcţii divergente; întâlnindu-se, se combat şi — făcând inutile alte dovezi suplimentare — se anulează. S-a spus că eroul nu este tipic, că reprezintă o deformare a realului, o excepţie etc. S-a spus dimpotrivă că Ion „suferă“ de prea mare tipicitate, că el şi ceilalţi eroi din roman, fiind exponenţi prea tipici şi deci abstractizaţi *ai unei „pasiuni“, încetează de a trăi ca individualităţi. Oricât ar fi de răspândită ideea că literatura, în ansamblul ei specific, operează cu sinteze de* tipic şi individual, *practic astfel de sinteze se realizează rar, tipicitatea abstractizează, anulează nu o dată individualul, iar individualul adesea se sustrage legii* tipice. *Primul caz este frecvent în arta „clasicilor“,*

al doilea — la scriitorii „naturalişti,“ torturaţi de particular. Rebreanu evită aceste excese, fiind în literatura română cel mai mare creator de viaţă, dar de viaţă caracteristică, un adept al realismului sintetic, care sistematizează datele vieţii, fără a cădea în abstracţii, şi le menţine în marginile adevărului fără a renunţa la sistematizarea lor. Personajele din Ion nu dispar sub povara tipicităţii lor. „Stilizarea“ în direcţia tipicului realizată de Rebreanu o urmăresc foarte mulţi scriitori, dar o realizează sacrificând, în procesul stilizării, viaţa concretă, multiformă. Personajele trăiesc în condiţii de o tipicitate atât de departe împinsă, încât ar fi putut să le primejduiască fiinţa individuală. Scena peţitului Anei lui Vasile Baciu, neînţelegerile dintre popa Belciug şi învăţătorul Herdelea etc. sunt practic verosimile, şi în acelaşi timp atât de tipice încât produc impresie de ritual. Un act este verosimil în raport cu datele personale, cu logica particulară a eroului, a categoriei social-psihologice, şi totodată reprezentativ. Însă într-un fel care nu periclitează viaţa concretă, unicitatea sa în timp şi spaţiu. Acest echilibru, chiar şi scriitori de mărimea întâi îl realizează rar. Rebreanu însuşi, numai în fazele de apogeu ale creaţiei.

Imprimând destinului lui Ion direcţia ştiută, conducând eroul pe un drum fatal la deznodământ, aplicându-i — indirect — sancţiunea care îl „pedepseşte“ pentru abaterea de la legea morală, dar îl şi reabilitează dramatic în planul uman, Rebreanu afirmă că satisface „logica estetică“, şi nu se înşală. Păşim, stăruind asupra semnificaţiei actului final şi a modului cum Rebreanu îl motivează, într-o zonă adânc revelatoare pentru legătura scriitorului cu întreaga tradiţie a literaturii transilvănene şi în acelaşi timp pentru saltul realizat de el în raport cu tradiţia. Ştim că Rebreanu însuşi consideră că în literatura ardelenilor eticul are o pondere certă, foarte specifică. Proza lui Agârbiceanu, de exemplu, ilustrează deplin această mentalitate; analizându-i manifestările multiple, un critic citează următorul fapt semnificativ în legătură cu Ion Slavici, exponentul ei cel mai tipic: „Într-o cronică dramatică consacrată de Slavici premierei Nopţii furtunoase, autorul lui Popa Tanda îi atrăgea atenţia dramaturgului [...] că adulterul Vetei trebuia să imprime comediei orientarea către dramă şi că el era obligat să sancţioneze prin deznodământ călcarea legii morale“[1].

Credincios acestei recomandări, se pare că Rebreanu nu procedează altfel decât s-ar fi cuvenit (după părerea lui Slavici) să procedeze Cara-

[1] „Aşa a văzut şi Agârbiceanu misiunea morală a literaturii...“ (Şerban Cioculescu, Marginalii la opera lui Ion Agârbiceanu, „Viaţa românească“, nr. 9, 1962.)

giale, el „sancţionează prin deznodământ“ călcarea de către Ion a „legii morale“. Rebreanu preface logica etică *în logică* estetică. *Propria mărturie a scriitorului (logica estetică l-a obligat să sancţioneze eroul) n-ar constitui o probă suficient de convingătoare, dar fapt este că realitatea romanului* o confirmă. *La marii artişti sensibilitatea etică nu se manifestă ca atare, ci devine sensibilitate* estetică, *necesitate interioară a structurii* artistice. *Faţă de „tradiţie“, de care e de altfel strâns legat, Rebreanu face, în această direcţie, pasul înainte, care „emancipează“ romanul românesc.*

Discuţia în jurul lui Ion devine sterilă dacă o reducem la stricta precizare de termeni în planul etic, aplicând personajului un criteriu absolut al omeniei, de la care este evident că el, constrâns de raporturile reale ce alcătuiesc substanţa epică a romanului, se îndepărtează. Din punctul de vedere al moralei patriarhale, Ion este desigur „brută“ etc., dar scriitorul s-a ferit, dintr-o adâncă intuiţie realistă, să adopte un punct de vedere ce ar fi coborât cu siguranţă romanul în banalitate. Energia cu care eroul luptă să-şi realizeze ţinta este o realitate explicabilă sub aspectul social ca şi sub aspectul psihologic, este verosimilă *în planul superior al ficţiunii şi dovada cea mai concludentă o constituie* coeziunea artistică *a personajului, faptul că personajul* trăieşte, *că el* există. *Cum* nu trăiesc *şi* nu există *„tinerii“ fantomatici din* Gorila, *cu toate că şi acolo li se atribuie o energie îndărătnică. Rebreanu nu „idealizează“, realismul său nu cedează discontinuităţii. Ion este un erou organic, adevărul său respinge atributul ideal. Fenomenul se delimitează de unghiul de vedere din care a fost observat. În* Ion *se poate distinge* rezistenţa *opusă de scriitor realităţii ca atare, sugestiilor ei, planul subiectiv reflectă planul obiectiv în liniile sale esenţiale, în* tendinţa *sa, dar nu se confundă cu* aparenţa *sa, într-un mod care să ne îndreptăţească a vorbi de „idealizare“ [...]*

Ceea ce constituie un temei al viabilităţii romanului este tocmai natura convingător realistă, din punct de vedere social, şi fără concesii faţă de explicaţiile biologiste, etniciste etc. a eroului, stăpânit de „instinctul“ posesiunii pământului. Faptul a fost observat încă de la apariţia romanului: „Ion [...] este un flăcău ce întrupează lupta pătimaşă dusă întru cucerirea pământului de acei care au fost ursiţi să-l lucreze numai … *(s. n.) Cititorul acestui roman poate rămâne la un moment dat surprins, dacă nu chiar şi indignat, de felul cum Ion găseşte de cuviinţă să lupte pentru cucerirea pământului... În patima sa de a căpăta pământ şi, trebuie să adaug, cât mai mult pământ, nu prea îşi alege arme leale, ca să nu zic morale“; „[eroul porneşte de la] premisa cum*

că, oricât de mult ar munci, oricât de avan s-ar strădui, nu va putea să-şi îndeplinească dorinţa-i pătimaşă...“[1]

Aşadar, nu o „lăcomie obscură“, „dat biologic“ etc., ci dezvoltarea unei premise, înainte de toate, sociale. *Substituind socialul prin biologic etc., Rebreanu n-ar fi izbutit să se ridice, aşa cum aprecia critica în anii dinaintea războiului, „la o înaltă viziune epică a proceselor sociale fundamentale caracteristice satului românesc de atunci“*[2]*. Dorinţa de a avea pământ, care obsedează pe Ion, ia forma* instinctului *numai în sensul că se adânceşte în fiinţa sa lăuntrică, ca o realitate veche, statornică.*

S-a observat cu toată îndreptăţirea că, în condiţiile satului capitalist, pământul râvnit cu patimă de Ion nu trebuie privit ca obiect exclusiv al „arivismului“, întrucât în condiţiile respective pământul reprezintă „un ideal fundamental“. („Pământul pentru Ion însemna şi situaţie socială, demnitate umană, posibilitatea de a munci cu folos etc.“[3]*) Mai apropiate de adevăr, astfel de interpretări cad parcă în ispita de a „disculpa“ eroul, de a justifica pas cu pas actele sale. (O* justificare *în planul moral nu urmărea nici scriitorul, mai ciudat ar fi s-o urmărim noi...) Rebreanu nu se limitează la explicarea sociologică şi psihologică a actelor lui Ion, nu se mărgineşte a arăta că Ion face ceea ce este* constrâns *să facă, ci depăşeşte acest nivel prea „terestru“, care l-ar confunda cu eroul, tinzând la o viziune mai înaltă a vieţii.*

Ca probă sigură a neînzestrării eroului, pentru care chiar şi „noţiunea de ambiţie e prea complicată“, actele sale nefiind „de fapt decât viclenii ale unei fiinţe reduse“, s-a invocat împrejurarea că Ion acceptă, cu naivitate, să creadă în promisiunile lui Vasile Baciu şi că, fără a încheia acte în regulă, se cunună cu Ana, ca să constate apoi că socrul refuza să-i dea „locurile“ făgăduite. „Ion seduce pe Ana ca să silească pe viitorul socru să-i dea pământ, negândin-du-se, totuşi, să treacă peste simpla făgăduială la constrângerea unui act dotal. Evident *(s.n.), socrul îl chinuie cu îndărătniciile lui.“ În această viziune critică, Ion apare ca un individ josnic, spre deosebire de Vasile Baciu, văzut cu mai mare indulgenţă doar ca un ins cam îndărătnic, care „evident“ chinuie pe ginere, refuzând să-şi ţină făgăduiala etc. Scriitorul ar*

---

[1] *Mihail Sorbul, „Lamura“, nr. din decembrie 1920.*

[2] *Ilie Constantinovski, De la* Răscoala *la* Gorila, *„V. R.“ nr. 12, 1938.*

[3] *Paul Georgescu (*Prefaţă la Ion, *E.P.L., 1963) observă în continuare că „nici ceilalţi (în afară de Ana, care-l iubeşte pe Ion) nu procedează altfel, că tatăl fetei ca şi părinţii băiatului privesc problema căsătoriei ca o problemă strict economică“. Violenţa lui Ion „e forma pe care o ia, în condiţiile date, o energie exasperată de a nu se fi putut exprima altfel...“*

fi neconsecvent, obligând un personaj calculat, ambiţios, viclean să creadă că Vasile Baciu îi va da într-adevăr „locurile". În realitate, această neconsecvenţă — *care e* reală —, *această* absenţă *în felul de a proceda al lui Ion — are un rost bine determinat, de a dezvălui o ultimă dată, şi irevocabil, că el este aproape* constrâns *să fie* imoral *pentru a avea, în sfârşit, pământ; alt drum, în situaţia dată, nu există. Dar această inconsecvenţă demonstrează nu numai că Ion este silit să procedeze, pentru a avea pământul râvnit, aşa cum procedează, că el trebuie să urmărească planul său fără să se uite în stânga şi-n dreapta, dar că* este deajuns, *în lumea sa, să aibă o clipă de slăbiciune, să fie o clipă numai încrezător, sau pur şi simplu* absent, *ca ţinta râvnită să-i dispară fulgerător din cale şi el să se întoarcă iarăşi la punctul de unde a pornit*. Evident *(dar de astă dată cu ceva mai multă îndreptăţire), Ion se abrutizează, devine mai nepăsător, mai cinic. Nu este nimic neexplicat în „caracterul" lui Ion.*

Fixat de scriitor în culori aspre, procesul de alienare, cu toată degradarea morală, cu egoismul şi lipsa de scrupule etc. — a constituit pentru unii critici, tentaţi să absolutizeze în lumea satului sediul moralităţii patriarhale, un motiv suficient de tare pentru a-l exila pe eroul lui Rebreanu într-o zonă singulară, a excepţiei monstruoase. Astăzi încă se menţine o anumită ezitare în a-i recunoaşte calitatea reprezentativă. Nici figură ideală, măreaţă, a câmpului, nici caz de excepţie, cumul de însuşiri rele, văzute ca exemplificare a amoralităţii, eroul rămâne uimitor de normal şi iese din comun numai prin apăsata pregnanţă a caracterizării şi totodată prin violenţa situaţiilor pe care le trăieşte; nu este o „brută", ci individul, în genere, care se abrutizează, e drept, până la o limită aproape incredibilă, sub teroarea procesului social, sub puterea necesităţii de pământ şi avere. Nimic patologic în el, nici o justificare de a-l încadra printre posedaţii de o „mistică" atotbiruitoare. Cei care judecă astfel îşi constituie, cu privire la satul dominat de sângeroase relaţii economice capitaliste, o viziune încă abstractă. Balzac, Zola apăsaseră desigur nota sumbră a vieţii la ţară în condiţiile capitalismului, absolutizând-o până a face să dispară aproape din existenţa eroilor lor ţărani conţinutul omenesc, umbra unei cât de efemere moralităţi, totuşi intuiţia le-a fost, în linii generale, justă, cu meritul de a fi înlăturat viziunea idilică a satului şi de a fi atras cu energie atenţia tuturor asupra abrutizării, *egoismului feroce şi a celorlalte consecinţe ale raporturilor sociale. Tendinţele individualiste, achizitive — duse până la coşmar —, cele care abrutizează pe Ion, sunt caracteristice la o treaptă firească ţăranului, în capitalism, constituie o latură fundamentală a psihologiei sale. [...]*

Nu e greu de observat că ceea ce inspiră actele lui Ion este tocmai individualismul *său foarte „normal“. Poate că, într-un anumit sens, există în erou ceva „monstruos“, dar această monstruozitate devenea un fenomen curent, urmarea* cea mai firească *a legii care dictează în societatea întemeiată pe relaţii de proprietate. Tiranică, cinică, tendinţa aceasta întâmpină în eroul prevăzut cu toate atributele omenescului, numai că deviate, comprimate, o anumită rezistenţă ce împiedică, până la urmă, nemiloasa desfigurare, definitivul exil în zonele, de excepţie, ale patologiei. Dacă degradarea ar înainta până la ultimul termen — cum acceptă să creadă o parte a criticii — e sigur că romanul lui Rebreanu şi-ar pierde marea ţinută, marea linişte, caracterul de* epopee tragică.

Adoptând, faţă cu eroul său, viziunea diferenţiată care decurge din frământarea, din contradicţiile reale ale acestuia, dar păstrează invariabil distanţa, *dreapta perspectivă asupra lor, Rebreanu împinge departe, la limita socială şi psihologică posibilă, motivarea actelor lui Ion, tinzând totuşi să nu dea motivării un sens de justificare, de idealizare şi absolvire. Numai încorporându-şi viziunea foarte complexă a scriitorului însuşi, analiza critică va putea să evite concluzii străine de fondul problemei, condamnarea integrală a eroului în virtutea principiului moral, abstract, sau „absolvirea“ integrală, ieşită dintr-o înţelegere prea largă a „condiţiilor concrete“, a situaţiilor care determină, eliminând parcă orice factor subiectiv, destinul lui Ion. Eroul nu trebuie condamnat sau absolvit prin generalizarea trăsăturilor sale „rele“ sau „bune“, privite în sine, ca nişte categorii date; mai curând, dacă tot acceptăm discuţia în jurul acestei categorii de probleme, ar fi de văzut felul şi măsura în care acţionează asupra lor poziţia eroului în lumea respectivă, raporturile cu ceilalţi, puterea legilor sociale. S-a şi observat că instinctul posesiunii abate* în rău *puternice calităţi native absolut incontestabile, inteligenţa nativă se degradează în viclenie sumară, tăria de caracter — în cruzime. Aceste însuşiri nu există în sine, la Rebreanu, ele sunt date* numai *în procesul apariţiei, devenirii, devierii sau dispariţiei lor şi al posibilei regenerări.*

În partea a doua a romanului, Ion se întoarce la Florica, are din nou rezonanţă în el glasul iubirii. *Intervine însă, semnificativ, o situaţie pe care scriitorul o pune în lumină, nu foarte izbitor, ci exact cu atâta claritate câtă trebuie: dragostea* de acum, *cu Florica este pătimaşă, este „sălbatică“ etc., nimic nu-i poate sta în cale, eroul înfruntă moartea pentru ea şi piere — dar este* alta *decât înainte de căsnicia silită cu Ana, înainte de moartea Anei, de care şi Ion este răspunzător. Dragostea a pierdut, de aceea, mult: din tensiunea egală, difuză, a omenes-*

cului, din lumina ei calmă, solară. Cu aceste pierderi grele, pedepsitoare, plăteşte Ion pentru tot ce s-a întâmplat mai mult încă decât cu viaţa sa. Răceala, pustiirea, ruina interioară reprezintă dreapta consecinţă, cea cu adevărat dureroasă, a abaterilor suferite ca sub o putere diabolică.

De-ar fi să surprindem intuitiv, fără pretenţii de sistematizare, tonalitatea *romanului* Ion, *şi de altfel a tuturor romanelor lui Rebreanu, ne-am referi mai întâi la o formulare, cu multiple ecouri, a scriitorului însuşi: „ca o deşteptare din somn prin întuneric". De fiecare dată, sentimentul acut al* deşteptării *într-o lume nouă, de taină, lumea ficţiunii. Opera întreagă are freamătul unui „prim contact cu lumea exterioară", fiecare carte are ceva de amintire tulburător de vie, înregistrată cu tonalitatea emoţională, cu răsunetul afectiv ce-i este specific şi corespunde exact conţinutului formulat. Ne amintim de ele cu intensitatea cu care scriitorul îşi retrăieşte primele amintiri, prima deşteptare la viaţa conştientă. Sunt fascicule de lumină materializată, „urme ce nu se pot şterge, în toate domeniile percepţiei şi ale conştiinţei". Rebreanu trasează în conştiinţa sensibilă a cititorului astfel de „urme", ele sunt operele sale majore; ne urmăresc cu o claritate plastică excepţională.* Ion *ca şi* Răscoala *sau* Pădurea spânzuraţilor *sunt astfel de deşteptări în plină ficţiune, de o acuitate comparabilă primelor* amintiri *de viaţă conştientă şi ca şi acestea nu se uită şi mereu dau senzaţia că ating „coarda cea mai trainică a existenţei", făcând-o să vibreze cu un sunet pătrunzător, fundamental. Ele operează o* deschidere *amplă, adâncă, prelungă în zonele difuze ale conştiinţei. Scriitorul are capacitatea de a redeştepta în noi prin mijlocirea lor sunete „noi, ciudate", purtând amintirea, sugestia vieţii însăşi.*

Evocând în Mărturisiri *prima „deşteptare" în zona conştiinţei, scriitorul reţine, alături de glasul „cunoscut" al tatei şi de cel la fel de cunoscut, dar „mai liniştitor" pentru sine al mamei, un glas „necunoscut", un glas „străin", al ţăranului care mâna căruţa încărcată cu „catrafusele" familiei. Este primul* glas *de ţăran care răsună în auzul lui Liviu Rebreanu; prototipul tuturor vocilor ţărăneşti din opera sa. Glasul „de atunci", ale cărui „culoare şi tonalitate" nu le va uita niciodată şi se va strădui să le reproducă în toată materialitatea, are o notă posomorâtă, trădând o nemulţumire surdă şi totodată anume aşezare şi sedimentare, anume statornicie. Glasul „necunoscut", care răspunde temerilor exprimate de glasurile „cunoscute" („ — Apoi că prea multe..."), se va multiplica în operă şi-l vom auzi, în aceeaşi tonalitate, de atâtea ori,*

în Ion, Răscoala*: „Apoi că...“ şi încă o dată. O infinitate de voci multiplicând o primă imagine fundamentală, fixată în copilărie. Precum în celebrul mit platonician, scriitorul se va strădui, cu o dureroasă neîntrerupere, să-şi „amintească“ şi să reproducă glasul de atunci, preexistent.*

Acel timbru posomorât, lipsit de bucurie şi în acelaşi timp încrezător într-un mers implacabil al lucrurilor, trimite la o realitate care va urmări pe scriitor. Nemulţumirea surdă din glasul prototip se va elibera în cuvintele şi acţiunile lui Ion şi în cele ale ţăranilor din Răscoala. *Am spus că această voce este posomorâtă şi totuşi exprimă o anumită încredere. Vorbind despre Reymont, scriitorul sugerează existenţa acestei antinomii în „sufletul ţăranului“, care e „sumbru“ şi „visător“ „închis şi încrezător, în acelaşi timp“.*

Dar în „glasul necunoscut“ găsim ritmul însuşi al vorbirii (cu inflexiuni şi tonuri de neuitat), al tuturor eroilor ţărani din opera sa, anticiparea atâtor vorbe care te cutremură, care exprimă totul şi încă ceva, nesesizabil, în plus, un gând nou sau capătul unui gând vechi într-o serie de implicaţii noi, o ameninţare, un blestem sau un început de speranţă.

Glasul „necunoscut“, originar, se întrerupe în „pauze icnitoare ca şi când ar fi dezlegat cu greutate ceva în vreme ce vorbea“, ca de atâtea ori în cărţile lui Rebreanu. Vorbele „dezleagă“ cu greutate nişte relaţii fundamentale, de o densitate şi o pondere extremă, o încleştare care se cere imperios lămurită, rezolvată. Sunt frazele acelea ciuntite, neterminate, de-o maximă expresivitate şi pe care criticul le citează cu smerenie analizând Răscoala *sau* Ion, *desfăcând braţele a neputinţă. Replici cu mari efecte „de ordin auditiv“, capabile să depăşească imediatul, revelând conţinuturi misterioase*. Ion, Răscoala *sunt şi succesiuni de memorabile replici, ce parcă dezleagă „cu greutate ceva“, audiţii de o rezonanţă ieşită din comun*[1].

Iată romanul Ion *spus în fraze definitive, în împerecheri de o materialitate indestructibilă:*

„Să vii, Ancuţă... Să nu cumva să nu vii!“

---

[1] *În* Arta prozatorilor români *(1941, p. 33), Tudor Vianu contestă capacitatea auditivă a lui Rebreanu, îndeosebi în sectorul limbii vorbite: „Ceea ce este mai surprinzător în operele despre care ne ocupăm este însă slaba lor înclinare de a extrage efecte din notarea graiului viu, din adevărul şi sclipirea dialogului. Printre marii noştri prozatori, în afară de Arghezi, al cărui registru stilistic este pur scriptic, L. Rebreanu este singurul care nu manifestă o înzestrare specială în direcţia intuiţiei limbii vorbite“ (p. 33).*

„— Petreceţi, petreceţi? zise preotul cu un zâmbet binevoitor.

— Apoi ce să facem, domnule părinte...“

„— Bine, bade Vasile, lasă că...“

„— Să nu dai, bade Vasile, că... Să nu dai!... Să nu dai!...“

„— Harnic, harnic!

— Apoi ce să facem? Muncim, că de-aceea ne-a lăsat Dumnezeu pe lume...“

„— Aşa munceşti tu, dragul mamii?“

„— Bine, draga tatii, bine... Bine că ştiu. Că dacă-i vorba pe aşa, apoi eu ţi-s popa.“

„— Mai bine te tai eu în bucăţele decât să ajung bătaia de joc a Glanetaşilor... Barem să ştiu că eu te-am făcut, eu te-am omorât.“

„— Nu i-aş da-o, să ştiu de bine că...“

„— Lasă, Anuţă, fii liniştită, că noi tot împreună... împreună... împreună...“

„— Să mă înveţi, domnule învăţător, şi să nu mă laşi...“

„— Mare mirare să nu fie băiat, măi Vasile! Numai să-i ajute Dumnezeu să-l poarte sănătoasă...“

„— Apoi să ştii că greşeşti, bade Vasile, că eu nu-s de vină! Nu, crede-mă... Apoi dacă s-a întâmplat altfel nu-i vina mea, bade Vasile. Că eu m-am dat la o parte când am văzut cum a ieşit altul noaptea din casă şi încă am auzit ce-am auzit...“

„— A nebunit Vasile, oameni buni, şi n-are s-o lase până n-o omoară...“

„— Apoi dacă te-a trimis pe tine, rău te-a trimis... Aşa, Anuţa! Aşa să-i spui! Că eu cu tine n-am ce să mă sfătuiesc...“

„— Apoi, aşa nu-i frumos, măi Ioane! Că fata urâtă nu-i..., pe drumuri nu-i...“

„— Numai tu mi-eşti dragă în lume. Florico, auzi tu? Auzi?“

„— Îmi trebuie tot pământul, socrule, ştii bine... tot pământul...“

„— Când îţi vine ceasul, te duci la moarte cum te-ai duce la nuntă...“

Prima amintire, evocată cu sentimentul că electrizează coarda cea mai prelung vibrantă a sufletului, coarda cea mai trainică *a existenţei, condensează parcă spiritul şi tonalitatea operei însăşi; matcă originară din care se desprind teme afective, primordiale. Când se referă la ea, în anul 1932, Rebreanu se* exprimase *pe de-a-ntregul; este de presupus că platforma aceasta, perspectiva maturităţii au modificat întrucâtva amintirea, comprimând în ea, ca într-un mit, sevele tari ale operei. Scriitorul, în fond, ni se explică. El socoteşte că aceste amintiri exprimă*

„primul contact cu lumea exterioară". Lucrurile trebuie luate nu numai în înţelesul literal, ci, mai mult, ca o destăinuire de semnificaţii. Scrierile sale sunt ele însele expresii obsedante ale unui „prim contact cu lumea exterioară", evitând uzura, vechea inerţie şi aplatizare a comunicării, ce definesc în mare măsură percepţia comună, neartistică. Amintirea — precizează scriitorul — „e de ordin auditiv". Opera întreagă trăieşte cu o prezenţă auditivă extraordinară. Scriitorul „aude" lumea în toată varietatea formelor sale. Urmărind „primul contact" cu lumea exterioară, Rebreanu notează, mai departe, că lucrurile amintite s-au petrecut noaptea *(„Cred că am ajuns noaptea târziu în sat..."). Tăria senzaţiilor înregistrate e într-un fel condiţionată de această împrejurare;* noaptea*, auzul se substituie prin intensitate funcţiilor celorlalte. Scriitorul nu omite să precizeze: „Amintirea aceasta dintâi e ca o deşteptare din somn prin întuneric, când urechea înlocuieşte toate celelalte simţuri". Este semnificativ că situaţiile alese spre a ilustra acuitatea acestei funcţii se petrec noaptea, pe un întuneric ca acela din prima amintire evocată. Şi se ştie că Rebreanu lucra îndeobşte* noaptea*, mărturisind în câteva rânduri că numai în ambianţa ei percepe bine o realitate. Într-o noapte de august 1916 a scris capitolul întâi din* Ion *— „ritmul şi tonul întregului roman în noaptea aceea s-au creat".*

Un capitol se şi intitulează Noaptea: *reprezentarea, cu mijloace în exclusivitate auditive, a celei dintâi nopţi de iubire fără iubire dintre Ion şi Ana; când, aplicându-şi planul prin care urmărea să intre în stăpânirea averii lui Vasile Baciu, Ion lasă pe Ana însărcinată, ca să silească apoi pe tatăl ei să i-o dea împreună cu zestrea râvnită. „Casa zăcea în întuneric, neagră ca un bivol adormit." „Într-un târziu uşa tinzii se deschise scârţâind şi Ana se ascunse repede în sumanul lui, zicându-i îndată rugătoare şi alinătoare:*

— Astă-seară trebuie să vii în casă, Ionică!... Nu te las până nu vii... Tata doarme dus. A venit beat din Jidoviţa şi acum sforăie de hurducă pereţii!..."

„În tindă se opriră. Fata trase zăvorul, şi pe urmă îl luă de mână şi-l duse în casă."

„În odaie era parcă mai întuneric. [...] Auzea din pat sforăitul înecăcios al lui Baciu, atât de aproape că i se părea prefăcut. [...] Stătură câteva clipe nemişcaţi, ascultând horcăielile, îşi auzeau bătăile inimilor îndurerate de încordare. Sforăitul se încurcă deodată într-o tuse groasă. Vasile Baciu se urni în aşternut ca şi când ar fi dat să se scoale. Ion îngheţă. Fata îi strânse mâna cu desperare. Bătrânul însă se învârti puţin, se întoarse iar cu faţa în sus şi sforăitul începu mai năprasnic."

„În vatră, sub o spuză groasă, sâsâiau câţiva buşteni verzi de arin... Fata se înălţă în vârful picioarelor până la urechea flăcăului şi-i şopti, strângându-i mereu mâna:

— Lasă-ţi sumanul pe prichici... Să nu faci zgomot, că ne omoară pe amândoi!...

Oasele lui Ion pârâiră urcându-se în culcuş.

O luă în braţe, iar ea tremura ca zgâlţâită de friguri. Apoi Ana începu să-i şoptească imputări multe, să se jelească şi să-l roage să fie cuminte. Ion o asculta liniştit, trăgând însă mereu cu urechea spre patul lui Vasile Baciu, care era cu picioarele tocmai lângă capul lor. Îi era frică să nu-l trezească şoaptele ei şi-i astupă gura cu o sărutare." Vocea fetei „plângătoare, dar fără împotrivire": „— Ionică... ce vrei să faci?... Nu... Nu..." Vocea lui Ion: „Taci... taci... taci..." „Gemetele Anei însă se înţesau tot mai nestăvilite, până ce se sfârşiră într-un ţipăt scurt, surd, care se înfipse ca o suliţă în întunericul casei şi mai prelung în urechile lui Vasile Baciu, care, deşi strivit de băutură, se deşteptă, ascultă cu mintea încâlcită şi, auzind oftările înăbuşite în lacrimi, mormăi nedumerit: „— Ce faceţi voi acolo?" În poartă, la plecare, Ana rosteşte cele câteva cuvinte pe care George le aude „limpede parcă i le-ar fi spus chiar lui": „— Tare mă tem să nu fi rămas grea!"

A doua scenă se *petrece tot noaptea şi înregistrează de asemenea totul printr-o intensă cuprindere auditivă — este scena venirii lui Ion la Florica, în absenţa — presupusă — a bărbatului ei, scena sfârşitului lui Ion.*

Prevenit de Savista asupra iminentei vizite, George se întoarce acasă, sperând să-şi surprindă rivalul şi să-l răpună. George se apropie de casa scăldată în noapte. „Casa dormea nepăsătoare şi tăcută ca o matahală moartă. Peste drum un câine hămăi de două ori, iar în balta din vale broaştele orăcăiau urât într-o întrecere aţâţătoare... Bătu în uşă uşor, cum bat flăcăii în geam, la fete. Glasul Floricăi răspunse îndată, limpede, nedormit:

— Cine-i?

George tăcu. Glasul femeii îi zornăia în creieri, spunându-i:

— Vezi, nu dormea... Îl aştepta...

Auzi paşii Floricăi, desculţi, apropiindu-se încurcaţi de foşnetul cămăşii. Uşa se crăpă hoţeşte să nu facă zgomot.

— Tu eşti? şopti ea.

— Eu, eu, mormăi George intrând repede." Florica „nu vedea nimic, dar îl auzea suflând greu ş-apoi deodată dezbrăcându-se grăbit".

„— Ce ţi-e de te cutremuri aşa? întrebă bărbatul, cu un glas gros şi greu ca un dangăt de clopot."

„Vremea parcă stătea în loc, precum stăteau şi dânşii nemişcaţi, oprindu-şi respiraţia ca să audă mai bine orice urmă de zgomot, într-o aşteptare amorţită."

Apoi, „pe când se gândeau, auziră deodată poarta, scârţâind foarte uşor, apoi nişte paşi care se apropiau de casă, rar, cu mare băgare de seamă. Apoi câinele de peste drum hămăind iar de două ori. Cântecul broaştelor se curmă scurt, ca şi când arunci un bolovan în apă." Paşii lui Ion care se aud apropiindu-se, „apoi iar urmă tăcerea apăsătoare ca o piatră de mormânt".

Fulgerul întrerupe tăcerea şi întunericul, apoi totul reintră într-o beznă adâncă. „În aceeaşi clipă răsună un şuierat lin ca o chemare veche." Ion dă de veste Floricăi că a venit. George ascultă, „iar după un răstimp şopti stins:

— Mi se pare că e cineva în ogradă?

— Cine să fie? zise Florica cu un glas gâtuit de spaimă."

George iese în prispă cu sapa, nu vede nimic în întuneric şi zice „aspru şi tare":

„— Cine-i? Cine-i?"

Se aude, neprevenită, vocea lui Ion. „Ssst, ssst... ssst..." şi din nou şi „mai aproape": „Sssst." George izbeşte cu sapa şi din nou — absurd: „Ssst... ssst"... Apoi „un horcăit surd, urmat de un zgomot năbuşit, ca şi când se prăvale un sac plin. Mai ales zgomotul acesta înfurie mai crunt pe George... Lovi a treia oară, fără să-şi mai dea seama unde."

Din nou „orăcăitul broaştelor" şi „vântul ce sufla mereu mai mânios şi mai înţesat".

„— Ce-ai făcut, omule?...

— L-am omorât! răspunse scurt George."

Eroii lui Rebreanu, Ion cu deosebire, s-ar părea că sunt expresia unei viziuni rectilinii, simplificate, schematice chiar, negându-se uneori scriitorului capacitatea de a vedea omul în mobilitatea, în complexitatea atitudinii şi actelor sale. Se numeşte atunci schematism modul de a vedea organic *un personaj, fără ezitări care, departe de a constitui un merit, indică o sigură deficienţă a puterii creatoare.*

Departe de a fi lineare, personajele lui Rebreanu sunt „numai" organice. Ele însumează contradicţii principiale, iar perspectiva din care sunt privite este dialectică, în stare să ia în consideraţie toate laturile procesului sufletesc, şi atent nu numai la unitate, dar şi la contrastele ce o condiţionează. Scriitorul atribuie îndeobşte actelor eroilor săi, cuvintelor pe care le rostesc, o dublă motivare, *nu succesivă, ci simul-*

tană, asociind pentru a le explica un termen din sfera vieţii practice *cu altul din sfera raţiunii etice superioare, un termen terestru cu altul bătând spre sublim. Schema ar fi următoarea: personajul se decide să întreprindă ori să declare un anumit lucru şi pentru că se gândeşte că* e bine, e frumos*, dar şi pentru că este direct şi brutal* interesat *în direcţia sa. Asocierea termenului luat din zona interesului practic nu tinde neapărat să degradeze personajul, ci mai curând să evite simplificarea, să-i dea consistenţă organică, să dea gestului sau cuvântului un coeficient de credibilitate. Amestecul de abnegaţie cetăţenească şi de interes îngust personal defineşte adesea, în* Ion, *conduita învăţătorului Zaharia Herdelea, unul din cele mai caracteristice personaje rebreniste.*

Dacă adepţii complexităţii caracterologice reproşează scriitorului „simplificarea“ peste marginile adevărului a figurii eroului din Ion, *reducerea lui, „în realitate, la un singur instinct“, la o pasiune „unică“, alţii, dimpotrivă, partizani ai unei viziuni organiciste, cu gustul viguroaselor simplificări, constată, cu un ochi critic, tendinţe eterogene şi reproşează romanului contrastele manifeste în structura eroului, efect al voinţei de „umanizare“, de „reabilitare“. Nu acordă, deci, credit împrejurării că un erou ambiţios în planul social ca Ion se întoarce la iubire şi dispare fiindcă a iubit. Criterii înrudite, gustul pentru anume forme de artă determinau pe Faguet să incrimineze la Stendhal inconsecvenţa concepţiei asupra eroului din* Roşu şi negru, *erou calculat, rece, ambiţios ca şi Ion, şi care — totuşi — cade victimă unui impuls necontrolat şi neconform „naturii“ sale, omorând pe doamna de Renal. Posibil; şi totuşi, feriţi de atare inconsecvenţe, Ion ca şi Julien Sorel n-ar fi ceea ce sunt, n-ar avea adâncimea şi imprevizibilul marilor creaţii. N-ar avea marea putere de proiecţie şi ar rămâne pure abstracţiuni, ilustraţii schematice ale unei unice, incredibile pasiuni.*

Despre inconsecvenţă *putea fi vorba numai dacă eroul era gândit ca expresie lineară, simplificată a unei singure solicitări. Rezerva critică faţă de realizarea lui Ion e tot atât de puţin îndreptăţită ca şi aceea că Emma Bovary, Sorel ar fi caractere „rupte în două“, cum s-a spus, prin gestul final neconsecvent cu „firea“ lor, cu „natura“ lor. Rebreanu, ca şi Stendhal sau Flaubert, n-a vrut să* ilustreze *nimic; eroii săi sunt ficţiuni verosimile, cu o existenţă obiectivă şi autonomă, pe care E. Lovinescu, anulând, în conţinutul ei, obiecţia făcută cu două pagini înainte, o rezumă magistral: „eroul merge până la crimă pentru a renaşte apoi, în liberul joc al unor acţiuni pe care nu le comandă nici o intenţie sau rezervă...“*

Înfăţişând cu incoruptibil adevăr — fără a o exalta şi, în acelaşi timp, fără a-i nega, ci, dimpotrivă, dimensiunea grandioasă — viaţa

ţăranului, Rebreanu realizează prin Ion *o performanţă pe care nimeni aproape, în literatura noastră, la drept vorbind, n-o mai aştepta; se considera că „tema“, atâta cât a rodit, este epuizată. Unul din comentatorii foarte pătrunzători ai operei lui Rebreanu, Al. Philippide, rezumă astfel impresia produsă de apariţia cărţii:*

„Un subiect literar atât de frământat, atât de uzat şi atât de stors cum părea ţăranul, se înfăţişa dintr-o dată ca un material uman nou şi proaspăt, lăsând cititorului impresia că el nu putea fi decât aşa cum era văzut şi descris în Ion.*“* [1]

Instinctul legăturii organice cu pământul, atât de nemilos în Ion, *având aici şi alt caracter decât în* Răscoala *— unde este şi mai mult expresia-limită a nevoii omeneşti de supravieţuire şi unde nu i se asociază proiecţia mitică — Rebreanu l-a explicat prin realitatea unor condiţii specifice şi cu argumentele determinismului istoric: „Cât despre dragostea îndărătnică, a noastră, a ardelenilor, pentru bucata de pământ, e explicabilă prin faptul că de 500 de ani şi mai bine am fost proprietari şi sentimentul acesta al dragostei de glie s-a moştenit din tată în fiu, devenind o pasiune, sau mai degrabă un instinct; aşa se şi înţelege faptul că în vechiul regat sentimentul pământului e mai puţin crunt şi hapsân.“* [2]

Coşbuc — scrie Rebreanu — „a venit de acolo unde sinceritatea simţirii dăinuieşte“. Cu asemenea viziune se poate face Ion, *dar se poate face şi o carte slabă, care să exalte în spirit banal şi cu falsitate „sinceritatea simţirii“ eroilor de la sat. Pentru* Ion, *însă, Rebreanu a dat deoparte prejudecata şi a trecut la stabilirea unei foarte necesare distincţii. Este adevărat că romanul se întemeiază pe izbucnirea violentă a unor „simţiri sincere“, dar cultul acestei simţiri nu-l împiedică pe scriitor să dea o imagine exactă a eroului, care, pentru a intra în posesiunea averii lui Vasile Baciu, renunţă la „sinceritatea simţirii“, înşală încrederea fetei, spune vorbe în care nu crede, face din iubire calcul rece. Reprimată, „sinceritatea simţirii“ va izbucni, mai târziu, aprig. Fapt este că Rebreanu n-a idealizat pe erou numai spre a ilustra „sinceritatea simţirii“ sale, ci a intuit că, într-o lume a ciocnirii brutale de interese, sinceritatea simţirii poate prea bine dispărea, oricât ar fi un atribut „etern“ al lumii din care venea Coşbuc, sau poate deveni tot atât de bine o armă strategică folosită cu îndemânare de eroul prins în cursa intereselor sale sociale.*

---

[1] *Al. Philippide,* Rebreanu şi sufletul mulţimii, *„Adevărul literar şi artistic“, nr. din 8 dec. 1935.*

[2] Liviu Rebreanu, *Interviu de Valer Dona, loc. cit.*

Lumea în care „sinceritatea simţirii dăinuieşte“ e aceeaşi care, prinsă în vârtejul noilor relaţii sociale provocate de penetraţia capitalismului la sat — abrogă sinceritatea simţirii, condamnă la pieire tragică pe acei ce o iau prea în serios; „sinceritatea simţirii“ Anei e pricina pieirii sale; Ion, când s-a hotărât să fie „sincer“ în simţirea sa, cade şi el. E adevărat, acolo *— de unde a venit Coşbuc, un sat „de lângă Năsăud“, adică tot cam pe unde se consumă dramele relatate în roman — „sunt munţii Rodnei, cu Ţibleşul şi Ineul, cu pădurile străvechi, pline de taine şi de basmuri, cu văzduhul curat. Acolo natura e tovarăşa omului şi-i dezvăluie toate frumuseţile. Acolo rapsozii populari — flăcăi îndrăgostiţi — se întrec duminica la horă în chiuituri noi, în viersuri glumeţe şi săltăreţe.“ E adevărat, acesta e un cadru nimerit pentru o epopee a satului, şi* Ion *este o astfel de epopee, între altele şi pentru că se întemeiază pe un fundal ca acesta, exaltat de Rebreanu în articolul* George Coşbuc. Acolo *e mult „văzduh curat“, sunt „basmuri“, dar şi realităţi, şi Rebreanu cu* acestea *construieşte romanul său.* Acolo *e „natura“ frumoasă, dar în plină această natură, într-o dimineaţă de iarnă geroasă, întorcându-se de la nunta lui George, Ana „se pomeni zicându-i tare“ lui Ion: „Am să mă omor, Ioane!“, şi tot în cadrul naturii, Ion răspunde nepăsător ca natura: „— Da omoară-te, dracului, că poate aşa am să scap de tine!“ Acolo „flăcăii îndrăgostiţi se întrec duminica la horă“, e adevărat, dar tot la horă, lăsând deoparte „sinceritatea simţirii“, Ion se preface a o iubi pe Ana lui Vasile Baciu, când el îi iubeşte pământul.*

Rebreanu scrie mereu romanul unei obsesii, al unei chemări secrete, care covârşeşte totul şi face ca epica propriu-zisă să devină numai semnul, numai aparenţa, uneori paradoxală, a unui joc de imponderabile ce se desfăşoară în subteranele vieţii sufleteşti. Sunt, mereu, tonuri şi energii cufundate în subconştientul creator, ieşite la iveală sub forme surprinzătoare [...]

Lucian RAICU, Liviu Rebreanu, *Editura pentru literatură, Bucureşti, 1967, p. 75—90, 91—105.*

Ion este, fără îndoială un tip, *cuprinde în sine imaginea cea mai generală a ţăranului român, muncitor al pământului, dar trebuie să remarcăm că este şi un caz. A fost remarcată, în genere, latura tipică, datorită concordanţei sale cu o seculară lipsă de pământ a ţăranului român; din această cauză s-a observat puţin că, în condiţiile spe-*

cifice ale satului descris de Rebreanu, această situaţie nu este tipică, ci, dimpotrivă, constituie o excepţie. Ion, în satul său de gospodari, tinde să devină un declasat, *tinde să fie aruncat în afara societăţii; personajul aparţine, deci, prin formaţie, unei categorii sociale — cu toate valorile ei —, în vreme ce situaţia concretă tinde spre o eliminare a sa din această categorie; departe de a fi un arivist al lumii satului, Ion îşi concentrează toate forţele pentru a rămâne* ceea ce este, *iar pentru această acţiune conservatoare nu pregetă să-şi mortifice erosul şi nu pregetă să treacă peste existenţa unor oameni pe care-i distruge. Situaţia sa cu totul aparte cere o extraordinară desfăşurare de forţe pentru a se conserva la rangul de tip, pentru a rămâne în rând cu ceilalţi. Reprezentarea sa include în chip organic şi aspectul bio-fiziologic, corelat cu cel al instinctelor; acest aspect bio-fiziologic nu apare nicidecum ca lipit arbitrar, ca paralel cu cel social, personajul se angajează în existenţa socială cu întreaga latură bio-fiziologică, inseparabilă de întreg. Un sigur instinct artistic l-a ferit pe Rebreanu de exagerările naturaliste: lipseşte din reprezentarea lui Ion acel accent prea puternic pus de Zola pe ereditate şi pe boală, lipseşte şi sexualismul literaturii naturaliste minore; cu toate acestea, ni-l reprezentăm pe* Ion *pregnant şi pe latura trupească, personajul are consistenţă materială accentuată în lumea romanescă a lui Rebreanu. Dar, odată cu trupul, pătrund în reprezentarea literară şi instinctele, mod de manifestare a bio-fiziologicului într-un domeniu superior, cel psihologic. Deocamdată, în cazul lui Ion, ca şi în întreaga literatură naturalistă, domină determinismul trupesc riguros, domină instinctualitatea asupra celorlalte zone ale psihicului; am văzut însă că nu lipsesc aceste zone. Rebreanu n-a intenţionat să scrie roman psihologic; a fost însă împins prin natura lucrurilor şi forţa talentului său către aceasta.*

Petru Mihai GORCEA, Nesomnul capodoperelor, *Editura Cartea românească, 1977, p. 212—213.*

O idee greşită care mai trebuie înlăturată în legătură cu Ion *este că romanul ar avea caracter de epopee. Dacă prin epopee se înţelege o operă cu eroi complicaţi sufleteşte, atunci* Ion *este o epopee, dar în acest sens orice roman este o epopee, romanul fiind epopeea vremilor moderne. Prin epopee propriu-zisă înţelegem însă o operă cu exponenţi, în care primul plan îl ocupă eroul colectiv, o familie sau masele, cum se întâmplă şi la Rebreanu, în* Răscoala. *În acest sens,* Ion *este epopee*

numai în subsidiar sau chiar deloc, fiind în schimb un adevărat roman. Este curios într-adevăr cum nu s-a remarcat această deosebire dintre Ion *şi* Răscoala, *cum i s-a atribuit scriitorului o singură modalitate de construcţie, refuzându-i-se alta. După primul război mondial, când romanul nostru era încă la începuturile lui, critica a fost bucuroasă să recunoască în* Ion *primul mare roman românesc. După apariţia* Răscoalei *însă, când speţa înregistrase mai multe tipuri, pornindu-se de la caracterul evident al noii creaţii, s-a decis printr-o grăbită generalizare că specialitatea lui Rebreanu ar fi epopeea. Tehnica diferă totuşi radical. În* Ion *e definit un ţăran, în* Răscoala *— ţărănimea. În* Ion *avem un caracter, în* Răscoala *— numai exponenţi. Lucrurile s-au petrecut întocmai ca în cazul lui Tolstoi, ale cărui romane* Anna Karenina *şi* Război şi pace *au fost amândouă subsumate tipului epopeic, deşi caracterul epopeic, evident în* Război şi pace, *este aproape cu totul absent în* Anna Karenina.

Ion *al lui Rebreanu nu este un simulacru, şi chiar dacă autorul l-a gândit ca pe un simbol, nu l-a oprit la schemă, ci l-a pus să acţioneze în chip absolut original.*

Al. PIRU, Permanenţe româneşti, *Editura Cartea românească, Bucureşti, 1978, p. 220.*

În ceea ce priveşte romanul Ion, *eforturile autorului de a ţine în frâu instinctele primare ale protagonistului printr-o organizare strânsă a materiei cărţii, efasarea prezenţei naratorului din planul epic, rolul acordat — în schimb — impresiilor şi punctelor de vedere ale personajelor, precum şi o anume relativizare a noţiunii de timp, toate launloc au dus la crearea unei opere unice, care a fost aşezată încă din epocă piatră de hotar a romanului românesc modern. Liviu Rebreanu încheia, astfel, un periplu interior dramatic (o altă faţă a odiseii) de desăvârşire artistică şi de căutare de sine, periplu început demult printre ai săi, cu* impresia *produsă de un ţăran care săruta pământul în hotarul satului Pripas. La scurt timp după apariţia cărţii, fratele său, Iuliu Rebreanu, îi scria, în 27 decembrie 1920: „Am aflat volumele romanului tău cel mai nou,* Ion, *şi aflându-l în librărie l-am adus acasă, unde umblă din mână în mână şi de-abia aşteaptă toţi să-l poată cumpăra. Am vorbit cu librarul nostru de aici, care îl va procura în curând. Lui Miţi i-a plăcut foarte mult, apoi poţi cugeta ce plăcere le face citirea romanului la someşeni!“ Simbolică această întoarcere „acasă“ a romanului* Ion*! Imaginea cărţii, smulsă din inima şi mintea scriitorului, se*

îngemăna şi se confunda pentru totdeauna cu imaginea spirituală a Transilvaniei.

Stancu ILIN, Liviu Rebreanu în Agora, *Editura Minerva, Bucureşti, 1988, p. 83—84.*

[...] Nicăieri în literatura română viaţa satului n-a fost evocată cu atâta forţă realistă, atât de viguros şi pătrunzător. Condiţia lui Ion rezumă tragedia istorică a ţăranului fără pământ şi dacă parvenirea socială a personajului este reprezentativă doar pentru o mică parte a acestei ţărănimi, ambiţia de care el este devorat defineşte sufletul ţărănesc în general. Teribilă, sforţarea lui Ion de a-şi depăşi condiţia capătă dimensiuni universale şi înfrângerea sa în lupta cu soarta implacabilă aduce aminte de prăbuşirea eroilor din tragediile antice. Povestea ascensiunii şi surpării lui Ion adună în cuprinsul ei, concentrată, închisă parcă într-un cerc, întreaga existenţă de altădată a Transilvaniei româneşti. Lumea ţărănească, cu straturile ei, nu fără comunicare unele cu altele, dar vizibil delimitate, lumea intelectualităţii satului: învăţătorul, preotul, apoi autorităţile: primarul, jandarmul, notarul, lista politicienilor în goană după voturi; de asemenea datinile ardelene specifice, legate de horă, nuntă, înmormântare, într-un cuvânt — viaţa satului în toate înfăţişările sale alcătuieşte în cuprinsul romanului un amplu şi magistral caleidoscop. Ion *este o densă monografie sau, mai precis, o epopee a satului românesc de peste munţi...*

Dumitru MICU, Scurtă istorie a literaturii române, *II, Editura Iriana, Bucureşti, 1995, p. 110.*

Pentru Transilvania, istoria lui Ion al Glanetaşului era doar nucleul primar, un punct de pornire, amplificarea anecdoticii iniţiale, diversificarea planurilor epice mergând mână în mână cu ambiţia de „frescă a vieţii româneşti din provincia aceasta“. Astfel, dacă mobilul aparent al acţiunii epice rămâne conflictul în jurul zestrei râvnite de erou, cu toate consecinţele tragice ale concurenţei dintre „glasul pământului“ şi „glasul iubirii“, în adâncul ţesăturii narative acţionează şi condiţia dublei asupriri istorice, precum şi aspiraţia irepresibilă a realizării visului secular de unire cu Ţara. Excepţionala performanţă a lui Rebreanu constă tocmai în ocolirea unei formule manifeste, retorice, de exprimare exterioară a impulsurilor existenţei unor personaje banale, cum sunt membrii familiei Herdelea, romancierul reuşeşte să surprindă formele rând pe rând rudimentare, naive, difuze, apoi conştientizate ale aces-

tui proces de afirmare a istoriei. Tribulaţiile micului dascăl de ţară, ezitările lui între legalism şi nevoia organică de eliberare de sub jugul opresiv, pendulările de conştiinţă ale lui Titu Herdelea, de altă parte, ca expresie a unei noi generaţii, mai pregătită pentru confruntarea istorică a cărei apropiere o presimte, toate relevă componente esenţiale în realitatea ardeleană din preajma primei conflagraţii mondiale. Latentă şi difuză în Ion, *această stare de tensiune mocnită, redusă la nivelul unei* aşteptări *colective (corespondent al motivelor de bază din lirica lui O. Goga, cu care comunică perfect ca „atmosferă“ a începutului de veac), izbucneşte — prin declanşarea războiului — în forme virulente. Din isidioasă, aproape insesizabilă, istoria devine manifestă şi univocă. Forţa ei brutală avea să constituie pentru Rebreanu un motiv perpetuu de meditaţie/fascinaţie.*

Mircea ZACIU, Ca o imensă scenă, Transilvania..., *Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996, p. 328.*